ANTONIE PLĂMĂDEALĂ

ROMANITATE CONTINUITATE UNITATE

SIBIU, 1988

ANTONIE PLĂMĂDEALĂ

ROMANITATE, CONTINUITATE, UNITATE

(pornind de la un izvor narativ din 1666)

ANTONIE PLĂMĂDEALĂ

ROMANITATE, CONTINUITATE, UNITATE

BIBLIOTECA
Centrului Ecleziastic de Documentare
„Mitropolit Nicolae Colan"
Nr. înreg. 207

SIBIU — 1988

CONTRA FACTA NON VALENT ARGUMENTA

Unul dintre cei doi-trei mari deschizători de ferestre spre trecutul neamului românesc, tăiate în pămînt, în piatră şi în pergamente, a fost fără îndoială Vasile Pârvan. Nu vom fi niciodată în stare să-i ridicăm monumentul care i se cuvine, asemănător cu acela care creşte mereu în inimile şi în conştiinţele noastre, întru mirare şi bucurie. Nici un pas înainte nu se poate face fără paşi înapoi, cînd e vorba să-ţi construieşti o istorie. Ea se construieşte în viitor, pe cea construită în trecut de strămoşi. Numai aşa poate fi adevărată, autentică şi a noastră. Fiindcă noi sîntem ceea ce au fost strămoşii noştri şi ei se continuă în noi cu fiinţa, cu zbuciumul, cu luptele, cu suferinţele, cu izbînzile, cu ideile şi idealurile lor, care, fără noi, ar rămîne ceva ce a început fără scop. Căci fiecare neam este un început a ceva şi îşi are înscris în fiinţa lui un destin care, pentru a-şi fi avut rostul şi a şi-l justifica în faţa Celui ce ne justifică rosturile, trebuie să se împlinească. Blestemat cel care ia în deşert un asemenea rost şi-l taie, şi-l opreşte, şi nu-l lasă, şi nu-l ajută să se împlinească.

Vasile Pârvan a fost, fără îndoială, unul din cei cîţiva care ne-a predat această lecţie, pentru că sufletul său a fost alcătuit din ţesături, văzute şi nevăzute, care au păstrat în toată alcătuirea lor memoria pămîntului şi a gîndului, a componentelor originare şi a întregului destin al neamului românesc. Să spunem cuvîntul de dînsul aflat, Memoriale, *şi să cuprindem în el parte din marea sa operă şi toată strădania lui de a lumina prezentul şi viitorul prin trecut.*

Iată o definiţie a istoriei inspirată de el. Şi o definiţie a lui. Şi o sarcină pentru toţi aceia pentru care istoria poporului român de aici şi de totdeauna şi de pretutindeni nu e o simplă disciplină de studiu, ci aer curat care pune în mişcare o inimă, o simţire, o iubire.

„Cunoștința vieții sufletești actuale, nu în formele ei, ci în spiritul ei, se poate dobîndi numai plecînd de la originile ei daco-romane; noi continuăm azi gînduri născute în mintea străbunilor noștri". *Vasile Pârvan!*

Și tot el: „Tradiția istorică și cultul trecutului au la neamurile luminate tocmai acest rost, de a hrăni sentimentul de continuitate spirituală între strămoși, ori anticii idealizați și între luptătorii pentru ideal ai vremilor de azi. Strămoșii noștri sînt însă tocmai anticii a căror viață e pentru întreaga lume contemporană un izvor de bogăție sufletească și de avînturi înălțătoare. Grija pioasă și stăruitoare a națiunii noastre pentru urmele antice lăsate în pămîntul țării de strămoșii daco-romani ar da vieții sufletești a întregului popor un orizont mai larg, reînviind o tradiție nobilă și idealistă și alungînd măcar în parte spaima zilei de mîine, prin trezirea unui anume sentiment de siguranță, ba chiar de nemurire a rasei, și prin întărirea credinței într-un viitor binecuvîntat al neamului romanic de la Dunărea de Jos".[1]

Sînt cuvinte de testament care s-au dovedit profetice. Lecția lui Pârvan a prins. O întreagă școală românească de arheologie și istorie, plecînd de la el, sau independent de el, dar în același spirit, adeverește simțăminte asemănătoare prin roadele pe care această școală le dă în conștiința românilor. B. P. Hasdeu, A. D. Xenopol, N. Iorga, Ioan Lupaș, George Brătianu, Silviu Dragomir, Ioan Moga, David Prodan, C. C. Giurescu, Ștefan Pascu și mai tinerii dar viguroșii Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, Nicolae Stoicescu, Virgil Cândea, Dumitru Protase, Constantin Preda, Ligia Bîrzu, Dan Teodor și o întreagă cohortă de alți istorici, lingviști, arheologi, istorici ai artei, poeți și prozatori adaugă, precum tot Pârvan spunea: „încet și trainic", pietre tari la temelia cunoașterii originii și vieții strămoșilor noștri, a chipului lor spiritual și a locului lor între celelalte neamuri și ne întăresc convingerea în continuitatea, unitatea și durabilitatea noastră pe vatra pe care ne-au lăsat-o moștenire.

În scopul acestei cunoașteri, nimeni nu face economie de cercetare și cele mai mari bucurii ale noastre vin din descoperirea cîte unui element nou, cît de neînsemnat, dar nou, care poate adăuga ceva la ceea ce știam pînă atunci, sau ne

1 Vasile Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. XII, XIV.

poate măcar confirma ceea ce știam dinainte. Ne ajută să operăm coroborări despre a căror necesitate nu mai e trebuință să aducem argumente. Cu cît un lucru e știut și afirmat de mai mulți, cu atît e mai plauzibil și-i mărește șansa de convingere deși, uneori, cîte o descoperire unică e atît de grăitoare, încît convinge dintr-o dată și strălucește pînă la a lumina o întreagă epocă.

Atenția noastră a fost atrasă, de astă dată, de opera unui sas transilvănean din secolul al XVII-lea care s-a ocupat și de istoria noastră și care face parte din categoria celor care ne spun lucruri acum cunoscute, dar care, la vremea lor, unele se spuneau atunci pentru prima oară. E vorba de Johannes Tröster.

În primul rînd din acest motiv readucerea lui în cîmpul cercetărilor de astăzi și punerea textelor sale la dispoziția istoricilor, măcar în parte, o socotim utilă, cu atît mai mult cu cît vine din secolul al XVII-lea. Mulți l-au pomenit din cînd în cînd, dar se vede limpede că puțini l-au citit, căci aproape toți cei care s-au ocupat de el repetă aceleași generalități, preluate de la predecesori.

Contribuțiile sale istorice, scoase la lumină îndeosebi de A. Armbruster, tangențial, — pentru că el s-a ocupat îndeosebi de felul cum s-a reflectat romanitatea românilor în operele cronicarilor, călătorilor și diplomaților străini — au intrat în istoria propriu-zisă pe o cale ocolită, mai ales prin lingviștii care au căutat în Tröster mărturii pentru latinitatea limbii române. În mod sigur la textul original al lui Tröster — privind doar mărturiile lingvistice — a ajuns G. Mihăilă. În măsura în care vom mai descoperi referințe la el și la alții, le vom semnala.

Dincolo de acestea însă, din care se va înțelege că autorul de care ne ocupăm nu e un necunoscut, ceea ce își propun paginile noastre în mod deosebit e să facă apel direct la textul lui Tröster *și, într-o mică măsură, spre a nu repeta prea multe lucruri cunoscute, să le confrunte cu ceea ce se știa înainte de dînsul și cu ceea ce știința istorică a stabilit drept valabil din cele spuse de el după aceea.*

Mărturiile lui Tröster capătă un plus de interes și prin aceea că vin de la un străin, chiar dacă e născut și crescut la noi. Poate fi mai greu bănuit de vreo părtinire, de care chiar istoricii mari nu se pot elibera cînd scriu despre ceea ce e și

problema inimii și a simțămintelor lor. E de ajuns să ne referim în această privință la unii istorici din țări vecine, considerați probabil savanți de reputație în probleme de istorie universală, dar surprinzător de opaci — cu sau fără intenție — în unele probleme care țin de propria lor istorie. Unii merg pînă la fals și omisiune, la trunchierea documentelor și la selectarea incorectă a informațiilor, spre a obține argumente pentru ceea ce își fixaseră dinainte să spună, deși știau și ei dictonul aproape dogmatic pentru istorici: Contra facta non valent argumenta.

Istoria, ca știință, după toți metodologii ei, trebuie să se facă și să se scrie „cu judecata sănătoasă".[2] *Unde judecata e împătimită de interese și cade sub comenzi care nu-i dau pace să-și desfășoare operațiile cu instrumentele cuvenite, loiale adevărului și faptelor, acolo nu mai avem de-a face cu istorie, ci cu scrieri care intră în alte categorii.*

2 Vezi Jerzy Topolski, *Metodologia istoriei*, trad. de Aura Țapu, București, 1987, p. 282—283.

INTRODUCERE

UN IZVOR NARATIV INSUFICIENT FOLOSIT ÎN ISTORIOGRAFIA ROMÂNEASCĂ

Aşa cum am arătat în paginile precedente, izvorul asupra căruia ne vom opri în cele ce urmează nu este cu totul necunoscut, dar în mod cert este foarte puţin folosit de istoriografia românească, deşi, se va vedea, ar fi meritat desigur mai multă atenţie. E vorba de cartea lui Johannes Tröster, cu ciudatul titlu: *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia* (Vechea şi noua Dacie germană), apărută la Nürnberg în anul 1666.

Cunoscută în vremea respectivă doar unor istorici saşi din Transilvania şi unor germani din Occident, ea a fost menţionată sporadic de cei care s-au ocupat de saşii din Transilvania sau de istoricii saşi ca surse pentru istoria românilor şi, în special, pentru istoria românilor din Transilvania. Cartea lui Tröster conţine foarte multe informaţii privitoare la români, importante cel puţin prin vechimea lor, dacă nu şi prin valoarea lor intrinsecă. Dar şi aşa, caracterul ei de jurnal de epocă e mai mult decît interesant. Tröster a rezervat istoriei şi realităţilor româneşti din Transilvania mai ales Cartea I şi a IV-a, din cele patru în care şi-a împărţit lucrarea.

În ce măsură cartea lui merita şi mai merită şi astăzi să fie folosită se va putea aprecia din cele ce urmează, mai ales că o vom lăsa pe ea însăşi să vorbească şi să-şi ofere serviciile.

Printre cei dintîi, poate chiar cel dintîi român care l-a remarcat pe Tröster, în ultimul deceniu al secolului trecut, tratîndu-l ca geograf, a fost Silvestru Moldovan din Turda, în ziarul „Tribuna", din 1884, arătînd că *„partea istorică are puţină valoare"*, fiind *„fantastică şi confuză"* din cauza pangermanismului autorului. În schimb, apreciază descrierile etnografice din care dă largi citate şi constată că Tröster vorbeşte cu dragoste faţă de români şi *„susţine adevăruri recunoscute abia în zilele noastre* (1884, n. n.) *pe deplin: latinita-*

tea şi continuitatea noastră în ţările în care locuim azi". El a scris *„fără patimă şi preocupaţiune"* (prejudecăţi, n.n.), deschizînd un capitol care abia peste un secol va declanşa o luptă acerbă între partizanii latinităţii şi contestatarii ei străini, *„învingînd pînă la urmă dreptatea"* după un alt secol de luptă, cînd *„străinii au început a recunoaşte ceea ce Tröster susţinea despre noi acum mai bine de două sute de ani"*. Silvestru Moldovan reproduce din Tröster şi vocabularul său *româno-latino-german*, dînd pe o a patra coloană şi pronunţia românească din vremea sa (1884), cu puţine deosebiri aceeaşi ca şi cea de astăzi. Printre deosebiri, de pildă, localnicul *Oaouă*, azi ouă.[1]

Tot în secolul trecut s-a mai ocupat de Tröster un autor anonim al unui „Feuilleton" dintr-un număr al revistei „Unirea" din anul 1896, intitulat: *Un sas din veacul al XVII-lea despre noi*, articol mai mult critic, oarecum descurajînd interesul pentru autor, dar suficient pentru a atrage atenţia istoricilor asupra lui.[1bis]

Peste mai bine de şapte decenii se va mai ocupa de el, poate printre cei dintîi în timpurile noastre, Carol Göllner[2] care, folosind probabil o fişă incompletă, omite titlul propriu-zis al cărţii, citîndu-i doar explicaţia titlului,[3] după care, precum am arătat în Cuvîntul înainte, un alt istoric sas, A. Armbruster, îl va folosi pe larg în două cărţi, cea de a doua aproape repetînd titlul cărţii lui Tröster: *Dacoromano-Saxonica;* cea dintii a fost *Romanitatea românilor.*[4]

Dintre istoricii şi lingviştii români care l-au mai folosit sau amintit vom nota pe I. Chiţimia,[5] Corneliu Dima-Drăgan,[6]

---

1 „Tribuna", I, 1884, nr. 55—59.

1bis „Unirea", Blaj, anul VI, 1896, nr. 12, p. 329—331.

2 *Mărturii ale umaniştilor saşi despre continuitatea şi unitatea politică a poporului român*, în „Apulum", VII, 1969, p. 80—81.

3 Dacia, *Das ist die neue Beschreibung des Landes Siebenbürgen*, textul exact fiind: *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia. Das ist: Neue Beschreibung*.. etc. iar pe prima copertă doar: *Alt- und Neu-Teutsches DACIA.*

4 Adolf Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972, p. 176—182, 227, 229; apărută şi în limba franceză, Bucureşti, 1975; idem, *Dacoromano-Saxonica*, Bucureşti, 1980, p. 65, 111—117 passim.

5 *Problemele de bază ale literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 194.

6 *Un destin istoric: permanenţa latinităţii în cultura românească veche* (I), în „Studii şi cercetări de bibliologie", XIII, 1974.

G. Mihăilă,[7] Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu,[8] Vasile Arvinte,[9] C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cheresteşiu şi T. Morariu [10] şi prof. Gh. Bulgăr.[11]

Încercînd să mergem, pe cît cu putinţă, pe urmele folosirii lui Tröster de către istoricii români, mai vechi şi moderni, ne-am convins că nici măcar cu privire la istoria saşilor din Transilvania nu este citat de către toţi cei care o abordează. Deşi Miron Costin şi Nicolae Costin îl citează pe Toppeltinus,[12] declarîndu-se de acord cu el, cînd se ocupă de saşi, nu-l citează şi pe Tröster.

Dintre marii cronicari, tot numai pe Toppeltinus îl citează şi stolnicul Constantin Cantacuzino în *Istoria Ţării Româneşti* şi Dimitrie Cantemir în *Hronicul vechimei a româno-moldo-vlahilor*, respingîndu-i în mod firesc teoria „descălecării" saşilor în Transilvania înaintea românilor. Nici Petru Maior nu-l citează în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, deşi are un capitol *„Pentru saşii din Ardeal"*, ironizîndu-l doar pe Toppeltinus care, de altfel, susţine aceleaşi idei ca şi Tröster.[13] Tröster nu figurează nici printre sursele, de altfel bogate, ale lui Gheorghe Şincai din *Hronica românilor*, nici printre cele ale lui Samuil Micu-Clain din *Scurtă cunoştinţă a istoriei românilor*. Tot numai cu Toppeltinus polemizează şi Ioan Budai-Deleanu în *De originibus Saxonum in Transilvania*, capitol din mai larga sa lucrare *De originibus populorum Transilvaniae commentatiuncula, cum observationibus historico-criticis*.[14]

7 *Cultură şi literatură română veche în context european*, Bucureşti, 1979, p. 33—36, 59—60.

8 *De la statul geto-dac la statul român unitar*, Bucureşti, 1983. Tröster e amintit la p. 177 şi 203.

9 *Român, Românesc, România*, Bucureşti, 1983, p. 186, 187, 192.

10 În vol. *Din istoria Transilvaniei*, Bucureşti, 1960, p. 136, din greşeală se citează drept an al apariţiei cărţii 1660 şi se reproduce harta; la p. 149 are menţiuni despre faptul că românii, deşi nu sînt recunoscuţi ca naţiune, sînt mai numeroşi decît ungurii şi saşii în Transilvania.

11 Gh. Bulgăr, *Vechi umanişti germani din Transilvania, despre daci şi descendenţii lor*, în „Convergenţe româneşti", Londra, 1986, nr. 7, p. 10—13.

12 *Laurenţiu Toppeltinus* a publicat *Origines et occasus Transsylvanorum*, Lugdunum, 1667; republicată în 1752 la Viena.

13 Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, I, ed. Fugariu, Bucureşti, 1971, p. 217—218.

14 Biblioteca Academiei R. S. România, ms. latin, 113, f. 55—80.

O carte cu titlul *Dacoromania germanica* de I. D. Coterlan,[15] din care Tröster n-ar fi trebuit să fie omis, în mod surprinzător lipseşte, deşi autorul îşi documentează cartea din izvoare bogate şi bine selecţionate. Tröster, oricum, nu trebuia să lipsească, mai ales că era amintit şi într-o lucrare nu cu mult mai veche, dar cu o anumită tendinţă politică, a lui Roderich Goos, *Die Siebenbürger Sachsen in der Planung Deutscher Südostpolitik*, apărută la Viena.[16]

Roderich Goos îl menţionează pe Tröster împreună cu Melanchton, cunoscutul reformator (1497—1560), şi cu Toppeltinus (1641—1670). Se ştie că Toppeltinus era sas din Mediaş, deşi unii îl credeau ungur. Toţi aceştia susţineau originea autohtonă a saşilor din Transilvania care, adică, n-ar fi venit de nicăieri, ci ar fi cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei, ca urmaşi direcţi ai vechilor daci, care ar fi fost... germani! Hîrtia n-are limite în răbdare!

Tröster mai e amintit şi în alte lucrări româneşti, şi anume, în volumul *Din istoria Transilvaniei* de C. Daicoviciu, Şt. Pascu, V. Cheresteşiu şi T. Morariu, printre cei care îi socoteau pe români drept a patra naţiune în Transilvania. În acelaşi volum se publică harta lui Tröster din 1666. E amintit şi în *Istoria României* din 1964,[17] arătîndu-se că afirmă şi el ceea ce a afirmat Toppeltinus. Trebuie să facem doar rectificarea că Tröster şi-a tipărit cartea cu un an înaintea lui Toppeltinus, ceea ce duce la concluzia firească şi simplă că Toppeltinus afirmă ceea ce afirmase Tröster, şi nu invers!

A. Armbruster arată că teoria originii dacice a saşilor a apărut mai întîi în Germania, în secolul al XVI-lea, dar că ea nu a fost luată în serios de saşii înşişi pînă la Tröster şi Toppeltinus. Ba chiar şi aceştia au un predecesor în privinţa aceasta, în preotul sas din Vorumloc (Valea Viilor), David Hermann (mort în 1685), care susţinea că saşii sînt descendenţii dacilor.[18]

15 Madrid, 1955, 187 p.

16 Wien, ed. Adolf Luser, 1940, 443 p.

17 Vol. III, Bucureşti, 1964, p. 308, 312.

18 După cum s-a arătat, este vorba, se pare, de o confuzie voită, prin care Jordanes urmărea să „înnobileze" originea goţilor (Ion Horaţiu Crişan, *Burebista şi epoca sa*, Bucureşti, 1975, p. 70—71). Vezi şi J. Svennung, *Zu Cassiodor und Jordanes*, în „Cronos", 67, 1969, p. 71—80; idem, *Jordanes und Scandia. Kritisch-exegetisch Studien*, Stockholm, 1967.

Atît numai că lucrarea lui David Hermann: *De origine Saxonum in Transilvania* (1655, 1658—59) [19] a rămas în manuscris, deci a circulat mai puțin, fiind astfel mai puțin cunoscută: *Daci enim quasi Daitscher dicti sunt*. E de neînțeles însă atunci cînd spune că *„sub Daciae nomine Vallachio Moldavia cum Transilvania intelligenda"*, de vreme ce sașii au fost numai în Transilvania! Nu e în relații prea bune cu logica nici atunci cînd spune că sașii au venit în Transilvania sub Carol cel Mare și sub Geza II.[20] Cum „au venit", dacă *erau aici* de cînd erau ... daci?

De comparat cu situația „Daciei", confundată cu Dania, la Al. Bărcăcilă, *Dacia și Dania în istoriografia și cartografia medievală*, în SMIM, III, 1959, p. 341—358, care arată că tot Jordanes amintește și de dani. Problema a fost reluată de A. Armbruster, care a arătat că utilizarea denumirii de Dacia pentru regatul danez „a rezultat din tendința caracteristică cărturarilor medievali de a căuta strămoșii popoarelor din evul mediu între neamurile biblice sau antice" și că „la originea Daciei nordice se află așadar amintirea Daciei traiane" *(Evoluția sensului denumirii de „Dacia". Încercare de analiză a raportului între terminologia politico-geografică și realitatea și gîndirea politică*, în „Studii", 22, 1969, nr. 3, p. 433).

19 A. Armbruster, *Romanitatea*, p. 110—111. Vezi și idem, *Nochmals zur Goten-Geten-Daken-Sachsengleichung*, în „Korrespondenzblatt des Arbeitskreises für Siebenbürgische Landeskunde", seria III, 1971, nr. 3, p. 92—95. Manuscrisul lui David Hermann se află la Arhivele Statului din Sibiu, nr. B, 1—5, nr. 48. Două copii sînt integrate în *Annales verum ecclesiasticarum et politicarum in Transsylvania* în Arhiva Bisericii Negre din Brașov, IV, F. 303 și Tg. 102.

20 În ms. de la Sibiu, p. 121; cf. Armbruster, *Romanitatea*, p. 276. Iată cum se explică afirmația lui Tröster, pe care el a preluat-o de la alții, fără să o controleze, așa cum au procedat, de altfel, numeroși învățați ai vremii sale: Carol cel Mare a cucerit Saxonia în urma unui crîncen și lung război (772—804); de aici opinia că sașii — considerați în mod greșit urmașii saxonilor — ar fi fost colonizați în această epocă în Transilvania. Umanistul Nicolaus Olahus — român de origine și mare învățat al vremii sale —, vorbind despre Transilvania și locuitorii săi, afirmă despre sași: „sînt, după cît se spune, niște colonii de saxoni din Germania aduse aici de Carol cel Mare" (*Călători străini*, I, p. 489). Același lucru îl spune și Sebastian Münster în *Cosmographia* sa *(ibidem*, p. 503). Pe la mijlocul sec. XVI, A. Verancsics declara la rîndu-i că „națiunea săsească ce se trage, fără îndoială, din popoarele saxone din Germania" s-a „strămutat" în Transilvania în vremea lui Carol cel Mare; acest lucru îl aflase atît din cronicile maghiare, cît și din „povestirea bătrînilor din acest neam" *(ibidem*, p. 413).

Ideea era deci răspîndită în sec. XVI chiar în mediile culte. Este curios însă că Tröster nu a acceptat explicația dată de David Frölich, care afirma, în lucrarea sa, tipărită în 1639, că sașii „n-au fost aduși în Transilvania de împăratul Carol cel Mare, cum scriu unii (căci nu

Tröster rămîne însă pe primul loc cu o lucrare tipărită (1666). După dînsul şi după Toppeltinus (1667), va mai relua teza originii dacice a saşilor un alt sas din Sibiu, *Mathias Miles* (1639—1686), în lucrarea *Siebenbürgischer Würg-Engel* (1670), bazîndu-se însă mai ales pe *„Ruinae Pannonicae"* (Witebergae, 1571) a lui *Christian Schesaeus* (circa 1535—1585).[21]

---

există dovezi că împăratul Carol cel Mare ar fi purtat război in Panonia sau în Dacia), ci de Geza, regele maghiar, ... cum dovedesc vechile diplome existente ale oraşelor lor". Frölich admite însă şi a doua explicaţie, după care saşii ar putea fi „urmaşii vechilor germani, daci şi geţi" (*Călători străini*, V, p. 48).

În realitate, saşii au fost aduşi mai tîrziu cu 250 de ani în Transilvania, la mijlocul sec. XII, ca să sprijine noua stăpînire maghiară. Pentru colonizarea saşilor în vremea lui Geza al II-lea (1141—1161), vezi Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, ed. a II-a, Cluj, 1972, p. 115—129, cu discutarea teoriilor mai vechi despre originea lor şi bibliografia mai nouă, care este foarte bogată. Vezi şi A. Armbruster, *Forschungsbericht zur Herkunftsfrage und Siedlungsgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, în F.V.L., XIV, 1971, nr. 1, p. 98—115.

Saşii s-au aşezat printre români, pe care i-au găsit în Transilvania. Vezi: Ioan Pop, *Date arheologice privitoare la istoria Braşovului în secolele IX—XII*, în „Cumidava", II, 1968, p. 9—26; Thomas Nägler, *Populaţia românească în sudul Transilvaniei şi caracterul colonizării săseşti în secolele XII—XIII*, în SAI, 13, 1969, p. 181—186; Ion Hurdubeţiu, *Puncte de vedere cu privire la raporturile dintre coloniştii germani şi populaţia autohtonă românească în spaţiul carpato-danubian în evul mediu timpuriu*, în „Studii", 26, 1973, nr. 6, p. 1179—1193; A. D. Alexandrescu, *Contribuţii la cunoaşterea populaţiei autohtone în feudalismul timpuriu în Ţara Bîrsei*, în „Cumidava", VII, 1973, p. 47—52 şi îndeosebi Thomas Nägler, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Sachsen*, Bukarest, 1979 şi în limba română, 1981, unde se prezintă pe larg situaţia Transilvaniei înainte de colonizarea saşilor, originea saşilor, dialectele vorbite, aducerea lor în Transilvania, privilegiile obţinute etc., subliniindu-se faptul că saşii au găsit la aşezarea lor o numeroasă populaţie autohtonă.

21 Alte cîteva surse asupra lui Tröster din epoca modernă, în afară de cele arătate mai sus, dar tot în legătură cu teza sa despre autohtonia saşilor din Transilvania, mai sînt: Adolf Armbruster, *Die Romanität der Rumänen in Spiegel der sächsischen Geschichtsschreibung (16—17 Jh.)*, în „Südostdeutsches Archiv", 14, 1971, p. 87—89; idem, *Vorarbeiten zu einer Geschichte der Siebenbürgisch-Sächsischen Historiographie, ibidem*, 21/22, 1976—1977, p. 31. Apoi: Karl Kurt Klein, *Das Rätsel der Siebenbürgischen Sprachgeschichte. Die Goten-Geten-Daken-Sachsengleichung in der Sprachentwicklung der Deutschen Siebenbürgens*, în „Transsylvanica. Gesammelte Abhandlungen und Aufsätze ...", München, 1963, p. 90—139; Viktor Möckesch, *Johannes Tröster, Hyperanhylaeus*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter", 16, 1967, p. 235—237; Andreas Schreiner, *Johannes Tröster Mundart*, în „Korrespondenz-

Folosirea atît de săracă a lui *Tröster* în istoriografia românească mai veche se poate explica atît prin ciudățenia și capacitatea de inducere în eroare a titlului cărții sale, cît și, mai ales, prin raritatea ei. Autorul anonim al „Feuilleton"-ului din ziarul „Unirea" din 1896 spune că „a avut-o sub ochi" într-o bibliotecă, probabil în Blaj, și o descrie drept *„o carte veche, cu scoarță de lemn, îmbrăcată în piele gălbenie"*.

Importantă pentru germani, în 1981, deci tot tîrziu, colecția *Schriften zur Landeskunde Siebenbürgens* a reprodus întreaga carte a lui Tröster în facsimil, în *„Böhlau Verlag, Köln-Wien"*, sub titlul *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia*, cu cîte 4 pagini originale, fotografiate pe o pagină, încăpînd astfel pe 149 p., cele 31+492 p. ale originalului, reduse la cca. 10×6 cm. Cele 31 p. nenumerotate sînt ale introducerii, semnate tot de Tröster, avînd în plus și o hartă a Transilvaniei, datată 1666, în care Transilvania e desenată cu multe amănunte.[22]

Potrivit unui obicei al vremii, cartea are de fapt un titlu mult mai lung, pe care îl redăm în românește:

„Vechea și noua Dacie germană
adică

o nouă descriere a țării Transilvaniei, printre altele despre locuitorii ei din vechime și de astăzi, despre adevărata lor proveniență, religie, limbă, scriere, port, legi și obiceiuri, expuse aici după adevărul istoric de două mii de ani, ca și despre renumite orașe, reprezentate în gravuri de cupru,

---

blatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde", 44, 1921, p. 2—33; idem, *Die Mundart der Sachsen von Hermannstadt*, în „Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde", N.F., 41, 1923, p. 582—584; idem, *Das Hohelied Salomonis in Siebenbürgisch-Sächsischer Sprache*, în aceeași revistă, 45, 1929, p. 432—541; idem, *Die Sprache des Teilschreibers Georg Dollert*, idem, nr. 47, 1933, p. IX, XII, 75—79; Georg Trausch, *Schriftsteller-Lexicon der Siebenbürger Deutschen*, 3. Bd., Kronstadt, 1871, p. 424—428. O semnalare a cărții lui Tröster face și Aron Densușianu, în *„Român"* sau *„Rumân"*, indicat de ziarul „Unirea", loc. cit. Tröster este amintit, după A. Armbruster, și în volumul *Europe's History and Mystification*, în ed. „Europa", Roma, 1986, sub auspiciile lui „European Centre of Historical Studies Venice", p. 44—45.

22 Vezi reproduse cronologic hărți ale teritoriului nostru, la Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, II, București, 1938. Are 57 de hărți, începînd cu a lui Anaximandru din Milet, 610—546 î.d.Hr. și terminînd cu a lui Hulsius Levinius din 1630. Vezi mai nou de același *România în izvoare geografice și cartografice*, București, 1978.

în legătură cu care se vor prezenta multe antichităţi gotice şi romane ca şi multe alte probleme care merită atenţie.

Pe lîngă alte diverse gravuri se publică şi o hartă a ţării, adaptată şi amendată, acum întîia dată tipărită de:

Johannes Tröster,
Cibinio Transylvaniae
SS. Th. et Philosoph. Medicae Studioso
Nürnberg

În Editura Johann Kramer
tipărită la Christoph Gerhard, 1666"

Pe foaia de după titlu are o lungă *Dedicaţie* care era, şi ea, în obiceiul vremii. Cu acest prilej aflăm nu numai cine erau notabilităţile Sibiului, ci şi ce anume funcţii erau considerate a fi printre cele mai importante din acea vreme:

„Nobililor, renumiţilor, ocrotitorilor
şi înţelepţilor domni:

D. Andreas Fleischer, graf al naţiunii săseşti din Transilvania, prim-judecător regesc în oraşul Hermannstadt (Sibiu, n.t.) şi al luminăţiei sale principal sfetnic de taină în Transilvania; părinte al ţării;

D. Iacob Rapp, mult onoratul primar al oraşului regesc Hermannstadt;

D. Michael Artz, judecător al Scaunului;

D. Johann Simonio, proconsulul prea onorat al oraşului regesc Hermannstadt şi mult merituos părinte al ţării;

D. Melchior Stuckart, binemeritat econom al oraşului.

Tuturor mărinimoşilor domni din toate părţile şi preabinevoitorilor protectori sub orice nume preaonorat al lor.

Întregului consiliu al oraşului regal Hermannstadt, înalt onoraţilor săi domni şi binefăcători

ca şi

Întregii naţiuni săseşti din Transilvania, scumpa sa Patrie, dedică această strădanie a sa, din străinătate, întru amintire, cu gratitudine,

Autorul"

Coperta cărţii lui J. Tröster

Das Alt- und Neue
Teutſche

DACIA.

Das iſt:

Neue Beſchreibung des Landes Siebenbürgen/

Darinnen deſſen Alter/ und jetziger Einwohner/ wahres Herkommen/ Religion/ Sprachen/ Schrifften/ Kleider/ Geſetz/ und Sitten/ nach Hiſtoriſcher Warheit von zweytauſend Jahren her erörtert: Die berühmteſte Städt in Kupfer eigentlich abgebildet: dabey viel Gothiſche und Römiſche Antiquitäten und Anmahnungen entdecket werden.

Neben etlichen andern Kupfern/ und einer geſchmeidigen emendirten Landkarten das erſte mahl herausgegeben

von

JOHANNE Tröſter/ Cibinio-Tranſylv. SS. Th. & Philoſoph. Medicæ Studioſo.

Nürnberg/
In Verlegung Johann Kramers/
Gedruckt bey Chriſtoph Gerhard/ 1666.

Coperta interioară a cărții lui J. Tröster

TRAJANA. Das Weib / iſt eine Nympha, ein Vorbild der **Donau**/ ihre ausgeſtreckte Arm / bedeuten den weiten Strom / der lauffende Wagen / bedeutet den Weg über die Brucken.

Auf einer andern iſt dieſes noch deutlicher gegeben / denn da iſt ein ſtarcker Strom abgebildet / auf welchem ein halber Schwieg-Bogen ſtehet / darauf ein Weib ſitzet / und ein Wagen-Stul auf den Knien hält / mit dieſer Randſchrifft: SECURITAS DACIÆ. und unten S. C. welches eben dieſe Brucken bedeutet.

Die Dritte hat auf der einen Seiten Trajani Gebildniß / mit der Uberſchrifft: IMP. CÆS. TRAJANUS. HADRIANUS. AUG. P. M. TR. POT. COS. III. P. P. Auf der andern Seiten ſitzet ein Weib auf der Erden / mit erhobenen Knien / auf welcher Rechten ſie ein Wagen-Rad hält / auf deſſen Felgen ſie die Händ geleget hat / und ſchauet zur Lincken auf drey Säulen / ſo unten auf einem Quaderſtuck zuſammen ſtoſſen / oben aber auf drey Theil geſchie-

Facsimil din cartea lui J. Tröster

Römer etliche Wörter oder Redens-Arten brauchen ſo mit der zu Tullii Zeiten höchſtfliegender Römer Sprach nicht gerad zuſtimmen/ muß man daſſelbe nicht alsbald für Tartariſch und Barbariſch ausruffen / denn es meiſtentheils Alt-Teutſche/ Griechiſche / Ungariſche und Slawiſche Wort ſeyn werden / von welchen es diß Volck / durch die Regiments-Veränderungen erlernet hat. Wie aus folgenden zu ermeſſen.

Wallachiſch. Lateiniſch. Teutſch.

Buna Zoa	*Bona ζώη*	Guten Tag.
Jeſch Senetos	*Esne ſanus*	Biſt du geſund.
Hara Dumnyeſcu	*χάρα Domino ζεῦ*	GOtt lob.
Cumai Dormit	*Quomodo Dormiviſti*	Wie haſt du geſchlaffen.
Bineam Dormit	*Benè dormivi*	Ich hab gut geſchlaffen.
Undye jeſte muiere ta?	*Ubi eſt mulier tua?*	Wo iſt dein Weib?
Ke mers la cümp	*Juit ad campum.*	Sie iſt aufs Feld gegangen.
Tſcheſe fatſche acollo	*Quid faciet ibi.*	Was ſoll ſie da machen?
Ke paſte Boi, capre	*Poſcit boves, capras.*	Sie weidet der Ochſen/ Geyß.
Maſa	*Menſa*	Ein Tiſch.
Foc	*Focus*	Das Feuer.

Chertia

Facsimil din cartea lui J. Tröster

Wallachiſch. Lateiniſch. Teutſch.

Chertia	*Charta*	Ein Papier.
Charta	*Liber*	Ein Buch.
Kal	*Equus*	Gaul.
Fun	*Fœnum*	Heu.
Scroefe	*Scroſa*	Sau.
Porczel	*Porcellus*	Ferckelein.
Gaina	*Gallina*	Heune.
Parumbch.	*Palumbes*	Holtztaube.
Ginske	*Ganſa*	Gans.
Oi	*Ovis*	Schaf.
Oa	*Ova*	Eyer.
Urſul	*Urſus*	Beer.
Lupul	*Lupus*	Wolff.
Vulype	*Vulpes*	Fuchs.
Jepure	*Lepus*	Haas.
Saire	*Sal*	Saltz.
Pepere	*Piper*	Pfeffer.
Carnye	*Caro*	Fleiſch.
Vin	*Vinum*	Wein.
Olagin	*Cereviſia*	Schwed: Ööl/ Bier.
Groapa	*Foſſa*	Finländ: Groopt/ Gruben.
Törgʃ	*Forum*	Schwed: Thorg. Marck.
La Oeſte	*In hoſticum.*	In Krieg.
Laſse me em patſch		Laß mich in *Pace.*
Paſse la dracul		Paſſier zum Drachē oder Teufel.
Mununke	*Manducu*	Jß.
Be	*Bibe*	Trinck.
Auſs moi	*Audis mi*	Mein höre.
Ke em pranſit	*Pranſus ſum*	Ich hab zu Mit- tag geſſen.

Aſsa

Facsimil din cartea lui J. Tröster

Aſsa greſchte Rumunyi	Alſo redē die Wallachen
En zara Erdelyaske	In Siebenbürgen
Barbaty ſu Muiere	Männer und Weiber.
Voniczi ſu Fätelye	Jüngling v. Jungfrauē
Ku fiiſchori lor	Mit ihren Kindern
Su la zara Munyteaske	Auch in der Moldau
Su la zara Rumenaske	Und in der Wallachey
Su la Maramoroſch	Und im Alten Möreſch
En mai mult zara nu ſent Rumuny.	In keinē Läd mehr findet man Wallachen.

Diß iſt der Römiſchen Wallachen heutige Sprache / die ſie nun in die 1565. Jahr von allen Lateinern abgeſondert behalten haben. Dieſelbe aber mit Teutſchen/Griechiſchen und Ungariſchen/theils rechten / theils verderbten Worten vermengen müſſen. Irren demnach alle die/ ſo die Wallachen mit Bonfinio für der **Jeten** und **Dacier** Nachkömmlinge / und mit der Anno 1663. zu Franckfurt gedruckten Ungar- und Siebenbürgiſchen Chronica von den Sarmatis, oder Tartern herfürgeben wollen. Denn alle bisher erzehlte Kennzeichen beweiſen unwiderſprechlich / daß ſie der Trajaniſchen Zugvölcker überbliebene ſeyn / die mit ihren Sitten Kleidern / und Sprach das edle Römer

Facsimil din cartea lui J. Tröster

Țăran român, sec. XVII (reproducere din cartea lui J. Tröster)

Țărancă română, sec. XVII
(reproducere din cartea lui J. Tröster)

TRANSILVANIA între anii 1400—1601 (Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu)

Oraşul Braşov, sec. XVII (reproducere după J. Tröster)

Orașul Bistrița în sec. XVII (reproducere după J. Tröster)

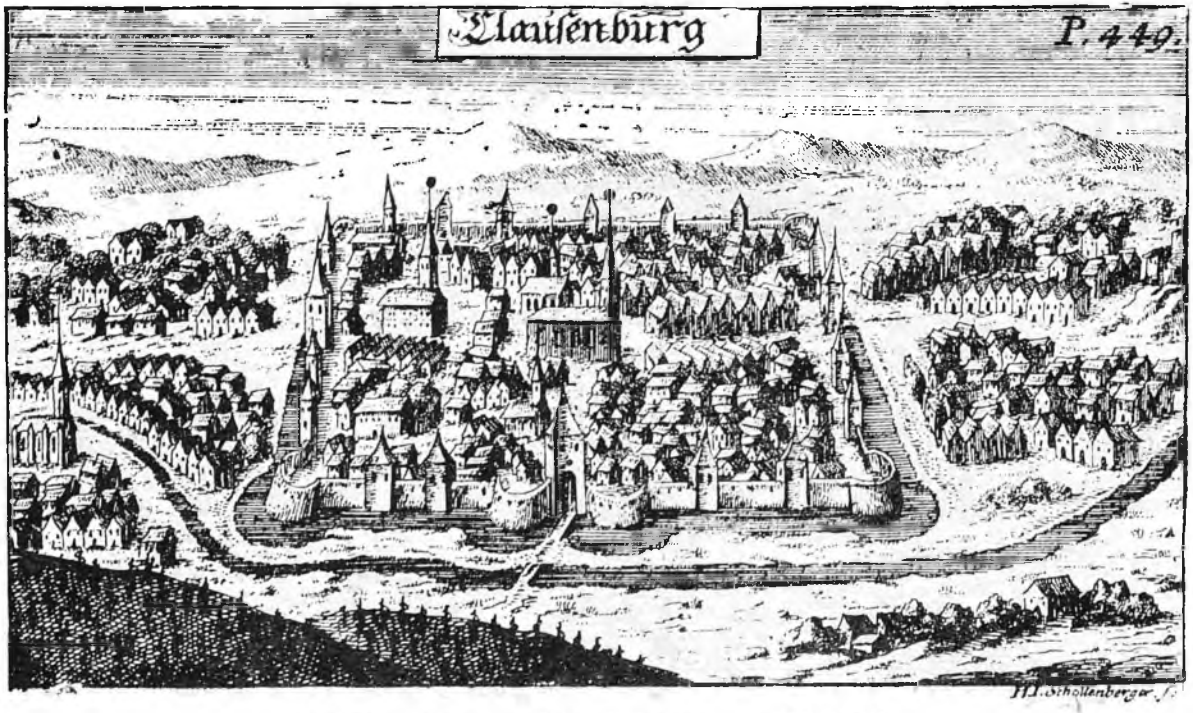

Oraşul Cluj, sec. XVII (reproducere după J. Tröster)

Orașul Mediaș, sec. XVII (reproducere după J. Tröster)

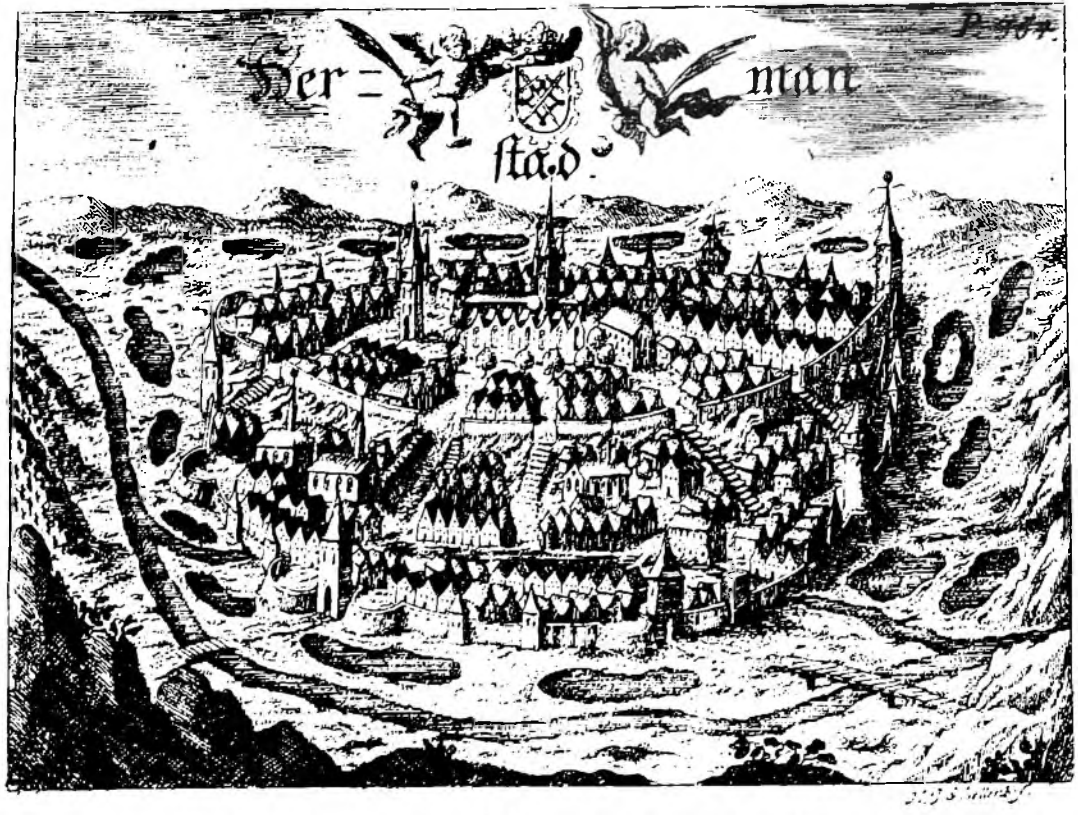

Oraşul Sibiu, sec. XVII (reproducere după J. Tröster)

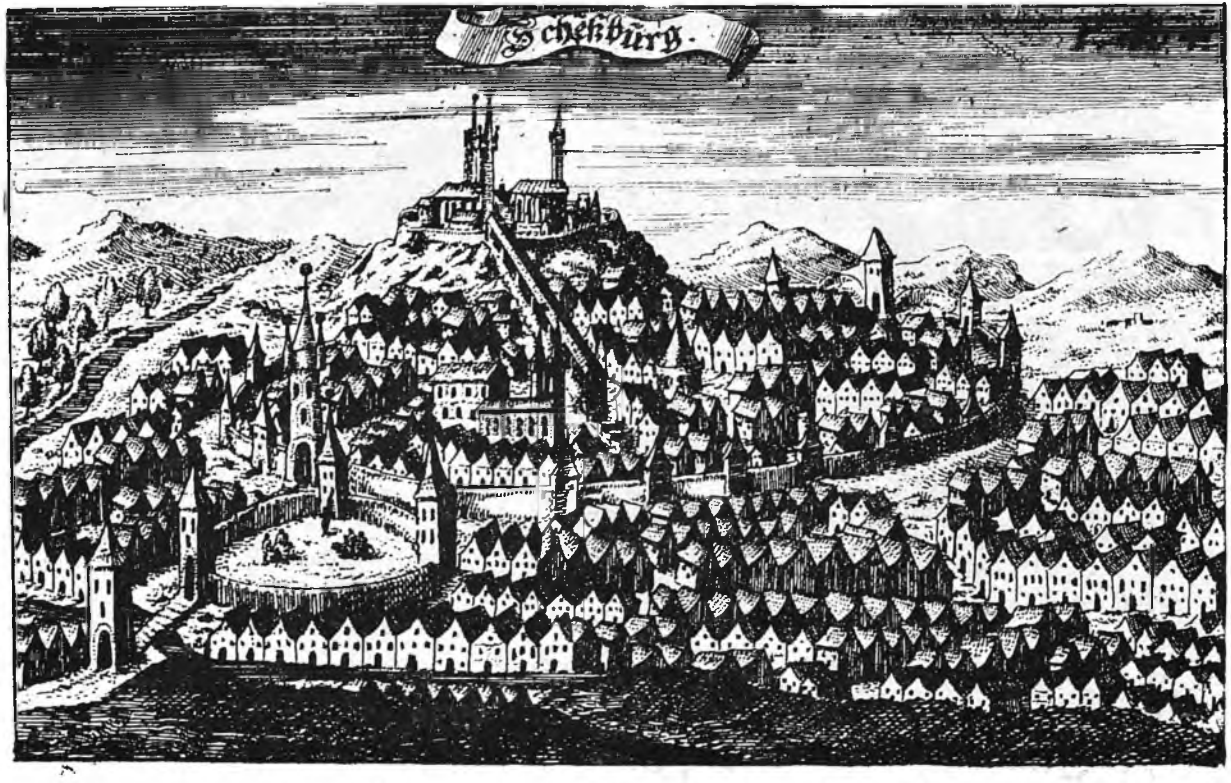

Orașul Sighișoara, sec. XVII (reproducere după J. Tröster)

Orașul Sebeș (Alba), sec. XVII (reproducere după J. Tröster)

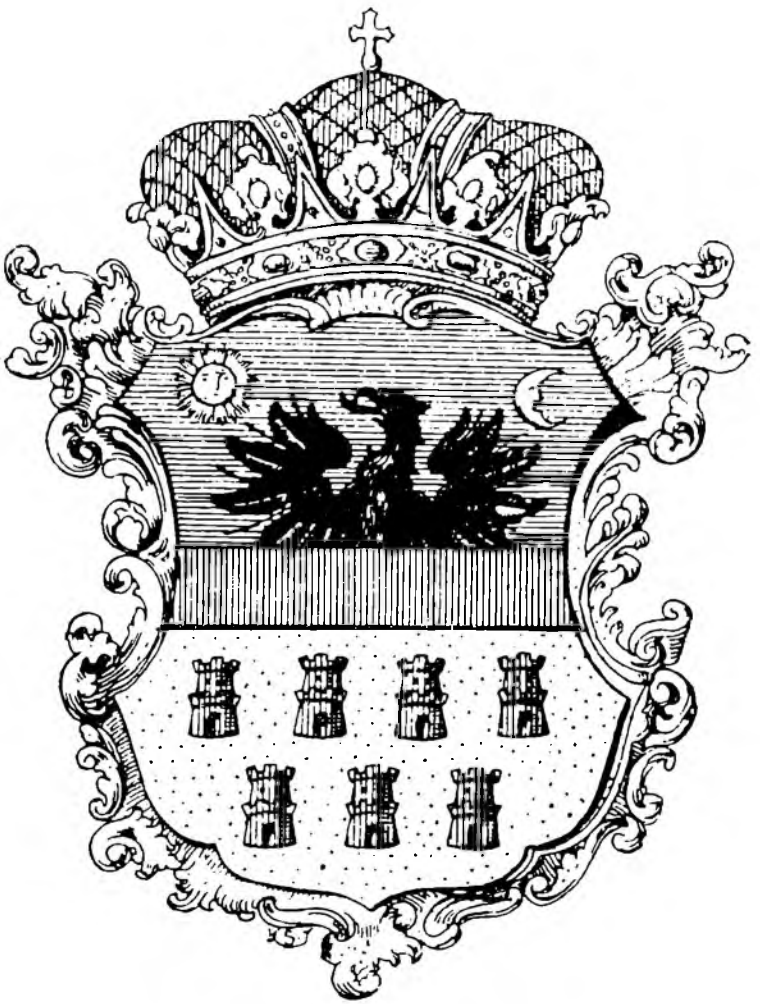

Stema Marelui Principat al Transilvaniei
(după Marina Lupaș-Vlasiu, „Aspecte din Istoria Transilvaniei", Sibiu, 1945, p. 139)

Harta TRANSILVANIEI (Din lucrarea lui J. Tröster)

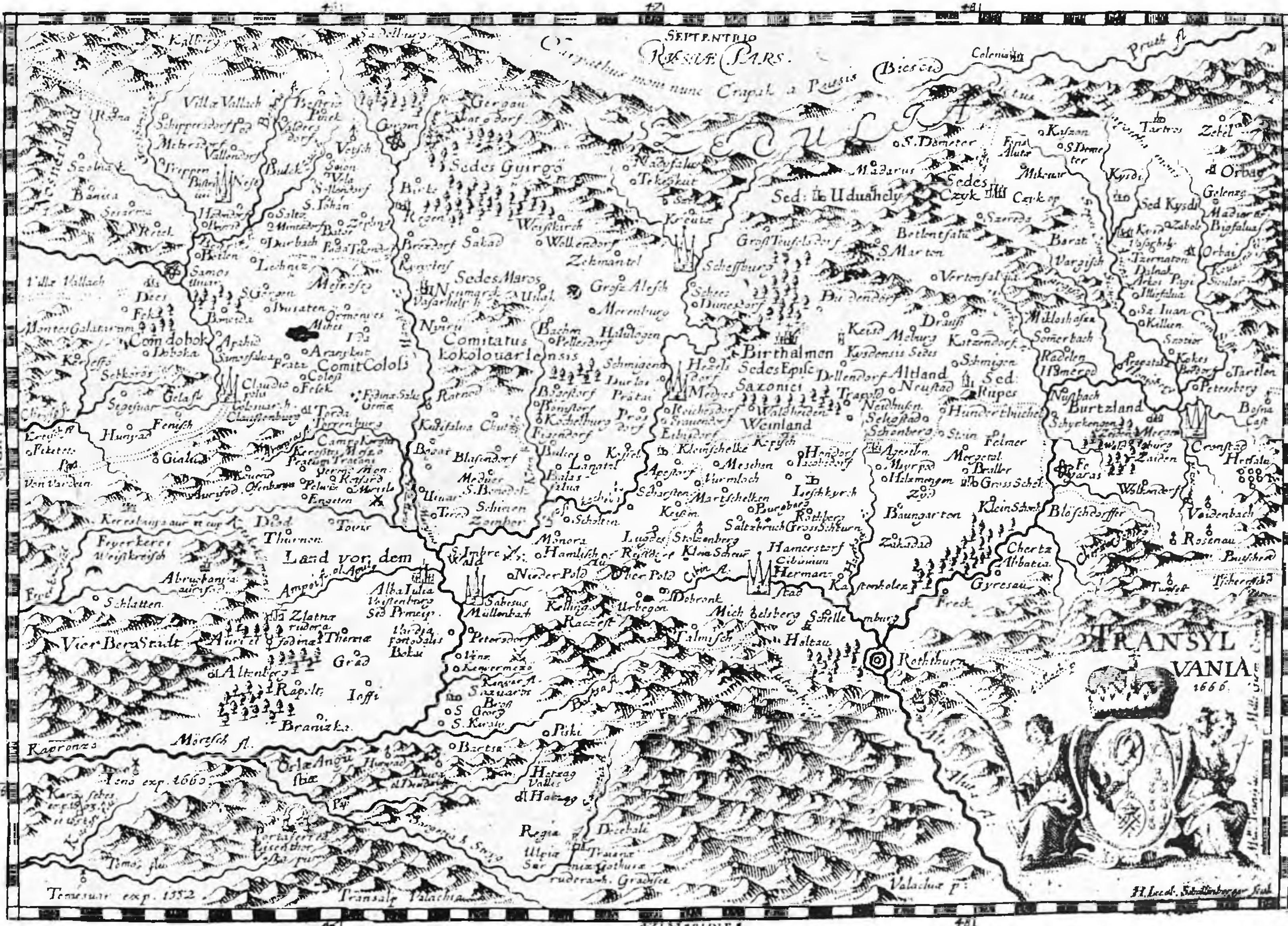

Acest titlu lung ne aduce aminte de cronicarii noştri. De aceştia ne va aminti însă mereu nu numai titlul şi dedicaţia, ci şi conţinutul cărţii sale.

Cine a fost Johannes Tröster? Ediţia germană recentă încearcă să-i alcătuiască un portret, într-o scurtă prefaţă, semnată de *Ernst Wagner*, din care vom reţine şi noi datele mai importante, atîtea cîte a putut aduna şi prefaţatorul german după mai mult de 300 de ani! (1666—1981).

Johannes Tröster era sas, originar din Transilvania, unde tatăl său, Martin Tröster, a fost secretar de tribunal. E. Wagner propune ca dată a naşterii lui: „înainte de 1640", în Sibiu. Între 1651—1652 Johannes se află înscris în listele elevilor gimnaziului din Sibiu, pe care probabil l-a terminat. Printre profesorii din Sibiu l-a avut pe Johannes Leonhardi, „prea mult merituosul domn preceptor al tinereţelor mele".[23] Se presupune că, la un moment dat, a fost profesor particular în casa grofului Ioan Bethlen, între 1658—1662, deoarece în acest timp a tradus o carte a acestuia, *Das bedrängte Dacia* (Dacia strîmtorată), apărută la Nürnberg în 1662. În 1663, la 25 mai, se afla inmatriculat la Universitatea din Iena, dar din 1665 prezenţa lui e semnalată la Nürnberg, unde peste un an va şi publica: *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia*, şi încă o carte: *Polnische Adler-Nest*, o istorie a Poloniei, în care sînt multe date şi despre români şi care ar merita să fie cercetată şi ea mai de aproape.

Unii dau drept an al morţii sale 1670, la Nürnberg,[24] dar aceasta ar veni în contradicţie cu faptul că în 1684, după cum

23 În *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia*, p. 386. Leonhardi a fost învăţător în Sibiu, înainte de 1650, iar prin 1651 era predicator la Sibiu şi paroh la Neudorf (Turnişor). A murit la 19 aprilie 1692 ca paroh în Sibiu. Printre profesori i-a avut şi pe rectorul Johannes Orendi şi pe Georg Hermann.

24 Armbruster, *loc. cit.*, p. 65 şi Georg Andreas Nill, în *Nürnbergisches Gelehrtenlexicon...*, Nürnberg-Altdorf, 1758, şi Johann Erich, Zeidler (Hrsg), în *Grobes Universal-lexicon...*, Halle-Leipzig, 1733. Toţ 1670 dă şi von Seivert, dar nu în Nürnberg, ci în Grosschenk (Şeica Mare) în Transilvania, deoarece în matricolele Gimnaziului din Sibiu el figurează ca director al şcolii din Grosschenk, unde nu putea veni decît după terminarea studiilor şi unde, conform obiceiului, după o practică în învăţămînt, trebuia să fie hirotonit pastor şi să i se dea o parohie, ori în lista pastorilor din Transilvania nu figurează, ceea ce înseamnă că a murit ca director de şcoală, înainte de a fi fost hirotonit.

crede Viktor Möckesch,[25] şi-a supravegheat personal apariţia ediţiei a III-a a cărţii sale, *Päpstlicher Suetonius*,[26] o carte despre biografia unor papi. Ediţiile II şi III puteau însă să apară şi după moartea sa. Să mai adăugăm că, în fapt, cartea despre istoria unor papi nici nu are indicat locul apariţiei, pentru că, fiind pusă la index de romano-catolici, trebuia să se evite urmărirea tipografului.

În afara operelor menţionate, Seivert şi Trausch cred că Tröster ar fi şi autorul unei lucrări în manuscris care se afla în Biblioteca Teleki din Tîrgu Mureş şi purta titlul: *Despre tragica pustiire a Transilvaniei de către turci, tătari, moldoveni şi munteni în 1658*, şi pe care ar fi scris-o înainte de plecarea la studii.[27]

Biografii lui Tröster — foarte puţini, de altfel — pornind de la predilecţia sa pentru descrieri de locuri, trecători, oraşe (cele şapte oraşe săseşti, care au dat numele de Siebenbürgen) ca şi de la faptul că a alcătuit o hartă a Transilvaniei, îl înscriu mai degrabă printre *geografi* decît printre istorici.

Aşa e tentat să creadă şi Ernst Wagner, deşi nu minimalizează preocupările sale istorice. Minimalizează însă, de fapt îi desfiinţează — ceea ce face pe bună dreptate — teoriile sale istorice cu privire la *Dacia germană*. Tröster susţine, bazat pe argumente, după părerea sa, lingvistice, egalitatea dintre geţi-goţi-saşi, de unde trage concluzia că geto-dacii erau germani, deci strămoşii saşilor din Transilvania, pentru că egalitatea o vede, ca şi David Hermann, şi în evoluţia fonetică de la Daken-Saken, la Sachsen.

Ernst Wagner respinge firesc aceste teorii, refuzate de altfel de toţi învăţaţii saşi transilvăneni. Bula andreiană din 1224 conţine date precise despre venirea germanilor în Transilvania în calitate de colonişti, la chemarea regelui Geza II, la mijlocul sec. XII.[28]

25 Viktor Möckesch, *Johannes Tröster, Hyperanhylaeus*, în „Südostdeutsche Vierteljahresblätter", 16, 1967, p. 235—237.

26 Ed. I. cca. 1667; a II-a, 1671, a III-a, 1684.

27 „Din cauza tiraniei tătarilor — scrie Tröster — împreună cu multe sute de persoane am stat aproape o lună", în 1658, în localitatea Wetsch (Brîncoveneşti) (E. Wagner, *op. cit.*), în părţile de nord ale Mureşului, pe unde îşi avea castelul Iános Bethlen şi pe care atunci îl va fi cunoscut; vezi şi *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia* (p. 414). Despre prada tătarilor v. şi *Călători străini*, VI, p. 588 şi urm.

28 În legătură cu aceasta a se vedea Th. Nägler, *Populaţia românească din sudul Transilvaniei şi caracterul colonizării săseşti*, în

Dar Tröster nu era chiar el inventatorul teoriei!

Încă Jordanes, istoric de origine gotă din Constantinopol, autor al unei *Historia gothorum* (551), îi confundase pe goți cu geții, din care cauză s-a ocupat și de daci, crezînd că vorbește despre goți. Părți din *Historia* lui Jordanes au fost traduse în *Izvoare privind istoria României.*[29]

Mai aproape de Tröster, contele sas Albert Huet (1537—1607) a susținut aceeași teză în fața principelui Sigismund Báthory, în 1596, ca să probeze că sașii nu sînt venetici, străini, oaspeți, ci băștinași, *mai vechi decît ungurii din Transilvania.*

SAI, XIII, 1969, p. 181—186. De asemenea, de același, *Die Ansiedlung der Siebenbürger Saxen*, București, 1979. V. și mai sus nota 20.

29 Vol. II, București, 1970, p. 407—431. Strabon, VII, cap. III, 13, arată că dacii vorbeau aceeași limbă cu geții și că erau unul și același popor, numai că grecii îi numeau geți, iar romanii daci, dar nu că erau goți. Prima denumire e atestată mai devreme în izvoare, în sec. V î.e.n.; cea de daci apare mult mai tîrziu, pe la mijlocul sec. I î.e.n. Ca nume de sclavi, numele de Daos este folosit încă din sec. IV î.e.n. la poetul Menandru (*Ist. Rom.*, I, p. 258).

Despre această problemă vezi Nicolae Lascu, *Daos, davos (Davus) — sclavii daci?*, în AMN, VII, 1970, p. 79—91, care susține că „Daos nu mai poate fi considerat un ethnikon . . ., ci este un antroponim obișnuit, frecvent în rîndurile populațiilor din Frigia și din împrejurimi".

Despre originea numelui de daci părerile sînt încă împărțite: după unele opinii, numele provine din vechiul fond al limbii trace, fiind apropiat de cuvîntul frigian *daos*=lup, ceea ce explică prezența capului de lup pe stindardul dac. Vezi Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis han*, București, 1980, p. 30—32. După alții, numele ar fi în legătură cu arma lor specifică (Crișan, *Burebista*, p. 44, nota 126).

Este posibil că dacii și geții au căpătat denumiri diferite datorită faptului că au trăit în formații tribale separate (Crișan, *Burebista*, p. 34). În istoriografia noastră s-a încetățenit termenul geto-daci. Vezi despre aceasta: D. Berciu, *A propos de la genèse de la civilisation Latène chez les Géto-Daces*, în „Dacia", I, 1957, p. 133—142; idem, *Sînt geții traci nord-dunăreni?*, în SCIV, 11, 1960, p. 261—283; I. I. Russu, *Trăsăturile somatice ale traco-dacilor*, în SCIV, 18, 1967, nr. 2, p. 343—349; I. H. Crișan, *Contribuții la problema unității culturii materiale daco-getice*, în AMN, V, 1968, p. 21—32 etc. Întrucît abia în testamentul lui August (*Res gestae divi Augusti*) începe în izvoarele latine generalizarea numelui Daci (v. Pârvan, *Începuturile vieții romane*, p. 139, nota 12), autorul unei *Istorii a Transilvaniei*, apărută la Sibiu în limba germană, în 1784, se întreba: „Cum se explică totuși că romanii au dat patriei noastre tocmai numele de *Dacia?* Să nu fie cumva în denumirea aceasta contras termenul de *Audacia?* Au avut, într-adevăr,

Tröster a dezvoltat aşadar o teorie anterioară, ducîndu-i absurditatea pînă la limite; după părerea sa, teoria era îndreptăţită de premisele de la care pornea. Astfel, după dînsul, şi *„Cibinium"* este nume german,[30] Reghin vine de la Rügen, Ruges, popoare germanice,[31] chiar Alba „e de provenienţă germanică",[32] Decebal vine de la Ditzwald,[33] Attila vine de la Ethele şi a fost şi el german, iar Cotiso derivă de la Gottesohn.[34]

Pe unguri îi consideră însă cei mai noi locuitori ai Transilvaniei.

Făcînd abstracţie de teoria geţi=goţi, concluzia sa este că Transilvania este un teritoriu locuit de geto-daci de 2000 de ani (cifră dată desigur la întîmplare, care se întoarce mult în istoria daco-geţilor, tracilor şi a sciţilor), de valahii romani de 1566 de ani (deci de la anul 100, căci el scria în 1666, n. n.), de secui de 1293 de ani şi de unguri de 922 de ani.[35]

Ernst Wagner numeşte teoriile lui Tröster cu geţi=goţi= germani drept *„curaj de deducţie"*. şi nu-l mai miră pentru că Tröster face şi din amazoane urmaşele germanilor! El arată că acestei teorii a continuităţii germanice i-a dat o lovitură hotărîtoare contele sas Valentin Frank von Franckenstein (1643—1697) în lucrarea: *Breviculus originum nationum et praecipue Saxonicae in Transilvania . . .*,[36] însuşită imediat de Gottfried

---

destule probe despre îndrăzneala strămbunilor noştri geţi încît au putut da, foarte natural, ţării lor numele de ţara îndrăznelii" (M. Muşat, *Izvoare şi mărturii străine despre strămoşii poporului român*, Bucureşti, 1980, p. 16).

30 *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia*, p. 364. Despre Cibin ca prim nume latinesc al Sibiului, înainte de Hermannstadt, a se vedea: Th. Nägler, *În legătură cu numele Siebenbürgen*, în SCMB, XIII, 1967, p. 185—196.

Menţionăm că pastorul Conrad Iacob Hiltebrandt — care a utilizat opera tipărită a lui Tröster, pe care o citează de numeroase ori în descrierea Transilvaniei — afirmă că Sibiul „pe latineşte se numeşte Cibinium, după numele rîului Cibin" (*Călători străini*, V, p. 582).

31 Tröster, *op. cit.*, p. 417 (127), paginile din paranteză sînt din ed. Wagner din 1981.

32 *Ibidem*, p. 426 (129).

33 *Ibidem*, p. 424 (128).

34 *Ibidem*, p. 479 (145).

35 *Ibidem*, p. 479 (145).

36 Cibinii, 1696. În acelaşi an a apărut şi o versiune germană la Sibiu, iar în 1697, o nouă ediţie latină, a II-a, la Cluj. Menţionăm şi

Wilhelm von Leibnitz (1646—1716) şi pusă apoi definitiv la punct de August Ludwig Schlözer, *Sammlungen zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.*[37]

După ştiinţa noastră, primul care a utilizat informaţiile date de Tröster într-o carte a sa a fost pastorul Conrad Iacob Hiltebrandt. Acesta a însoţit o solie suedeză în Transilvania între anii 1656—1658 şi a alcătuit atunci o descriere a ţării vizitate. Şi-a completat descrierea mai tîrziu, utilizînd şi unele ştiri din lucrările lui Tröster, D. Frölich şi Johann Bethlen. Pe Tröster îl citează de numeroase ori pentru informaţii privind: rîurile şi oraşele Transilvaniei, ciomegele purtate de români, inscripţiile latine din Transilvania, originea şi vechimea populaţiei româneşti, situaţia grea în care se găseau românii din sec. XVII etc. După Tröster, şi Hiltebrandt afirmă că urmaşii romanilor „se numesc români sau romani".[38]

Tröster a mai avut şi alţi susţinători. În 1688 a apărut la Nürnberg şi Frankfurt lucrarea: *Totius principatus Transylvaniae accurata descriptio,* de Georg Kreckwitz, care se dădea drept transilvănean. Era de fapt din Silezia şi, probabil, fusese ofiţer sau funcţionar în Transilvania. Îl prelucrează pe Tröster şi îl completează.[38bis]

O altă compilaţie după Tröster apare în 1735 şi se păstrează în manuscris la Stuttgart, intitulat în traducere românească: *Noua istorie geografică şi topografică a Daciei Mediteraneene* (de mijloc, n.n.) *sau a Principatului de azi al Transilvaniei.*

În afară însă de Franckenstein şi de cei care l-au mai urmat, notaţi mai sus, lucrurile vor fi puse la punct definitiv la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, de către trei istorici saşi: Michael Lebrecht, *Versuch einer Erdbeschreibung des Grossfürstenthums Siebenbürgen,* Hermannstadt, 1789 şi 1804; Johann Michael Ballman, *Statistische Landeskunde Siebenbürgens im Grunddrisse,* Hermann-

opinia lui A. Armbruster, *Romanitatea,* p. 216, după care Franckenstein a fost „groparul teoriei geto-daco-gotice".

37 Götingen, 1795—1797.

38 Textul lui Hiltebrandt a fost publicat în ediţie critică de Franz Babinger, *Conrad Iacob Hiltebrandt's Dreifache Schwedische Gesandtschaftreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel,* Leiden, 1937; o traducere parţială în *Călători străini,* V, 543—606. Asupra ştirilor date de Hiltebrandt vom reveni mai jos (v. p. 240 şi urm.).

38bis A. Armbruster, *Romanitatea,* p. 171—172.

stadt, 1801 şi Lucas Joseph Marienburg, *Geographie des Grossfürstenthums Siebenbürgen*, 2 Bände, Hermannstadt, 1813.

Dincolo însă de naivităţile lui cu privire la originile îndepărtate ale saşilor, pe care-i dorea „autohtoni" în Transilvania, Tröster era totuşi un sas transilvănean care s-a născut aici, care vorbea în mod sigur românește, care cunoştea bine pe români din viaţa şi din contactele de toate zilele, care se interesa de istorie şi care face dovada că citise foarte mulţi istorici antici şi care, însuşire deloc de neglijat, ştia să povestească. Ne poate spune, aşadar, ca martor direct, din epocă, *ce era, cum era Transilvania, şi cum erau românii din Transilvania, şi ce se gîndea, sau ce gîndea şi ştia el despre românii de pretutindeni în anul 1666*. Credem că nu e deloc puţin lucru, dacă nu cumva e chiar o neaşteptată şi extrem de importantă revelaţie, readusă la lumină după mai bine de 300 de ani.

Iată de ce am considerat de datoria noastră *să-l situăm pe Tröster în epocă şi în istoriografia românească*, pentru a înţelege ce poate însemna pentru noi *cronica sa*, dacă ne e permis s-o numim astfel, ce noutăţi ne aduce şi cu ce temeiuri, cu ce lucruri vine *în premieră* sau măcar cît îi confirmă pe cronicarii anteriori sau îi precede pe cei mulţi, posteriori.

Marea lui importanţă constă în primul rînd în aceea că e anterior celor mai mulţi. N-am folosit din întîmplare, mai sus, cuvîntul *„în premieră"*. În 1666, să băgăm de seamă, sîntem *înainte de Miron Costin*,[39] de Nicolae Costin,[40] de Ion Neculce,[41] de Dimitrie Cantemir,[42] de stolnicul Constantin Cantacuzino,[43] de toţi aceşti mari cronicari ai trecutului nostru, care sînt stîlpii de temelie ai istoriografiei noastre.

Se ştie cît de mult s-a sprijinit Miron Costin pe un alt cronicar sas, Laurentius Toppeltinus, de care am mai amintit, de la care a luat chiar teoria „ciudată şi personală", cum o numeşte P. P. Panaitescu, a originii saşilor din daci![44]

---

39 *Letopiseţul*, 1675; *De neamul moldovenilor*, 1686—1691.
40 Născut pe la 1660.
41 Născut în jurul anului 1672.
42 Născut în 1673.
43 *Istoria Ţării Românești*, 1694.
44 Vezi Miron Costin, *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1958. p. 336, ultimul vers din stihuri: „Dachii, a saşilor moşi". Introd. lui P. P. Panaitescu, p. 30, citînd din ed. a II-a a lui Toppeltinus. Asupra lui

Johannes Tröster e anterior chiar lui Toppeltinus, căci își publică opera cu un an mai devreme. Interesant e că amîndoi pleacă independent de la aceeași teorie, că dacii au fost strămoșii sașilor. Dar amîndoi o preiau de la *Jordanes* (sec. VI), așa că independența unuia de celălalt nu înseamnă mai mult decît dependența amîndurora de Jordanes.

Dincolo de aceasta însă, informațiile lui Tröster *sînt de cea mai mare importanță pentru istoria Transilvaniei și a românilor în general.*

E adevărat, un singur cronicar, dintre cei care au scris în limba română, e anterior lui Tröster: Grigore Ureche. Acesta și-a scris *Letopisețul* între 1642—1647,[45] dar e prea puțin probabil ca Tröster să fi fost la curent cu *Letopisețul* său. Noi am îndrăzni chiar afirmația că în mod sigur nu l-a cunoscut, ceea ce îi crește foarte mult valoarea. Liviu Onu arată, de altfel, că cele mai vechi copii ale manuscriselor păstrate după *Letopisețul* lui Grigore Ureche sînt din 1670, deci cu 4 ani mai noi decît cartea lui Tröster, și constatăm că, deși au existat 22 de copii, nici una nu e menționată ca făcută sau găsită în Transilvania, unde s-au găsit alte manuscrise de cronici românești.[46]

De la Grigore Ureche s-au inspirat, evident, cronicarii următori, toți ulteriori apariției cărții lui Tröster, *dar în mod sigur de la Tröster nu*, și, cum am spus, nici Tröster de la *Grigore Ureche.*

În general — spre deosebire de oamenii vremii sale care nu se sfiau să copieze textele altora — Tröster își citează corect și onest sursele de informație, astfel încît, dacă ar fi știut de Grigore Ureche, ar fi spus-o. Și cronicarii noștri, începînd cu Miron Costin, își citează corect sursele. Dacă Miron Costin l-ar fi cunoscut pe Tröster, l-ar fi citat, așa cum îl citează pe Toppeltinus și pe istoricii mai vechi. Și, totuși, Tröster știa ceea ce știa și Grigore Ureche: că noi românii *„de la Rîm ne tragem"*, că *limba română derivă din cea latină*, dînd și numeroase exemple, că toți românii de pre-

---

Toppeltinus ca izvor al lui Miron Costin, atît în *Cronică*, cît și în *Cronica polonă*, a se vedea ediția lui P. P. Panaitescu, citată mai sus, p. 18, 29—31, 38—39, 353, 370, 378—379, 381 398, 400, 402, 408, 418, 420—426, 439—440.

45 Vezi ediția lui Liviu Onu și studiul introductiv, București, 1967.

46 Liviu Onu, *op. cit.*, p. 34—35.

tutindeni au o origine comună şi că ei există fără întrerupere în Transilvania şi în ţările române transcarpatice din timpuri imemoriale. Pe români îi consideră urmaşi ai romanilor şi caută s-o dovedească prin toate mijloacele. În viziunea sa, cu cît sînt românii mai romani, cu atît mai mult îi pot rămîne lui dacii ca germani!

Stimulentul, fals cum e, serveşte însă istoria noastră, către care Tröster şi-a dirijat cu stăruinţă cercetările, oprindu-se cu deosebire *asupra vechimii daco-romanităţii, continuităţii şi unităţii poporului român din Transilvania* şi, după cum vom vedea mai departe, *de pe tot cuprinsul spaţiului românesc*.

Grigore Ureche, ca să-l citäm pe cel mai vechi cronicar care scrie în limba română (deoarece predecesorii săi scriseseră în limba slavonă), afirmase: *„Românii cîţi se află lăcuitori în Ţara Ungurească şi la Ardeal şi la Maramureş, de la un loc sînt cu moldovenii şi toţi de la Rîm se trag"*.[47] Şcoala ardeleană îşi va face un titlu de glorie nemuritoare dovedind şi făcînd unanim recunoscute aceste adevăruri, dar Şcoala ardeleană o va face începînd cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Şcoala ardeleană a fost, astfel, *al doilea mare val al limpezirilor trecutului românilor*, după cel dintîi, care au fost cronicarii din secolul al XVII-lea şi din prima jumătate a secolului al XVIII-lea (Ion Neculce încheie cu evenimentele din 1743, iar stolnicul Constantin Cantacuzino moare în anul 1716).

În cele ce urmează vom reţine din Johannes Tröster contribuţia sa în legătură cu *vechimea, romanitatea, continuitatea şi unitatea poporului român*. Istoricii vor putea astfel aprecia, *pe textele sale*, importanta sa contribuţie, care se adaugă la descifrarea originii şi istoriei românilor, aducîndu-ne un plus de argumente din izvoare străine şi, mai ales, *foarte multe din propriile sale observaţii şi cunoştinţe de la faţa locului*. Acestea din urmă pot chiar trece, în unele cazuri, înaintea celor dintîi. E ca şi cum am vedea, adusă în prezentul nostru, o secvenţă de viaţă transilvană şi românească de acum peste 300 de ani.

Prezentînd părţi din cartea sa, vom încerca o orientare proprie dar ne vom limita desigur numai la cele ce privesc

47 Vezi ed. Liviu Onu, p. 132.

Dacia, pe daci şi pe romani şi istoria lor pînă în anul în care a scris Tröster, 1666. Titlurile capitolelor, evident, ne aparţin, dintr-o minimă dorinţă de sistematizare. Istoricii interesaţi de amănunte şi de celelalte aspecte ale cuprinsului cărţii sale o vor putea explora în continuare, lărgind astfel aria de informaţie privind istoria Patriei care, oricît s-ar lărgi, nu strică niciodată. Dimpotrivă, cercetîndu-l pe Tröster, am putut constata că izvoare privind trecutul românilor se mai află încă din belşug şi în scrierile altor saşi şi că ele ar trebui explorate fără întîrziere, chiar dacă unele din afirmaţiile lor se repetă. Autorii nu se repetă! Şi cercetările lor pot fi şi independente. Dacă rezultatele sînt aceleaşi, cu atît mai bine; nu trebuie să obosim dezgropîndu-le, aşa cum n-ar trebui să obosim nici în cercetarea arheologică, care ne rezervă încă bogate surprize.

Am însoţit studiul nostru cu ample comentarii şi note bibliografice, în care am completat şi adus cît mai la zi informaţia în toate problemele abordate de Tröster.[48] Îmbogăţită astfel, cu note şi comentarii, lucrarea va putea servi ca instrument de informare celor doritori să cunoască mai pe larg modul cum au fost rezolvate problemele studiate cu mai bine de trei veacuri în urmă de cronicarul sas.

48 La completarea unor note mi-au fost utile sugestiile dr. Nicolae Stoicescu, autor al multor lucrări de istorie a evului mediu românesc, căruia îi reînnoiesc mulţumirile mele.

Capitolul I

DACII, DUPĂ CERCETĂRILE LUI TRÖSTER

Multe din denumirile geografice utilizate de Tröster nu mai corespund celor folosite de noi astăzi, iar unele din ele nu sînt uşor identificabile nici în dicţionarele de specialitate; dintre acestea amintim: „Marea Exterioară", „Marea cea Mare Universală", „Marea Constantinopolitană" ş.a. care, între timp, au căpătat alte denumiri. Ele nu sînt însă esenţiale în ceea ce priveşte istoria noastră, decît în cîteva cazuri, pe care le vom semnala.

Iată-l pe Tröster povestind despre trecutul îndepărtat al dacilor: „Într-un trecut greu de precizat, dacii au fost numiţi de către unii istorici, Celto-Scyti.[1] Cei mai războinici dintre

1 Opinia eronată că dacii sau geţii se trag din sciţi se găseşte şi la D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, ed. Guţu-Stolcescu, Bucureşti, 1973, p. 337, unde se susţine că această părere „este împărtăşită de toţi istoricii pe care-i cunoaştem". Informaţia sa a fost preluată din P. Cluverius, *Introductio in universam Geographiam*, ed. 1661, p. 420, ediţie cunoscută probabil şi lui Tröster. Într-adevăr, în secolul al XVII-lea, nu se făcea diferenţă între geţi şi sciţi. De pildă, vizitînd Moldova la 1646, M. Bandini afirmă: „Ad Orientem intra limites Scythiae Europae continebatur, incolae erant Getae" (V. A. Urechia, *Codex Bandinus, Memorii asupra scrierii lui Bandinus de la 1646...*, Bucureşti, 1895, p. 132).

Confuzia a fost întărită şi de textul lui Bonfini, care afirmă, la p. 6, „Daci et Getae non e Scandinavia, sed ex Asiatica Scythia, cum Occidentalibus, Orientales populi vetustiores fuerint", iar la p. 39 arată că hunii — strămoşii tătarilor — ar fi venit din Scythia asiatică, de unde ar fi trecut în Europa şi goţii, confundaţi la rîndul lor cu geţii (după Jordanes).

Pentru data aşezării sciţilor pe teritoriul ţării noastre (sec. IV î.e.n.) vezi Vladimir Iliescu, *Cu privire la data aşezării sciţilor în Dobrogea*, în „Cercetări istorice", III, 1972, p. 59—64. Vezi şi V. Canarache, *Monedele sciţilor din Dobrogea*, în SCIV, 1951, nr. 1, 213—257; D. Berciu, *O descoperire traco-scitică din Dobrogea şi problema scitică la Dunărea de Jos*, în SCIV, X, 1959, nr. 1, p. 7—48; Dorin Popescu, *Problema sciţilor din Transilvania în opera lui Vasile Pârvan*, în SCIV, IX, 1958, nr. 1, p. 9—38; Vladimir Iliescu, *The Scythians in Dobruja and their*

ei ar fi năvălit pînă în zona popoarelor celor mai îndepărtate ale Mării Exterioare. Informația se află numai la *Curtius*.[2] după Plutarh[3]. însă, care scrie în același sens cu Jordanes[4] și

Relations with the Native Population, în *Relations*, p. 13—24; *Dicționar*, p. 530—533 (cu bibliografia mai veche) și studiul de sinteză al lui George Marinescu, *Considerații asupra așa-zisei „probleme scitice" în lumina descoperirilor arheologice de pe teritoriul României*, în „File de istorie", Bistrița, 1972, p. 25—35.

2 *Quintus Curtius Rufus*, istoric roman (sec. I e.n.), autor al lucrării *De rebus gestis Alexandri Magni*, care cuprinde știri despre sciți (*Fontes*, I, p. 363—365). Vezi și Curtius Rufus Quintus, *Viața și faptele lui Alexandru cel Mare, regele Macedoniei*, trad. de Constantin Gerota, București, 1970. Lucrarea a fost utilizată și de stolnicul C. Cantacuzino ca și de M. Costin în *De neamul moldovenilor*. Din opera acestui autor a prelucrat Miron Costin *Graiul solului tătărăsc către Alexandru Machidon* (*Opere*, p. 315—317).

Despre opera sa vezi: R. D. Milns, *The Date of Curtius Rufus and the Historia Alexandri* („Latomus", 25, 1966, nr. 3, p. 490—507); D. Korzeniewski, *Die Zeit des Curtius Rufus*, Köln, 1959; Günther Scheda, *Zur Datierung des Curtius Rufus* („Historia", XVIII, 1969, nr. 3, p. 380—383); Rudolf Balzer, *Der Einfluss Vergils auf Curtius Rufus*, München, 1971, etc.

3 *Plutarhos* a fost un celebru biograf și filozof grec (c. 46—c. 127 e.n.), autor al cunoscutei lucrări *Viețile paralele ale oamenilor iluștri greci și romani*, lucrare tipărită de numeroase ori în latină, franceză etc. Despre edițiile românești mai vechi vezi Lascu, *Clasici*, p. 248—254 și Maria Marinescu-Himu, *Plutarque dans la littérature roumaine* („Balkan Studies", X, 1969, nr. 2, p. 251—262). Opera sa a fost tradusă de N. I. Barbu, *Vieți paralele*, 5 vol., București, 1960—1971. Plutarh a fost utilizat și de stolnicul C. Cantacuzino, ca și de D. Cantemir în *Divanul*.

Despre opera sa vezi: Konrad Bergen, *Charakterbilden bei Tacitus und Plutarh*, Cologne, 1962; J. R. Hamilton, *Plutarch Alexander. A Commentary*, Oxford, 1969; Maria Marinescu-Himu și A. Piatkowski, *op. cit.*, p. 579—587; D. A. Russell, *Plutarch*, London, 1973; A. Wardman, *Plutarch's Lives*, London, 1974 etc.

4 *Jornandes* sau *Jordanes*, got romanizat, sec. al VI-lea, născut probabil în Moesia. Bunicul său a fost secretarul unui șef alan și atașat lui Attila. Jornandes a fost notar. S-a convertit la creștinism, s-a călugărit și a fost preot, probabil la Ravenna. A lăsat două scrieri: *Succesiunea domnilor și a vremurilor*, o istorie a poporului roman pînă la anul 551, și o *Istorie a goților (De Getarum sive Gotharum origine et rebus gestis)*, publicată prima oară la Augsburg în 1515 și reeditată apoi de multe ori.

Pentru alcătuirea operei a utilizat o serie de opere valoroase mai vechi, azi pierdute, printre care pe Cassiodorus și pe Dion Chrysostomos, participant la războaiele lui Traian cu Decebal. Jordanes confundă — se pare în mod voit — pe geți cu goți, ceea ce a produs după el un lanț de alte confuzii. (V. I. H. Crișan, *Burebista*, p. 70—71). În această operă

cu Dexippus,[5] aceştia abia ar fi putut ajunge într-un an de la Marea cea Mare Universală, pînă în Dacia Istriană.[6] Şi, mai întîi, au trebuit să treacă peste Scandia spre Marea Maeotică".[7]

Este evident că el merge prea departe în urmă pentru ca să poată obţine şi să transmită vreo informaţie precisă şi, mai ales, să poată determina cît de cît o cronologie a legăturilor dintre celto-sciţi şi cei care au ajuns în Dacia Istriană.

Celţii sînt una din numeroasele populaţii indoeuropene de limbă kentum, menţionaţi în sec. VI—V î.e.n. la izvoarele Dunării şi în nord-vestul Peninsulei Iberice. Datorită exploatării fierului şi relaţiilor comerciale intense pe care le întreţi-

---

el dă unele informaţii preţioase despre regii daco-geţi, părăsirea Daciei şi primele migraţii pe teritoriul Daciei.

Despre opera sa s-a scris foarte mult. Vezi: G. Popa-Lisseanu, *Românii în Getica lui Jordanes*, în vol. *Românii în izvoarele istorice medievale*, Bucureşti, 1939, p. 57—72; C. Daicoviciu, *Pe marginea cărţilor IV. Avariţia lui Domiţian*, în AMN, VII, 1970, p. 131—132; Vladimir Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, în SCIV, 22, 1971, nr. 3, p. 425—442; Andrei Aricescu, *Despre o recentă interpretare a izvoarelor literare privind părăsirea Daciei*, în SCIV, 24, 1973, nr. 3, p. 485—493; T. Nagy, *Reoccupation of Pannonia from the Huns in 427 (Did Jordanes use the Chronicon of Marcellinus Comes at the Writing of the Getica?)* în „Acta Antiqua", 15, 1967, p. 159—186; J. Sevennung, *Jordanes and Scandia, Kritisch-exegetisch Studien*, Stockholm, 1967; N. Wagner, *Getica. Untersuchungen zum Leben des Jordanes und zur frühen Geschichte der Goten*, Berlin, 1967 (Quellen und Forschungen zur Sprach- und Kulturgeschichte der germanischen Völker); E. Zwolski, *Uwagi o Iordanesie, historyku Gotów* [Despre Jordanes, istoricul goţilor], în „Commentationes", XIII, 1968, p. 137—145, etc.

5 *Publius Herrenius Dexippus*, istoric grec din secolul III d.Hr. A fost şi luptător contra goţilor în 269, cînd aceştia au invadat Achaia. A compus printre altele o *Istorie a evenimentelor posterioare lui Alexandru*, o *Istorie a Sciţilor*, din care se păstrează unele fragmente şi o *Cronică universală* pînă la moartea lui Claudiu II. Fragmente din aceste scrieri au fost publicate de Niebuhr în *Corpus Scriptorum byzantinorum*, 1829.

6 Dacia dunăreană, de la Istru — Dunăre.

7 Este vorba de „Lacul Meotic", amintit de numeroşi autori începînd cu Herodot (*Fontes* I, p. 53), sau de „Palus Maeotis", cum i se spune Mării de Azov în hărţile vechi (Vezi harta publicată de P. Cluverius, p. 430 sau Is. Vossius, *Geographica antiqua hoc est; Scylacis Periplus Maris Mediterranei. Anonymi Periplus Maeotidis paludis et Ponti Euxini... Omnia Graeco-latina. Anonymi Expositio totius Mundi Latina*, Lugduni, 1700. „Balta Meotidii" este amintită şi de stolnicul C. Cantacuzino, care arată că este „ceia care să face la Crîm... den apa Donului şi den Marea Neagră" (p. 44 şi nota 143). N. Costin crede că Palis Meotis e Marea Moartă.

neau, celții au fost promotorii celei de-a doua epoci a fierului în Europa (La Tène), ajungînd la o mare putere economică, politică și militară în sec. IV—III î.e.n., cînd au purtat numeroase războaie cu romanii. În a treia fază a epocii La Tène (300—200 î.e.n.), celții ajung la maxima lor dezvoltare, stăpînind partea centrală a Europei și o parte din teritoriul de azi al României. Din cele 140 de necropole și așezări descoperite în Transilvania și Crișana reiese că perioada de maximă înflorire a celților pe aceste teritorii a fost sec. III î.e.n. La sfîrșitul sec. II și începutul sec. I î.e.n. nu se mai constată prezența lor pe teritoriul patriei noastre, de unde au fost izgoniți de geto-daci, ajunși ei înșiși la o mare putere economică și militară.[8]

Sciții au fost o populație nomadă de neam iranian care s-a stabilit în sec. VIII î.e.n. în stepele nord-pontice, avînd o istorie mai bine cunoscută în sec. VI—IV î.e.n. datorită știrilor date de Herodot. Popor de călăreți, au stăpînit regiunea de la Don pînă la Dunăre, unde au avut de înfruntat o expediție a lui Darius prin anii 514—512 î.e.n. La sfîrșitul sec. IV î.e.n., sciții s-au infiltrat în Dobrogea, care a fost numită Scythia pînă tîrziu în epoca romană.[9] În general, toți migratorii care veneau din părțile nord-pontice erau numiți sciți, deși sciții propriu-ziși au dispărut între sec. I î.e.n.—sec. I e.n. Ovidiu însuși îi numește impropriu sciți pe geți și confuzia o vor mai face și mulți alții.

Tröster spune mai departe că dacii — care au fost numiți de unii istorici celto-sciți — au trecut peste *Scandia*[10] spre *Marea Maeotică*. Istoricește este adevărat că goții, nu

8 V. *Enciclopedia civilizației romane*, coordonator prof. univ. dr. doc. Dumitru Tudor, București, 1982, p. 179—180 și 699—670.

Despre prezența celților în Transilvania și relațiile lor cu băștinașii vezi mai nou: D. Berciu, *Lumea celților*, București, 1970; I. H. Crișan, *Contribuții la problema celților din Transilvania*, în SCIV, 22, 1971, nr. 2, p. 149—164, cu indicarea bibliografiei mai vechi; idem, *Burebista*, cap. I, V passim (și notele); C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, p. 410—422; Vlad Zirra, *Aspects of the Relations between Dacians and Celts in Transylvania (4th—2nd Centuries B.C.)*, în vol. *Relations*, p. 25—34; *Dicționar*, p. 145—150; Ion Horațiu Crișan, *Rapports entre la culture géto-dace et la culture celtique*, în vol. *Le monde thrace. II Congrés International de Thracologie (Bucarest, 1976)*, Paris — Roma, 1982, p. 100—104, etc.

9 Despre sciți vezi mai sus nota 1.

10 Peninsula Scandinavă; Scania este în sudul Peninsulei Scandinave.

dacii, au venit dinspre Scandinavia, Tröster transformîndu-i în daci spre a-i ieşi lui socotelile cu dacii-geţii-goţii! Că goţii sînt o populaţie germanică de origine nordică (Peninsula Scandinaviei) o spune încă Jordanes.[11] De acolo şi-au pornit călătoria spre sud, o parte din ei îndreptîndu-se spre gurile Vistulei, după care au venit spre Nipru şi Don[12] şi apoi spre Dacia, de unde şi-au dirijat incursiunile spre sud.[13] La 269

11 V. în această privinţă şi harta din *Enciclopedia civilizaţiei romane*, p. 494, fig. 344.

12 Jordanes, *Get.* 30 şi urm.; *Enciclopedia . . .*, p. 358.

13 Procopius din Caesarea, *Despre războaie*, VII, 5, 12.

Procopius din Caesarea (c. 500—c. 560), celebru istoric al epocii lui Iustinian, autorul a trei lucrări de o inestimabilă valoare informativă pentru această epocă: 1. *Istoria războaielor cu vandalii, goţii şi perşii* (pînă la 553); 2. *Despre construcţiile lui Justinian (De Aedificiis)* şi 3. *Istoria secretă*. Lucrările sale s-au bucurat de o largă circulaţie în evul mediu; *Bellum Gothicum* a fost tradus sau rezumat (parţial) de Leonardo Bruni cu titlul *De bello italico adversus Gothos gesta* (1470), fiind apoi tradus în limba latină şi tipărit de umanişti de renume ca Cristoforo Persona, Rafael Maffei-Volaterrano, etc. Cît priveşte *De Aedificiis*, aceasta a fost tipărită la 1531. Vezi, de asemenea, *Guerre contre les Perses et les Vandales* şi *Histoire secrète*, trad. în l. franceză de L. de Mauger, 3 vol., Paris, 1669—1670 etc. În ediţia din 1652, opera lui Procopius se afla şi în biblioteca lui C. Brîncoveanu (RESEE, 1967, nr. 3—4, p. 442). Pentru ediţii mai noi vezi: G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. XV, *Procopius, De Aedificiis*, Bucureşti, 1939; *Procopii Caesariensis opera omnia*, ed. J. Haury — G. Wirth, 4 vol., Leipzig, 1962—1964; *Războiul cu goţii*, trad. H. Mihăescu, Bucureşti, 1963; *Istoria secretă*, trad. H. Mihăescu, Bucureşti, 1972 (cu bibliografie, p. 5—6).

Vezi şi Gl. Downey, *Procopius of Antioch: A Study of Method in the „De Aedificiis"*, în „Byzantion", XIV, 1939, p. 361—378; Cl. Jenkins, *Procopiana*, în „Journal of Roman Studies", 37, 1947, p. 44 şi urm.; V. Grecu, *Bemerkungen zu Prokops Schriften*, în „Bull. de la Section historique de l'Acad. Roumaine" 28, 1947, p. 233 şi urm.; G. Soyter, *Die Glaubvürdigkeit des Geschichtsschreibers Prokopios von Kaisareia*, în B.Z. 1951, p. 541 şi urm.; B. Rubin, *Prokopius von Kaisereia*, Stuttgart, 1954; Th. Sauciuc-Săveanu, *Die Charakterisierung des Kaisers Trajan von Prokopios aus Cäsarea*, în RESEE, 2, 1964, p. 547—552; R. Benedicty, *Prokopios Bericht über die slavische Vorzeit. Beiträge zur historiographischen Methode des Prokopios von Kaisereia*, în „Jahrb. Osterr. Byz. Geschichte", 14, 1965, p. 51—78; V. Besevliev, *Zur Topographie der Balkanhalbinsel in Prokopswerk „De Aedificiis"* în „Philologus", 1967, p. 267—282; Idem, *Procopiana*, în RESEE, VII, 1969, p. 39—41; I. I. Russu, *Despre toponimele din De aedificiis*, în „Cercetări de lingvistică", XVI, nr. 1, p. 99—107; J. A. S. Evans, *Procopius*, New York, 1972; Andrei Aricescu, *Încercare nouă de înţelegere a ştirilor date de Procopius din Caesarea despre teritoriul Dobrogei în vremea*

e.n. sînt bătuți la *Naissus* de Claudius II Gothicus și se liniștesc pentru o vreme. În *Historia Augusta* [14] se arată că, după lupta de la Naissus, s-au împărțit în două: *ostrogoți* și *vizigoți*, după unii prefixele însemnînd goți din est și goți din vest, după alții fiind laudative (*austra* = strălucitori; *uesu* = buni).[15]

---

lui Justinian, în „Pontica", V, 1972, p. 329—347; G. Čankova-Petkova, *Sur la sorte de quelques toponymes mentionnés par Procope*, în „Thracia", 2, 1974, p. 281—283, etc. Vezi și bibliografia din B.Z., 1964, p. 196, 1973, p. 148.

Procopius spune că o parte din goți, după venirea hunilor, sub numele de *utriguri* s-au întors „acasă", lîngă Lacul Maeotic, unde găsiră goți sub numele de tetraxiți (VII, 15, *Fontes*, p. 453).

14 Scrisă probabil între 244—253 e.n. de către șase pretinși autori: Aelius Spartianus, Iulius Capitolinus, Vulcacius Gallicanus, Trebellius Pollio, Lampridius și Flavius Vopiscus. Unii afirmă că ar fi scrisă prin sec. IV de către un singur autor. Cuprinde biografia a 30 de împărați romani dintre anii 78—284.

Cronica a fost publicată în 1621 în *Historiae Romanae Scriptores Latini*, vol. II. Datarea și scopul alcătuirii *Historiei Augusta* au constituit obiectul a numeroase discuții în ultimele decenii. Vezi: H. Stern, *Date et destinataire de l'Histoire Auguste*, Paris, 1953; T. Zawadski, *Encore sur les buts et la date de composition de l'Histoire Auguste*, în „Studii clasice", 1963, p. 249—258; J. Schwarz, *Arguments philologiques pour dater l'Histoire Auguste*, în „Historia", XV, 1966, nr. 4, p. 454—463; Idem, *Sur la date de l'Histoire Auguste*, în *Bonner Historia-Augusta-Colloquium 1966—1967*, 1968, p. 91—99; Peter Whitte, *The Autorship of the Historia Augusta*, *ibidem* p. 235—248 (vezi tot volumul); Ronald Syme, *Ammianus and the Historia Augusta*, Oxford, 1968; A. Chastagnol, *Recherches sur l'Histoire Auguste, avec un rapport sur les progrès de la Historia Augusta-Forschung depuis 1963*, Bonn, 1970; R. Syme, *Emperors and Biography. Studies in the Historia Augusta*, Oxford, 1971; F. Kolb, *Literarische Beziehungen zwischen Cassius Dio, Herodian und Historia Augusta*, Bonn, 1972 etc.

15 Despre invazia goților și luptele purtate vezi: B. Rappaport, *Die Einfälle der Gothen in das römische Reich*, Leipzig, 1899; *Ist. Rom.*, I, p. 456—467 și 682—694; Bucur Mitrea, *La migration des Goths reflétée par les trésors des monnaies romaines enfouis en Moldavie* în „Dacia", N.S., I, 1957, p. 229—236; I. Coterlan, *Dacoromania Germanica. Probleme istoriografice. Contribuții la istoria teritoriilor carpato-danubiene între secolele III și VII*, Madrid, 1955; B. Gerov, *Die gotische Invasion in Mösien und Thrakien unter Decius im Lichte der Hortfunde*, în „Acta Antiqua Philoppolitana-Studia Historica et Philologica", Sofia, 1963, p. 127—145; L. Schmidt, *Die Ostgermanen*, München, 1969; R. Hachman, *Die Goten und Skandinavien*, Berlin, 1970; G. Mitrea, *Die Goten der unteren Donau — einige Probleme in III.—IV. Jahrhundert*, în *Studia Gotica*, Stockholm, 1972, p. 81—95; Bucur Mitrea, *La céramique jaune de haute époque jéodale de la nécropole de Sultana (dép. d'Ilfov)*, în „Dacia", 17, 1973, p. 343—349; *Dicționar*, p. 309—311, iar dintre lucrările mai noi: H. H. Wolfram, *Geschichte der Goten*, München, 1979, care studiază și creștinarea goților și T. S. Burns,

Așezați în părțile de est și sud de Carpați, ostili Imperiului roman de răsărit, sub Constantin cel Mare ajung la o înțelegere care a durat cîteva decenii. Prin tratatul (foedus) încheiat cu goții, li s-a acordat acestora calitatea de foederati (aliați) precum și subsidii anuale (annona), în schimbul cărora se obligau să apere hotarul și să dea ajutor militar Imperiului. După aceea au reînceput atacurile spre sud și au provocat acțiuni punitive ale romanilor la nord de Dunăre.

În anul 377 goții încheie o pace cu împăratul Valens (364—378), dar invazia hunilor îi obligă să treacă definitiv la sudul Dunării.[16] O parte din ei a rămas desigur pe loc.

Mai sînt identificate urme ale lor în Dacia pînă pe la anul 400, după care se asimilează populației daco-getice romanizate, locale. În sud mai sînt menționați, tot ca ostrogoți, în solda împăraților romani, pînă prin sec. V—VI și chiar IX.

The Ostrogots. Kingship and Society, Wiesbaden, 1980. Despre Ulfila vezi mai jos.

Despre lupta gepizilor cu goții de la Galtis, care ar fi avut loc probabil în anul 249, „undeva în afara Carpaților, eventual în nordul Moldovei", vezi K. Horedt, *Lupta de la Galtis lîngă Auha*, în vol. *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 287—291.

16 Pentru această perioadă vezi V. Grumel, *Numismatique et histoire: l'époque Valentinienne*, în REB, XII, 1954, p. 7—31. Despre luptele lui Valens cu goții (367—369) vezi Ion Barnea, *Themistios despre Scythia Minor*, în SCIV, 18, 1967, nr. 4, p. 563—574.

În timp ce împăratul Valens s-a aflat la Dunărea de Jos, s-au executat importante lucrări de construcții și reparații ale drumurilor, mărturie fiind stîlpii miliari de la Miriștea și Rasova și inscripția de la Gîrliciu, cetate refăcută în 369. Vezi CIL, III, 7494, 12518, 3755. Vezi, de asemenea, A. Demandt, *Die Feldzüge des älteren Theodosius*, în „Hermes", 100, 1972, p. 81—113.

Despre aceste construcții ne informează pe larg oratorul grec Themistios, care l-a însoțit pe Valens în expediție. Vezi: N. Iorga, *Explicația monumentului de la Adamclisi*, în AARMSI, seria III, t. XVII, 1935, p. 211—212; I. Barnea, *Themistios despre Scythia Minor*, în SCIV, 18, 1967, nr. 4, p. 563—574. O inscripție descoperită la Gîrliciu vorbește de o construcție ridicată „după înfrîngerea goților, pe pămîntul barbarilor" (CIL, III, 7494). Vezi și *Ist. Rom.*, I, p. 593; *Fontes*, II, p. 219, 239—241; *Din istoria Dobrogei*, II, p. 395—397.

Tot pe seama lui Valens este pusă și ridicarea unui monument comemorativ, altul decît Tropaeum Traiani. Vezi J. Guey, *Le „Tropaeum Trajani" est-il l'oeuvre de l'empereur Valens?* în „Revue des études anciennes", XL, 1938, p. 387—398.

Alții sînt amintiți în confederația organizată de huni în Panonia; după ce hunii și-au pierdut puterea, goții, tot sub numele de ostrogoți, au pornit spre vestul Europei.

Că goții, la descălecarea din nord, s-au îndreptat mai întîi spre *Marea Maeotică*, precum spune Tröster, este istoricește adevărat.

Unde era această Mare Maeotică ne-o spun destule surse, și anume că era „în părțile de miazănoapte ale țărmului Pontului Euxin" (Marea Neagră, n. n.). Theofanes Confessor [17] vorbește de lacul Maeotis, mlaștina maeotică.[18]

Patriarhul Nicephoros [19] vorbește și el de „lacul Maeotis",

---

17 *Teophanes Confessor* (c. 752—818), considerat de Biserica răsăriteană drept unul dintre sfinții mărturisitori, este autorul unei lucrări Χρονογραφια, în care prezintă, pe ani, evenimentele din perioada 284—813; el urmează era alexandrină, după care, de la facerea lumii pînă la era creștină au trecut 5492 de ani. Cronologia meticuloasă aplicată de Theophanes și bogăția de știri pentru secolele VII—VIII fac din această cronică „baza principală a cronologiei bizantine, în timpul celor două secole obscure" (Ostrogorsky) Ediție: *Cronographia*, ed. Bonn, 1839. Vezi și *Fontes*, II, p. 593—629 (cu multe știri privind luptele bizantinilor cu slavii și avarii). Menționăm că *Cronografia*, în ediția din 1655, se afla și în biblioteca lui C. Brîncoveanu (RESEE, 1967, nr. 3—4, p. 444).

Despre el vezi: N. Iorga, *Medallions d'histoire littéraire byzantine*, în „Byzantion", 1925, p. 269; Veselin Besevliev, *Zur Chronologie des Theophanes*, în B.Z., XXVII, 1927, p. 25; G. Ostrogorsky, *Die Chronologie des Theophanes im 7. und 8. Jahrhundert*, în „Byz. Neugr. Jahrbuch", VII, 1930, p. 1—48; V. Grummel, *L'année du monde dans la Chronographie de Theophane*, în „Echos d'Orient", 37, 1934, p. 396—408; L. Breyer, *Bilderstreit und Araberstурm in Byzanz. Das 8. Jahrhundert (717—813) aus der Weltchronik des Theophanes*, 1957 (Byz. Geschichtschreiber, VI); S. Szadecky-Kardoss, *Hitvallo Theophanes az avarokról* [T. despre avari], în „Antik Tanulmányok", 17, 1970, p. 121—147 etc.

18 Limni, în textul original, *Cronografia*, recensuit C. de Boor, vol. I, Leipzig, 1883, descriind evenimente din anul 679, cf. *Fontes*, II, p. 617.

19 *Nichifor* (Nicephor), a ocupat scaunul de patriarh al Constantinopolului între anii 806—815. A fost prieten cu marele conducător de obști monahale, dătător de reguli scrise și poet, Teodor Studitul (759—826). A combătut pe iconoclaști și a murit în anul 829, probabil exilat. Este autorul a numeroase lucrări cu caracter teologic și a două lucrări istorice: O istorie succintă (ιστορια σιντομος), care prezintă cu multă obiectivitate evenimentele dintre anii 602—769 și o cronografie pe scurt (χρονογραφικον σιντομον), care prezintă pe scurt evenimentele de la Adam pînă la 829. Lucrarea a circulat mult în Bizanț, la început independent, apoi împreună cu cronica lui Gheorghe Amartolos. Ea a fost

după cum îl traduc autorii volumului *Izvoarele istoriei României*,[20] dar în textele greceşti e folosit acelaşi cuvînt: Maiotidi limni= μαιωτιδι λιμνῃ la Teofan Mărturisitorul, şi Maiotin limnin= μαιωτιν λιμνῃ la Patriarhul Nichifor.[21] Acelaşi cuvînt şi aceeaşi situare a Mării, mlaştinilor sau lacului în cauză şi la Georgios Monachos [22] şi la Leo Grammaticus,[23] acesta din urmă arătînd că, în vremea lui Valens, goţii au trecut în Tracia conduşi de o capră sălbatică. Acolo s-au bătut între dînşii, iar o parte au cerut ajutor lui Valens şi au promis că se vor creştina, ceea ce au şi făcut, devenind, ca şi Valens,

---

tradusă în limba latină încă din anul 870, fiind răspîndită şi în Apus, ca şi în Bulgaria, Rusia, Serbia etc. Lucrarea a fost tipărită în anul 1616 cu titlul: L. Nicephori Patriarchae Constantinopolitani *Breviarium Historicum, de rebus gestis ab obitu Mauricii ad Constantinum usque Copronymum. Nunc primum vulgatum ac Latine redditum opera Dionysii Petavii e Soc. Jesu cum eiusdem Notis Chronologicis.* Parte din această lucrare a fost introdusă în colecţia *Histoire de Constantinople*, III, Paris, 1672, p. 433—520, cu titlul *Histoire de l'empereur Heraclius.*

Cronografia pe scurt, tradusă în limba slavă încă din vremea ţarului Simeon (893—927), a circulat şi în ţările române, fiind cunoscute patru copii slavo-române (Gh. Mihăilă, *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972, p. 35—37 şi idem, *Istoriografia română veche (sec. al XV-lea—începutul sec. al XVII-lea) în raport cu istoriografia bizantină şi slavă*, în „Romanoslavica", XV, 1967, p. 159—160.

Ediţie C. de Boor, Nicephori Archiepiscopi Constantinopolitani *Opuscula historica*, Lipsiae 1880. O altă ediţie, după ms. de la Londra, care se opreşte la anul 713, la L. Orosz, *The London Manuscript of Nikephoros „Breviarium"*, Budapest, 1948.

Despre opera lui Nichifor vezi: V. Besevliev, *Deux corrections au „Breviarium" du patriarche Nicéphore*, în REB, XXVIII, 1970, p. 153—159); I. Duicev, *Le manuscrit de Londres avec le texte du Breviarium du patriarche Nicéphore*, în *Medioevo bizantino-slavo*, III, Roma, 1971, p. 579—584.

20 *Fontes*, II, p. 625.

21 V. Nicephori Breviarium, ed. C. de Boor, Leipzig, 1880; cf. *Fontes*, p. 625.

22 Gheorghe Monahul, Păcătosul (Amartolos) şi-a scris opera între anii 842—867, cuprinzînd evenimente de la începutul lumii pînă la anul 842. V. Georgii Monachi *Chronicon*, ed. Casius de Boor, vol. I—II, Leipzig, 1904; cf. *Fontes*, p. 633.

23 A trăit în sec. X şi a descris evenimente pînă în anul 948, compilînd o cronică mai veche. V. *Leo Grammaticus ex recensione I. Bekkeri*, Bonn 1842; cf. *Fontes*, p. 647. Opera sa se numeşte *Cronografia.*

arieni.[24] Leo Grammaticus îi numeşte uneori pe goţi, sciţi,[25] ceea ce demonstrează persistenţa confuziei de care am vorbit mai înainte, pentru că de obicei prin sciţi, cînd s-au stabilit în sud, se înţeleg daco-geţii, nu goţii. Confuzia aceasta vine încă din patriotismul lui *Jordanes* gotul care, atunci cînd goţii s-au stabilit pe pămîntul Sciţiei, lîngă mlaştina Maeotică (paludem Maeotidem),[25bis] i-a considerat pe sciţi goţi, aşa cum, atunci cînd se vor aşeza în Dacia, îi va considera şi pe daci goţi şi li-l va da drept conducător pe Zamolxis.[26]

---

24 După opinia lui L. Schmidt, ar fi trecut peste Dunăre circa 40.000 de vizigoţi, dintre care 8.000 de războinici *(Geschichte der deutschen Stämme bis zum Ausgang der Völkerwanderung. Die Ostgermanen*, ed. a II-a, München, 1934, p. 400—403).

Despre aşezarea goţilor în Imperiu vezi Jacques Zeiller, *Le premier établissement des Goths chrétiens dans l'Empire d'Orient*, în *Mélanges Schlumberger*, Paris, 1924, p. 3—11.

Despre condiţiile stabilirii acestor federaţi vezi Emilienne Demougeot, *Modalités d'établissement des fédérés barbares de Gratien et de Théodose*, în *Mélanges d'histoire ancienne offerts à W. Seston*, Paris, 1974, p. 143—160; E. K. Chrysos, *Gothia Romana. Zur Rechtslage des Föderatenlandes der Westgoten im 4 Jr.*, în „Dacoromania", I, 1973, p. 52—64.

În legătură cu retragerea goţilor este pusă îngroparea celebrului tezaur de la Pietroasa din sec. IV e.n. Vezi K. Horedt, *Datarea tezaurului de la Pietroasa*, în AMN, 1969, p. 549—552.

25 Vezi *Fontes*, p. 648—649.

25bis Goţii, neam războinic german, au părăsit Scandinavia probabil ca urmare a unei înăspriri a climei (T. Sulimirski, *Climate and Population*, Torun, 1935, p. 48—57), au traversat Marea Baltică, ocupînd apoi regiunile de la gura Vistulei, după care s-au îndreptat încet spre Marea Neagră şi Munţii Carpaţi (T. E. Karsten, *Les anciens Germains*, Paris, 1931, p. 215).

Despre şederea goţilor în Crimeia vezi A. A. Vasiliev, *The Goths in the Crimeea*, Cambridge, Massachusetts, 1936; N. H. Baynes, *The Goths in South Russia*, retipărită în vol. *Byzantine Studies and other Essays*, London, 1955, p. 218—221; E. Schwarz, *Die Urheimat der Goten und ihre Wanderungen ins Weichselland und nach Südrussland*, în „Saeculum", 1953, p. 13—26; idem, *Die Krimgoten*, *ibidem*, p. 156—164; G. Karlsson, *Goten, die im Osten blieben*, în *Studia Gotica*, Stockholm, 1972, p. 165—174.

Despre situaţia acestei regiuni vezi A. L. Jakobson, *Krym v srednie veka* [Crimeia în evul mediu], Moscova, 1973; vezi şi bibliografia de la Moravscik, I, p. 40—42.

26 Vezi Jordanes, *Getica*, 38, of. *Fontes*, p. 412—413. Traducerea românească (p. 413) spune că Zamolxis a fost rege, dar după textul latin original nu reiese că ar fi fost rege, ci doar un conducător înţelept şi erudit.

Luîndu-se după Jordanes și considerîndu-i pe sciți goți, Tröster mai încearcă o clarificare, și anume respinge ideea că acești *penitiores scytae* (sciții cei mai vechi) ar putea fi strămoșii ungurilor. Decide că au fost „sciții noștri goți", dar mai departe îi descrie pe daco-geți, pentru că acești *sciți*, zice el, *„au fost însuflețiți de atîtea fapte eroice, de dragoste pentru artele frumoase, așa cum cu siguranță și cinste s-au ocupat de ele Diceneo și Zamolxene, și de alții care, cu multe sute de ani înaintea sosirii ungurilor, erau cunoscuți și renumiți".*[27]

Printre cei pe care Tröster îi acuză de falsificarea istoriei, identificîndu-i pe sciți cu *„sciții săi unguresti"*, este și Bonfinius.[28]

Mai departe Tröster localizează Dacia care, după moartea lui Deceneu, a fost stăpînită de regele Corillus (Scorylo) timp de 40 de ani[29] și care era în *„Moesia Superioară, deasupra*

27 Tröster, *op, cit.*, p. 23 (20).

28 *Ibidem*, p. 39 (24). El se înșală însă cînd îl face pe Bonfinius ungur.

Antonio Bonfini, istoriograf umanist italian (1427—1502), a fost chemat în 1484 de Matei Corvin la curtea maghiară, unde a scris *Decades III Rerum Hungaricarum*, tipărită la Basel, 1543, cuprinzînd istoria Ungariei pînă la 1495. Cartea a fost republicată de numeroase ori, cu titlul *Rerum Ungaricarum decades quatuor cum dimidia*, Basel, 1568, Frankfurt, 1581, Colonia, 1690, Lipsca, 1771 etc. Lucrarea, în ediția lui I. Sambucus (1581), a fost utilizată de D. Cantemir în *Descr. Mold.* Bonfini e citat și de stolnicul C. Cantacuzino, ca și de N. Costin. D. Cantemir avea o mare încredere în Bonfini, „domnul istoricilor unguresti", considerînd că el a strîns cel mai „curat" și „cu credință" „socotelile celor vechi", fiind un „iscusit scriitoriu". Cantemir l-a folosit foarte mult pe Bonfini în *Hronicul* său; după cum declara el, „numai cît nu l-am fărmat întorcîndu-l" (p. 105).

Despre ideile lui Bonfini cu privire la originea românilor și la explicarea numelui de vlah vezi Armbruster, *Romanitatea*, p. 58—60 și G. Lăzărescu — N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 266—270 (cu bibliografie). Vezi și *Călători străini*, I, p. 480—483.

29 Jordanes, *Getica, 67—76 (Fontes*, II, p. 417—419) menționează după Burebista patru regi: Deceneu, Comosicus, Coryllus (Scorylo) și Dorpaneus, al doilea și al treilea cunoscuți numai din opera sa (H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 99). Cf. și Bonfini, p. 32—33, care dă aceeași listă. Lista întocmită de Jordanes a fost considerată suspectă datorită preciziei sale. C. Daicoviciu a arătat însă că e sprijinită și de alte izvoare *(Noi contribuții la problema statului dac*, p. 56—58). Vezi și idem, *Politica externă a „regilor" daci*, în „Rev. română de studii internaționale", 1967, nr. 1—2, p. 139—153; H. Daicoviciu, *Cronologia regilor daci*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 65—70; Hadrian Daicoviciu — Jan Trynkowski, *Les*

Dunării, înconjurată de munți înalți ca și cu o coroană,[30] *adică pe teritoriul care este astăzi Moldova, Valahia și Transilvania*".

Așadar, regele Corillus a stăpînit toată Dacia, care cuprindea toate cele trei țări românești.

Tröster îl aduce în sprijinul său și pe Strabo care zice:

„UNIVERSA REGIO QUAE INTER BORYSTENEM ISTRUMQUE SUPERJACET PRIMA GETARUM EST SOLITUDO".[31]

Citatul acesta ne dă prilejul să remarcăm că Tröster, atunci cînd e să-și aducă argumentul din Strabo, nu îndrăznește să-l falsifice pe marele istoric antic și citează corect: *Getarum*, deci geți, și nu *Gothorum!*

Așa cum face *Jordanes* și cum foarte bine observă alcătuitorii volumului *Izvoarele istoriei românilor (Fontes Historiae*

rois daces de Burebista à Decebal, în „Dacia", XIV, 1970, p. 159—166 etc.

O poziție asemănătoare cu a lui C. Daicoviciu la H. Daicoviciu (*Dacia*, p. 101), după care succesiunea regilor daci ar fi: Deceneu și Comosicus (44 î.e.n.—28—29 e.n.), Coryllus-Scorylo (28/29—68/69) și Duras-Diurpaneus (68/69—87).

Unele rezerve asupra listei lui Jordanes a formulat Mircea Babeș, după opinia căruia această listă „este un document insuficient de sigur pentru a dovedi continuitatea regalității dacice de la Burebista la Decebal, pentru a dovedi existența unui stat cuprinzînd întreaga Transilvanie" (*Puncte de vedere relative la o istorie a Daciei preromane*, în SCIV, 1974, nr. 2, p. 225). Vezi mai nou: Nicolae Gostar, *Grecii și romanii despre „statul dacic" sub regii Burebista și Decebal*, în „Hierasus", 1978, p. 7—20; Hadrian Daicoviciu, *La continuité de l'Etat dace de Burebista à Decebal*, în *Actes du IIe Congrès International de Thracologie*, II, București, 1980, p. 97—103; Mircea Mușat, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, București, 1980, p. 32—59; Nicolae Gostar, *Dinaștii daci de la Burebista la Decebal*, în SCIV, 1984, nr. 1, p. 45—53.

30 Expresia e a lui Jordanes căruia Dacia îi apărea înconjurată de munți inaccesibili, ca și cu o coroană (*Getica*, 34). Ideea că Transilvania este înconjurată de Munții Carpați ca de o cunună se găsește și la alți contemporani ai lui Tröster; ne referim la David Frölich și Conrad Iacob Hiltebrandt (vezi *Călători străini*, V, p. 47 și 549).

Expresia *Dacia quae nunc Gepidia dicitur corona montium cingitur* a fost comentată de George Brătianu, *Origines et formation de l'unité roumaine*, București, 1943, p. 334, care spune: „l'unité roumaine n'a pas attendu, pour exister, de recevoir une couronne à Rome ou à Byzance. L'on peut dire qu'une configuration naturelle... à posé sur le front du peuple roumain la seule couronne dont il revendique la possesion: celle de ses montagnes, *Corona Montium*, qui entoure de ses murs crénelés l'antique Dacie".

31 Tröster, *op. cit.*, p. 40 (24).

Dacoromanae), tot așa procedează și Tröster, urmîndu-și maestrul, cu sau fără intenție sau știință, dar obligat de realități să facă așa. Jordanes pînă la un loc îi confundă pe geți cu goții, zicîndu-le în ambele feluri și preluînd pe seama goților istoria și virtuțile geto-dacilor. De la un moment dat însă, mai exact din momentul sosirii adevăraților goți în Dacia, referințele sale îi privesc pe goții propriu-ziși, pe adevărații goți.[32]

În epoca în care goții apar în Dacia ei încheie cu romanii, așa cum am arătat mai sus, acele tratate prin care deveneau *foederati* ai Imperiului. Tröster vorbește și el acum tot despre goții veritabili: *„Astfel goții au fost răspîndiți de la fluviul Boristenes sau Nipru, care astăzi desparte Polonia de Moscova* (Rusia, n.n.) *și s-au întins pînă la Marea Constantinopolitană* (Marea Neagră?, n.n.), *Istru sau Dunăre"*.[33]

Cît e de adevărat că acum se referă la goții veritabili[34] se vede din textul care urmează și în care îi numește aparte pe geți, cărora le stabilește și spațiul: *„Cei care locuiau pe rîul Tyras, astăzi Nistru, care de asemenea desparte Polonia de Moldova, erau* **Tiragetas** (Tirageții), *iar cei care locuiau în insulele dunărene* **Peuce** *se numeau* **Peucini"**.[35]

---

32 Întreaga regiune care se găsește între Boristene (Nipru) și Dunăre este primul ținut al goților. Cf. Tröster, *idem*, p. 40 (24).

33 Jordanes, *Getica*, 89; cf. *Fontes*, p. 421.

34 Numeroase descoperiri arheologice făcute la Sîntana de Mureș, Tîrgșor, Mogoșani, Izvoare, Letcani etc. confirmă prezența goților pe teritoriul țării noastre, pînă în preajma anului 400. Vezi: *Ist. Rom.* I, p. 688—693; G. Diaconu, *Tîrgșor. Necropola din secolele III—IV e.n.*, București, 1965; B. Mitrea și C. Preda, *Necropole din sec. IV e.n. în Muntenia*, București, 1966; Gheorghe Diaconu, *Mogoșani. Necropola din secolul IV e.n.*, Tîrgoviște, Muzeul județean Dîmbovița, 1970; Kurt Horedt, *Neue Goldschätze des 5. Jahrhunderts aus Rumänien (Ein Beitrag zur Geschichte der Ostgoten und Gepiden)*, în *Studia Gotica*, Stockholm, 1972, p. 105—116; Bucur Mitrea, *Die Goten an der unteren Donau — einige Probleme im III.—IV. Jahrhundert, ibidem*, p. 81—94; Cătălina Blosiu, *Necropola din secolul al IV-lea e.n. de la Letcani (jud. Iași)*, în „Arheologia Moldovei", VIII, 1975, p. 203—280 etc.

Despre relațiile populației băștinașe cu această populație germanică vezi: G. Diaconu, *On the socio-economic relations between natives and the Goths in Dacia*, în *Relations*, p. 67—75 și Ion Ioniță, *The social-economic structure of society during the Goths' migration in the Carpatho-Danubian area*, în *același volum*, p. 77—89.

35 În legătură cu insulele *Peuce* și cu *peucinii* sînt două teorii: unii istorici îi situează în Carpații Pădurosi — Munții Peuce — în nord, spre Slovacia și Ucraina. Alții, ca și Tröster, îi situează în Delta Dunării, în care o insulă sau toată Delta, sau un braț al Dunării se numea Peuce.

Descriind stări contemporane cu el (sec. XVII), Tröster arată că pe acelaşi spaţiu, *„din Germania înspre miazănoapte pînă la* **Portas Caspia,** *locul e ocupat azi de ruşii negri şi albi"*.

A doua ipoteză, deci şi a lui Tröster, e prezentă la cei mai mulţi istorici şi în cele mai multe hărţi. Despre ostrovul Peuce din Delta Dunării vorbeşte şi *Flavius Arrianus* (95—175 d.Hr.), scriitor grec născut în Nicomidia, ajuns la Roma şi apoi trimis de împăratul Hadrian în Capadocia ca *Legatus Augusti pro praetore* (în anul 131). A scris *Anabasis Alexandron*, o viaţă a lui Alexandru cel Mare, în care descrie campaniile marelui rege, utilizînd modelul lui Xenophon. În această lucrare se găsesc şi ştiri despre traci şi iliri, aşa cum unele informaţii despre regiunea Mării Negre găsim într-o altă lucrare a sa *Descrierea călătoriei în jurul Pontului Euxin*. Vezi *Fontes*, I, p. 579—599. Vezi Franke, *Die Quellen der Alexander Historiker*, Berlin, 1883 şi o ediţie a lui A. G. Ross, Lipsca, 1907, p. 7—9. Despre *Peuce* vorbeşte la relatarea războiului lui Alexandru cel Mare cu *geţii*, cînd a şi trecut Dunărea în urmărirea lor, fără să-i ajungă.

Peuce se numea atît braţul cel mai de nord din delta fluviului Istru, cît şi o insulă din aceeaşi deltă (*Fontes*, I, p. 141, 143, 145, 173 etc.). După scriitorii antici, insula avea formă triunghiulară şi se numea astfel „întrucît are mulţi pini maritimi" (*ibidem*, p. 143, 145). Vezi şi *ibidem*, II, p. 51, 119 etc.

După unii cercetători, Peuce ar fi numele grec al Deltei Dunării (*Din istoria Dobrogei*, II, p. 32). Vezi şi N. Pop, *Die physisch-geographische Landeschaft der Donauaue und des Donaudeltas*, în „Petermanns geogr. Mitteil.", 115, 1971, p. 241—247; Gh. Năstase, *Peuce. Contribuţii la cunoaşterea geografică, fizică şi omenească a Deltei Dunării în antichitate*; în „Buletinul Soc. de geografie", LI, 1932, p. 8—47 şi V. Andronescu, *Contribuţiuni istorice*, p. 83. Vezi, de asemenea, G. Vîlsan, *Românii locuiau Delta Dunării în sec. XV*, în „Graiul românesc", I, 1927, nr. 7, p. 145—148, unde se reproduce un pasaj din cronica de la Nürnberg despre locuitorii vlahi din „Peucem insulam".

Tot la Dunăre îi localizează pe peucini Radu Vulpe, *Le problème des Bastarnes à la lumière des découvertes archéologiques en Moldavie*, în *Istoria României*, I, p. 243 şi urm. Cf. Mihail Macrea, *Dacii liberi în epoca romană*, în „Apulum", VII, 1962, p. 191.

Tot în legătură cu gurile Dunării, în Moesia Inferioară, un geograf anonim din Ravenna (sec. VII), într-o lucrare intitulată *Cosmographia*, numeşte un oraş *Gura Peuce*, în vecinătatea altora ca Noviodunum, Dinogetia, Troesmis, Capidava, toate situate în Dobrogea etc. (*Fontes*, p. 581).

Cu mult mai înainte însă, în sec. IV, Ammianus Marcellinus în *Rerum gestarum libri XXXI (Istoria romană în 31 de cărţi)*, situează insula Peuce în delta Dunării, spunînd că şi unul din cele şase braţe ale Dunării, şi anume primul, se numeşte tot Peuce. El dă şi numele celorlalte cinci braţe, care pînă la urmă sînt şase deci cu totul şapte! (cap. 44—45); cf. *Fontes*, p. 119. Despre situaţia deltei Dunării în această epocă vezi detalii la Ioan Gh. Petrescu, *Delta Dunării în antichitate. Descrierea geografică a deltei la scriitorii antici*, în „Lucrări ştiinţifice". Institutul pedagogic Galaţi, 1969, p. 199—210+hartă.

În sprijinul situării goților sosiți din nord în spațiul Daciei, Poloniei și Ungariei,[36] Tröster apelează la știrile transmise de Nadanyi,[37] în a sa **Florus Hungaricus**, de Strabon[38] și de Procopius.[39]

Ocupîndu-se acum numai de goții veritabili, așezați *„în Tracia"* (Dacia, n.n.), după ce Aurelian retrăsese armatele și funcționarii romani în sudul Dunării, Tröster vine cu o idee larg dezvoltată de curînd de autorul *Mileniului imperial al Daciei*,[40] anume aceea că Dacia a rămas mereu sub supremația Imperiului roman de răsărit, chiar și după retragerea aureliană.

„Goții — spune Tröster — *au trăit în această Tracie, pe atunci incluzînd Transilvania, Moldova și Valahia, sub supremația greacă* (=adică Imperiul roman de răsărit) *cu care au încheiat de îndată alianțe"* (subl. ns.).

Ștefan din Bizanț (sec. VI), într-un lexicon numit ETNICA, dă și el *insula Peuce* în Istru, iar pe locuitori îi numește *peucini* (*Fontes*, p. 34). V. și Jordanes, *Getica*, 89, cf. *Fontes*, p. 421.

Și mai elocvente sînt hărțile. Într-un *Atlas Ptolomeus* (sec. II e.n.), ed. de P. D. Turre la Roma, 1490, Dunărea apare cu șase brațe, numite fiecare, în primul fiind „insula Peuce", iar în toată delta *peucinii*, cf. Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, II, București, 1938, harta nr. 10.

O hartă interesantă am găsit într-un volum cu versurile lui Ovidiu, *Tristia* și *Epistolarum ex Ponto*, editate la Coburg în 1712, hartă în care se arată locul exilului poetului și a împrejurimilor contemporane cu exilul lui (43 în.Hr.—cca. 18 d.Hr.). Dunărea apare cu șapte guri, prima fiind *Peuce* și în toată Delta *peucinii*. *Tyrageții* sînt situați la nordul gurilor Dunării, între Dunăre și Tyras este *Getarum solitudines*, iar în rest, la nordul Dunării, *Daciae pars*, la sud *Moesia Inferior*, iar mai la sud *Thracia*. Se poate vedea și Eugen Panighianț, *Locul înfruntării geților cu Alexandru cel Mare: Zimnicea sau Peuce?*, în MI, XXI, 1987, nr. 5, p. 98—99.

36 Tröster, p. 40—41 (24—25).

37 *I. Nadanyi*, istoric ungur din sec. XVII. A studiat în Olanda și apoi a fost profesor de filozofie și ebraică în Transilvania. Retras în Ungaria, a scris *Florus Hungaricus*, publicată la Amsterdam, în 1663.

38 *Strabon* (63 î.e.n.—c. 19—24 e.n.), vestit geograf grec, autor al unei *Geografii* (Γεωγραφιαι), păstrată doar parțial, în care dă „cea mai completă și cea mai competentă scriere de acest gen asupra lumii vechi" (*Fontes*, I, p. 217); lucrarea cuprinde informații deosebit de prețioase relative la Dacia (*ibidem*, p. 217—253). Știrile date de Strabon au mai fost utilizate de N. Costin, stolnicul C. Cantacuzino etc. Ed. mai nouă *Géographie*, trad. Fr. Lasserre, Paris, 1966.

39 Despre Procopius din Caesarea, vezi mai sus nota 13.

40 Iosif Constantin Drăgan, București, 1986.

Faptul este adevărat. Goții au coexistat în mod sigur cu populația daco-romană rămasă pe loc. Și cum goții au avut legături cu Imperiul roman de răsărit, înseamnă că și populația daco-romană a profitat de aceste legături; nu a fost dintr-o dată izolată și ruptă de Imperiu după retragere. Aceste contacte au putut ține trează conștiința nouă a localnicilor, încă în proces de formare dar puternică, anume conștiința romanității. Aceasta a continuat să existe și să-și desăvîrșească procesul genetic, precum încolțește sămînța sub glie, și atunci cînd — așa cum arată Tröster — goții n-au mai respectat tratatele cu Imperiul, făcînd multe incursiuni și prădăciuni în spațiul sud-dunărean. Bîntuiți de instabilitate, ca mai toate popoarele migratoare din primul mileniu, goții s-au agitat mereu, încercînd pătrunderi în toate direcțiile, în cele din urmă divizîndu-se și între ei. Tröster scrie:

„Ei înșiși s-au despărțit în goții de est și goții de vest[40bis] *și i-au bătut pe vandalii din Transilvania,*[41] *care le erau aliați. Jordanes spune că regele got Geberich a vrut de la început să-și extindă regatul său asupra vandalilor. L-a atacat pe regele vandalilor Vissmayer, care în timpul acela ocupa spațiul dintre rîurile Marisia* (Mureș), *Muliare, Gulfil și Crisia* (probabil cele trei Crișuri, n.n.)[41bis] *unde după aceea au trăit gepizii,*

40bis Despre numele celor două ramuri ale goților vezi H. Rosenfeld, *Ost- und Westgoten*, în „Die Welt als Geschichte", XVII, 1957, p. 245—258.

41 V. C. Diculescu, *Die Wandalen und die Goten in Ungaria und Romänien*, Leipzig, 1923.

Precizăm că *vandalii* au fost înfrînți de goți undeva pe rîul Mureș în anul 355 (cf. Jordanes, *Getica*, 114), deci exact în perioada dintre evacuarea aureliană și sosirea hunilor la sfîrșitul secolului IV e.n. Vandalii erau tot un neam germanic, ca și goții, dar separați de aceștia, originari din Peninsula Iutlanda. De curînd s-a afirmat că vandalii ar fi fost slavi! (E. J. Kucerenko, *K voprosu o proischozdenii i istoriceskich sudbach Vandalov* („Voprosî istorii, filologii i pedagogii" Kazan, 1965, p. 60—63).

Despre vandali vezi: L. Schmidt, *Geschichte der Wandalen*, Leipzig, 1901; și München, 1970; F. Martroye, *L'Occident à l'époque byzantine: Goths et Vandales*, Paris, 1904; idem, *Genséric. La conquête vandale en Afrique et la destruction de l'Empire d'Occident*, Paris, 1907; H. J. Diesner, *Das Vandalenreich, Aufstieg und Untergang*, Leipzig, 1966, etc.

Urme sporadice ale vandalilor au fost descoperite prin săpături arheologice în partea de nord a țării noastre, în cuprinsul unor complexe ale dacilor liberi ca cel de la Mediețul Aurit, jud. Satu Mare.

41bis După opinia lui C. Diculescu, *Die Gepiden*, I, p. 90, Miliare ar fi Crișul Alb și Gilpil, Crișul Negru. Vezi și G. Popa-Lisseanu, *Românii în izvoarele istorice medievale*, p. 67—68.

și l-au bătut foarte violent într-o întîlnire aprigă pe țărmul rîului Marisia, în așa fel încît puținii vandali rămași au părăsit țara și au cerut de la regele Constantin al Panoniei[42] *permisiunea să trăiască în Panonia, așa încît au trăit acolo mult timp ca supuși ai regelui".*[43]

Și Tröster adaugă, localizînd acum Transilvania în sec. IV și repetînd drept concluzie: *„Din toate acestea se va înțelege că Transilvania era mărginită de aceste rîuri precum Marisia* (Mureșul), *Muliari sau Mül, Mülenbach, Gulfil sau Giel și Crisia sau Criș.*[44] *Din această țară goții i-au izgonit pe vandali și pe însoțitorii lor, în Panonia, ocupîndu-le și reședința regală, așa încît vandalii în tot timpul au avut de plătit tribut principilor greci"* (împăraților bizantini, n.n.).[45]

După ce a localizat Transilvania, Tröster localizează vechea Dacie: *„Aceasta este Transilvania de astăzi, vechea reședință a regilor daci care, împreună cu Moldova și cu Valahia, de la Tisa (vechea Hiuscia, Pathisco și Titia), între munții Sarmatici sau Carpatici înspre nord și pînă la malul dunărean înspre sud, pînă în Tracia Interioară, alcătuia vechea Dacie".*

Un fapt interesant urmează. Precum în vechea Dacie Transilvania era inima țării, acolo fiind capitala și regele, așa a fost mereu de-a lungul istoriei, pînă în vremea sa — spune Tröster. Căci iată ce concluzie trage în final: *„Astfel, toți principii Transilvaniei, de cîte ori puteau să-și ridice sabia lor, întotdeauna au înglobat sub stăpînirea* (de fapt suzeranitatea — n.n.) *lor Moldova și Valahia, cu Transilvania pînă la Tisa, așa cum s-a întîmplat și în 1648 prin luminația sa principele și domnul domn Georgius Rakoczi II".*[46]

---

42 Editorii volumului *Fontes* cred că acest rege Constantin e Constantin cel Mare, născut în anul 285 în orașul Naissus, împărat între 306—337 (*op. cit.*, p. 425, nota 39). Dacă și pentru Pannonia au trebuit să ceară permisiunea lui Constantin cel Mare, cum spune Tröster după Jordanes (*Getica*, 115), atunci se confirmă încă o dată că după 271—275 Imperiul și-a menținut jurisdicția la nord de Dunăre (n.n.)

43 Tröster, p. 41 (25).

44 De fapt, cele trei Crișuri (n.n.); la Jordanes, *Getica*, 113 (n.n.) apar Marisia, Miliare, Gilpil și Crisia.

45 Tröster, p. 42—43 (25—26).

46 *Gheorghe Rákóczi II* (1648—1657, apoi cu întreruperi pînă în 1660) a încercat un sistem de alianțe cu Moldova și Țara Românească, sprijinind pe Gheorghe Ștefan să ocupe tronul Moldovei (1653) și pe

Tröster apreciază pe bună dreptate că de-a lungul vremurilor munţii Carpaţi au constituit o piedică în calea tendinţelor cuceritoare ale diferitelor popoare. Aduce în această privinţă mărturii din **Lucullus,**[47] care aminteşte de înfrîngerea regelui pontic *Mithridate,*[48] apoi din *Appianus,*[49] care vorbeşte despre *Iulius Caesar* [50] şi *Augustus,* care au venit cu 50.000 de

Constantin Şerban, domnul Ţării Româneşti, să înăbuşe o mişcare populară în 1655. A luptat cu otomanii, aliindu-se cu Constantin Şerban şi cu Mihnea al III-lea. Tröster exagerează însă cînd vorbeşte de o *stăpînire* asupra celor două ţări româneşti. Despre el vezi mai nou Carol Göllner, *Gheorghe Rákoczi II,* Bucureşti, 1977.

47 *Lucullus, Lucius Licinus* (c. 106—57 î.e.n.), general roman. A înfrînt pe Mitridate VI, regele Pontului, şi Tigran, regele Armeniei. Celebru prin luxul ostentativ al banchetelor sale de la Roma.

48 *Mitridate* (Mithridates, Mithradates), rege elenistic al Pontului (120—63 î.d.Hr.). Adversar înverşunat al Romei. Înfrînt în cursul a trei războaie, a pierdut teritoriile cucerite şi s-a sinucis.

49 *Appianus Alexandrinus* (c. 86—169 e.n.), vestit avocat în vremea împăraţilor Traian şi Hadrian, autorul unei istorii a Romei pînă la Traian *(Romanorum historiarum, quae supersunt),* publicată încă din 1576 şi apoi de numeroase ori, fiind tradusă şi în limbile franceză, polonă etc. Autorul se dovedeşte un mare admirator al vitejiei romanilor; pentru alcătuirea operei sale a folosit numeroase izvoare. Ed. I. P. Viereck—A. G. Roos, 1939. Vezi şi *Fontes,* I, p. 559—577. Lucrarea *(Războaiele civile),* a fost tradusă de N. I. Barbu, Bucureşti, 1957. Despre ediţiile mai vechi vezi Lascu, *Clasici,* p. 141—142. Despre opera sa vezi Maria Marinescu-Himu şi Adelina Piatkowski, *Istoria literaturii eline,* Bucureşti, 1972, p. 597—600.

50 *Caesar (Caius Iulius Caesar)* (100—44 î.e.n.), om politic, general, scriitor şi orator roman. Unul din cei mai străluciţi strategi antici. A încheiat în anul 60 î.e.n., împreună cu Pompei şi Crassus, alianţa politică cunoscută sub numele de primul triumvirat. Consul în 60 î.e.n., a devenit guvernator al provinciei Gallia Narbonensis (58 î.e.n.) şi a condus strălucit compania de cucerire a întregii Galii (58—51 î.e.n.), pe care a transformat-o în provincie romană. Prin trecerea Rubiconului, a declanşat războiul civil (40 î.e.n.), l-a înfrînt pe Pompei la Pharsalos (48 î.e.n.), iar pe partizanii acestuia la Thapsus (46 î.e.n.) şi Munda (45 î.e.n.), instaurînd o dictatură personală. În anul 45 î.e.n. a introdus calendarul iulian. A fost ucis la idele lui Marte (15 martie 44 î.e.n.), în Senat, de o conjuraţie condusă de Brutus şi Cassius. Cezar este autorul lucrărilor *De Bello Galico* şi *De Bello civili.*

Despre Caesar şi asasinarea sa vezi: D. Tudor, *Cezar,* Bucureşti, 1969 şi R. Etienne, *Les Ides de Mars. L'assassinat de Cesar ou de la dictature?,* Paris, 1973.

În realitate, Burebista şi Caesar nu au ajuns la război; Caesar a făcut pregătiri intense pentru a-l ataca pe Burebista, dar a fost asasinat înainte de a porni la luptă, în anul 44 î.e.n., aproximativ în acelaşi timp cu uciderea lui Burebista (Crişan, *Burebista,* p. 248—250, unde se citează izvoarele).

oameni în contra Daciei[51] și care au trebuit să se oprească, ba chiar unul din ei a fost nevoit să accepte să căsătorească pe fiica sa *Iulia* cu regele daco-get *Cotiso*.[52]

Că dacii i-au îngrijorat mult pe romani se vede și din aceea că *August* (27 î.e.n.—14 e.n.) și *Vespasianus* (69—79 e.n.), au transportat numeroase trupe de-a lungul sudului Dunării, în Moesia, iar *Dometian* (81—96 e.n.) a întreprins campanii preventive în nordul Dunării, fiind în cele din urmă nevoit să-l recunoască drept rege al Daciei pe Decebal și chiar să-i plătească tribut.[53]

După cucerirea de către Traian, Dacia *„a fost în tot timpul* **limes summerum Imperiorum**[54] *și a rămas supusă celor mai puternici, atîta timp pînă cînd a găsit momentul prielnic, chiar după 200 de ani, pentru a se elibera"*.[55]

Din textul de mai sus rezultă că Tröster credea că Dacia s-a eliberat singură de romani, după aproape două sute de ani de stăpînire romană (în realitate mai puțin, 106—275). Cum s-a petrecut această „eliberare" nu ne mai spune, dar e limpede că evacuarea a fost — după el — rezultatul unei presiuni locale care ar fi forțat-o.

Cel dintîi lucru care merită reținut e desigur faptul că *elementul care a exercitat presiunea a rămas pe loc*. Această concluzie referitoare la rămînerea pe loc a autohtonilor e conformă cu adevărul istoric.

Să vedem dacă faptele istorice confirmă presiunea și cine sînt cei care au exercitat-o. Așa vom determina, din rațiuni de demonstrație, pentru că adevărul istoric e bine cunoscut, tot așa cum sînt cunoscuți și cei care au rămas pe loc.

---

51 *Augustus (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus)*, primul împărat roman (27 î.e.n.), nepot și fiu adoptiv al lui Cezar. Creatorul, alături de Antonius și Lepidus, al celui de-al doilea triumvirat (43 î.e.n.); guvernator al provinciilor din Occident (40 î.e.n.). După bătălia de la Actium (31 î.e.n.), a devenit unicul stăpîn al Imperiului roman. A promovat științele și artele, înconjurîndu-se de cei mai renumiți poeți ai timpului. Epoca s-a numit „Secolul lui Augustus". Noua sa formă de guvernămînt a fost *Principatul*, reprezentînd începutul sistemului monarhic în Roma.

52 Tröster, p. 44 (25).

53 Vezi amănunte la H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1972, p. 320—327.

54 Hotarul de la marginea de sus a Imperiului.

55 Tröster, p. 45 (26).

Teza aproape unanimă a istoricilor mai vechi a fost că Aurelian s-a retras sub presiunea goților. Tröster, ca pretins urmaș al goților, ar fi trebuit s-o spună. N-o spune, dar poate o subînțelege. S-a observat apoi că Aurelian tocmai îi învinsese pe goți, deci nu avea motive să se retragă din cauza presiunii lor, fapt pentru care retragerea a fost bine organizată și deloc pripită.[56] De aceea istoricii o și plasează pe o perioadă greu de determinat cu precizie, între 271—275.[57] În sfîrșit, s-a

56 Aurelian a retras legiunile din Dacia după ce a înfrînt pe goți, astfel încît nu se poate spune că goții „i-au gonit" pe romani. Despre războiul cu goții din 272 amintesc Eutropius, IX, 13, 1, Orosius, VII, 23 și Jordanes, *Romana*, 290, după care împăratul și-a luat titlul de „Gothicus" și a bătut monede cu legenda „Victoria Gothica". Ca urmare a acestor campanii și probabil a unor lupte purtate cu sarmații, cu carpii și dacii liberi, Aurelian și-a mai adăugat și titlurile de „Sarmaticus Maximus", „Carpicus Maximus" și „Dacicus Maximus", titluri aflate pe inscripții descoperite la Salona și Calatis (CIL, III, 12456 și Giovanna Sotgiu, *Studi sull'epigrafia di Aureliano*, Cagliari, 1961, nr. 6). Vezi și L. Bivona, *Per la cronologia di Aureliano*, în „Epigrafia", XXVIII, 1966, fasc. 1—4, p. 106—121.

De altfel, așa cum s-a observat recent, retragerea legiunilor romane din Dacia s-a făcut cu multă discreție, astfel încît nici un izvor literar contemporan sau din anii următori nu o menționează. „Mai mult, chiar, o inscripție datată în anul 275, descoperită la Orlèans — Franța, în al cărui text numele împăratului Aurelian e însoțit de titlul *Dacicus Maximus* (semn că a repurtat o victorie în această provincie), denotă că, în Gallia, în anul înălțării acelei epigrafe — care este chiar anul „părăsirii" Daciei (n.a.) — nu se cunoscuse nimic în legătură cu evacuarea Daciei". Or, nu este posibil ca un asemenea eveniment important să treacă neobservat de contemporani, remarcă pe bună dreptate N. Stoicescu și I. Hurdubețiu, *Continuitatea daco-românilor în istoriografia română și străină*, București, 1984, p. 104.

În plus, contrar unor presupuneri anterioare, D. Protase a arătat *că goții nu au luat în stăpînire imediat Dacia părăsită de autoritățile romane:* „în Transilvania și Oltenia nu se cunoaște pînă acum nici un complex arheologic gotic anterior anului 300" (*Problema continuității*, p. 139—140).

După cercetări mai noi, goții s-ar fi așezat in etape pe teritoriul Daciei: în Muntenia, după domniile lui Gallienus și Aurelian; în Moldova, la sfîrșitul sec. III e.n.; la începutul sec. IV au pătruns și în sud-estul Transilvaniei, ajungînd în părțile de nord ale acestei provincii după mijlocul acestui secol (G. Diaconu, în *Relations*, p. 67—68).

57 „Cu privire la data evacuării Daciei de către Aurelian, scriitorii antici nu fac nici o precizare" (*Ist. Rom.*, I, p. 465), motiv pentru care s-au emis opinii diferite în această problemă. Unele izvoare relative la retragerea legiunilor și administrației romane din Dacia plasează acest eveniment către sfîrșitul domniei lui Aurelian (Vopiscus, *Vita*

mai spus că Aurelian şi-a retras trupele pentru că avea nevoie de ele în răsărit, unde pericolul era mai mare, cu cei din Dacia aranjîndu-se într-un anumit fel care însemna o evacuare militară, dar nu o pierdere teritorială definitivă.

Aureliani, 39, 7, Eutropius, IX, 15, 1, Malalas, XII, p. 301); altele menţionează doar retragerea (Rufius Festus, 8, Jordanes, 299).

Unul din cei mai autorizaţi cercetători ai problemei, Radu Vulpe, consideră că retragerea „a trebuit să aibă loc în ultimul an de domnie al acestui împărat, adică în 274—275, după triumful său celebrat la Roma şi după pacificarea Galliei, cînd el a avut mîinile libere pentru a se ocupa de o sarcină atît de delicată" (SAI, 23, 1973, p. 12—13 şi *Din istoria Dobrogei*, II, p. 280).

O opinie asemănătoare are şi A. Bodor, care — stabilind o cronologie strînsă a evenimentelor petrecute în domnia lui Aurelian — susţine că retragerea din Dacia a avut loc la sfîrşitul domniei acestuia, izvoarele literare pledînd pentru anul 275 („Studia Univ. Babeş-Bolyai", Historia, 1972, fasc. 1, p. 14—15). În *Ist. Rom.*, I, p. 465 se susţine că „evenimentul a avut loc în anul 271". Vezi şi N. Vulič, *Quand la Dacie a-t-elle été perdue*, Belgrad, 1935.

Textul principal privind evacuarea aureliană a Daciei sună astfel: „Văzînd Illyricul devastat şi Moesia pierdută, Aurelian a părăsit provincia Dacia întemeiată de Traian peste Dunăre, disperînd de a o mai putea menţine şi a retras din ea armata şi pe provinciali. Oamenii luaţi de acolo i-a aşezat în Moesia şi a numit (noua provincie) Dacia sa (adică Aureliană), care acum desparte cele două Moesii" (Moesia Superior şi Inferior).

După cum s-a observat, textul lui Vopiscus — scris la comandă — cuprinde unele contradicţii, astfel încît el nu poate constitui un document despre retragerea „provincialilor" din Dacia. Mai întîi, dacă Illyricul era devastat şi Moesia „pierdută", cum putea Aurelian să retragă locuitorii într-o provincie „pierdută"? Apoi, dacă şi sudul Dunării era mereu prădat şi nesigur din cauza barbarilor, ce siguranţă putea prezenta această regiune pentru locuitorii veniţi din nordul Dunării? Cît priveşte legiunile pe care Aurelian le-a retras în mod sigur, acestea puteau apăra în schimb mai uşor limes-ul Dunării. Ele nu mai erau necesare în Dacia, de îndată ce de acolo nu mai puteau asigura paza acestor regiuni de margine ale Imperiului. De aceea R. Vulpe arată pe bună dreptate că oficialitatea romană nu putea lua din Dacia decît „*ceea ce îi aparţinea direct: armata şi funcţionarii*". Vezi şi *Ist. Rom.*, I, p. 466.

Despre importanta problemă a textelor vezi: G. Popa-Lisseanu, *Românii în izvoarele istorice medievale*, Bucureşti, 1939, p. 9—36 (despre Vopiscus şi Eutropius); Vladimir Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, în SCIV, 22, 1971, nr. 3, p. 425—442; idem, *Provinciam ... intermissit. Zu Eutr. IX, 15, 1*, în „Revue roumaine de linguistique", 1970, nr. 6, p. 597—600; idem, „*Evocatis exinde legionibus*", *Zu Iord. Rom. 217*, în „Studii clasice", XIV, 1972, p. 149—160; idem, *Die Räumung Dakiens und die Anwesenheit der romanischen*

Cîteva din cele menționate mai sus merită o atenție mai deosebită. Acest „de ce" în legătură cu retragerea pune probleme istoricilor. De aici și posibilitatea diferitelor ipoteze. E adevărat că goții suferiseră o înfrîngere chiar în anul 271. Dar în anul următor carpii, daci liberi, au atacat sudul Dunării, ajungînd pînă în Balcani. Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu consideră că în această conjunctură Aurelian a decis „*replierea frontierei Imperiului roman pe Dunăre şi folosirea potenţialului administrativ şi militar din Dacia, pentru a redresa situaţia provinciilor din sud. El a socotit necesar să efectueze*

Bevölkerung nördlich der Donau im Lichte der Schriftquellen, în „Dacoromania", I, 1973, p. 5—28 etc.

Autorul amintit consideră că există două tradiții istorice: una corectă, înregistrată de Jordanes, și alta, falsă, a lui Eutropius. Jordanes afirmă că Aurelian, „rechemînd de acolo legiunile (nu populația romană — A. P.), le-a așezat în Moesia" (*Fontes*, II, p. 407). Eutropius „lărgește" operația de evacuare, creînd iluzia unei evacuări totale, așa cum, pentru vremea lui Traian, vorbise de o colonizare integrală a Daciei, „secătuită" de bărbați.

Traducerea dată de Vladimir Iliescu din Jordanes, 217, a fost considerată, pe nedrept, greșită de Andrei Aricescu, care afirmă, dimpotrivă, că din textul lui Jordanes „se degajă ideea că în vremea lui Aurelian s-a produs o evacuare totală a Daciei" și că pentru acest eveniment trebuie folosit nu Jordanes, ci Eutropius, „deoarece el constituie baza de plecare pentru toți ceilalți (Festus, biograful din *Historia Augusta)* și Jordanes" (*Despre o recentă interpretare a izvoarelor literare privind părăsirea Daciei*, în SCIV, 24, 1973, nr. 3, p. 485—493). Vezi și observațiile lui H. Daicoviciu, în „Steaua", 1972, nr. 23. O bună prezentare a izvoarelor relative la retragerea aureliană în *Ist. Rom.*, I, p. 459—462.

Despre această problemă s-a scris foarte mult, dovedindu-se că *„provincialii" nu s-au retras din Dacia, că evacuarea integrală a Daciei este o falsă tradiție a istoriografiei imperiale tîrzii.* Din bogata bibliografie amintim: N. Iorga, *Le problème de l'abandon de la Dacie par l'empereur Aurélien*, în RHSEE, I, 1924, p. 37—58; M. Macrea, *Monedele și părăsirea Daciei*, în AISC, III, 1936—1940, p. 271—305; Șt. D. Marin, *Părăsirea Daciei Traiane în izvoarele literare antice*, în „Bul. Inst. Al. Philippide", X, 1943, p. 163—187; idem, *I „provinciales" ritirati della Dacia sotto Aureliano*, în „Revue des études roumaines", III—IV, 1957, p. 170—219; Vladimir Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, în SCIV, XXII, 1971, nr. 3, p. 425—442; A. Bodor, *Împăratul Aurelian și părăsirea Daciei*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Istorie, 1972, fasc. I, p. 3—16; Radu Vulpe, *Considerații istorice în jurul evacuării Daciei de către Aurelian*, în SAI, XXIII, 1973, p. 5—14 și în limba franceză în „Dacoromania", I, 1973, p. 41—51 etc. Vezi și Stoicescu, *Continuitatea*, p. 112—127 și V. Pârvan, *Începuturile vieții romane*, ed. a II-a, p. 137, nota 9.

această operație complexă într-o perioadă în care presiunile populațiilor vecine în primul rînd ale goților — se aflau în reflux, spre a nu oferi adversarilor prilejul de a începe atacurile care, în împrejurările respective, ar fi putut să provoace noi complicații".[58]

Aceiași autori motivează prin cele de mai sus retragerea în ordine și crearea în sudul Dunării a unei noi Dacii, dar accentuează faptul — remarcat de numeroși alți autori ca: A. D. Xenopol, N. Iorga, G. Brătianu, C. C. Giurescu etc. — că *„majoritatea populației legată de vatra strămoșească, de pămîntul pe care trăia și muncea, unde își avea și avutul, a rămas pe loc".*[59] În sprijinul acestor afirmații se aduc opt argumente logice enunțate de acad. Ștefan Pascu, care sînt cu adevărat concludente.[60]

Trebuie să spunem însă că nu numai istoricii români au susținut teza logică a continuității, ci și numeroși alți istorici și filologi străini. Dintre aceștia vom cita aici doar două autorități incontestabile. Leon Homo — exegetul domniei lui Aurelian, epocă pe care o cunoștea foarte temeinic — afirma: „toată populația care trăia în vecinătatea taberelor legionarilor (romani — n.n.): familiile soldaților, veterani retrași din serviciul (militar), negustori etc., a urmat armata (romană) pe malul drept al Dunării. Dar trebuie să fi rămas în cîmpii un mare număr de vechi locuitori, care trăiau în bună înțelegere cu goții și care nu aveau nici un interes să părăsească provincia. De altfel, o evacuare completă nu s-ar fi putut realiza fără un nou război; goții nu ar fi admis nici ei plecarea întregii populații civile. Dacă această populație se acomoda cu noul regim, Aurelian nu avea nici un motiv să se arate mai intransigent cu ea".[61]

Marele medievist francez F. Lot — care se declarase inițial împotriva continuității — susținea în 1943: „Aserțiunea că

58 Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac...*, p. 64, cu indicarea unei bogate bibliografii.

59 *Ibidem.*

60 Ștefan Pascu, *Ce știm despre Transilvania*, ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1983, p. 62; cf. M. Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 65—66. Vezi pe larg argumentele și la N. Stoicescu, *Continuitatea*, p. 87—244, unde aceste dovezi sînt grupate pe categorii, asupra cărora nu este cazul să revenim aici.

61 L. Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurélien*, Paris, 1904, p. 316—317.

toată populația Daciei de la nordul Dunării a fost dusă la sudul fluviului nu are mai multă bază reală decît aceea că populația romană de la nord de Alpi (Noricum) a fost dusă în Italia. Aprioriç, este mai mult decît probabil ca o bună parte a populației să fi rămas pe loc".[62]

În plus, se aduce argumentul descoperirii, la nordul Dunării, a unor cetăți fortificate și a unor așezări romane din secolele IV—VI, ceea ce înseamnă că nici armatele, nici populația nu abandonaseră în întregime Dacia Traiană.

Sextil Pușcariu, citat și el de Mircea Mușat și Ion Ardeleanu, aduce un argument care explică lipsa izvoarelor istorice scrise pentru perioada imediat post-aureliană: istoricii se ocupă de *mișcarea*, nu de starea pe loc a popoarelor, care era firească. *„În cronici se notau evenimentele, nu curgerea uniformă a vremii, invaziile popoarelor noi, nu stăruirea celor autohtone, războaiele, nu viața pașnică, organizațiile de stat noi, nu lipsa de organizații a celor cuceriți".*[63]

Pentru a întări afirmația marelui nostru lingvist, vom cita aici mărturia cronicarului bizantin Skylitzes, care — referindu-se la uzi, înainte de a vorbi de invazia pecenegilor — precizează: „dar să încetăm să vorbim despre uzi, ca despre un lucru fără rost. Căci ei (=uzii) n-au ieșit din teritoriile lor și nici n-au traversat Istrul (=Dunărea), nici n-au invadat țara romeilor și n-au făcut nimic care să merite să fie povestit și redat în istorie".[64] Este clar deci că — atunci, ca și mai tîrziu — istoria înregistra doar evenimentele de suprafață, luptele și violența, la care nu participau decît popoarele invadatoare.

Din perspectiva acestor constatări, care nu sînt deloc lipsite de logică, ci, dimpotrivă, sînt observații foarte exacte, lipsa izvoarelor istorice scrise în loc să fie un argument împotriva rămînerii pe loc a populației în Dacia părăsită de armatele romane este tocmai, dimpotrivă, un argument în favoarea rămînerii. Faptul era prea normal, atunci și după aceea, ca să atragă atenția.

Mircea Mușat și Ion Ardeleanu arată în continuare că, totuși, atunci cînd anumite *mișcări* de populație s-au produs

62 N. Stoicescu, I. Hurdubețiu, *op. cit.*, p. 109. Pentru alte numeroase dovezi de același fel vezi Stoicescu, *Continuitatea*, p. 116—120.

63 Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, București, 1940, p. 325, cf. M. Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 66.

64 Apud N. Stoicescu—I. Hurdubețiu, *op. cit.*, p. 170.

ele au fost menţionate.[65] Am putea aminti aici, de pildă, afirmaţia lui Tröster că au existat mişcări de eliberare în Dacia, înainte şi după 271, şi faptele care le confirmă. Iată cîteva: între 138—140 dacii liberi au un conflict cu Imperiul roman undeva pe linia Oltului, ceea ce *Aelius Aristides* numeşte „nebunia geţilor". Conflictul se repetă între anii 156—157 cînd, bătîndu-i pe daci, *Antoninus Pius* capătă titlul de Dacicus[66]; alte mişcări au loc între 245—247. Aurelian ia tronul între 270—275.

Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu aduc în sprijinul răscularii periodice a dacilor un document foarte relevant şi la problemă, luat din *Faptele Sfîntului Niceta-Nichita*, episcop al vechii Dacii, în care se descriu chiar cauzele retragerii romane din Dacia: „În timp ce la Roma Gallienus trăia în lux şi voluptăţi, uzurpatorii din diverse regiuni năvălesc, dorind cu ardoare conducerea Imperiului roman şi îndeamnă la răscoală pe conducătorii Imperiului; şi dacii nemulţumiţi de soarta lor, avînd aversiune faţă de Imperiul roman şi faţă de jugul ce li s-a impus, încep să lupte pentru fosta lor libertate. Împăratul Aurelian, care i-a succedat lui Gallienus, intorcîndu-se învingător din Orient la Roma şi pierzîndu-şi speranţa că Dacia de dincolo de Dunăre ar mai putea fi păstrată, după ce armata a fost retrasă, recheamă şi garnizoanele din cetate şi le stabileşte tabăra în Moesia, pe care a denumit-o Dacia sa, ba chiar au fost reunite, pentru prima oară, cele două Dacii, adică Moesia — Noua Dacie şi vechea Dacie, cea de mai înainte".[67]

Textul mi se pare de o extraordinară importanţă din mai multe puncte de vedere. Mai întîi, confirmă clar mişcările dacilor nemulţumiţi la început *de soarta lor*, ceea ce confirmă şi ceea ce va spune Tröster, pe care îl menţionăm special numai pentru că ne ocupăm de el. În al doilea rînd, atestă o numeroasă populaţie dacică rămasă după cucerirea Daciei de către Traian, împotriva celor care vorbesc de exterminarea dacilor de către acesta. În al treilea rînd, spune clar că Aurelian şi-a retras *„armata şi garnizoanele"*, nu populaţia. În al patrulea rînd, că Aurelian, evacuînd Dacia, n-a abandonat-o în mîinile cuiva în afara localnicilor, cărora s-ar putea înţelege că le-a

65 M. Muşat şi I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 62.

66 I.D.R., I, Dipl. D., XV (13, 12, 157), XVI (8, 07, 158), XVII (27, 08, 159); cf. Mircea Muşat şi I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 62.

67 *Gesta Sancti Niceta Veteris Daciae episcopi*, Claudiopoli (Cluj), 1750, VI+76, p. 28—29; cf. M. Muşat şi I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 66.

redat libertatea de a se organiza ei înşişi, mai ales că acum populaţia era în mare parte romanizată. În al cincilea rînd, că a reunit cele două Dacii, cea de sud şi cea de nord, adică cea zisă Traiană, veche, cu cea Aureliană, nouă.

În lumina celui de al cincilea punct de mai sus, apare plauzibilă şi observaţia că, după retragerea aureliană, *„nu se poate vorbi de un stat nou"* în locul Daciei Traiane.[68]

„Golirea" Daciei de către Aurelian, de care vorbeşte Eutropius, e contrazisă sau, mai bine zis, explicată chiar de acesta în fraza următoare, pe care însă mulţi istorici străini n-o mai citesc. El zice: *„Romanii pe care i-a scos Aurelian de pe ogoarele şi din oraşele Daciei"* . . .[69] M. Muşat şi I. Ardeleanu observă pe bună dreptate că *„prin romani"* nu se poate înţelege populaţia băştinaşă, ci *„militarii din legiunile romane aduse în Dacia şi funcţionarii administraţiei romane"*.[70]

---

68 V. Iosif Constantin Drăgan, *Mileniul imperial al Daciei*, Bucureşti, 1986, p. 59—61, 190—194.

69 Eutropius, *Breviarum ab urbe condita*, IX, 15; v. şi *Fontes*, p. 39, 699. *Eutropius* (sec. IV), magister memoriae al împăratului Valens, la cererea căruia a alcătuit, în 369, *Breviarum ab urbe condita*, în care a expus pe scurt faptele mai deosebite petrecute de la întemeierea Romei pînă la anul 364, utilizînd pe Tit Liviu, Suetoniu şi o cronică imperială.

Lucrarea sa a avut o largă răspîndire în evul mediu, fiind tipărită de numeroase ori, începînd din anul 1471, apoi în sec. XVII la: 1621 (în *Historiae Romanae scriptores*, I, p. 642—662), 1648 (în *Historiae Romanae, Epitomae*, p. 435—520) etc.

Menţionăm că Eutropius a fost tradus în limba română încă din anul 1841. Vezi V. Cristian, *O traducere manuscrisă a lui Eutropius (1841)*, în „Analele Univ. Al. I. Cuza", istorie, XVII, 1971, fasc. 1, p. 97—100.

Ştirile date de Eutropius au fost mult discutate în istoriografia noastră; G. Popa-Lisseanu, *Eutropius şi părăsirea Daciei*, în vol. *Românii în izvoarele istorice medievale*, Bucureşti, 1939, p. 28—36; Vladimir Iliescu, *Părăsirea Daciei în lumina izvoarelor literare*, în SCIV, 22, 1971, nr. 3, p. 425—442; idem, *Provinciam ... intermissit. Zu Eutr. IX, 15, 1*, în „Revue roumaine de linguistique", 1970, nr. 6, p. 597—600 etc. Pentru ediţii vezi Lascu, *Clasici*, p. 330—331.

Despre opera sa vezi mai nou: W. den Boer, *Some Minor Roman Historians*, Leiden, 1972; M. Capozza, *Roma fra monarchia e decemvirato nell'interpretazione di Eutropio*, Roma, 1973 etc.

70 *Op. cit.*, p. 67. Autorii citează în sprijinul aceleiaşi interpretări savanţi străini, precum: Iulius Jung de la Universitatea din Praga, *Die Aufänge der Rumänien*, Viena, 1876 şi *Römer und Romanen in den Donauländer*, Innsbruck, 1877, p. 51; Lozontzy István, Hármos Kiss Tükor, Bratislava, 1771, p. 82; Edward Gibbon, *Istoria declinului şi prăbuşirii Imperiului roman*, Bucureşti, 1976, p. 82 şi alţii.

De altfel, abia din sec. al XVIII-lea apar contestatarii continuității, mînați de rațiuni politice, nu istorice. Această observație a făcut-o cu peste o sută de ani în urmă marele istoric Alexandru D. Xenopol, primul istoric român care a combătut temeinic „teoria" lui Rösler: „Originea acestei noua teorii nu este de căutat în dorința de a descoperi adevărul, ci cu totul în alte motive, care nu-și au locul în istorie. Ungurii și sașii din Transilvania (este vorba de nobilimea maghiară și patriciatul săsesc — n.n.) apăsau în secolul trecut (XVIII — n.n.) pe români într-un mod cu totul neomenos și chiar astăzi (1884 — n.n.)... vor să le ucidă viața morală, să le desființeze naționalitatea, înlocuind-o cu cea ungurească sau germană. Românii, văzîndu-se apăsați, protestau și protestă necontenit contra unui asemenea sistem de ocîrmuire; ei își întemeiază protestările lor pe dreptul istoric, susținînd că ar fi locuitorii cei mai vechi ai Transilvaniei, că dreptul de cucerire pe care-și întemeiază apăsătorii pretențiile lor ar trebui să fie părăsit într-un veac de lumini și de civilizație. Lupta între apăsători și apăsați fiind pusă pe tărîmul dreptului, cei dintîi căutară s-o curme chiar pe acest tărîm, tăgăduind românilor dreptul istoric invocat de aceștia". Acesta a fost motivul pentru care „apăsătorii" i-au „adus" pe români de la sudul Dunării abia în secolul al XIII-lea, pentru că ungurii și nemții fiind veniți în Transilvania înaintea acelei epoci, dreptul istoric trebuia făcut să vorbească în favoarea acestora! [71]

Xenopol nu este singurul istoric care face o asemenea remarcă logică. De pildă, istoricul american Jan Matley susținea: „teoria abandonării Daciei și a repopulării ei ulterioare printr-o masivă emigrare de la sudul Dunării este o teorie fantezistă care, nefiind confirmată de izvoarele istorice, nu poate fi acceptată nici măcar ca ipoteză". Matley subliniază faptul că, „dacă nu ar fi existat pretențiile expansioniste ale statului ungar, este puțin probabil că o asemenea teorie ar fi fost inventată vreodată". [72]

De altfel, așa cum s-a mai remarcat, o *asemenea deplasare masivă de populație ca aceea presupusă de röslerieni ar fi trebuit să lase urme materiale în locurile unde se susține că s-ar fi făcut, adică la sudul Dunării.* Vom cita și aici pe Vasile

71 N. Stoicescu, *Continuitatea*, p. 9—10. Vezi și M. Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 71 și urm.

72 Apud N. Stoicescu, I. Hurdubețiu, *op. cit.*, p. 69.

Pârvan cu unul din argumentele cele mai convingătoare în sprijinul continuității. Iată ce spunea marele învățat: ținînd seama de desimea așezărilor omenești (sate și orașe) din Dacia traiană (în care nu include Muntenia și Moldova), Pârvan considera că la o suprafață de circa 100.000 km² și o densitate de minimum 10 locuitori pe km², „avem pentru Dacia lui Traian un milion de locuitori în anul cînd a venit porunca să părăsească toți țara". „Și zicem noi: dacă milionul ăsta de oameni a trecut tot la miazăzi de Dunăre, cum spun cele vreo două-trei scrieri vechi după care s-au luat învățații cei noi, atunci nu se poate să nu găsim dincolo de Dunăre, în ruinele și pe pietrele scrise, ce ni s-au păstrat destul de multe din vremea aceea, semne că la anul 270 după Hristos populația de acolo s-a înmulțit dintr-o dată cu un milion. Dacă nu orașe, măcar sate mai multe, dacă nici sate noi, măcar lărgirea celor vechi, trebuie s-o întîlnim în semnele scrise ale vremii aceleia. Și totuși. Toate știrile ce avem de la miazăzi de Dunăre: ruine, pietre scrise, cărți vechi cu nume de orașe și sate de atunci, nu arată, în afară de botezarea de către stăpînire a unor bucăți de pămînt de aici cu numele Daciei pierdute, nici o schimbare în anii de după 270. Tot atîtea sate, tot atîtea orașe, tot atîta bogăție și sărăcie și înainte și după anul așa-zisei noastre strămutări! Atunci, unde a intrat mulțimea aceea de oameni? Că nu un milion, ci numai cinci sute de mii, ba chiar și numai o sută de mii să fi fost și tot s-ar fi păstrat vreo urmă".

Mai departe marele istoric precizează că *orice mare mișcare de populație din acea vreme a lăsat dovezi scrise, în afară de aceea* — existentă doar pentru röslerieni — *a mutării daco-romanilor la sudul Dunării.* „Căci iată: sînt așezați aici cu de-a sila, tot prin vremurile acestea, niște barbari carpi, rude cu dacii noștri, și istoriile vechi ne-au păstrat numele satului lor, cum ne-au păstrat și numele unor sate ale sarmaților, mutați în diferite timpuri la miazăzi de Dunăre. Și tot așa avem păstrate o mulțime de nume de ale satelor dace ori barbare de la miazăzi de Dunăre, precum pietrele scrise ne dau știre bună și dreaptă despre atîtea mutări de popoare de la miază-noapte la miazăzi de Dunăre încă dinainte de vremea lui Hristos și apoi mereu pînă în vremurile noua".[73]

73 Vasile Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, București, 1923, p. 7—9; v. și ed. a II-a, p. 35—36.

Numai despre populația ce se pretinde a fi fost strămutată de Aurelian nu se află nici o știre la sudul Dunării. Rămîne un mister pe care nici un röslerian nu l-a elucidat. Și cum să-l fi elucidat, cînd misterul nici n-a existat? Populația a rămas pe loc. Așadar nici n-a avut de unde reveni în sec. XIII!

Ținînd seama de această situație, G. Brătianu se întreba: „Mais, alors, d'ou sont venus les Roumains? Serait-ce un cas de génération spontanée, a l'aube des temps modernes? L'énigme demeure entière et la concordance de toutes ces opinions autorisées, qui nous obligent à chercher l'origine des Roumains de Moyen Âge partout, sauf en Roumanie, aboutit à cette conclusion paradoxale, mais évidente, que ce peuple... n'a pas d'origine et de patrie. Ce serait vraiment à désespérer, si ce n'était risible".[74]

De aceea, marele medievist francez Ferdinand Lot putea să afirme în același spirit că românii „au ieșit din infern ori au căzut din cer!", pentru a putea să apară în mod miraculos din nou în Dacia.[75]

La argumentele expuse pînă acum, cu privire la populație și la o Dacie rămasă la nord, se mai poate adăuga încă unul, poate prea evident și de aceea nu îndeajuns de menționat. Dacă Dacia Traiană ar fi rămas goală de daci și de daci romanizați, de ce după „evacuarea" ei teritoriul și-a păstrat numele de Dacia? Chiar împărțite în trei, toate trei teritoriile s-au numit Dacii. Dar nu avem absolut nici o știre că ar fi fost vorba de trei state cu acest nume, cum nici cele două din sud, Dacia Ripensis și Dacia Mediterană, nu erau două state și la un loc se numeau și Dacia Aureliană. Cum spune Sfîntul Niceta, era *o Dacie* cu mai multe denumiri, dar tot sub stăpînire romană. Și apoi, și cele din nordul Dunării, împărțite la rîndul lor, și-au păstrat numele latine. De ce latine, dacă nu mai existau romanii, sau dacă nu le-ar mai fi avut sub stăpînire într-un fel oarecare? Să fi fost denumirile din nord date numai de romanii din sud? Dacă erau date și folosite și de cei din nord, aceasta atestă deja un bun început de romanizare a dacilor din nord, cei rămași acolo fiind în primele generații de daco-romani.

---

74 G. Brătianu, *Une énigme et un miracle historique: le peuple roumain*, Bucarest, 1937, p. 34.

75 Vezi „Era socialistă", 1976, nr. 7, p. 44.

O completare lingvistică la explicarea „retragerii aureliene" așa cum a redat-o Eutropius, deci chiar acela care a produs confuzia în lucrarea sa *Breviarum ab urbe condita*,[76] prin cuvîntul „golire", aduce Gheorghe I. Șerban.[77] El arată că *intermisit*, cuvîntul tradus prin „golire", a fost utilizat o singură dată în opera lui Eutropius, de la verbul *intermittere*, dar nu cu sens de golire. Pentru „evacuare", „golire", se puteau întrebuința *vastare, relinquere, sinere. Intermittere*, a interpune, însemna altceva, și anume că era *interpusă* ca teritoriu strategic între romani și barbari. „O regiune romană post-provincială, scrie Artur Silvestri, *cu autonomie strategică*", care să se apere singură și să apere și sudul roman propriu-zis, de dincolo de Dunăre. E o soluție care dovedește răceala unei politici imperiale, acționînd fără sentiment și cu spirit practic, năzuind să-și rezolve dificultățile prin intermediari".[78]

Soluția lingvistică a lui Gheorghe I. Șerban nu ni se pare deloc neavenită, mai ales că ea confirmă faptele așa cum le-au înțeles toți istoricii mari și serioși. Aceasta cu atît mai mult cu cît Eutropius însuși se referă mai jos, în același paragraf, numai la romani, precum am mai remarcat.

---

76 IX, 15, 1; cf. *Fontes*, II, p. 38—39.

77 Vezi Gheorghe I. Șerban, *Problema continuității în Dacia în lumina unei noi interpretări a istoriei lui Eutropius*, extras din „Istros", V, Brăila, 1987. Vezi și Artur Silvestri, *„Retragerea aureliană", o dezlegare gramaticală*, în „Pentru Patrie", 7, 1987, p. 28.

Fiindcă vorbim de critica textelor, destul de ambigui cu privire la retragerea aureliană, ar mai trebui să amintim aici și opinia recent exprimată de V. Ștefănescu-Drăgănești în „Contemporanul" din 14 martie 1986, după care Eutropius și Vopiscus nu au susținut că Aurelian ar fi retras întreaga populație. „Astfel, limba latină neavînd articol definit (și nici nedefinit), sensul substantivelor latine este în primul rînd partitiv, nedefinit. Prin urmare, din punct de vedere gramatical cel doi autori nu afirmă decît că Aurelian a retras numai ceva, o parte din populația din Dacia. Cînd autorii latini doresc să se exprime într-un mod precis, ei folosesc adjectivele *totus* sau *omnis* (= tot), cu funcția de articol definit (inclusiv în alte părți ale textului, autorii sus-menționați). Istoricii de mai sus, nefolosind niciodată aceste adjective în pasajele privind retragerea lui Aurelian din Dacia înseamnă că nu au vrut în nici un fel să se refere la o retragere totală a populației", ceea ce ni se pare perfect întemeiat.

78 Artur Silvestri, *loc. cit.*

Trebuie să recunoaștem însă că acest cuvînt, *intermisit*, de unul singur, neexplicat nu e ușor de înțeles ca purtînd un sens atît de specific precum îl explică Gheorghe I. Șerban. Cuvîntul, dacă era un cuvînt tehnic militar cu sensul de *interpunere*, ca strategie, merită însă toată atenția.

Revenind la Tröster care vorbește de o eliberare a dacilor autohtoni de romani, cînd se referă la retragerea ordonată de Aurelian, în lumina celor de mai sus, afirmația sa nu este cu totul lipsită de temei. La retragere au concurat mai mulți factori, printre care și acesta, motivat și de ideea de eliberare ca neam, dar și de eliberare de impozite și alte sarcini, precum spre exemplu încorporări în armată pe termene lungi ș.a.

În continuare, Tröster aplică starea Daciei Traiane de *limes* al Imperiului față de barbari, la situația în care se găsea Transilvania în 1666, cînd își scria el cartea: *„Ceea ce pentru mine este o deosebită mîngîiere sau o alinare a durerilor este faptul că și în aceste timpuri este un fel de limes, sau graniță între turci și împăratul romano-german care, și în cei 130 de ani, cu multe neliniștiri și pierderi greu de exprimat, au trebuit să se confrunte, pînă cînd Dumnezeu va reface din nou Împărăția și va vrea ca Biserica sa să nu fie distrusă de acest corn"* (semiluna turcească, n.n.).[79]

După ce se întoarce puțin la Burebista — fără a aduce vreo noutate notabilă, dar nu fără cîteva explicații fanteziste ale numelui său — Tröster îl corectează pe Strabo care spune că: prin țara dacilor curge rîul Marisius și se varsă în Dunăre. *„Trebuie să observăm* — zice Tröster — *greșeala lui* **Strabo**, *pe care o observă și* **Nadanyi**, *după* **Zamosio**,[80] *că* **Marisius** *nu se*

79 Tröster, *op. cit.*, p. 45 (26).

80 E vorba de *Ștefan Szamoszközy* (Zamosius), născut probabil la Cluj, în jurul anului 1570. A făcut studii la Heidelberg și Padova, unde în 1593 își publică prima lucrare: *Analecta lapidum vetustorum et nonnulorum în Dacia antiquitatum*. Vezi N. Gostar, *A propos de deux inscriptions des Analecta de Zamosius*, în „Analele științifice ale Univ. Al. I. Cuza", Iași, 18, 1972, fasc. 1, p. 53—59. În 1594 s-a întors la Cluj. A pribegit și prin Sibiu. Dușman al lui Mihai Viteazul. Ar fi murit la Alba Iulia la 29 martie 1612. E pomenit de Toppeltinus sub numele de Ioanes Samoscius, identificat ca atare de I. Minea, *Despre o carte citată de Miron Costin și Dimitrie Cantemir*, publicată în anexă la cartea sa *Dimitrie Cantemir* (Cf. Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközy și însemnările lui privitoare la români*, Cluj, 1928, p. 9). A lăsat mai multe opere scrise, precum: *Rerum Ungaricum Libri* (eveni-

varsă direct în Dunăre, ci el se întoarce din Transilvania înspre sud și la Szeged se varsă în Tisa, prin intermediul căreia se varsă apoi în Dunăre, la Besche, mai înainte Tibiscum".[81]

Pe bună dreptate Tröster arată că mulți autori, istorici și geografi, încurcă denumirile Daciei de după retragerea aureliană, nereușind să situeze acolo unde trebuie d.p. **„Dacia Ripensis"**, și nu numai aceasta. *„Pentru că la romani cuvîntul Dacia avea adesea conținut diferit, cred necesar să clarific și această contradicție a scriitorilor. De pildă, se vorbește de* **Dacia Ripensis, Mediterranea** *și* **Alpestri,** *care adesea sînt confundate de către scriitori.* **Bonfinius** *zice:* **Varadinum** *sau* **Oradea Mare** *s-ar afla în* **Dacia** *Mediterranea.*[82] *Lazius zice: „În Dacia Ripensi Varadinum ad fluvium Keres situm est".*[83] *Marcelinus Comes*[84] *spune în cronica sa: „Attila Rex usque ad Thermopolim infestus advenit, Arnegisclus magister militiae in Ripensy Dacia justa Ultum omnem, ab Attila Rege, viriliter pugnans, plurissinilis hostium interentis occisus est".*[85] *De aici nu pot să*

---

mente între 1566—1586); *Rerum Transilvanarum Pentade* (evenimente între 1598—1599) și *Hebdomades*, 1603. Are *Însemnări* și în l. maghiară, a alcătuit *un Dicționar unguresc-latinesc*, epigrame și poezii politice. Multe din operele lui sînt păstrate fragmentar. I. Crăciun spune (p. 18) că a folosit și pe Ciro Spontoni, dar e probabil vorba de alte opere decît *Historia della Transylvania*, care a fost publicată în 1638, iar Zamosius moare în 1612, cum spune tot I. Crăciun. Sau va fi murit mai tîrziu?

81 Tröster, p. 47 (26). Într-adevăr, Strabo scrie: „Prin țara geților curge Mureșul în Dunăre, pe unde și-au transportat romanii lucrurile necesare la război (Strabo, *Rerum Geographicarum*, libr. XVII, ed. Basel, 1571, p. 344 și urm.).

Tibiscum (astăzi Jupa, jud. Caraș-Severin), oraș important al Daciei vestice. Menționat de Ptolomeu (III, 8: Tibiskum), în *Tablele Peutengeriene* (vezi *Enciclopedia civilizației romane*, București, 1982, p. 747; *Tivisco*, p. 765) și în *Atlas Ptolomeus*, ed. P. D. Turre, Roma, 1490: Tibiscum; vezi și Marius Moga, *Tibiscum*, în BMI, 1971, nr. 2, p. 55—56.

82 Tröster, p. 47 (26).

83 „În Dacia Ripensis se găsește Oradea Mare pe rîul Criș".

84 *Marcelinus Comes*, cronicar latin, născut în Iliria. A trăit în secolul al VI-lea al erei noastre. Nu se cunoaște nimic despre viața sa. În afară de un tratat, astăzi pierdut, intitulat: *Libri de temporum qualitatibus et positionibus locorum*, el a mai compus o cronică, care se întinde de la venirea lui Teodosie cel Mare (397), pînă la Justin I. Această cronică a fost publicată, cu o continuare, la Paris, în 1619.

85 Attila a venit pustiind pînă la Thermopile; comandantul oștii din Dacia Ripensis, Arnegisclus, luptînd cu bărbăție, după ce mulți dintre dușmani au fost omorîți, a fost ucis și el de către regele Attila.

afirm cu siguranță care reprezintă pentru domnul Lazius[86] *cele mai exacte granițe romane. El demonstrează că* **Dacia Ripensis** *ar fi partea Ungariei superioare dintre Tisa și Criș, unde astăzi se află Oradea, în legătură cu care Principii Transilvani se intitulează* **Dominos Partium Regni Hungariae.**

Despre aceasta vorbește și Tacitus[87] *că Tiberius a ocupat* **Suevos**-*ul între* **Cusum** *și* **Marum.** *Aceasta s-a numit* **a Ripis,**

Despre relațiile lui Attila (434—452) cu Imperiul roman de răsărit vezi: F. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, 5 vol., Berlin, 1959—1962; C. D. Gordon, *The age of Attila. Fifth century Byzantium and the Barbarians*, Univ. of Michigan Press, 1966; G. Wirth, *Attila und Byzanz. Zur Deutung einer fragwürdigen Priscusstelle* (B.Z., 60, 1967, p. 41—69); L. Hambis, *Attila et les Huns* (Que sais je? 1501), Paris, 1972. Despre luptele din anul 442 vezi Adrien Blanchet, *Les monnaies de la guerre de Théodose II contre Attila en 442*, în RHSEE, 1924, p. 97—102.

Despre marile daune cauzate de huni la sudul Dunării, unde au distrus Ratiaria, Philippopolis, Serdica, Marchianopolis etc. și au creat o stare de nesiguranță, vezi V. Besevliev, *Les cités antiques en Mésie et en Thrace et leur sort à l'époque du haut moyen âge*, în „Etudes balkaniques", 5, 1966, p. 208—211 și V. Velkov, *Les campagnes et la population rurale en Thrace au IV-e—VI-e siècle*, în B.B., I, 1962, p. 54—58. Despre situația acestor regiuni vezi V. Grumel, *L'Illyricum de la mort de Valentinien I-er (375) à la mort de Stilicon (408)*, în REB, IX, 1951, p. 5—46.

86 *Wolfgang Lazius*, istoric german, născut la Viena în 1514, mort în 1565. A fost și doctor în medicină și atașat ca chirurg al armatei Ungariei, devenit apoi succesiv profesor de Belles-lettres (1540), apoi medic la Viena și medic istoriograf al împăratului Ferdinand I. A fost un erudit remarcabil. Lui i se datorează mai multe lucrări istorice, anume: *Vienna Austriae*, Bâle, 1546; *Republicae romanae in exteris provinciis bello acquisitis constitutae commentariorum libri*, XII, Bâle, 1551; *De gentium migrationibus religuiis etc.*, Bâle, 1557; *Commentariorum rerum graecarum*, libri II, Vienne, 1558; *Commentariorum in geneologiam austriaceam*, libri II, Bâle, 1564 etc. Vezi și M. Popescu-Spineni, *România în izvoare geografice și cartografice*, p. 136—137.

87 Lib. 2, *Hist. Aug.* (nota lui Tröster).

Publius Cornelius Tacitus (c. 55—120 e.n.) a fost unul din cei mai de seamă istorici ai antichității. Operele sale principale sînt *Annales* și *Historiae;* în prima se ocupă de istoria Imperiului Roman în perioada 14—68 e.n., iar cea de a doua continuă pînă la moartea lui Domițian (96 e.n.). Ediție mai nouă C. Halm — G. Andersen, 2 vol., Leipzig; 1949—1952. Vezi și *Fontes*, I, p. 487—503. Din numeroasele ediții în limba română amintim ultima, *Opere*, 3 volume, trad. de N. Lascu și Andrei Marin, București, 1958—1964. Despre celelalte ediții vezi Lascu, *Clasici*, p. 444—449. Informațiile date de Tacit au fost analizate recent de H. Daicoviciu, *Tacitus și războaiele dacice ale lui Traian*, în „Crisia",

pentru că își avea granițele între malurile Tisei, Crișului și Dunării, peste care Dacie, Tiberius a instalat un Praetor Romanus.[88]

Cealaltă este Dacia Mediterranea, sau Consulară, de unde romanii luau aur și argint.[89]

A treia se numea Dacia Alpestris, astăzi Valahia și Moldova, peste care a fost așezat un **Praeses Consularis** *care, împreună cu ducele Daciei Ripensis și cu proconsulul Aurariarum, pus peste minele de aur din Transilvania, erau dependenți de prefectul pretorian din Thesalonic, din Macedonia care ținea o curte proprie în locul împăratului roman".*[90]

Pentru că împăratul nu putea fi prezent peste tot, spune Tröster, delega cîte un *Praefectus Praetorii* în diferite locuri, care conduceau în numele său, țineau curte și purtau titlul de onoare: *Vir clarissimus perfectissimus atque illustris.*[91] Tröster ne dă și amănunte interesante cu privire la organizarea romană în Transilvania și în întreaga Dacie. Prefectul d.p. avea sub el *proconsules propraetores, legatos, praesides, questores, duces* și *tribunos*, care conduceau țara. Un astfel de *Praefectus* a fost și *Praef. praet. Illyrici Orientalis* care se afla în Macedonia, în Tesalonic, și avea în stăpînire *Tracia, Pontul, Dacia, Moesia* și întreaga Grecie, și a așezat un *Consul* în *Dacia Mediterranea*, un *Duce* asupra *Daciei Ripensis* și unul asupra *Daciei Alpestris*, iar acesta din urmă trebuia să fie supus celui din Transilvania.[92]

1972, p. 9—14. Vezi și Gh. Ceaușescu, *Concepțiile lui Tacit asupra politicii externe romane*, în „Studii clasice", XI, 1969, p. 145—156.

Bibliografia străină este imensă; vezi: R. Syme, *Tacitus*, Oxford, 1958; R. Much, *Die Germania des Tacitus*, Heidelberg, 1959; Reinhard Häussler, *Tacitus und das historische Bewusstsein*, Heidelberg, 1965; Albert Michel, *Tacite et le destin de l'Empire*, Paris, 1966; Else Lilly Etter, *Tacitus in der Geistesgeschichte des 16 und 17. Jahrhunderts*, Bâle-Stuttgart, 1966; R. T. Scott, *Religion und Philosophy in the Histories of Tacitus*, Roma, 1968; Karl Christ, *Germanendarstellung und Zeitverständnis bei Tacitus*, în „Historia", XIV, 1965, nr. 1, p. 62—73 (cu bibliografia mai veche); Herbert Benario, *Tacitus and the Fall of the Roman Empire*, *ibidem*, XVII, 1968, nr. 1, p. 37—50; Dieter Flach, *Von Tacitus zu Ammian*, *ibidem*, XXI, 1972, nr. 2, p. 333—350 etc.

88 Tröster, p. 48 (26).

89 *Ibidem*, p. 49 (27).

90 *Ibidem*, p. 49 (27).

91 *Ibidem*, p. 50 (27).

92 *Ibidem*, p. 51 (27).

Tröster nu precizează pentru ce epocă au fost stabilite toate acestea! Şi pînă cînd?

Actualizînd, cum face şi în alte cazuri, el arată că şi turcii, cînd au ajuns stăpînitori în aceste locuri, au imitat modul de organizare al republicii romane.[93]

Dacia a avut, într-adevăr, numediferite, în epoci diferite. Tröster se vede a fi fost completamente derutat de aceste denumiri şi nu încearcă decît foarte timide puneri la punct. Cercetarea problemei creează dificultăţi şi istoricilor de astăzi.

— Între 118 şi 124 sau 133 în jurul oraşului Napoca era *Dacia Superioară;*

— Pe Olt în jos era *Dacia Inferioară;*

— Între 124 sau 133 şi 168 sau 169 mai sus de Napoca era *Dacia Porolisensis,* iar la sud de Napoca era *Dacia Superioară.* Mai la sud, pe Olt, era *Dacia Inferioară;*

— Între 168 şi 271, în nordul şi sudul Napocii, pînă către Apulum (Alba Iulia) se afla *Dacia Porolisensis;* la sud de Apulum, incluzînd Tibiscum şi Ulpia Traiana Sarmizegetusa era *Dacia Malvensis.*

Toate acestea sînt marcate pe patru hărţi publicate în *Dicţionarul de istorie veche a României.*[94]

Dacia romană, provincie de rang consular, era condusă de un *Legatus Augusti pro praetore.* Prima împărţire din anul 118, menţionată mai sus, a fost făcută de împăratul *Hadrian,* în *Dacia Inferioară* şi *Dacia Superioară.*

În anul 124 tot Hadrian a mai organizat o provincie, anume *Dacia Porolisensis,* cu capitala la Porolissum. Toate trei aveau o singură armată *(exercitus Daciae).*

În anul 168, ceea ce nu mai este marcat pe cele patru hărţi, se spune în text,[95] anume că *Dacia Inferioară* a fost înglobată în *Dacia Superioară,* primind un nume nou, şi anume *Dacia Apulensis,* iar în 169 partea vestică a Banatului s-a rupt din

93 *Ibidem,* p. 52 (27).

94 *Dicţionar,* p. 214—215. Vezi mai nou Constantin Petolescu, *Contribuţii privind organizarea administrativă a Daciei romane,* în R. Ist., 1979, nr. 2, p. 259—275.

95 *Dicţionarul* citat, p. 220.

Dacia Apulensis şi s-a numit *Dacia Malvensis*, deci o nouă provincie. Sînt însă şi păreri că *Dacia Malvensis* ar fi fost organizată între 167—169 pe teritoriul *Daciei Inferioare* (Oltenia).[96]

În anul 271, retrăgîndu-şi trupele la sudul Dunării, Aurelian a creat acolo *Dacia Ripensis* şi *Dacia Mediterranea*.[97]

---

96 Capitala *Daciei Malvensis* ar fi fost la *Malva* sau Romula. Localizarea în Banat nu rezistă pentru că două inscripţii descoperite în Spania şi Algeria arată că *Malva* era un alt nume pentru *Romula* din Oltenia. V. D. Tudor, în vol. *Omagiu lui C. Giurescu*, Bucureşti, 1942, p. 523 şi urm.; C. Daicoviciu, *Nesciendi ars...*, Sibiu, 1944; H. Nesselauf, *Madrider Mitteilungen*, 1963, p. 180 şi urm. ş.a.; cf. *Dicţionar*, p. 221.

97 Vasile Pârvan, *Getica*, 1926; H. Daicoviciu, *Dacii*, Bucureşti, 1971; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, Bucureşti, 1969 etc.

Dacia Ripensis, cu capitala la *Ratiaria*, era între Dunăre, munţii Vit, munţii Balcani şi rîul Porecka (Iugoslavia), dar avea şi capete de pod peste Dunăre, la Svinița, Pojejena, Dierna, Desa, Sucidava ş.a. Aici au fost transferate legiunile a XIII-a Gemina (la Ratiaria) şi a V-a Macedonica (la Descus). După unii autori, frontiera de nord a Daciei Ripensis se întindea între vărsările Cernei şi Oltului în Dunăre, între provinciile romane Moesia Prima şi Moesia Secunda. Vezi D. Tudor, *Contribuţii privitoare la armata Daciei Ripensis*, în SCIV, XI, 1960, nr. 2, p. 335—363, unde se indică bibliografia aferentă despre Dacia Ripensis şi se reproduce o hartă a regiunii. În harta lui P. Cluverius, *Daciarum Moesiarum et Thraciae* din *Introductio in universam geographiam*, p. 406 — foarte cunoscută în sec. XVII — Dacia Ripensis se mărgineşte la apus cu rîul Pathissus (Tisa). Vezi, de asemenea, Hermann Vetters, *Dacia Ripensis*, Viena, 1950 („Schriften der Balkankomission") şi mai nou Octavian Toropu, *La frontière nord-danubienne de la Dacie Ripensis depuis l'abandon de la Dacie trajane jusqu'au invasions hunniques*, în *Actes du IX-e Congrès international d'études sur les frontières romaines*, Bucureşti, 1974, p. 71—81.

Dacia Mediterranea avea centrul la Naissus (Niş) — Iugoslavia şi *Dardania*, mai în sud. Dacia Mediterranea e localizată în sud şi de Georgios Syncellus, *Culegere de cronografe* (sec. VIII), p. 721; cf. *Fontes*, p. 589; de asemenea de Constantin Porfirogenetul, *Despre Provincii*, 56, 9, 1—8; cf. *Fontes*, p. 671. Această organizare a durat pînă la Justinian. Vezi aceleaşi date şi în *Enciclopedia civilizaţiei romane*, Bucureşti, 1982, p. 242—251.

Dimitrie Cantemir a localizat Daciile sud-dunărene la nord de Dunăre sub influenţa lui Bonfini, care „el cel dintîi a localizat ambele Dacii sud-dunărene la nordul fluviului" considerînd că Valahia Montana sau Transalpina este Dacia Ripensis şi că Oradea se află în Dacia Mediterranea (A. Armbruster, *Evoluţia sensului denumirii de „Dacia"*, p. 437). Vezi *Ist. Rom.*, I, p. 353—355; M. Macrea, *Organizarea provinciei Dacia*, în AMN, III, p. 121—151 şi în limba franceză în „Dacia", XI, 1967, p. 121—141; idem, *Dacia romană*, p. 43—60; C. Petolescu, *Întinderea provinciei Dacia Inferior*, în SCIV, XXII, 1971, nr. 3, p. 411—423 etc.

E evident că localizarea *Daciei Ripensis* şi *Daciei Mediterranea* în Transilvania sînt fie rezultatul unor cercetări superficiale ale altora, fie culegeri de ici şi colo ale lui Tröster, fără o analiză proprie făcută cu exigenţă istorică. De altfel, această localizare o întîlnim şi la Dimitrie Cantemir.

Dar, pe de altă parte, Tröster, poate fi scuzat că nu s-a descurcat printre atîtea nume. Cercetate mai de aproape, mai găsim şi altele, d.p. *Dacia Pontica*,[98] *Dacia Alpestris* şi *Dacia Mediterranea*, totuşi în centrul Transilvaniei.[99] Dacia Mediterranea în centrul Transilvaniei se află şi într-o hartă a lui Magini-Porro din 1597.[100] La Ioanes Malalas (491—578) mai găsim şi numele de *Dacia Parapotamia*, localizată la Dunăre,[101] întemeiată de Aurelian, acelaşi împărat întemeind şi o *Dacia Prima* şi alta, *Dacia Secunda*, „dincolo de fluviul Dunărea, în părţile occidentale".[102] Ar însemna oare că *Dacia Parapotamia* era la nordul Dunării? Am văzut că chiar la Tröster mai apare şi o *Dacia Consulară*, sinonimă cu Dacia Mediterranea, situată de el în Transilvania.[103]

Cît despre prefectura din Thesalonic, ea a existat multă vreme, cu începere din vremea lui Attila. Şi episcopul din Thesalonic a avut jurisdicţia asupra celor două Dacii din sud, *Ripensis* şi *Mediterranea*, dar numai pînă cînd Justinian a întemeiat *Justiniana Prima*, unde a instalat şi un Arhiepiscop,

98 V. *Enciclopedia civilizaţiei romane*, p. 251.

99 Într-o hartă din 1570 a lui A. Ortelius, *Theatrum Orbis Terrarum*, publicată de Wolfgang Lazius în *Hungariae descriptio;* v. Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, II, 1938, harta nr. 48.

Abraham Ortelius (1547—1598), considerat un Ptolomeu al sec. XVI, a fost geograful curţii regale spaniole; autorul unui *Theatrum Orbis Terrarum*, Anvers, 1570, primul atlas geografic care a apărut, ca şi a unei alte lucrări intitulată *Synonimia geographica*, Anvers, 1578, un catalog al tuturor numirilor geografice citate de autorii antici. Prima lucrare a avut o largă utilizare, fiind retipărită cu titlul *Epitome du théâtre du monde*, Anvers, 1588 etc. sau *Abregé du théâtre d'Ortelius*, Anvers, 1602 etc.

100 Marin Popescu-Spineni, *op. cit.*, harta nr. 51.

101 *Cronografia*, XI, p. 274, 22; p. 275, 1—2, XII, p. 301, 5—6; cf. *Fontes*, p. 501.

102 *Cronografia*, XI, p. 277, 12—15.

103 Tröster, p. 49 (27).

căruia i-a încredințat și cele două Dacii, care erau pe ambele părți ale Dunării, căci la nord avea cetățile *Viminacium, Recidna* și *Lederata*.[104]

104 Dintr-o scrisoare a lui Justinian publicată de M. Berenger, *Les Nouvelles de l'empereur Justinian*, Metz, 1802, vol. I, p. 107—109. V. și „Magazin istoric pentru Dacia", III, 1846, p. 103—108.

Vezi: B. Grandić, *Die Gründung des autokephalen Erzbistums von Justiniana Prima durch Kaiser Justinian I im Jahre 535 n. Chr.*, în „Byzantion", II, 1925, p. 123—140; J. Zeiller, *Le site de Justiniana Prima*, în *Melanges Charles Diehl*, Paris, 1927; A. A. Munteanu, *Arhiepiscopia Justiniana Prima și jurisdicția ei*, în „Studii teologice", 1962, nr. 7—8, p. 441—470; Gheorghe Ștefan, *Justiniana Prima și stăpînirea bizantină la Dunărea de Jos în secolul al VI-lea e.n.*, în „Drobeta", 1974, p. 65—70 etc.

Capitolul II

VECHIMEA ŞI ROMANITATEA ROMÂNILOR ÎN SPAŢIUL VECHII DACII

Românii sînt „cei mai vechi locuitori ai ţării, iar Transilvania: un mic Latium"!

Tröster

Dacia şi dacii sînt descrişi în izvoarele istorice vechi ca o ţară şi un popor cu însuşiri dintre cele mai minunate. Iată ce scrie, de pildă, Pliniu cel Tînăr,[1] istoric roman, lui Caninius Rufus, prietenul său:[2] „Foarte bine faci că te pregăteşti să scrii despre războiul dacic. Căci ce subiect poate fi mai actual, mai bogat, mai vast, în sfîrşit mai plin de poezie şi mai de domeniul legendelor, deşi este vorba de lucruri foarte adevărate? Vei cînta rîuri noi, fluvii conduse peste cîmpii, noi păduri

1 *Pliniu cel Tînăr* (C. Plinius Caecillus Secundus, 62—114 e.n.), prieten al lui Tacit şi apropiat al împăratului Traian, în cinstea căruia a alcătuit un panegiric şi cu care a purtat o bogată corespondenţă. A lăsat unele din primele ştiri despre comunităţile creştine din Dacia într-o scrisoare către Traian *(Scrisori,* X, p. 97—98). Vezi textul la Ilie Popescu-Spineni, *Vechimea creştinismului la români,* Bucureşti, 1934, p. 16—18. Opera sa a fost publicată în întregime de M. Schuster — R. Hanslik, Leipzig, 1958, iar *Epistolele* de Edgar Stout, Bloomington, 1962. Despre ediţiile româneşti vezi Lascu, *Clasici,* p. 430—431. Ştirile privind Dacia au fost traduse în *Fontes,* I, p. 473—483. Vezi şi Eugen Cizek, *Cucerirea Daciei în scrisorile lui Pliniu cel Tînăr,* în vol. *2050 de ani de la crearea statului dac centralizat al lui Burebista,* Bucureşti, 1980, p. 107—115.

Despre valoarea scrisorilor şi a panegiricului vezi: R. Paribeni, *Optimus princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell' imperatore Traiano,* I, Messina, 1926, p. 11—17 (cu bibliografie); M. Durry, *Pline le Jeune, Panégyrique de Trajan,* Paris, 1938; Enrica Malcovati, *Plinio il Giovane. Il Panegirico di Traiano.* Florenţa, 1952; Luigi Rusca, *Plinio il Giovane attraverso le sue lettere,* Como, 1967 etc. Despre autor vezi: J. Colin, *Pline le Jeune et les cités grecques dans la province Pont-Bithyne,* în „Historia", XIV, 1965, p. 455—459; F. Trisoglio, *La personalitá di Plinio il Giovane nei suoi rapporti con la politica, la societá e la letteratura,* Turin, 1972 etc. Ştirile date de Pliniu cu privire la războaiele lui Traian cu dacii au fost analizate de R. Syme, *Pliny and the Dacian,* în *Danubian Papers,* Bucureşti, 1971, p. 245—252.

2 *Caninius Rufus,* autor al unei epopei care trata războaiele romanilor cu dacii, astăzi pierdute. *(Enciclopedia civilizaţiei romane,* Bucureşti, 1982, p. 156).

aruncate peste fluvii, tabere aşezate pe coastele abrupte ale munţilor, un rege alungat din reşedinţa sa, izgonit chiar din viaţă, fără să fi pierdut niciodată nădejdea".[3] Un adevărat elogiu adus frumuseţilor Daciei, vitejiei dacilor şi a regelui lor!

Dio Cassius[4] arată că Domitian i-a plătit tribut lui Decebal. Douăsprezece legiuni au fost masate la frontierele Daciei pentru a fi biruită. Scrie frumos Vasile Pârvan, că lupta de apărare a Daciei „a fost un imn de iubire cum rar le-a fost dat popoarelor să-l adreseze patriei lor în primejdie".[5]

---

3 Cf. Mircea Muşat, *Izvoare şi mărturii...*, p. 477.

4 *Dio Cassius* (Cocceianus) (155—235 e.n.), grec de origine, a alcătuit o istorie a Romei *(Istoria romană de la întemeierea cetăţii pînă în vremea sa)*, operă monumentală, în 80 de cărţi, care s-a bucurat de o largă circulaţie, fiind utilizată şi de stolnicul C. Cantacuzino.

Deşi scrisă mai tîrziu cu peste un veac după consumarea evenimentelor, *Istoria romană* (alcătuită după anul 229 e.n.) cuprinde informaţii deosebit de preţioase cu privire la cucerirea Daciei de către romani, fiind considerată principalul izvor narativ pentru războaiele dintre Traian şi Decebal (R. Vulpe, *Getul Burebista*, p. 52 şi I. H. Crişan, *Burebista*, p. 94). Vezi şi R. Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell' imperatore Traiano*, I, Messina, 1926, p. 24—30. Din nefericire, tocmai cărţile LXVII şi LXVIII, în care se vorbeşte despre luptele dacilor cu romanii, nu ni s-au păstrat în original ci numai în excerpte tîrzii, întocmite de Xiphilinos (sec. XI) şi Zonaras (sec. XII) (H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 287).

Fragmente din lucrarea lui Dio Cassius au fost publicate de G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, Bucureşti, 1943. O nouă traducere a dat de curînd A. Piatkowski, Cassius Dio, *Istoria romană*, I, Bucureşti, 1973. Vezi şi *Fontes*, I, p. 669—707. Despre el vezi: F. Millar, *A Study of Cassius Dio*, Oxford, 1964; Radu Vulpe, *Dio Cassius et la campagne de Trajan en Mésie inférieure*, în „Studii clasice", VI, 1964, p. 205—232; M. Marinescu-Himu şi A. Piatkowski, *Istoria literaturii eline*, Bucureşti, 1972, p. 603—604; F. Kolb, *Literarische Beziehungen zwischen Cassius Dio, Herodian und der Historia Augusta*, Bonn, 1972; Hadrian Daicoviciu, *Cassius Dio şi Sarmizegetusa*, în vol. *In Memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 111—116. Despre ediţii vezi Lascu, *Clasici*, p. 168—170.

5 *Getica*, Bucureşti, 1926, p. 78—79; citat de M. Muşat şi I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac*, p. 52.

Despre luptele dintre geto-daci şi romani vezi: C. Patsch, *Der Kampf um den Donauraum unter Domitian und Trajan*, Wien-Leipzig, 1937; Radu Vulpe, *L'histoire ancienne de la Dobrudja*, Bucarest, 1938; idem, *Les Gètes de la rive gauche du Bas Danube et les Romains*, în „Dacia", IV, 1960, p. 309—332; H. Daicoviciu, *Tacitus şi războaiele dacice ale lui Traian*, în „Crisia", 1972, p. 9—14; vezi şi bibliografia de la D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. III-a, p. 42—43.

Pentru Tröster este în afară de orice îndoială faptul că poporul care a locuit în Dacia, din cele mai vechi timpuri, au fost dacii, numiți și geți *„ale căror onorabile fapte eroice și dragoste pentru artele frumoase le-au fost inspirate de Deceneu, Zamolxis și alții"*.[6]

Despre Zamolxis spune că era un mare filozof al națiunii lui *„care în Egipt și la Pitagora în așa măsură s-a școlit, încît pe concetățenii săi i-a învățat toată frica de Dumnezeu, precum și bunele moravuri. El i-a învățat cu putere nemurirea sufletelor, de aceea pe el și pe urmașii lui regii îi cinsteau ca pe niște semizei și în toate lucrurile le cereau sfatul"*.[7]

O prezentare sintetică și bine informată a acestor războaie, cu indicarea principalelor izvoare și studii, la Radu Vulpe, *Scenes from the Military History of the Geto-Dacians*, în *Pages from the History of the Romanian Army*, București, 1975, p. 11—33.

6 Tröster, *op. cit.*, p. 23 (20).

Despre marele preot Deceneu — colaboratorul lui Burebista, reformatorul vieții spirituale a dacilor, devenit el însuși rege după moartea lui Burebista — s-a scris foarte mult. Vezi mai nou: Radu Vulpe, *Décénée, conseiller intime de Burebista*, în „Studia Thracologica", 1976, p. 62—68; Vasile Lica, *Reforma sacerdotal-religioasă a lui Deceneu*, în „Istros", 1980, p. 177—182; Al. Husar. *Dascălul Deceneu*, în MM, 1980, nr. 6—8, p. 482—498; Ion Coman, *Deceneu, reformatorul religios și promotorul culturii geto-dace*, în MB, 1980, nr. 4—6, p. 248—264; idem, *Marele preot Deceneu, colaboratorul lui Burebista*, în BOR, 1980, nr. 7—8, p. 757—782; idem, *Deceneu — geniu religios și spiritual al geto-dacilor*, în MO, 1980, nr. 10—12, p. 747—753; idem, *Cine a fost Deceneu?* în MI, 1981, nr. 10, p. 15—18; Hadrian Daicoviciu, *Portrete dacice (Dromichaites, Burebista, Deceneu, Decebal)*, București, 1985; Vasile Lica, *Pînă cînd a trăit Deceneu?*, în „Studii clasice", 1984, p. 57—67.

7 Tröster, p. 39 (24). S-a dovedit că ucenicia la Pitagora a lui Zamolxis a fost imposibilă, deoarece au trăit în timpuri diferite. Acest lucru îl spune chiar Herodot care a lansat ideea și pe care și-a și corectat-o, spunînd că Zamolxis a fost cu mult anterior lui Pitagora. Iată textul exact: „Eu nu zic nici că a fost, nici că n-a fost. Cred însă că Zalmoxis a trăit cu mulți ani înainte de Pythagoras". (Herodot, *Istoria*, IV, c. 93—96). V. și *Istoriile* lui Herodot, trad. de Dimitrie Ion Ghica, București, 1894—1902 și A. D. Xenopol, *Herodot în raport cu istoria noastră*, în „Convorbiri literare", IX, 1875.

Știrea că Zamolxis ar fi fost „un filozof cu o erudiție de admirat", fost elev al lui Pitagora, de la care ar fi deprins și „unele cunoștințe astronomice", se găsește la numeroși scriitori antici (Strabon, Origene, Jordanes etc.; *Fontes*, I, p. 229—231, 715—717, II, p. 413 etc.).

Despre Zamolxis vezi G. Kakarov, *Zamolxis*, în „Klio", XXII, 1912, p. 355—364; L. Coman, *Zamolxis, un grand problème gète* în „Zalmoxis", II, 1939, nr. 1, p. 2—34; A. Nour, *Cultul lui Zalmoxis*, București, 1941, și recenzia lui D. Pippidi în „Balcania", VI, 1, 1942, p. 53; Mircea Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-han*, București, 1980, p. 38—86;

Vechimea dacilor pe aceste pămînturi îi era foarte limpede lui Tröster, ca şi vechimea românilor ca urmaşi ai romanilor.[8]

Constatînd starea jalnică în care ajunseseră românii în vremea sa, în Transilvania, Tröster îi deplînge cu înţelegere şi simpatie, recunoscînd nedreptatea care li se face: *„Acest popor a ajuns în asemenea situaţie în această ţară, încît nu este socotit nici măcar ca făcînd parte dintre băştinaşi. Nu au nici un oraş, nici palate, nici cetăţi sau locuinţe, ci umblă de colo colo la marginea ţării, la munte şi pe lîngă cetăţile germane*

Petre Alexandrescu, *Zalmoxis şi cercetările lui Mircea Eliade*, în „Pontica", 1978, p. 51—57; idem, *Natura lui Zalmoxis potrivit relatării lui Herodot*, în SCIV, 1980, nr. 3, p. 343—353 şi BOR, 1980, nr. 7—8, p. 799—810; idem, *Zamolxis şi religia geto-dacilor*, în „Transilvania", 1980, nr. 6, p. 45—47; Nicolae Gostar, *Zalmoxis-Zamolxis, zeul suprem al dacilor. Discuţii şi controverse*, în „Cercetări istorice", 1981—1982, p. 289—298, care crede că, întrucît în *Lexiconul Suidas* există o notiţă despre zeiţa Zamolxis, ar putea fi vorba de un cuplu divin de genul Himmelsvater — Erdmutter, care se întîlneşte şi la alte popoare europene; Ion Banu, *Zamolxis et le phénomène des sectes*, în *Le monde thrace. II-e Congrès International de Thracologie (Bucarest, 1976)*, Paris-Roma, 1982, p. 398—405. Vezi şi Vasile Lica, *W. Bessell despre religia getică*, în SCIV, 1983, nr. 2, p. 129—133.

După opinia lui Radu Vulpe, *Puncte de vedere privind istoria Daciei preromane*, în R. Ist., 1979, nr. 12, p. 2283, reforma cultului tracilor nordici — datorată lui Zalmoxis — ar fi avut loc în sec. VIII sau VI î.e.n.

Cu privire la credinţa geto-dacilor în nemurirea sufletelor, vezi Vasile Lica, *Observaţii asupra „nemuririi" getice*, în „Analele ştiinţifice ale Univ. Al. I. Cuza", Iaşi, istorie, 1976, p. 125—130; Silviu Sanie, *Viaţa spirituală a geto-dacilor*, în MM, 1980, nr. 6—8, p. 499—507; T. Ghideanu, *Consideraţii filozofice asupra spiritualităţii geto-dace*, în vol. *Antichitatea şi moştenirea ei spirituală*, 1980, p. 235—241; Nicolae Chidioşan, *Despre unele practici rituale la dacii din epoca preromană*, în „Studii şi comunicări", Satu Mare, 1981—1982, p. 83—91 etc.

8 Profesorul de geografie de la Sorbona Emanuel de Martonne în cartea sa *Transilvania* (1919) scria că în sec. XII toate textele vorbesc de prezenţa românilor în Transilvania, *„ca elementul cel mai vechi şi mai numeros"*. Chiar viitorul împărat Iosif al II-lea recunoştea cu prilejul unor vizite în Transilvania că *„românii sînt fără îndoială cei mai vechi şi mai numeroşi locuitori ai Transilvaniei"* (I. Lupaş, *Împăratul Iosif al II-lea şi răscoala ţăranilor din Transilvania*, Bucureşti, 1935, p. 6). Preşedintele Cancelariei austriece transilvane spune în anul 1791 că *„românii sînt cei mai vechi locuitori ai Transilvaniei"* (C. Sasu, *Românii şi ungurii. Premise istorice*, Bucureşti, 1940, p. 119—120); cf. M. Muşat şi I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac*, p. 71, 77, 97. Vezi şi alte date la p. 208—209. Vezi, de asemenea, Stoicescu, *Continuitatea*, p. 28.

și maghiare, în colibe, ca supuși și cerînd milă, deși — continuă el — *ei sînt după origine urmași ai nobililor romani, pe vremuri atît de renumiți soldați grăniceri*" [9] (s.n.).

Socotindu-i pe daci mai vechi decît romanii, precum au și fost, Tröster arată că, după daci, românii, proveniți din romani, „*sînt cei mai vechi locuitori ai țării, de cînd împăratul Traian, în jurul anului 100 d.Hr., pentru prima oară a pătruns în Dacia*".

El arată cum Traian l-a bătut pe Decebal și i-a ocupat capitala Sarmizegetusa, „*astăzi un mic sătuleț în regiunea Porții de Fier, pe care a umplut-o cu coloniști romani și a numit-o* **Ulpia Traiana**".[10]

Este foarte interesant tot ceea ce știe și reține Tröster despre romanitatea suprapusă peste daci, ca și atenția cu care

---

9 Tröster, *op. cit.*, p. 322 (96). Geograful antic Ptolomeu vorbește pe la mijlocul secolului II de așezări proto-urbane în Dacia, numind 47 de astfel de localități. V. Ovidiu Drîmba, *op. cit.*, p. 791. Afirmațiile lui Tröster, p. 87 (22) și urm. despre asupririle la care erau supuși românii sînt reproduse și de Conrad Iacob Hiltebrandt în descrierea sa publicată în *Călători străini*, V, p. 581—582, 585, care susține și el că românii sînt „cei mai vechi locuitori ai țării, pe care i-a adus aici împăratul Traian în anul 100 e.n., cînd a bătut pe regele Decebal". La p. 592, Hiltebrandt acceptă ideea că românii „sînt o populație rămasă aici în urma expediției lui Traian", deci ideea continuității.

Despre suferințele românilor, la care se referă Tröster, un izvor zguduitor sînt cărțile lui D. Prodan: *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea*, București, 1967, și *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVII-lea. Supușii*, vol. I, București, 1986. Pedepsele prevăzute pentru iobagi întrec orice imaginație. Spînzurătoarea și plata de amenzi erau pedepsele cele mai frecvente. Numai în legislația lui Moise (Ieșire XXI—XXII) mai abundă în felul acesta pedeapsa cu moartea (vol. I, 1986, p. 404—406).

10 Tröster, *op. cit.*, p. 323 (97). El are în vedere Poarta de Fier din regiunea Hațeg, nu Porțile de Fier ale Dunării. Vezi Vintilă Mihăilescu, *Porțile Transilvaniei*, în „Crisia", 1971, nr. 1, p. 9—14.

Credincios teoriei lui despre „geți-goți", Tröster caută și corespondențe fonetice pentru numele dacice. Astfel *Decebal* e Dietzchwald, *Sarmizegetusa* e Sarmis-Gothusa, precum *Boerebista* e Werren fest = Bărbat puternic, de la vir sau Manfest, iar *Cotiso* e Gothesson = Fiul zeului.

Despre numele Sarmizegetusa vezi: I. I. Russu, *Sarmizegetusa, contribuție la toponomastica tracă*, în AISC, II, 1933—1935, p. 169—175; C. Daicoviciu, *Observații cu privire la noua etimologie a Sarmizegetusei, ibidem*, p. 176—180; I. I. Russu, *Sarmizegetusa, capitala daco-geților*, în RIR, XIV, 1944, p. 376—400; C. Cihodaru, *Numele Sarmizegetusei*, în „Analele științifice ale Univ. Al. I. Cuza", Istorie, 19, 1973, fasc. 2, p. 261—272.

face din inscripţiile romane dovezi ale romanităţii: *„De la strămoşii acestor valahi sînt rămase ici şi colo inscripţii locale. Aceştia au construit ei înşişi un oraş mare, au pietruit şoselele cu pietre,* **în stil roman** (s.n.) *şi astfel ţara numită astăzi* **Transilvania,** *în modul cel mai adecvat poate fi socotită ca* **un mic Latium,**[11] *aşa cum se poate vedea din numărul mare al ruinelor şi al pietrelor rămase de la ei, care au rezistat cu tărie dintelui mîncător al distrugerii îndelungate".*[12]

Acum arheologia e o ştiinţă bine constituită şi contribuţia ei la descoperirea trecutului şi la conturarea adevărului istoric, acceptată şi practicată din ce în ce mai sistematic. Nu era tot aşa pe vremea lui Tröster, aşa că apelul său la aceste argumente e deosebit de important.

Tröster ştie despre construcţia podului de peste Dunăre de către Traian. *„O minune de construcţie",* zice el şi notează că: *„pe unul din picioarele podului există o inscripţie:*

PROVIDENTIA AUGUSTE VERE PONTIFICIS VIRTUS ROMANA QUID NON DOMAT SUB JUGUM ECCE RAPITUR ET DANUBIUS.[13]

La vărsarea Oltului în Dunăre, în localitatea Doran, era o altă piatră comemorativă, găsită la Sarmizegetusa cu următoarea inscripţie:

---

11 Originea românilor din *Latium* o vom găsi şi după Tröster, d.p. la iezuitul Franciscus Csernovics S. J. El apără romanitatea românilor şi spune despre ei că vorbesc o latină stricată şi se pretind din Latium: *„Corrupta Latij utuntur idiomate Valachi, quorum primores e Latio oriundi",* în *Propugnaculum Reipublicae Christianae religione conditum Hungarorum fortitudine V saeculis defensum,* Tyrnaviae, 1724, p. 162. Cf. Armbruster, *Romanitatea,* p. 230.

12 Tröster, p. 358 (108).

13 *Ibidem,* p. 55 (28). Informaţiile despre podul lui Traian şi le-a putut lua de la Dio Cassius, *Historiae Romanae,* apărută la Paris în 1548, pentru că şl acesta spune că „nu se poate minuna îndeajuns" de acest pod, zidit de Traian şl distrus de Hadrian.

Lucrarea podului a fost începută în primăvara anului 103 e.n., sub conducerea arhitectului Apollodor din Damasc şi a fost gata peste doi ani. V. D. Tudor, *Podul lui Traian de la Drobeta,* Craiova, 1931; Al. Bărcăcilă, *Drubeta. Azi T. Severin. Aşezarea dacică, podul lui Traian, castrul şi oraşul roman,* 1932; D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos,* Bucureşti, 1971, p. 55—154; M. Davidescu, *Drobeta în secolele I—VII,* Craiova, 1980 etc.

Menţionăm că podul lui Traian a atras atenţia şi altor călători străini care l-au văzut. O descriere amplă ne-a lăsat, de pildă, Giovan Andrea Gromo pe la 1566—1567, cînd considera podul o „construcţie măreaţă" *(Călători străini,* II, p. 338).

M. PAPIRIO M. F. COR. PRAEF. COH. I. PAN. IN DACIA PRAEF. RIPAE TIBISSI. DANUVII CURATOR PONTIS AUG. IN MOESIA. IL VIRO. POP PLEBSQ. ULPIA TRA. SAR. PATR. H.M.P.

Revenind la pod, Tröster descrie cu lux de amănunte cum *„această operă măiastră a fost imprimată pe monezile lui Traian"*, pe care le descrie ca unul care le-a văzut și, mai ales, interpretează, cu o pricepere demnă de admirație, chipurile și desenele de pe ele: *„În Transilvania se găsește o monedă cu chipul său* (al lui Traian, n.n.) *frumos ornat, foarte fin și cu părul pieptănat, acoperit cu o coroană de lauri, ale cărei bentițe atîrnă în jos pe ceafă, avînd pe margine această scurtă inscripție:*

TRAJANUS HADRIANUS COS. III P.P.

Pe partea cealaltă stă o femeie în rochie lungă și cu mîinile ridicate, în spatele căreia aleargă un cal, avînd următoarea inscripție:

VIA TRAJANA[14]

Femeia este o nimfă, închipuind Dunărea. Mîinile ei întinse simbolizează fluviul larg, iar calul alergînd simbolizează drumul peste pod".

„Pe o altă monedă, podul este încă și mai clar redat, pentru că aici este reprezentat un fluviu mare peste care e întinsă o jumătate de arc pe care șade o femeie, ținînd pe genunchi un scaun de caleașcă, pe care este următoarea inscripție:

SECURITAS DACIAE,

iar dedesubt un S.C., ceea ce simbolizează tocmai acest pod".

„O a treia monedă are pe o parte chipul lui Traian cu inscripția:

IMP. CAES. TRAJANUS. HADRIANUS. AUG. P.M. TR. POT. COS. III P.P.

Pe partea cealaltă șade o femeie pe pămînt, cu genunchii ridicați, pe cel drept ținînd o roată de car, pe spițele căreia ține mîna și privește spre stînga la trei coloane care, în partea de jos, se întîlnesc într-un pătrat. În partea de sus coloanele sînt despărțite în trei părți.[15] *Pe marginea monedei este următoarea inscripție:*

ANN DCCCLXXIII (873, n.n.) NAT URBIS. CIR. CON. S.C."[16]

14 Tröster, p. 56 (28).
15 *Idem*, p. 57 (29).
16 *Idem*, p. 58 (29).

Tröster notează desele hărțuieli militare dintre daci și romani, învingînd cînd unii, cînd alții: *„În cele din urmă, Traian i-a atacat pe daci, dar regele de atunci Decebalus în așa măsură a opus rezistență, încît Traian a ajuns să nu mai aibă bandaje pentru răni. Și-a rupt propriile haine ca să poată fi bandajați soldații. Totuși, Decebal a fost înfrînt și adus ca prizonier la Traian pe care, așa cum scrie Dio, a trebuit să-l roage pentru milostivire și pace.*[17] *A trebuit să accepte condiția ca să fie dărîmate toate orașele și palatele și să predea toate armele în mîinile împăratului biruitor. După aceste tratative, Traian a intrat triumfător în Roma, unde i-a trimis mai înainte pe ambasadorii lui Decebal, pentru ca aceștia să obțină aprobarea consulatului roman pentru pace. Abia după aceea, cu mare pompă, a intrat și Traian în oraș și a fost supranumit* **Dacicus.** *După spusele lui* **Tacit** *însă, dacii n-au rămas cu sinceritate credincioși romanilor.* **Decebalus** *s-a ridicat din nou, călcînd înțelegerile convenite. A pus să fie reconstruite din nou orașele și palatele distruse, din care motiv a fost din nou declarat dușman al Romei și Traian a trebuit să înceapă o nouă campanie împotriva lui".*[18]

17 Despre primul război dintre daci și romani vezi: Radu Vulpe, *Les Bures alliés de Decébale dans la première guerre dacique de Trajan*, în „Studii clasice", V, 1963, p. 223—247; *Din istoria Dobrogei*, II, p. 84—93; H. Daicoviciu, *Notes sur le première guerre dacique de Trajan*, în AMN, VII, 1970, p. 109—124; R. Vulpe, *Fulgerul lui Jupiter la Tapae*, în „Apulum", IX, 1971, p. 571—584; H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 321—329; Pârvan, *Începuturile vieții romane*, p. 140—141, nota 19. Despre drumul urmat de armata romană vezi Constantin Daicoviciu, *Însemnări despre Dacia (XXVI). Noi contribuții la cunoașterea Daciei romane*, în „Steaua", XX, 1969, nr. 11, p. 73—74.

După cum arăta H. Daicoviciu, *Dacii*, București, 1972, p. 330—332, numeroase izvoare narative relative la războaiele lui Traian cu Decebal — printre care *Getica* medicului Criton și scrierile dedicate lui Traian de Dio Chrysostomus — s-au pierdut, astfel încît informațiile păstrate nu sînt prea bogate.

18 Tröster, p. 53 (28).

Despre al doilea război dintre romani și daci vezi: C. Daicoviciu, *Conquête et organisation première de la Dacie*, în „Klio", 38, 1960, p. 174—184; A. Bodor, *Contribuții la problema cuceririi Daciei*, în AMN, I, 1964, p. 137—162; *Din istoria Dobrogei*, II, p. 93—116; Radu Vulpe, *Capturarea surorii lui Decebal*, în „Sargetia", IV, 1966, p. 75—96; Nicolae Gostar, *Cetățile dacice din Moldova și cel de-al doilea război dacic*, în „Memoria Antiquitatis", I, 1969, p. 93—104; István Ferenczi, *Considerații de ordin geomorfologic și topografic cu privire la desfășurarea campaniilor împăratului Traian pentru cucerirea complexului de cetăți dacice din munții Sebeșului*, în „Apulum", 1978,

„După ce Traian a trecut cu trupele sale, Decebal s-a retras pentru că nu-i putea rezista în chip deschis, gîndindu-se să-l atace cu vicleșug. El a trimis soli în întîmpinarea lui Traian, în **Moesia,** *care, sub pretextul unei discuții, trebuiau să-l înjunghie pe împărat, însă unul a trădat. Au fost atacați și au trebuit să plătească cu viața lor".*[19]

„În amintirea acestor întîmplări soldații romani au gravat pe o statuie a zeiței Fortuna următoarea inscripție:

FORTUNAE AUG. OMNIPOTENT. UBI ERAS RHAMNUSIA UBI ERAS. QUANTUM ABFUIT NE ROMA LUGERET. SED VIVIT. TRAJANUS VE TIBI DECEBALE MILES LEG. VI ET XIII G. DEVOTI CAPITIBUS.[20]

„Văzînd Decebal că vicleșugul nu i-a reușit așa cum ar fi dorit el, s-a apucat din nou de înarmare. Traian însă a pătruns prin trecătorile munților, astăzi Poarta de Fier, a cucerit un munte după altul, pînă în orașul de scaun regal, Sarmizegetusa, astăzi **Varheli,**[21] *unde a lăsat pe* **Lusius**[22] *comandant suprem ca să atace din spate pe dușman (exact așa cum va face în acest loc Seidi-Paşa cu armatele lui Rakoczi (cf. „Dacia strîm-*

---

p. 119—134; idem, *O posibilitate de înaintare a trupelor romane cu ocazia celor două războaie dacice (101—102, 105—106), pînă acum necunoscută, prin Carpații Meridionali,* în „Tibiscum", 1979, p. 115—126. Despre drumul urmat de oastea romană condusă de Traian vezi și A. Dragassi, *La via seguita de Traiano nel 105 per recarsi nella Dacia,* în „Rendiconti della Pontificia Accademia Romana di Archeologia", 22, 1946, 1947, p. 167—183; reprodus și în A. Degrassi, *Scritti vari di antichità,* I, Roma, 1962, p. 567—581.

19 Tröster, p. 54 (28). Informațiile sînt în general din *Historiae Romanae* ale lui Dio Cassius, numai că acesta nu vorbește de trădarea unuia din trimișii lui Decebal, ci de faptul că, fiind bănuit că urmărește ceva, a fost torturat și numai așa a descoperit planurile cu care veniseră.

20 Tröster, p. 58 (29).

21 Localitatea e menționată cu numele de Varhely și în Pierre Larousse, *Grand Dictionnaire universel,* t. VI, p. 5. Vezi și Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania,* II, București, 1968, p. 97.

22 *Lusius Quietus* (sec. II, d.Hr.), general de origine maură care a luat parte la războaiele lui Traian cu dacii, conducînd cavaleria maură. A luptat cu parții (114—117), cu evreii (115). După moartea lui Traian, în timpul domniei lui Hadrian, a fost implicat în „complotul consularilor", judecat și executat (118). V. despre el Aurel I. Iordănescu, *Lusius Quietus,* București, 1941; Floricel Marinescu, *Observații asupra acțiunii condusă de Lusius Quietus în anul 102 e.n.,* în MN, 1982, p. 131—136; Hadrian Daicoviciu, *Generali romani în războaiele dacice ale lui Traian,* în „Steaua", 1982, nr. 6, p. 48—49.

torată", p. 132),[23] *care, de teamă, a fugit repede. Decebalus, văzînd că trebuie să părăsească oraşul regesc, care se afla în mijlocul Daciei, şi că cea mai mare parte a ţării a fost ocupată de duşman, şi că romanii într-atît l-au biruit încît nici o nădejde nu mai avea să poată rezista, temîndu-se ca nu cumva să fie dus sclav în lanţuri, la Roma, şi să sufere ruşine şi injurii, s-a înjunghiat pe sine însuşi".*[24]

Descrierea hărţuielilor romanilor de către daci e corectă. Aflăm de aici şi faptul că dacii aveau cetăţi şi palate şi o armată bine înzestrată. Mai aflăm şi faptul că dacii nu puteau suporta multă vreme supunerea şi, perseverenţi, şi-au refăcut şi oraşele, şi palatele, şi armata. Acestea presupun organizare şi disciplină, un înalt simţ patriotic şi un potenţial economic ridicat. Aceasta se vede şi din averile pe care le vor ascunde.

Povestirea cuceririi capitalei lui Decebal, luată din izvoare străine, ţine seama de elementele principale ale celor două strategii, a lui Traian, pe de o parte, şi a lui Decebal, pe de alta. Traian a trecut cu trupele pe la podul de la Drobeta, înaintînd prin Oltenia de la apus spre răsărit. După ce şi-a unit forţele cu corpul de armată ce trecuse Dunărea pe la Oescus, împăratul a trecut în Transilvania pe la Turnu Roşu. Amintirea trecerii sale pe aici este păstrată de denumirea de *Castra Traiana* ce apare pe hărţile vechi în această regiune.

După o serie de lupte sîngeroase pentru cucerirea cetăţilor din munţii Haţegului, Traian ajunge în faţa Sarmizegetusei, unde se baricadase Decebal cu trupele sale. Romanii i-au interceptat izvoarele şi conductele şi cînd rezervele de apă din interior s-au terminat, dacii s-au predat, nu înainte însă ca Decebal să reuşească să iasă din cetate şi să încerce un nou atac din munţii din împrejurimi. Romanii ripostează, îl înconjoară. Decebal încearcă o spărtură spre a aduna noi trupe, dar nu reuşeşte şi atunci îşi pune capăt zilelor.[25]

---

23 Nota lui Tröster.

Este vorba de luptele din toamna lui 1658 dintre G. Rákoczi al II-lea şi trupele otomane conduse de marele vizir Mehmed Köprülü care au pătruns în Transilvania prin Poarta de Fier, în timp ce oştile transilvane se concentrau în Crişana. Paşa se numea Seidi-Ahmed. Vezi amănunte în *Călători străini*, VI, p. 344, 535.

24 Tröster, *op. cit.*, p. 59 (29).

25 V. M. Muşat şi Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac*, p. 51. În general, istoricii folosesc în aceste detalii pe Dio Cassius, *Istoria romană;* cf. *Fontes*, I, p. 690—696. În legătură cu aceasta, a se vedea şi

Cînd au văzut că vor pierde, dacii n-au încheiat totuși socotelile, pînă nu și-au pus la adăpost comorile, desigur în așteptarea zilei revanșei pe care de pe acum o gîndeau. Decebal s-a sacrificat pentru a nu rușina Patria, dus în lanțuri la Roma, după obiceiul învingătorilor romani, iar ideea restaurării a lăsat-o drept sfîntă moștenire.

De aceea și-a pus la adăpost comorile, tezaurul național. Din ce consta acest tezaur se poate vedea numai din ceea ce au găsit și au luat romanii imediat după cucerire. După unii, romanii ar fi ridicat 165.000 kg aur și 331.000 kg argint. Jerome Carcopino [26] evalua, la valoarea din 1916, cantitatea de aur luată de Traian, la 536 milioane lei aur și 62 milioane lei argint.[27]

Tröster arată cum a procedat Decebal cu acestea: *„Pentru ca să nu lase dușmanului împreună cu regatul și comorile sale cele multe, a imaginat un vicleșug".*[28] *„Prin mijlocul capitalei sale regale trecea un rîu care se numea Sargetia și care astăzi se numește Stryg* (Streiul de azi, n.n.), *o apă limpede și luminoasă care, foarte aproape de cetatea de astăzi Deva, atunci Decidava, se varsă în Mureș. Acestui rîu i-a schimbat albia, lucrînd cu prizonierii, și, sub un mal, a săpat o groapă boltită pe care a blocat-o în așa fel cu pietre mari și cu pămînt, încît nici un pic de apă nu putea pătrunde înăuntru; în această groapă și-a pus el toată comoara și cele mai prețioase lucruri, și apoi a dat din nou drumul rîului să curgă pe deasupra. Și pentru ca nimeni să nu poată spune ceva, vreodată, cuiva, i-a omorît pe toți lucrătorii. Totuși, a fost unul cu numele* Biculus,[29] *pe care unii îl cred a fi fost dintre prizonierii romani, alții însă îl socotesc ca pe un foarte intim prieten al lui Decebal, care a trădat lui Traian această comoară. Traian a intrat în orașul regesc, a ordonat să fie scoasă comoara în cea mai mare parte*

Michael Speidel, *Ranistorum, ultimul punct de sprijin al lui Decebal*, în AMN, VII, 1970, p. 511—515; I. I. Russu, *Eroica moarte a lui Decebal*, în MI, 1971, nr. 6, p. 2—8; A. Iordănescu, *Sfîrșitul lui Decebal*, în SAI, 23, 1973, p. 78—81; M. Speidel, *The Captor of Decebalus. A New Inscription from Philippi.*

26 César, în *Histoire ancienne*, t. II, Paris, 1937, p. 699—700.

27 Cf. M. Mușat și Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac*, p. 59. Despre bogățiile capturate de Traian, vezi J. Carcopino, *Les richesses des Daces et le redressement de l'Empire sous Trajan*, în „Dacia", I, 1924, p. 28—34; I. I. Russu, *Comorile regelui Decebal*, în „Sargetia", IV, 1966, p. 97—108.

28 Tröster, p. 59 (29).

29 La Dio Cassius, Bicilis (n.n.).

și a lăsat zeilor săi despre aceasta o inscripție memorială de mulțumire:

JOVI INVENTORI DITI PATRI, TERRAE MATRI. DETECTIS DACIAE THESAURIS CAESAR NERVA TRAJANUS AUG. SAC. P." [30]

Mai departe Tröster intercalează o informație mai nouă, legată tot de acest tezaur și care probabil mai circula încă în amintirea românilor chiar după mai bine de o sută de ani (1543—1666): „*Dar această comoară a fost împărțită* (de către Decebal, din prudență, n.n.) *în mai mult decît o singură groapă, și aceasta este a se vedea din aceea că aproximativ în anul 1543 niște pescari valahi din cîndva marele oraș, acum un sătuc numit Grădiștea, cînd și-au înfipt bețele în rîu lîngă un pom, au descoperit că în apa clară strălucea ceva minunat. Și cînd au încercat, au tras afară o grămadă de monezi de aur, ceea ce i-a îndemnat să caute și mai mult, și așa au găsit o boltă construită ca un mormînt, care se afla într-un loc sub un pom vechi, căzut, și de acolo au scos mai mult de 40.000 de monezi de aur, unele din vremea lui Lysimach,*[31] *care, după moartea lui Alexandru, a devenit rege în Tracia, monezi avînd inscripții grecești. Pe lîngă acestea, mai erau o mulțime de monezi de aur neimprimate.*

Acești valahi s-au dus în Weisenburg (Alba Iulia, n.n.) *și au întrebat la aurarii de acolo ce valoare au monezile, dar, prin aceasta, afacerea a ajuns să fie trădată călugărului Gheorghe*[32] *care era atunci guvernatorul Transilvaniei. Ea a fost trădată de unii dintre cei care participaseră la descoperirea comorii și care primiseră deja mai multe mii de monezi de ale lui Lysimach. Din acestea au fost trimise 2000 împăratului Ferdinand*[33] *și fiecare era în greutate de 10 ducați".*[34]

30 Tröster, p. 61 (30).

31 Tröster, p. 61 (30); *Lysimach* (360—281 î.d.Hr.), general în armata lui Alexandru cel Mare, i-a urmat la tron după moartea acestuia în anul 323 î.e.n.

32 E vorba de *Gheorghe Martinuzzi*, de origine croată — pe numele adevărat George Utjesenovici — guvernator al Transilvaniei între 1541—1551. A fost și episcop de Oradea în 1551, devenind cardinal cu puțin înainte de a fi ucis. A dus o politică duplicitară între imperiali și otomani, intenționînd — se pare — să supună Transilvania Porții, motiv pentru care a fost asasinat de generalul imperial Giovan Andrea Castaldo la Vinț.

33 Ferdinand de Habsburg devenit împăratul Austriei, care a cucerit Ungaria Superioară, după o serie de lupte cu Ioan Zapolya.

34 Povestea comorii lui Decebal și a descoperirii ei era cunoscută în sec. XVI și ea a fost preluată desigur de la W. Lazius, utilizat de

După această digresiune, Tröster revine la războiul dacilor cu romanii și la cele ce s-au mai petrecut după instalarea romanilor în Dacia, pe care au cucerit-o cu ajutorul a 12 legiuni.[35] *„Traian a întărit orașul și l-a numit cu numele său, Ulpia Traiana și a adus din întregul Imperiu Roman nenumărați locuitori în Transilvania, Valahia și Moldova, care au început să lucreze țara aceasta roditoare și plină de aur, așa precum se vede și dintr-o inscripție pe care o descrie Dio.*[36] JOVI STATORI HERCULI VICTORI, M. ULP. NERVA TRAJANUS CAESAR, VICTO DECEBALO, DOMITA DACIA. VOTUM SOLVIT. ASPICE ROMULE PATER. GUADETE QUIRITES: VESTRA EST GLORIA ISTA.

Tröster (Vezi cap. *Dacii*, nota 71). Știrea despre aflarea fabuloasei comori a lui Decebal în vremea lui Martinuzzi se găsește în lucrarea lui Lazius, *Reipublicae Romanae in exteris provinciis, bello acquisitis, constitutae, commentatiorum libri duodecim*, Francofurti, 1598, p. 927, care adaugă și faptul că descoperitorii au fugit în Moldova cu ce au putut lua. Vezi și *Călători străini*, II, p. 443—444, nota 223.

Despre această problemă vezi mai nou Liviu Mărghitan, *Le trésor de Sarmizegetusa Regia. Mythe ou realité*, în „Romanie. Pages d'histoire", 1984, nr. 2, p. 116—122.

35 Mircea Mușat, *Izvoare și mărturii;* cf. *De la statul geto-dac*, p. 52.

36 Tröster, p. 62 (30). Tröster confirmă pe *„ex toto orbe romanum"* a lui Eutropius, *Breviarum ab urbe condita*, VIII, 6, 1, cf. *Fontes*, II, p. 36, atunci cînd spune că a adus locuitori din întreg Imperiul roman, deci foarte mulți.

Acest fapt a fost dovedit de numeroase descoperiri epigrafice care amintesc pe teritoriul Daciei legiuni și cohorte din tot imperiul (din Macedonia, Gallia, Pannonia, Spania etc.), ca și numeroși coloniști din Tracia, Illyricum, Dalmația, Moesia, Italia, Galia, din Orient etc.

Analizînd numele coloniștilor romani păstrate de inscripții, V. Pârvan, *Începuturile vieții romane*, p. 100, arată că aceștia „au venit în părțile noastre ca romani din moși strămoși, avînd rădăcini adînci, fie prin alte țări ale Împărăției, încă din vechi timpuri trecute la viața romană, fie, poate chiar în Italia". El sublinia faptul că între coloniști s-au aflat nu numai „veterani așezați să întemeieze sate și tîrguri", ci și „romani de obîrșie civilă, vechi gospodari, ... care toată viața s-au ținut numai de lucrul cîmpului".

Din imensa bibliografie privind această problemă vezi: Humbert van de Weerd, *Etude historique sur trois légions romaines du Bas-Danube (V Macedonica, XI Claudia, I Italica) suivie d'un aperçu général sur l'armée romaine de la province de Mésie Inferieure sous le Haut-Empire*, Paris, 1907; Al. Graur, *Romanizarea Daciei prin coloniști străini*, în „Rev. Fundațiilor", III, 1936, nr. 6; András Kerényi, *A Dáciai személynevek (Die Personennamen von Dazien)*, Budapest, 1942, 303 p.; I. I. Russu, *Onomasticon Daciae, Numele de persoane în inscripțiile provinciei*, în AISC, IV, 1941—1943, p. 185—233; idem, *Rectificări și adause la „onomasticon Daciae"*, *ibidem*, V, 1942—1948, p. 282—296; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucarest, 1945, p. 126—160; idem,

„*Moartea lui Decebal au însemnat-o în următoarea inscripție:*

VICTORIAE AUGUSTI NONNE TIBI DIXI DECEBALE FUNESTUM EST HERCULUM LACESSERE.
NON RECTE FECISTI TUA IPSE QUOD JACES MANU, SED TE UTCUNQUE VICIT CAESAR TIT: SEMPRON: AUGUR AUGUSTALIS" [37]

Tröster descrie cu amănunte și cu talent literar Columna lui Traian pe care pare a o fi văzut personal, ceea ce denotă și interes și simpatie față de poporul român, cu atît mai mult cu cit romanii îi biruiseră pe dacii pe care el îi considera

---

Les „Castella Dalmatorum" de Dacie. Un aspect de la colonisation de la province de Dacie, în „Dacia", II, 1958, p. 259—266; Boris Gerov, *L'aspect ethnique et linguistique dans la région entre le Danube et les Balqans à l'époque romaine (I-er—III-er s.)*, în *Studi Urbitani*, 1959, p. 173 și urm.; D. Protase, *Le coorti I Hispanorum milliaria e I Ubiorum in Dacia*, în „Dacia", nr. 5, VI, 1962, p. 505—508; M. Macrea, *Exercitus Daciae Porolissensis et quelques considérations sur l'organisation de la Dacie Romaine*, în „Dacia", VIII, 1964, p. 145—160; Nicolae Gostar, *Populația palmireniană din Tibiscum în lumina monumentelor epigrafice*, în „Arheologia Moldovei", II—III, 1964, p. 299—309; I. I. Russu, *Inscripțiile grecești în Dacia*, în SCMB, 1965, p. 47 și urm.; D. Protase, *Elemente etnice trace și ilire în ala II Pannoniorum din Dacia*, în SCIV, 19, 1968, nr. 2, p. 339—344; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, București, 1968, p. 137—158 (cu bibliografie, p. 157—158); Macrea, *Dacia romană*, p. 251—255; Silviu Sanie, *L'onomastique orientale de la Dacie Romaine*, în „Dacia", XIV, 1970, p. 233—241; Dumitru Protase, *O familie de origine italică într-o inscripție de la Apulum*, în „Apulum", IX, 1971, p. 353—357; Constantin Petolescu, *Cohors II Hispanorum la Micia*, în „Sargetia", IX, 1972, p. 43—50; D. Protase, *Troupes auxiliares originaires des provinces germaniques dans l'armée de Dacie*, în „Dacia", 17, 1973, p. 323—328. Vezi și infra, p. 231, nota 70.

Despre hotarele Daciei romane vezi: C. Daicoviciu, *Granița de est a Daciei și triburile libere de la hotarele de răsărit ale Daciei*, în SCIV, I, 1950, nr. 1, p. 115—118; M. Macrea, *Apărarea graniței de vest și nord-est a Daciei în timpul împăratului Caracalla*, în SCIV, VIII, 1957, p. 215—251; D. Protase și Șt. Dănilă, *Un castru roman de pământ la Livezile, pe granița de nord a Daciei*, în SCIV, 19, 1968, nr. 3, p. 531—540; Sever Dumitrașcu, *Contribuții la cunoașterea graniței de vest a Daciei romane*, în AMN, VI, 1969, p. 483—491; Macrea, *Dacia romană*, p. 107—115. Ioana Bogdan-Cătăniciu, *Despre nord-estul Transilvaniei în epoca romană*, în AMN, VI, 1969, p. 478 și urm.; Șt. Ferenczi, *Contribuții la problema limesului de vest al Daciei*, în AMN, IX, 1972, p. 381—411; idem, *Cercetări și rezultate noi pe limesul de nord al Daciei romane*, în *File de istorie*, II, Bistrița, 1972, p. 37—46; Ioana Bogdan-Cătăniciu, *Limesul roman în sectorul de sud-est al Daciei*, în vol. *In memoriam C. Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 51—58 etc.

37 Tröster, p. 63 (30).

geți-goți-sași, deci strămoșii săi! Se vede că nu prea credea cu tot dinadinsul că ar fi fost chiar așa!

„Traian a plecat după aceea la Roma cu multă pradă, ducînd și rapul lui Decebal, triumfător, cu care ocazie a ridicat un stîlp de onoare, numit Columna lui Traian, care se poate vedea încă și astăzi.[38]

Pe această Columnă se poate urca în interior, pe trepte în spirală, cu 158 de trepte, pînă în vîrf, iar în exterior se află întreaga istorie a războiului dacic, măiestrit prezentată în piatră și marmură, pînă sus. La bază se află Pater Danubius sub chipul unui bărbat cu barbă lungă, al cărui cap este încoronat cu coroană. Cu un cot acesta se sprijină pe un vas de apă, din care curge Dunărea. Tot acolo, alături, apare podul sculptat, așa cum este atît de măiestrit construit pe piloni. Fluviul își aruncă valurile sale nerăbdătoare împotriva lui, ca și cum s-ar mînia pe pilonii de piatră care i-ar reține curgerea liberă.[39]

„După aceea este reprezentată scena în care Traian ordonă să fie tăiată pădurea pentru a croi drum armatei sale spre Dacia. Apoi este reprezentată bătălia și toate întîmplările acesteia. Deasupra acesteia se vede cum Decebal este condus la împărat, cum îi cade acestuia la picioare și îl roagă pentru milă; apoi se vede cum Decebal se pregătește de atac și Traian îl învinge din nou și cum Decebal cu ai săi fug împrăștiați. Apoi capul lui Decebal este purtat într-o lance. De asemenea se arată cum cetatea regală de scaun, Sarmiz(egetusa) este atacată și cucerită. Toate faptele lui Traian întîmplate în acest război sînt reprezentate în modul cel mai artistic pe această Columnă, de jos pînă sus".[40]

---

38 Traian a ridicat vestita Columnă, inaugurată în anul 113 e.n., pe care s-au sculptat scene din războaiele cu dacii, monument deosebit de important pentru cunoașterea acestor războaie. Vezi îndeosebi Ion Miclea, *Columna. Album*, studiu și comentariu arheologic de Radu Florescu, Cluj, 1971 și H. Daicoviciu, *Dacia*, p. 287—302, cu bibliografia respectivă. Primele lucrări despre acest celebru monument au apărut încă din secolele XVI—XVII: Raffaele Fabretti, *De Columna Traiani syntagma*, Roma, 1683 și Alfonso Chacón, *Historia utriusque belli Dacici a Traiano Caesare gesti ex simulachris quae in Columna eiusdem Romae visuntur collecta*, Roma, 1576.

39 Tröster, p. 64 (30).

40 *Idem*, p. 65 (31).

Tröster descrie apoi cum a murit Traian şi cum i s-a trimis cenuşa la Roma.[41] Trecînd la concluzii în legătură cu războiul daco-roman, dă amănunte asupra colonizării, sprijinindu-se pe Eutropius.

„În felul acesta Dacia a ajuns provincie romană, pe care Traian a populat-o cu nenumărată mulţime de locuitori, popoare pe care le-a strîns din întregul Imperiu roman, ca să lucreze această ţară mănoasă, aşa cum o descrie Eutropius. Populaţia ţării s-a împuţinat foarte mult în urma războiului dacic. De aceea împăratul a luat măsuri ca ţara să fie în aşa măsură populată de soldaţi romani, încît nici un duşman să n-o mai poată ataca prin război, fapt pentru care a adus aici Legio Ulpiana XIII Gemina Germanica, aşezată în jurul oraşului regesc Sarmizegetusa, acum Ulpia Traiana, sau Varhely sau Grădiştea. Avînd cantonament acolo, apărau şi pasul Porţilor de Fier împotriva sarmaţilor. De la aceştia (Legio Ulpiana XIII, n.n.) *au rămas multe inscripţii în piatră în Transilvania. De asemenea, în acelaşi oraş se pot găsi grămezi de pietre cu inscripţii, precum:*[42]

DEO, QUI EST MAXIMUS AUREL. SEPT. ROMANUS MIL. LEG. XIII G. VIX N. LX CORNICULA ET SEPTIMIA QUAE ET REVOCATA FILIAE, CORNELIA ANTONIA UXOR HAEREDES PONENDUM CURAVERUNT, CURANTE SEPTIMIO SCIPIADE AUG. COL. LIBERTO EJUS[43]

sau:

„L. ANNIO FABIANO TRIUMVIRO CAPITAL. TRIB. LEG. II AUG. QUAESTORI TURBANTIUM. TRIB. PLEB. PRAETORI, CURATORI VIAE LATINAE. LEGATIO LEG. X. FRETENS. LEGATO AUGUSTALI PRIMO. PRAEFECTO PROVINCIAE DARCOLOMARUM ULPIANAR. TRAJANAR. SARMATICAR D.M. CIVIS SABINUS MILES LEG. XIII. GLIBRES A RATIONIBUS PRAEPOSITOQUE CONSULARI COL. DACIAE SARMATICAE L.L.D.D.D.[44]

41 *Idem*, p. 65 (31).

42 Tröster, p. 66 (31).

43 *Idem*, p. 67 (31).

44 *Idem*, p. 68 (31). De inscripţiile din Dacia romană şi post-romană s-au ocupat mulţi, înainte şi după Tröster. Vezi Andrei Bodor, *Începuturile epigrafiei romane în Transilvania*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 443—450. Dintre cei de dinainte de Tröster amintim pe clericul Ioan Mezarzius (sec. XVI) (Vezi *Inscripţiile Daciei Romane*, vol. I, 1975, p. 37), pe arhidiaconul de Hunedoara Stephanus Taurinus (1516—1519), pe hunedoreanul Philippus Marc de Ciula (1521; cf. I.D.R., I, p. 37—38), pe Antonius Verantius (Verancsics) (sec. XVI), pe G. Reichersdorffer (1550; cf. I.D.R., I, p. 38), pe Johannes Lebel (1542, în *Memorabilia Transilvaniae*), pe

Portretul unui tarabostes dac, poate Decebal

Traian (sculptură antică)

Traian primind un grup de daci care se supun (scenă de pe columnă)

Romanii traversează o pădure și se pregătesc de bătălie (scenă de pe columnă)

Un nobil dac (tarabostes) prizonier. Statuie de pe arcul de triumf al lui Constantin cel Mare, de la Roma

Daci cu cămășile prinse pe umărul drept, cum îi descrie J. Tröster (Trofeul cel mare de la Adamclisi, după restaurare)

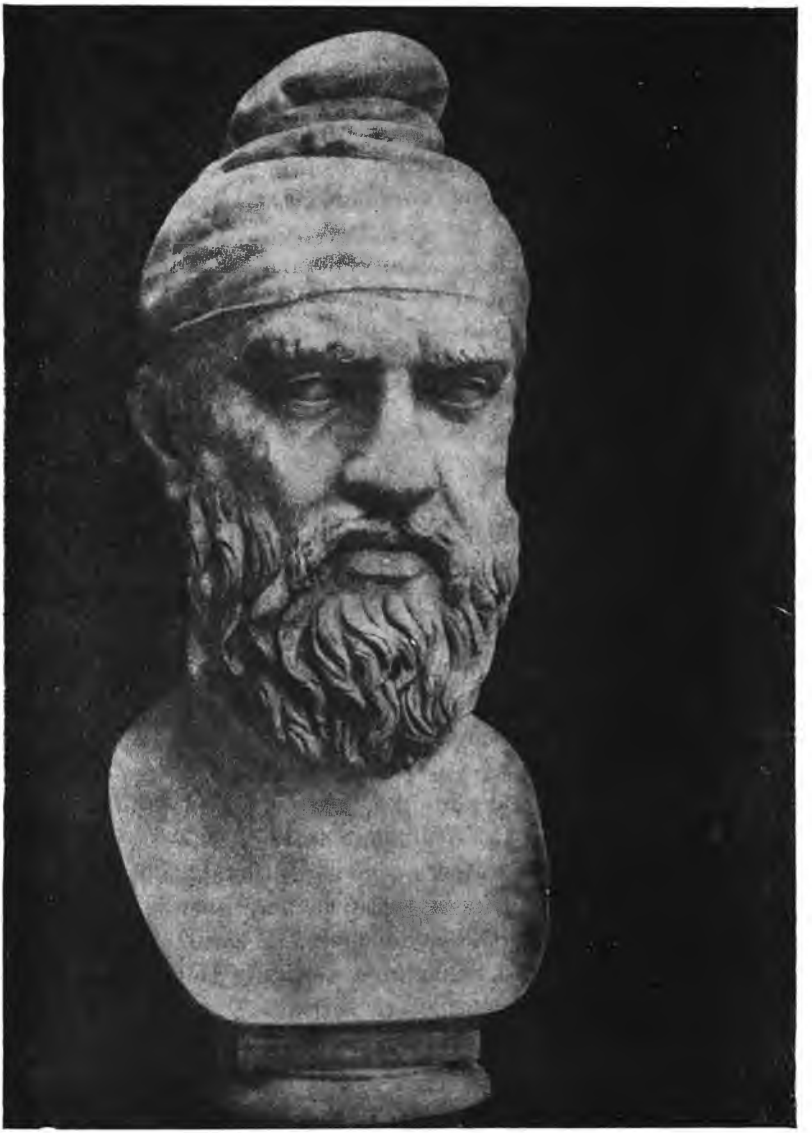

Nobil dac — tarabostes (sculptură antică)

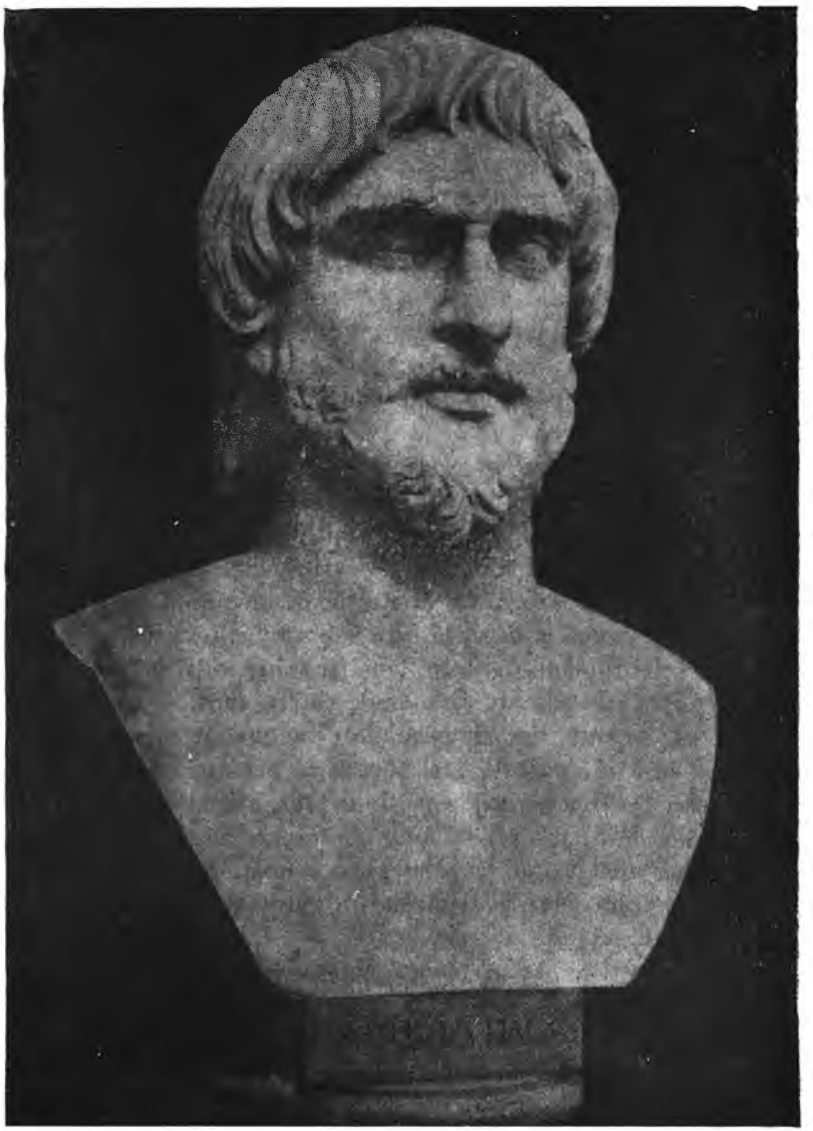

Țăran dac — comat (sculptură antică)

DACIA TRAIANĂ (Constantin C. Giurescu)

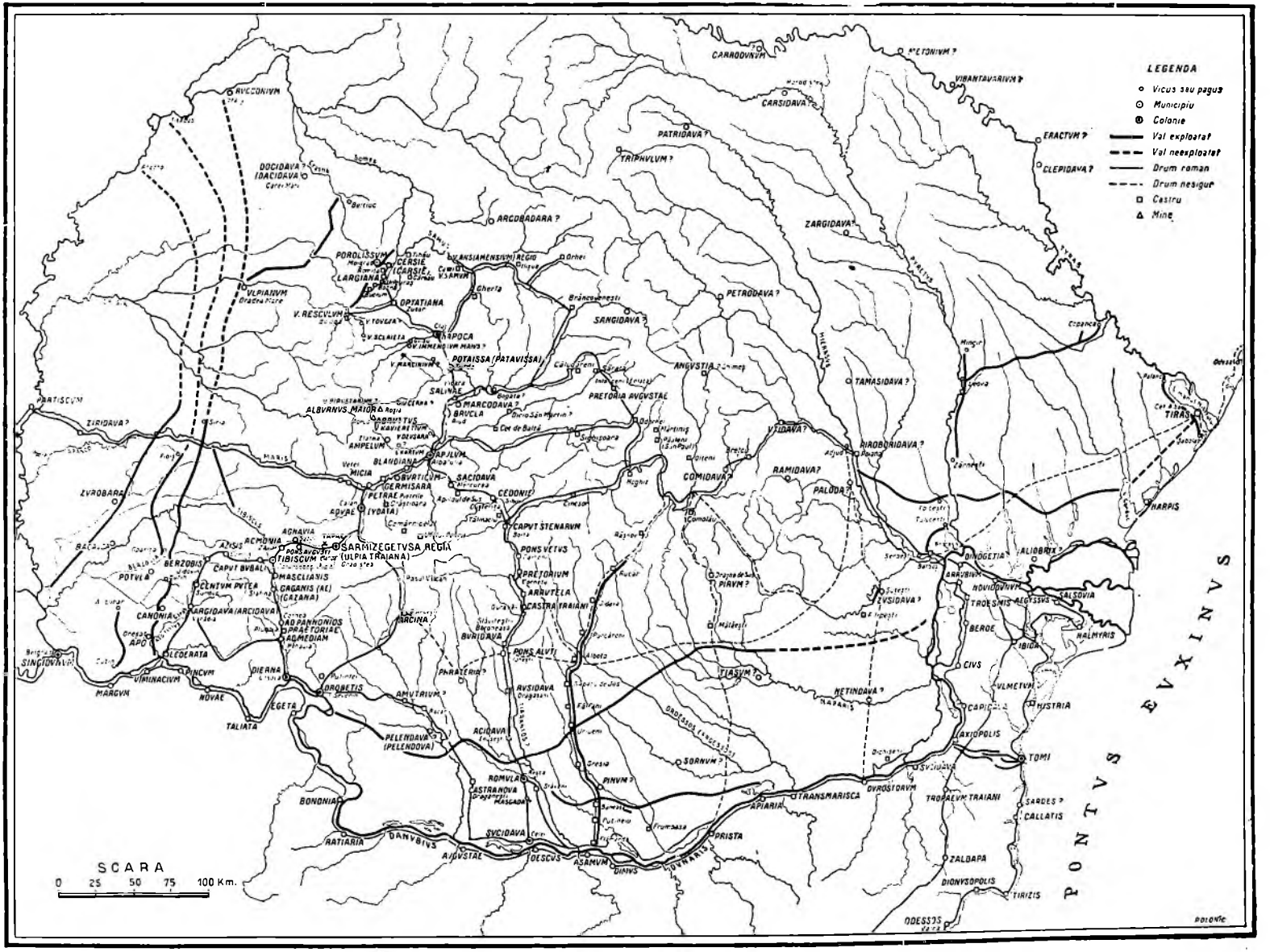

„Această legiune se numea Gemina[45] *fiindcă era formată din două legiuni, iar Germanica pentru că trebuia să apere Pannonia și Dacia contra suevilor, marcomanilor, quazilor și goților, așa că erau apărate și toate popoarele germane. Legiunea Apulensis VII era așezată în jurul orașului Jazygibus. Însă Jazygia nu era Transylvania de astăzi, ci țara Ungariei de sus, așezată între munții Poloniei, Tisa și Dunăre, unde astăzi se află orașele haiducilor și Oradea.*[46] *Alte cîteva legiuni au fost dispuse aici, așa cum reiese din inscripțiile lor epigrafice și din autori pe care îi vom omite aici pentru scurtarea textului".*

Tröster spune însă că și alte legiuni au fost așezate în regiune. Putem bănui deci un aflux de populație romană destul de mare.

Și acum să vedem cu ce se ocupa administrația romană, după informațiile lui Tröster: *„Sub această stăpînire, administratorii romani ai țării, ca și împăratul, luau toate veniturile țării pentru ei și anume trebuia să li se dea vin, cereale, metale, venituri din vămi, legume, fructe, veniturile portuare, bulgări de sare, vite, produse comerciale, părți din toate manu-*

Mihail Sigler (I.D.R., p. 38), pe Giovanni Gromo (1564), pe Pierre Lescalopier (1574), pe Stephanus Zamosius (1593), pe Antonio Passevino (1553—1611), pe David Frölich ș.a. Autorii volumelor *Inscripțiile Daciei Romane* cunosc și inscripțiile adunate de Tröster (I.D.R., vol. I, p. 43 și I.D.R., vol. III/2, p. 13) și prezintă o bibliografie largă a cercetărilor epigrafice de după dînsul (vezi în spec. III/2, traducere). Unele dintre acestea au fost publicate și în volumele de *Călători străini*, I—III; descoperiri de ultimă oră mai sînt risipite prin revistele de specialitate care își așteaptă rîndul la strîngerea în colecție.

45 Tröster, p. 68 (31). Despre această legiune a se vedea Vasile Moga, *Detașamentele Legiunii a XIII-a Gemina în Dacia*, în „Apulum", X, 1972, p. 151—164; idem, *Contribuții la istoricul legiunii a XIII-a Gemina*, în „Apulum", IX, 1971, p. 323—331; I. Berciu, Al. Popa, *Marcus Valerius Maximilianus, legatus augusti legiones XIII Geminae*, în SCIV, 1961, nr. 1, p. 93—104 etc.

46 În original *Heyduken și Varadein*, p. 69 (32). *Haiducii* erau creștini organizați în grupuri de apărare, un fel de miliție de voluntari în sec. XVI—XVII, apărînd hotarele și făcînd incursiuni în teritoriile inamice. Ceea ce prădau era solda lor.

Un corp de haiduci — sub comanda celebrului Baba Novac — s-a aflat în slujba lui Mihai Viteazul, sub steagurile căruia s-au acoperit de glorie. În Transilvania haiducii au fost organizați în primele decenii ale sec. XVII de Ștefan Bocskay și Gabriel Bethlen. Vezi *Istoria militară a poporului român*, III, p. 41—42.

facturile, ceară etc. adică tot ceea ce într-o țară poate fi socotit drept cîștig.[47]

„Din Spania și Dacia ei luau cel mai mult aur (deoarece celelalte țări nu aveau decît argint) și grîne, așa cum se poate vedea mai jos din Antiquitatae Zlatnae.[48] *Aceste îndatoriri a trebuit să le suporte Dacia aproape 160 de ani, sub 20 de împărați romani, pînă cînd sub Galieno*[49] *dacii s-au deșteptat din nou, i-au bătut pe romani,*[50] *le-au adus mari pagube și, în sfîrșit, au prădat Imperiul roman și au ocupat Roma, ca să*

47 Tröster, p. 69 (32).

48 Probabil se referă la poemul lui R. Opitz: *Zlatna sau despre liniștea sufletului* (1622) sau la: *Voiaj în Zlatna și Transilvania.*

49 *Gallienus Publius Licinius Egnatius*, împărat roman (253—268), fiul lui Valerian.

50 Se referă probabil la revoltele dacilor liberi. Informația e și la Eutropius, *Breviarum ab urbe condita*, IX, 8, 2; cf. *Fontes*, p. 39.

Au fost și unii autori care — urmîndu-l pe Rufius Festus și Orosius — au susținut că Dacia a fost pierdută (amissa) de Gallienus. De pildă, A. Verancsics afirma: „Gallienus a transportat locuitorii în Moesia romană și a făcut două Dacii și le-a numit Dacia Ripensis și Dacia Mediterranea" (*Călători străini*, I, p. 403). Influențați de Toppeltin, și M. Costin, N. Costin, precum și stolnicul C. Cantacuzino au susținut această teorie. În realitate, Gallienus și-a luat titlul de „Dacicus Maximus" și a întreprins măsuri pentru consolidarea cetăților de pe limes. Vezi *Din istoria Dobrogei*, II, p. 252 și Hadrian Daicoviciu, *Gallienus și „pierderea" Daciei*, în „Steaua", 1977, nr. 6, p. 46. Despre domnia lui vezi: A. Alföldi, *The Numbering of the Victories of the Emperor Gallienus and of the Loyalty of his Legions*, în „The Numismatic Chronicle", vol. 9, 1929, p. 218—279; E. Manni, *L'impero di Gallieno*, Roma, 1949; Elke W. Merten, *Zwei Herrscherfeste in der Historia Augusta. Untersuchungen zu den Pompae der Kaiser Gallienus und Aurelianus*, Bonn, 1968.

Cu privire la dacii liberi — despre revolta cărora vorbește Tröster — s-a scris foarte mult. Vezi: Silvia Popescu-Ialomița și Vlad Zirra, *Contribuții la problema dacilor liberi*, în „Analele Univ. București", istorie, V, 1956, p. 75—118; C. Daicoviciu, *Dacia liberă și Dacia romană*, București, 1964; N. Vlassa, *O pătrundere din vest a dacilor pe teritoriul fostei provincii Dacia în secolul al IV-lea e.n.*, în SCIV, XVI, 1965, nr. 3, p. 501—518; Mihail Macrea, *Dacii liberi în epoca romană*, în „Apulum", VII/1, 1968, p. 171—200; Ioan Horațiu Crișan, *Continuitatea dacică în cîmpia Aradului, ibidem*, p. 141—252; Sever Dumitrașcu — Tiberiu Bader, *Așezarea dacilor liberi de la Mediașul Aurit*, Satu Mare, 1967; Egon Dörner, *Dacii liberi în cîmpia Aradului și stadiul lor de romanizare în secolele II—IV e.n.*, în „Ziridava", 1974, p. 93—103; Gh. Bichir, *Les Daces libres de l'époque roumaine à la lumière des données archéologiques*, în *Thraco-Dacica*, București, 1976, p. 287—307; S. Dumitrașcu, *Dacii liberi din vestul și nord-vestul României*, în „Crisia", 1977, p. 65—76 etc.

se răzbune și s-o ruşineze, de unde a și ieşit proverbul: Nullum violentum diuturnum. (Nimic din ceea ce este impus prin violență nu durează). Despre aceasta mărturisește Eutropius în „Aureliano", zicînd: **Dacia Traiani in perpetuum amissa est, deductaque iude praesidia"**. Din nou liberi, cei de la nordul Dunării *„au început mari războaie în contra împăraților greceşti, chiar dacă acum ei erau creştini".*[51] Acum au apărut goții adevărați, precum am mai arătat, după Jordanes. Și Eutropius notează evenimentul în *Breviarum ab urbe condita.* Venind Claudius după Gallienus, acesta i-a bătut pe goți,[52] după care a venit împărat Aurelian „originar din Dacia Ripensis" [53] și care i-a mai bătut o dată pe goți și a restabilit pacea romană peste tot. A urmat totuși retragerea *„romanilor"* din Dacia,[54] din motive strategice. Eutropius spune clar că i-a retras numai pe *romani — abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae.*

Dacă dacii i-au hărțuit mai întîi pe romani, apoi după 271, pe împărații greci, „chiar dacă aceştia erau acum creştini",

51 Tröster, p. 70 (32).

52 *M. Aurelius Claudius II Gothicus* (268—270). Despre acest viteaz împărat vezi P. Damerau, *Kaiser Claudius II. Goticus (268—270 d. Chr.),* 1934. El i-a învins pe goți la 269 la Naissus, după care și-a luat titlul de „Gothicus Maximus"; lupta este considerată „una dintre cele mai mari bătălii din istoria Romei" (D. Tudor, *Împărați,* II, p. 299). Vezi și *Din istoria Dobrogei,* II, p. 264—267.

53 *Breviarum,* IX, 13, 1.

Aurelian a fost fiul unui țăran colon de pe moșia unui senator, dar s-a ridicat prin priceperea și vitejia sa de oștean. În vremea aceasta nu se mai ținea seama de origine la ocuparea funcțiilor publice în Imperiul roman. Înainte de a fi împărat, Aurelian a fost un ostaș destoinic și priceput; a ajuns comandantul cavaleriei romane mobile, participînd cu succes la luptele contra goților din Moesia, precum și la marea bătălie de la Naissus (269).

Vezi despre el îndeosebi Léon Homo, *Essai sur le règne de l'empereur Aurelian,* Paris, 1904, unde sînt prezentate și izvoarele. Vezi, de asemenea, Elke W. Merten, *Zwei Herrscherfeste in der Historia Augusta. Untersuchungen zu den Pompae der Kaiser Gallienus und Aurelianus,* Bonn, 1968.

Aurelian a întreprins două campanii în Orient, în cursul cărora a obținut unele victorii care i-au adus și titlul de „Parthicus" și „Persicus" *(Vita Aureliani,* 22—32, 3; Zosimos, I, 50—60; Aurelius Victor, XXXV, 1—2). El mai avea și titlul de „Britannicus Maximus". Vezi I. König, *Eine Beobachtung zum Zerfall des gallischen Sonderreiches und der Titel „Britannicus Maximus" Kaiser Aurelians,* în „Latomus", 33, 1974, nr. 1, p. 51—56.

Am adus toate aceste dovezi pentru a înțelege că Aurelian nu a fost un împărat slab, ci un suveran destoinic și un mare comandant de oști.

54 *Breviarum,* IX, 15, 1. Despre această problemă vezi cap. precedent.

înseamnă că erau mulţi, organizaţi şi erau ei înşişi creştini, altfel Tröster nu s-ar fi exprimat în felul citat mai sus. Prezenţa daco-romanilor în vechea Dacie, şi în special în Transilvania, pentru că de acolo i-a rechemat pe romanii cantonaţi în Napoca şi Potaissa şi pe cîţi va fi putut din cei stabiliţi la ţară, eliberaţi din armată, este aşadar permanentă şi după anul 271, cînd s-a retras Aurelian cu cele două legiuni, a XIII-a Gemina, instalată la Ratiaria (Arcar, Bulgaria), şi a V-a Macedonica, la Oescus (Ghigen, Bulgaria). Transilvania n-a rămas o „terra deserta".

Tröster se ocupă apoi de Dacia din momentul sosirii hunilor pînă în vremea sa, 1666.[55] *„După ce am văzut vechea Dacia sau Gothia, cum o numeşte Jordanes, cu mai mult de 300 de ani după naşterea lui Hs., cercetîndu-i în scurt cele mai importante aspecte ale istoriei ei, să analizăm acum aceeaşi Dacie, aşa cum s-a dezvoltat din timpul supremaţiei hunice pînă în zilele noastre".*[56]

Aşa cum am arătat mai înainte, confuziile în legătură cu denumirile date Daciei după cucerirea romană şi după retragerea aureliană persistă la Tröster. În afara numelor menţionate mai înainte, aici mai apare o *Dacia Collia*, care se mai numea şi *Alpestris* şi *Metoreia*. El situează *Dacia Mediterranea* şi *Dacia Ripensis* în Transilvania, iar Transilvania mai e numită şi *Dacia Consularis*. Citäm acest text mai jos anume spre a ilustra aceste confuzii, dar şi pentru că printre confuzii se mai dau şi nişte amănunte cu privire la întinderea acestor provincii la un moment dat, care ar putea încă o dată delimita graniţele vechii Dacii în întregime.

„Dacia Traiană este astăzi împărţită în trei părţi şi are trei nume: Dacia Mediterranea este Transilvania,[57] *Dacia Collia Alpestris, sau cum îi zice oaspetele acesteia Ovidius: Metoreia, este Valahia, care este împărţită în două părţi: cea dinspre miazănoapte, care se întinde pînă la poalele Maeotice*[58] *din Transilvania pînă la Marea Neagră, numindu-se*

55 Tröster, p. 71 (32).
56 *Ibidem.*
57 Înţelegînd în acest context Dacia de Mijloc (n.n.).
58 Băltoase (n.n.), probabil gurile Dunării sau şi mai spre est, deoarece Marea Maeotică era Marea de Azov, dar mai jos în acelaşi text, aduce Moldova pînă la Marea Neagră, ceea ce înseamnă că mărginea totuşi Valahia cu gurile Dunării.

Moldavia sau Moldau; ei sînt valahi, urmaşi ai coloniştilor romani şi se numesc Romunos, au propriul lor Voievod sau Principe şi, împreună cu întreaga Dacie, sînt tributari monarhului tracic.[59] *Cealaltă parte se aşterne între miazăzi, pe Dunăre, şi se numeşte Transalpina Valahia, Wallahia (Die Wallachen, Tröster). Aceasta este de asemenea locuită cu aceiaşi locuitori şi au principi ca şi cealaltă. Dacia Ripensis este Iazygia, astăzi în Ungaria superioară, din Transilvania înspre Apus, între munţii Poloniei, Tisa şi Dunăre.*[60]

„Dacia Consularis sau Transilvania se numeşte latineşte: Transylvania quia trans Carpathicum nemus acta jacet, pentru că se aşterne dincolo de munţii răcoroşi Carpaţi".[61]

Citîndu-l pe Bonfini, Tröster arată că mulţi au folosit silva ca delimitare geografică în istorie şi în alte părţi. Încheie: *„Munţii Carpaţi închid Transilvania ca nişte pereţi circulari".*

Şi apoi se opreşte mai mult asupra Transilvaniei. *„În ungureşte se numeşte Erdély, o ţară împădurită, de la cuvîntul Erdő care înseamnă pădure şi care la Scribenten (scriitori) este citit greşit Herdeelen. În germană se numeşte Sieben-*

59 Tröster, p. 71 (32). Este vorba de sultan, deoarece descrie situaţia din 1666.

60 *Ibidem*, p. 72 (32). Zamosius, Plinius, lib. IV, c. XII şi Strabo, I, VII (nota lui Tröster). Tröster ştie deci despre două Valahii: una dinspre nord, zice el, dar care era de fapt spre est, Dacia Collia, Alpestris sau Metoreia, şi care deci cuprindea şi Dobrogea, deoarece acolo era Ovidiu care i-a dat acest nume, şi alta *Transalpina Valachia*, spre sud-vest, pînă la Dunăre. Cu *Dacia Ripensis* desigur se încurcă, localizînd-o în Iazygia care era în nod-vestul Transilvaniei şi sud-estul Ungariei.

61 Tröster, p. 72 (32). Şi cu privire la aceasta Tröster nu e precis. Istoricii numesc *Transilvania* ţara de dincolo de păduri, după pădurile care despărţeau Panonia de Transilvania şi unde s-au oprit ungurii o vreme în deplasarea lor spre răsărit, aceste păduri fiind tocmai teritoriul de netrecut. Se pare că Tröster ia numele ca văzut dinspre sudul Carpaţilor, deşi el înţelege prin Carpaţi şi munţii vestici, precum se vede mai jos, cînd îl citează pe Bonfinius. În legătură cu aceasta, îl citează pe Tröster şi contemporanul său Conrad Iacob Hiltebrandt *(Dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel — 1656—1658)*, care şi-a publicat opera mai tîrziu, deşi călătoria sa a fost anterioară anului 1666. Noi folosim o ediţie mai nouă. Hiltebrandt spune că *„Transilvania s-a numit înainte Dacia"*, iar numele îi este latinesc: *quia trans Carpathicum nemus acta jacet.* Carpaţii — mai spune el — înconjoară Transilvania ca un zid circular (p. 28, ediţia din anul 1937, Leiden).

bürgen, sau Septem Castra, ceea ce pare ceva mai exact.[62] *Turozius*[63] *scrie: cînd maghiarii sau ungurii... după moartea regelui lor anterior Attila, au venit din nou în Ungaria..., au ajuns peste munți într-o țară care se mărginea cu Panonia și care se numea Erdély,*[64] *unde i-au ajuns din urmă pe cei rămași*

---

62 Tröster, p. 72 (32). Explicația se găsește și la David Frölich: Transilvania e numită de germani Siebenbürgen „după cele șapte orașe întărite sau cetăți principale ale lor, căci Burg în limba germană înseamnă cetate sau întăritură" (*Călători străini*, V, p. 47).

63 E vorba desigur de Johannes Thurocz, autorul lucrării *Chronica Hungarorum*, Brno, 1488, p. 46—47, pagini numerotate de noi, deoarece cartea (pe care o avem) e nepaginată.

64 La Thurocz este Erdel.

Despre originea ungurilor și așezarea lor în Pannonia s-a scris foarte mult. Vezi Gy. Moravscik, *Byzantinoturcica*, I, p. 38—39, 131—139, 225—227; *Ist. Rom.* I, p. 765—774. După unele opinii, maghiarii sînt rezultatul unei sinteze petrecute în secolele VI—IX, în regiunea dintre Don și Dunăre, între diverse triburi tiurce și netiurce, dintre care unele erau rămășițe ale imperiului hunilor (H. Grégoire, *L'habitat „primitif" des Magyars*, în „Byzantion", XIII, 1938 p. 277).

Așezați în anul 889 în Atelkuz (=Țara dintre rîuri, adică între Prut și Nipru), ungurii au fost chemați de bizantini împotriva bulgarilor, pe care i-au atacat și bătut în anul 894, silindu-i să încheie pace cu Imperiul (*Fontes*, III, p. 135). Despre relațiile Bizanțului cu maghiarii vezi: F. Dölger, *Ungarn in der byzantinischen Reichspolitik*, în „Archivum Europae centro-orientalis", VIII, 1942, fasc. 3—4, p. 5 și urm.; G. Brătianu, *Byzance et la Hongrie*, în RHSEE, 22, 1945, p. 147 și urm.; Gy. Moravscik, *Byzantium and the Magyars*, Budapest, 1970.

Ungurii s-au așezat în Pannonia în anul 896; ei au părăsit Atelkuzul după ce bulgarii, aliați cu pecenegii, le-au distrus așezările de acolo. Vezi îndeosebi A. Macartney, *The Magyars in the ninth century*, Cambridge, 1930 și bibliografia indicată de Gy. Moravscik. Despre formarea statului maghiar vezi György Székely, *Le rôle de l'élément magyar et slave dans la formation de l'état hongrois*, în *L'Europe aux IXe—XIe siècles*, p. 225—239.

Despre pătrunderea lor în Transilvania, venind din Pannonia, vezi: Mircea Rusu, *The Autochthonous Population and the Hungarians on the Territory of Transylvania in the 9th—11th Centuries*, în vol. *Relations*, p. 201—218; Eugen Chirilă, Ana Hopîrtean, *Tezaurul monetar de la Turda (Contribuții numismatice la problema penetrației ungurilor în Transilvania în secolul XI)*, în „Potaissa", 1978, p. 59—73 și în limba germană în AIIC, 1977, p. 287—302; A se vedea și: Bela Kelemen, *Primele atestări documentare ale interacțiunii lingvistice româno-maghiare*, în „Analele științifice ale Univ. Al. I. Cuza", Iași, Lingvistică, 1982—1983, p. 91—93.

de la Attila și care deja locuiau în Munții Moldovei, pe secui. Cînd s-au hotărît să rămînă, din frica de a nu fi cumva atacați de popoarele învecinate[65] *și-au ales șapte conducători sub care stăteau cîte 30.857 bărbați. Fiecare dintre aceștia, cu trupa sa, și-a ales un loc în care, pentru apărarea femeilor și a copiilor, au făcut șanțuri în pămînt și în care au locuit după aceea mult timp, și astfel au dat țării numele acestor șapte orașe".*

Iată o primă explicație a lui *Septem Castra*, după Bonfini, și a lui *Siebenbürgen*, dar Tröster nu e de acord cu ea: „**Bonfinius** *afirmă aceasta și după dînsul aproape toți Scribenten (scriitorii) i-au mers pe urmă, dar mie mi se pare foarte dubios acest lucru din următoarele motive: mai întîi, Siebenbürgen este un cuvînt german. De la unguri nu poate proveni, pentru că ei nici pînă astăzi în limba maghiară nu au un astfel de cuvînt cu care să numească țara, adică Siebenbürgen, ci ei o numesc Erdély, cum am mai spus. Cum este deci posibil ca ei să fi dat țării acest nume, care nu poate fi găsit în toată limba ungurească? Al doilea, Analele lor spun că ei ar fi făcut aceste șapte șanțuri din pămînt suprapus, din frică față de vecini și pentru apărarea femeilor și copiilor lor.*[66]

Etapele pătrunderii maghiarilor în Transilvania — a cărei cucerire a durat pînă la începutul sec. XIII — au fost precizate de K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei, sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 109—131.

Din literatura străină mai nouă dedicată acestei probleme este de menționat A. Kiss, *Studien zur Arhäologie der Ungarn im 10 und 11. Jahrhundert* (Die Bayern und ihre Nachbarn. Osterreichische Akademie der Wissenschaften), Wien, 1985, care dovedește — pe baza rezultatelor cercetărilor arheologice — că, în perioada premergătoare consolidării statului feudal, ungurii ar fi ocupat numai acele zone de cîmpie care erau prielnice creșterii animalelor. O altă concluzie a lui A. Kiss, deosebit de importantă, în concordanță cu cercetările făcute de arheologii români și de aceea combătută de autorii recentei *Istorii a Transilvaniei*, apărută la Budapesta, este aceea că în sec. X Transilvania și zona Timișului nu erau încă ocupate de unguri, care s-au așezat pe aceste teritorii începînd din sec. XI.

65 Tröster, p. 73 (33).

66 *Ibidem*, p. 74 (33). O opinie asemănătoare la A. Verancsics, care afirmă că „toți transilvănenii trebuie să fie denumiți cu acest nume de la acele șapte cetăți de pămînt ale hunilor pe care le-au ridicat (acolo) unde au fost așezate taberele" *(Călători străini*, I, p. 418).

Informația despre venirea maghiarilor și împărțirea lor în 7 tabere se află și la Gaspar Maurer, *Ungarische Chronic*, Nürnberg, 1662, fiind preluată și de Conrad Iacob Hiltebrandt. (Vezi *Călători străini*, V, p. 549).

Dacă luăm în considerare acestea, ei trebuiau ca aceste întărituri să le construiască la punctele de trecere ale țării (la trecători, n.n.) *care sînt de toate 8, dar numai 3 sînt mari, care prin cercul munților pătrund în țară, pentru ca astfel să se poată apăra de atacul vecinilor, dar aceasta nu se poate demonstra, pentru că aceste șapte orașe germane sînt așezate împreună cu satele germane în lung și în lat*" [67] (deci nu la trecători, n.n.).

Tröster conchide așadar că nu ungurii au întemeiat cele șapte orașe. El reamintește și faptul că, cu mult înainte de năvălirea ungurilor, existau în țară cetăți și orașe. Ptolemeus numără în Dacia 22 de orașe înfloritoare.[68]

În afara inscripțiilor colectate de Tröster, din cîte am putut vedea pînă acum, el spune că aproape toate întîmplările legate de războiul dintre romani și daci au fost însemnate de către soldații lui Traian și, în special, întîlnirile cu Decebal. Unele erau săpate chiar pe altarele împăraților, acolo unde se aduceau jertfe anuale. Astfel de inscripții, o mare mulțime, se aflau pe cîmpul dintre Thorenburg și Angeton (ungurește Keresztesmező, românește Pratt al lui Traian), adică de pe Cîmpia numită a lui Traian. Toate aceste inscripții, spune Tröster, au fost culese de către *„cinstitul domn Opitz"*.[69]

---

67 Tröster, p. 75 (33).

68 *Idem*, p. 75 (33).

Despre aceste orașe și localizarea lor vezi C. C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, p. 63—64.

69 E vorba desigur de *Martin de Roberfeld Opitz* (1597—1639), scriitor german. A fost o vreme profesor la Alba Iulia. A scris o carte despre poezia germană, ode, sonete și poezii pastorale. A alcătuit, așa cum am arătat mai înainte, și un poem inspirat din viața românilor transilvăneni, intitulat: *Zlatna sau despre liniștea sufletului* (1622), în care, printre altele, descrie și hora românească. Nu era din Transilvania, fiind născut în 1597 la Bunzlau, în Silezia. A făcut studii la Frankfurt, Heidelberg și în Țările de Jos. În Transilvania a fost chemat de Gabriel Bethlen în 1622, după care a fost încoronat poet la Viena. Împăratul Ferdinand i-a acordat în 1628 un titlu de noblețe. A fost și în misiune politică la Paris, unde s-a împrietenit cu Hugo Grotius. A murit la Danzig în 1639.

Deosebit de importantă pentru problema continuității românilor trebuie să fi fost, desigur, lucrarea *Dacia antiqua* a lui Opitz, pierdută, din nefericire, în condiții tragice. Vezi Ilie Dăianu, *Poetul silezian Martin Opitz și românii din Transilvania*, în „Apulum", II, 1943—1945,

El constată însă că românii, deci romanii de altădată, nu le dau prea multă atenție: *„Însă romanii noștri deveniți țărani* — scrie Tröster — *știu despre toate acestea mai puțin decît nimic, pentru că ei nu au oameni învățați. Dar ei trebuie să știe că lupii, statii, ulpii, gemelii și alții, a căror inscripții pe piatră sînt de găsit aici, au fost strămoșii lor, așa că sînt îndreptățiți să poarte pene și guler încrețit. Cît de mult țin ei, în general foarte mult, la obiceiurile lor, și întru nimic nu se abat de la ele, cu toate că nu le înțeleg sau nu le pot explica,*[70] *te face să te minunezi cu atît mai mult cu cît aceștia de azi sînt atît de îndepărtați de Roma și de strămoșii lor".*[71]

Ideea lui Tröster cu ulpii, gemelii ș.a. va fi dezvoltată, probabil independent, pentru că nu-l citează, de Constantin Daicoviciu, ca dovadă a romanizării Daciei: „Examinarea inscripțiilor ne face să admitem că mulțimea gentilicilor ca Ulpii (cei mai puțini), Aelii (mai numeroși) și Aurelii (cei mai mulți) reprezintă ... în cea mai mare parte încetățenirea autohtonilor într-un ritm tot mai intens. Acesta este cazul acelor *Aelii*, fruntași daci din teritoriul orașului Napoca, ai căror fii servesc în legiunea a III-a Augusta din Lambresis Numidiae, care, încetățeniți de Hadrian (odată cu acordarea gradului de municipiu fostului *vicus*), dau, drept chezășie a loialității, pe fiii lor luați în armată și trimiși în Africa".[72]

Afirmațiile lui Tröster cer cîteva corective:

Mai întîi, cu privire la așa-numita Gothie. Este adevărat că Jordanes — numit Jornandes de către Tröster — identifică pe geți cu goții și țara geto-dacilor e numită la un moment dat Gothia. Astfel de confuzii au mai făcut și alții, precum poetul Claudius Claudianus (365—408) și Paulus Orosius (sec.

p. 374—385; Armbruster, *Romanitatea*, p. 148—149; Stoicescu, *Continuitatea*, p. 15.

Printre numeroasele opere pe care le-a publicat figurează mai ales lucrări poetice și de literatură. Tröster ni-l descoperă și ca autor al unei lucrări intitulate *Voiaj în Zlatna și Transilvania*, pe care o critică pentru lipsa de atenție față de soarta poporului român (p. 339 (102), dar se vede că totuși a găsit aici transcrierea unor inscripții romane despre romani și daci (p. 350 (105).

70 Tröster, p. 350 (105).

71 *Idem*, p. 351 (106).

72 C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, în „Apulum", VII, 1968, p. 266.

V).[73] Confuzia vine de la asemănarea numelor, de care s-a lăsat ispitit fără discernămînt şi Tröster. Dar în legătură cu aceasta trebuie remarcate cîteva lucruri care probează vechea zicală românească, precum că din tot răul iese şi cîte un bine.

Jordanes afirmă că după anul 271, cînd Dacia a fost părăsită de legiunile lui Aurelian, goţii au rămas pe loc pînă în anul 375 cînd au năvălit hunii care i-au alungat. Aşadar, Aurelian n-a evacuat toată populaţia. Jordanes le zice goţi, dar ei erau desigur geto-daci. Important nu e ce erau, pentru că aceasta s-a lămurit de mult. Important e că erau, că au rămas acolo. De altfel, chiar Jordanes îşi intitulează cartea *De origine actibusque Getarum* (Getica), scrisă, poate, chiar în Constanţa, în anul 551.

Paulus Orosius, deşi confundă şi el pe geţi cu goţii, spune că: „geţii se numesc acum goţi" *(Getae illiqui et nunc Gothi)*,[74] ceea ce e cu totul altceva.

Şi Nicolae Iorga combate părerea lui Paul Orosius care spune că Athaulf, rege vizigot (410—415), urmaşul lui Alaric I (395—410), cuceritorul Romei în anul 410, ar fi realizat o Gothie. „În Dacia n-a existat acea Gothie", spune Iorga şi n-a existat nici în alte părţi, pentru că barbarii erau nestatornici. Statul, în apus, a rămas mereu roman. Şi nici la noi n-a fost altfel. Goţii n-au fost agricultori. Şi-apoi romanii au venit mereu să-şi recucerească teritoriile, nelăsîndu-i să se organizeze, pînă cînd hunii îi vor alunga definitiv.[75]

---

73 *Paulus Orosius*, născut în Spania la sfîrşitul sec. IV. La îndemnul lui Augustin, a scris *Historiarum adversum paganos libri VII*, care urmărea să demonstreze că nu creştinismul este vinovat de calamităţile din sec. V, aşa cum susţineau păgînii, că invaziile barbare nu erau o nenorocire excepţională, deoarece pericole asemănătoare ameninţaseră totdeauna Imperiul. El a utilizat cronica lui Hieronymus, precum şi alţi istorici latini (Tit Liviu, Tacit, Suetoniu etc.). Vezi şi *Fontes*, II, p. 189—197. Despre el vezi: Fr. Elías de Tejada, *Los dos primeros filosofos hispanos de la historia: Orosio y Draconcio*, în „Anuario de Historia del Derecho espanol", XXIII, 1935, p. 191—201; K. A. Schoendorf, *Die Geschichtsteologie des Orosius*, München, 1952; P. Courcelle, *Invasions germaniques*, p. 102—104, 107—113; H. J. Diesner, *Orosius und Augustinus*, în „Acta Antiqua", 11, 1963, p. 89—102 etc.

74 Vezi G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, Bucureşti, 1943, vol. I, p. 111.

75 N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, Bucureşti, 1985, p. 56—59.

În al doilea rînd, N. Iorga arată că chiar odată cu venirea hunilor, populația n-a fugit. Nici dacii, nici goții toți.

Goții care au rămas sub huni îi vor asculta. Iorga crede chiar, cum va spune și Tröster, că numele lui Attila era „indiscutabil gotic". El va apare în *Cîntecul Niebelungilor* sub numele de *Etzel*. (Cîntecul Niebelungilor, în formă scrisă, din secolul XIII, povestește întîmplări din secolul V, cînd hunii se aflau pe Dunăre).[76]

Referindu-se chiar la venirea goților, înaintea hunilor, N. Iorga crede că retragerea legiunilor romane a fost hotărîtă de mai multe ori, la date deosebite, în funcție de hărțuielile la care erau supuse. Și chiar după venirea barbarilor, nu li s-a acordat acestora niciodată tratament ca de la stat la stat. Ei au fost folosiți ca *foederati* pentru apărarea granițelor Imperiului. Așa s-a întîmplat și în apus, în Galia, unde romanii au așezat coloni germani, și tot așa s-au petrecut lucrurile și cu goții în Dacia, meniți să apere Imperiul de alți barbari.

Iorga, ca și Paul Orosius și Priscus din Panion, mai arată că a fi sub barbari era adesea chiar mai avantajos. Se plăteau mai puține dări decît romanilor și erai mai bine apărat de o populație războinică în permanență. Acești barbari, dacă erau ascultați și li se arăta o atitudine pașnică, erau comozi și chiar umani, blînzi. De aceea Iorga pledează convingător pentru rămînerea pe loc a populației Daciei, după retragerea legiunilor și a funcționarilor lui Aurelian. El își demonstrează teza pe situația asemănătoare din vest. Cînd romanii s-au retras din Britania, populația locală a rămas pe loc. Același lucru s-a întîmplat și în Galia și în Iberia și în Alpii Italieni, unde populația vorbește pînă azi „ladina" și își zic *Romanici* (Roumanches).[77]

În al treilea rînd, cu privire la pretenția unor istorici sași, care și-i revendică pe daco-geți ca strămoși, Iorga observă că goții au fost goți, cunoscuți ca atare, ca neam diferit, și n-au lăsat nici o vorbă în limba română.[78] Dimpotrivă, pînă la plecarea celor ce și-au mai păstrat identitatea, în 377, mulți s-au asimilat populației autohtone și au rămas pe loc.

76 *Ibidem*, p. 63.

77 N. Iorga, *op. cit.*, p. 47—49. Vezi și p. 51. *Priscus din Panion* scria: *„Cei ce rămîn la huni își duc traiul în liniște, fiecare bucurîndu-se de tot ce are nesupărat și neasuprit"* (Cf. *Istoria României în date*, 1972, p. 47).

78 N. Iorga, *op. cit.*, p. 54.

Cum se explică această lipsă de cooperare lingvistică?[79] În primul rînd prin aceea că daco-romanii în formare erau majoritari, şi nu cei mulţi, ci cei puţini învaţă limba celorlalţi. Tot aşa s-a întîmplat şi mai tîrziu, cu saşii: nu românii au învăţat săseşte, ci saşii româneşte. Petru Maior observă pe bună dreptate că în Transilvania „pentru că românii sînt mai mulţi decît ungurii şi saşii, aceştia din urmă de obşte ştiu limba românească, iară românii foarte puţini sînt care să grăiască ungureşte: săseşte apoi, de se află oarecare român să vorbească, e tocmai mirare".[80]

Şi apoi mai erau şi de religii diferite. Ortodoxia i-a apărat pe români de saxonizare. De aceea au şi încercat maghiarii şi saşii calvini, în secolul al XVII-lea, să-i treacă pe români la calvinism. Să ne amintim de martiriul lui Sava Brancovici (1620—1683), tocmai pentru că a refuzat trecerea la calvinism.[81] Faptul se iluminează şi prin felul cum, după mărturia lui Grigore Ureche, a fost primit de către moldoveni fantomaticul domnitor Iancu Sasul (1579—1582), socotindu-i-se inacceptabile „nedumnezeirea" şi „ereticia".[82]

79 Adversarii continuităţii au făcut mare caz de lipsa cuvintelor de origine germană veche din limba română, aceasta fiind pentru ei o nouă „dovadă" că poporul român s-ar fi format la sudul Dunării. Petru Maior a fost primul care a răspuns, arătînd că asemenea elemente nu există datorită lipsei de afinităţi între cele două limbi, cea germană şi cea română, de origine latină (Stoicescu, *Continuitatea*, p. 141). După cum a arătat P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 79, nici în alte regiuni stăpînite de goţi nu s-au păstrat urme în limbă sau în instituţii; este cazul Italiei, unde a existat un regat al ostrogoţilor. De aceea, filologul Alf Lombard afirma: „mi se pare că o limbă germanică a putut pătrunde într-o ţară muntoasă fără a lăsa în limba acestei ţări trăsături durabile, perceptibile încă" („Ramuri", 1976, nr. 3, p. 16).

80 Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, ed. F. Fugariu, I, p. 144—145. O opinie asemănătoare a exprimat peste mai bine de un secol revoluţionarul sas Ştefan Ludwig Roth: cînd dieta din 1842 a încercat să introducă limba maghiară ca limbă oficială, Roth a arătat zădărnicia unor astfel de eforturi: Transilvania nu simţea nevoia limbii maghiare pentru că avea una pe care o înţelegeau toţi locuitorii: cea românească (I Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, p. 25, unde se citează lucrarea lui Roth, *Der Sprachkampf in Siebenbürgen*, Braşov, 1842, p. 48—49).

81 A se vedea şi studiul nostru *Sava Brancovici, mitropolit al Transilvaniei şi martir al Ortodoxiei*, în „Telegraful Român", 1983, nr. 17—20, 21—24.

82 Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, Bucureşti, 1959, p. 212—214. Iancu Sasul era fiul natural al lui Petru

În al patrulea rînd, să adăugăm la cele spuse de Tröster că cele șapte cetăți din Transilvania îi erau cunoscute și lui Miron Costin, la care el adăuga și Cetatea Albă, din Dacia Inferioară, adică Moldova.[83] Aceste cetăți au fost identificate de Nicolae Olahus și de Gheorghe Brancovici: Cluj, Bistrița, Sighișoara, Mediaș, Sibiu, Brașov și Sas-Sebeș.[84] Înaintea lui Gheorghe Brancovici, aceste șapte cetăți au fost însă nu numai identificate de Tröster, dar el publică și șapte litografii care le reprezintă, numindu-le cu numele lor germane, ceea ce nu a încheiat însă disputa asupra identificării lor.

Disputa, cum am văzut, nu a fost legată numai de identificarea cetăților, ci și de însuși numele de Siebenbürgen dat Transilvaniei. N. Iorga nu împărtășește deloc ideea celor șapte cetăți; el derivă pe *Siebenbürgen* de la rîul și localitatea Cibin.[85]

Despre Siebenbürgen, Marina Lupaș-Vlasiu crede că e mai vechi decît venirea sașilor, fiind o traducere exactă a latinescului *Septem Castra*, deși nu se știe exact ce reprezentau

---

Rareș și al unei săsoaice din Brașov. A fost un domnitor hrăpăreț; fiind mazilit, a fost obligat în cele din urmă să scape cu fuga, luînd 100 de care cu avere, din care 40 de care cu bani, cu care voia să ajungă prin Polonia în Transilvania unde avea moșii mari. A fost prins și ucis la Lemberg în 1582.

83 Miron Costin, *Poema polonă*, în *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 222.

84 *Operele lui Gheorghe Brancovici*, ed. de N. Iorga, în „Revista istorică", III, 1917, p. 93. Vezi mai nou G. Brancovici, *Cronica românească*, ed. D. Mioc și M. Adam-Chiper, București, 1987, p. 45.

85 *Locul românilor în istoria universală*, p. 95, 101; v. și nota 15, p. 103. V. și Th. Nägler, *În legătură cu numele Siebenbürgen*, în SCMB, 13, 1967, p. 185—196.

După opinia acad. Ștefan Pascu, „Siebenbürgen este o simplă traducere a latinescului Septem Castra", fiind astfel „exclusă etimologia Cibinburg-Siebenbürgen". În sfîrșit, ultima teorie, după care „numele Transilvaniei și-ar avea originea în cele șapte scaune săsești", este „dezmințită de faptul că, la sfîrșitul sec. al XIII-lea, cînd este atestat numele Septem Castra la Simon de Keza, nu erau încă constituite cele 7 scaune săsești, care apar doar în sec. al XIV-lea" (*Voievodatul Transilvaniei*, ed. a II-a, p. 22—23).

Despre numele Siebenbürgen dat Transilvaniei vezi și: Istvan Kniesza, *Die geographischen Namen Siebenbürgens*, în vol. *Siebenbürgen*, Budapesta, 1940; G. Gündisch, *Der Name Siebenbürgen*, în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift", 1941, p. 271—273; C. Göllner, *Die Landsnamen Siebenbürgen*, în „Volk und Kultur", IX, 1957, nr. 8, p. 19—20; idem, *Soll der Namen Siebenbürgen, verschwinden*, în „Neuer Weg", 29 iunie 1957; Fritz Holzträger, *„Siebenbürgen"*, în „Sieben. Sachsische Hauskalender", 1968, p. 57—62 etc.

aceste *Septem Castra.* Autoarei i se pare mai plauzibilă explicația dată de Paul Hunfalvy,[86] aceeași cu a lui Iorga, că în Siebenbürgen ar trebui căutat numele Sibiului (Cibinului= Cibinburg), cum de altfel au opinat și Schlözer și Rösler, cum că Zibinburg ar fi denumit la început doar regiunea Sibiului, asupra întregii Transilvanii extinzîndu-se doar după 1485. Diploma de privilegii acordată sașilor de regele Andrei al II-lea în 1224 s-ar fi referit *numai* la regiunea Sibiului.

O altă ipoteză este a lui Enea Silvio Piccolomini care susține că Siebenbürgen desemna cele șapte cetăți în care locuiau sașii, cum va crede cu un secol mai tîrziu și sasul Reichersdorffer, identificîndu-le în: Sibiu, Brașov, Bistrița, Sighișoara, Mediaș, Sebeș și Cluj.[87] Ipoteza cade însă cînd aflăm că Sebeșul e împrejmuit ca cetate în 1387, Brașovul în 1395, Bistrița în 1465, iar Mediașul în sec. XV, sau XVI, pe cînd denumirea de Siebenbürgen apare înaintea acestor ani!

Friderich Teutsch propune ipoteza că Siebenbürgen sau Septem Castra ar desemna cele *șapte scaune* în care s-au organizat sașii în Transilvania. Marina Lupaș-Vlasiu arată însă că nici această ipoteză nu poate sta în picioare deoarece organizarea scaunală săsească e menționată pentru prima oară în 1355, pe cînd Siebenbürgen și Septem Castra apar din sec. XIII. Tuturor sașilor din Transilvania denumirea de Siebenbürgen le e dată abia în 1560. În 1439 Țara Bîrsei nu era considerată ca făcînd parte din Siebenbürgen.

Marina Lupaș-Vlasiu optează pentru denumirea de Septem Castra dată celor șapte scaune românești cucerite de unguri în sec. XI și XII, scaune care vor fi fost puncte de apărare ale autohtonilor, cucerite progresiv. În felul acesta, susține autoarea, se coroborează faptului că pătrunderii ungurilor în Transilvania li s-au opus doi factori: cel geografic, pădurile, și cel etnic, străvechea organizație scaunală autohtonă. Marina Lupaș-Vlasiu consideră însă că, din toate denumirile date provinciei, întîietatea se cuvine *Transilvaniei,* aceasta fiind consacrată de totalitatea izvoarelor istorice latine din sec. XII pînă în al XIX-lea.[88]

---

86 *Az oláhok története* [Istoria românilor], Budapesta, 1894.

87 Vezi *Călători străini,* I, p. 471.

88 Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei,* Sibiu, 1945, p. 20—23.

Un singur lucru rămîne doar afirmat, dar nesusținut cu dovezi istorice, în cele de mai sus: a existat o organizație scaunală autohtonă înainte de venirea ungurilor? Și care ar fi cele șapte scaune? Mai plauzibilă ni s-ar părea întoarcerea la cel mai simplu argument, vecin cu cel de mai sus, sau chiar implicîndu-l, dar reducîndu-l la aspectul lingvistic. Dacă sașii înșiși își caută originea numelui de Siebenbürgen și nu știu nici care au fost cele șapte cetăți, numele de Septem Castra, latin, autohton, dinainte și de venirea sașilor și de venirea ungurilor, ne poate da soluția cea mai aproape de adevăr, chiar dacă nu știm care au fost cele șapte cetăți. Restul e traducere nemțească.

E ispititoare și originea de la *Cibinburg*, care s-a putut foarte ușor suprapune peste *Septem Castra*, tradus în germană, și de unde a pornit legenda celor șapte cetăți, de data aceasta săsești!

În sfîrșit, un comentariu se impune și cu privire la denumirea Transilvaniei cu numele de *Ardeal*, numită de unguri Erdély. Tröster spune că numele Siebenbürgen nu putea fi dat de unguri, deoarece un astfel de cuvînt nu exista în limba maghiară.

Lexiconul din Buda derivă cuvîntul Ardeal din latinescul *Ardelio*, iar profesorul Johann Wolff [89] pledează pentru caracterul arhaic al numelui Ardeal, care ar putea veni din sanscritul *Ardhava*, cuvînt care înseamnă loc înalt, ridicat. Iulian Marțian [90] atribuie cuvîntului Ardeal o origine tracică, iar Nicolae Densușianu [91] una pelasgică, provenită din *Ardalas*.

Este adevărat însă că mulți istorici se opresc la *Ardeal* ca fiind derivat din *Erdély* și dat, prin urmare, de unguri la venirea lor în Transilvania. La drept vorbind, după ce știm de Dacia, de Daciile ulterioare cuceririi romane și chiar părăsirii aureliene, e prea puțin semnificativ ce nume au dat ungurii Transilvaniei după secolul X. Cu aceasta nu desființează nimeni zece secole anterioare în care ungurii n-au existat în regiune. Dreptul cuceritorului, la care fac ei apel,

89 „Programm-ul Gimnaziului din Sebeș", 1886 (în limba germană).

90 *Despre numele Ardealului*, Bistrița, 1906; idem, *Ardealul nu derivă din ungurește*, Bistrița, 1925. Opinia sa a fost combătută de Nicolae Drăganu, *Ardeal (Răspuns d-lui I. Marțian)*, în „Societatea de mîine", 1925, p. 62—68 și idem, *Iarăși Ardeal. Un ultim cuvînt pentru dl. I. Marțian, ibidem*, p. 339—340, 357—358, 382—383, 405—407.

91 Vezi N. Drăganu, *Toponimie și istorie*, în AIINC, II, 1924, p. 330.

e un drept al pumnului, lipsit de onestitate și omenie. Cucerirea, chiar dacă a fost o cucerire, nu creează nici un drept față de un popor care a fost, a rămas și este aici și azi. Chiar admițînd, prin absurd, teoria revenirii autohtonilor români *pe pămîntul lor*, vremelnic părăsit, nici aceasta n-ar crea vreun drept cuceritorului, celui care îți ocupă casa și pămîntul știind că sînt ale tale, pentru că aceasta n-o neagă nici chiar cei care își apără dreptul de ocupant!

Așa că discuția despre *Ardeal*, ca și cea despre Siebenbürgen, o facem mai mult de dragul științei, nu pentru justificarea dreptului românilor la stăpînirea Transilvaniei, care n-are nevoie de nici o justificare.

Cu onestitate, crezută la vremea ei științifică, unii istorici români nu s-au temut — pentru că n-aveau de ce! — de un *Erdély* de sursă ungurească. Marina Lupaș-Vlasiu, împreună cu Nicolae Drăganu cred acceptabilă derivația propusă de Iosif Marienburg în 1813, care deriva Ardeal din ungurescul *Erdély*, sau din mai vechiul *Erdöele*. Ei pornesc de la ideea că *Erdély* a însemnat *țara de dincolo de pădure* și acesta e un argument că acolo a fost hotarul la care s-ar fi oprit ungurii timp îndelungat; de aceea locul s-a numit Piatra Craiului, dincolo de care era *Terra Ultrasilvana*, cum o și numește Cronicarul Anonim al regelui Bélla (1131—1141). Ducele Mercurius pe la anii 1103—1113 e numit *Princeps Ultrasilvanus*, iar după sec. XII, țara e numită *Transilvania*.[92]

---

92 Anonymus amintește de „terra Ultrasilvana" și „Gelu dux Ultrasilvanus" *(Scriptores Rerum Hungaricorum*, ed. E. Szentpétery, I, Budapest, 1937, p. 65, 66—67—69). Vezi și Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, ed. a II-a, vol. I, Cluj-Napoca, 1972, p. 18 și urm. (cap. „Numele Transilvaniei").

Forma Ultrasilva s-a transformat apoi în Transilva, care înseamnă același lucru: ultra, trans = peste, dincolo. Această formă se întîlnește prima oară în *Legenda Sancti Gerhardi (Partes Transilvaniae)*. Vezi *Scriptores*, II, p. 490.

După opinia lui Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 21, „numele unguresc al Transilvaniei nu este altceva decît o traducere aidoma a numelui latinesc. *Ultrasilvam, Transilvam*, țara de dincolo, de peste păduri, de peste codri, în limba maghiară se traduce cu *Erdő-elű (erde el, erdő elv)*, care a devenit *Erdély*".

Pentru a întregi informația noastră, va trebui să arătăm că originea maghiară a termenului Ardeal a fost susținută de numeroși istorici și filologi români și maghiari: N. Drăganu *(Originea Ardealului*, în „Evoluția" — Cluj, II, 1922, nr. 5, p. 6—9); Ioan Lupaș *(Transilvania sau Ardeal?*, în „Universul", 25 august 1932); Alexandru Lapedatu

Marina Lupaș-Vlasiu crede chiar a vedea în numele *Hotar*, dat unui sat de pe Valea Crișului Repede, o dovadă că ungurii s-au oprit acolo mai mult, și coroborează faptul cu existența în toponimia locală a unei *Culmi a Craiului*, a unei *Coasta Craiului*, a unui *Dealul Craiului*, teritoriile fiind atunci considerate proprietate a regilor.[93] Toate acestea pot fi adevărate, dar nu au o legătură directă cu denumirea de *Ardeal*, ci cu aceea de *Ultrasilvania*.

Cel care intră adînc în problema denumirii *Ardeal*, citat mai sus și de Marina Lupaș-Vlasiu, este filologul N. Drăganu, într-un studiu publicat în 1924 și care analizează pe rînd toate ipotezele privitoare la Ardeal: latină, celtică, tracică, pelasgă și ungurească. Există susținători pentru fiecare ipoteză. N. Drăganu elimină cu prea mare ușurință ipotezele latină, celtică, tracică și pelasgă, rămînînd la cea ungurească, ceea ce a influențat-o și pe Marina Lupaș-Vlasiu care își ia argumentele de aici. N. Drăganu îl citează în sprijinul aceleiași ipoteze și pe Hasdeu,[94] pe Tiktin,[95] pe Ov. Densușianu,[96] pe I. Bogdan[97] și pe N. Iorga.[98] Trebuie să recunoaștem că și-a găsit printre susținători nume mari. Să vedem însă dacă și argumentele sînt tot atît de mari.

N. Drăganu recunoaște ca etimon de origine Erdeal, ținutul de dincolo de pădure = terra ultra silvam, folosindu-se de interpretările lui P. Hunfalvy,[99] care nu putea fi decît așa! În 1390 se găsește pentru prima oară forma *Erdel*, „care se poate citi și Erdély", zice N. Drăganu. De ce să se poată citi și astfel? Nu ne spune. Ne spune doar că în documente slavo-române din sec. XV apar forme ca *Erudelu* (1432), *Ierudel*,

(„*Ardealul*" *sau* „*Transilvania*"*? Conferință ținută la Ateneul din Giurgiu*, în „Viitorul", București, 18 dec. 1924, p. 2). Vezi și G. Popa-Lisseanu, *Numele de Ardeal*, în „Universul", 19 aug. 1932.

Pentru istoriografia maghiară — care susține în mod firesc originea ungară a termenului — vezi István Borbely, „*Erdely*" *neve*. [Numele „Ardeal"], în „Erdelyi Irodalmi Szemle", 1924, p. 177—186 și Pal Hunfalvy, *Die Landesname Siebenbürgens*, în „Korrespondenzblatt des Vereins für siebenbürgische Landeskunde", 1887, p. 37—43.

93 Marina Lupaș-Vlasiu, *op. cit.*, p. 18—19.

94 *Etym. Magnum*, vol. III, col. 1519—1520.

95 *Dicț. rom. germ.*, fasc. 2, București, 1896, p. 90.

96 *Histoire de la langue roumaine*, I, p. 376.

97 *Documente privitoare la relațiile Țării Românești cu Brașovul și cu Țara Ungurească*, vol. I (1413—1508).

98 *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, vol. I, București, 1915, p. 31.

99 *Magyarország ethographiája*, Budapest, 1876, p. 350.

Ardeliu (1432) *Ardelschi* (1460 pînă în 1508). Ceea ce înseamnă că e folosit deja, deşi pe harta lui Ioan Honterus din 1532 nu găsim denumirea ca atare. N. Drăganu spune: „N-are nici o importanţă". Apare în vorbire.

De ce să nu aibă importanţă? Are. Honterus notează doar numirile *Transilvania* şi Siebenbürgen.[100] Erau deci mai uzitate şi, poate, considerate mai proprii, sau poate tocmai pentru a evita folosirea unei denumiri controversate. N. Drăganu spune că denumirea apare 50 de ani mai tîrziu în *Palia* de la Orăştie (1582), dar cum? „Voievodălu *Ardelului*" şi „sfetnici ai *Ardialului*".[101] Episcopul Mihai Tordaşiu e „piscupul romăniloru din Ardeal".[102] N. Drăganu a văzut şi el în *Piatra Craiului*, în *Hotar* un loc de oprire a ungurilor, care au numit locurile de dincolo de pădure, necucerite, *Ardeal*. Vor trece în el abia după 1074, încetul cu încetul şi tot aşa va creşte şi denumirea de Ardeal care nu cuprindea la început nici Ţara Făgăraşului, nici Ţara Oltului, nici Ţara Haţegului. S-a întins pe urmă. Dar de ce să nu bănuim o *Ţară a Ardealului* spre graniţa de vest, odată cu celelalte Ţări româneşti, şi să atribuim denumirea neapărat ungurilor? De dragul tezei, N. Drăganu merge pînă la a spune şi cele ce urmează: „Numirile *Ardeal* pentru muntele de la sud-est de Sălişte, din care izvorăşte rîul Sibiu, *Ardeluţa*, un confluent al Tarcăului (în Moldova, n.n.), *Ardelei*, „vîrf de deal" şi „schit ruinat pe moşia Tarcăul, jud. Neamţ", *Ardelei*, „cea mai mare poiană de lîngă rîul Teleajenul, din comuna Măneciu Ungureni, jud. Prahova", se vor explica tot din ungurescul *Erde*-el, *Erdö*-el, *Erdö-elv*, *Erdö-elö*. Ele reprezintă etape mai tîrzii în expansiunea ungurească".[103] Expansiune ungurească în jud. Neamţ şi în jud. Prahova? De unde şi cum? Un *Ardău* se găseşte şi în Munţii Sucevei, dar N. Drăganu îl trage tot din Erdöovó.[104] Pe acesta şi altele încă a căror rădăcină e *ard* sau *ord*, N. Drăganu le scoate din *Dicţionarul istoric-geografic* al lui Csánki,[105] cu ex-

100 Vezi la Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei*, II, Bucureşti, 1938, harta nr. 40.

101 V. Bianu-Hodoş, *Bibliografia românească veche*, I, p. 93.

102 *Ibidem*, p. 95.

103 N. Drăganu, *Toponimie şi istorie*, II, p. 33 şi urm. Cele de mai sus la p. 242.

104 *Ibidem*, p. 246.

105 Csánki, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, I, 129, 237, 289, 341, 413, 431, 551; III, p. 245; cf. Gombocz-Melich, *Magyar etymologiai szótár*, col. 129; N. Drăganu, *op. cit.*, p. 247.

plicațiile date de acesta! Nu mai e nevoie de comentarii! Dar N. Drăganu n-a terminat. După Csánki, Gombocz-Melich și Karácsonyi, vrea să prevină o întrebare despre originea denumirilor *Ardeoan*, Ardeoani, *Ardeiul*, Ardelei, Ardița, Ardeova, aflate prin jud. Bacău, Neamțu, Prahova, Siret etc. Acestea au fost date de *slovaci*, *ruteni* și *români*, care au schimbat pe *e* inițial, în *a*, sau *o*, aceasta fiind „*o dezvoltare fonetică obișnuită în limba românească*".[106]

Oare să fie chiar așa? Regulile pot constitui argumente, cînd sînt *reguli* cu adevărat, nu cînd sînt folosite pe jumătate, pro causa. Și mai ales, cum vom vedea, cînd nu sînt contrazise de alte reguli fonetice, cum ar fi cele ale limbii maghiare.

Să ne întoarcem la Tröster și, cu această ocazie, și la alte reguli fonetice care se cam bat cap în cap cu cele stabilite de N. Drăganu.

Vorbind de năvălirea ungurilor, după J. Thurocz, Tröster reține că țara în care s-au stabilit aceștia se numește Erdély. Textul original al lui Thurocz însă este: „que nunc *Erdel* vocitat, invitis getibus memoratis". Așadar, țara se numește acum Erdel, dar invită la aducerea aminte de geți. Pomenirea geților poate fi o sugerare că țara se numea *Ardeal* în momentul sosirii ungurilor, deci din vechime, că doar pe vremea lui Thurocz (1488), nu mai existau geți, ca să vorbească despre ei la prezent.

Cercetările moderne merg spre aceeași concluzie. Nu de mult, revista sibiană „Transilvania" (1982) a găzduit un serial pe această temă semnat de Adrian Riza. Studii făcute de prof. V. Ștefănescu-Drăgănești duc spre aceeași concluzie.[107] Ardeal

106 N. Drăganu, *op. cit.*, p. 248—249.

107 Virgiliu Ștefănescu-Drăgănești, *Considerații asupra toponimului „Ardeal"*, în „Natura — Geografie, geologie", 20, 1968, nr. 5, p. 50—52; idem, *Sensul istoric al denumirii „Ardeal"*, în „Steaua", 1984, nr. 6, p. 21—22; idem, *Dovezi de ordin lingvistic ale continuității poporului român în mileniul I al erei noastre*, în „Contemporanul", 14 martie 1986. Explicația sa este că termenul derivă din ard=înalt, înălțime și dhal= a crește, a se înălța. Vezi și vol. colectiv, *Jocul periculos al falsificării istoriei*, Buc. 1987.

Menționăm că și slavistul Ilie Bărbulescu a susținut că termenul Ardeal ar avea origine celtică. Vezi *Cu privire la etimologia cuvîntului Ardeal*, în „Arhiva", 1925, nr. 2, p. 120—124 și idem, *Iarăși despre etimologia cuvîntului „Ardeal"*, *ibidem*, nr. 3—4, p. 250—252.

Au mai fost și autori care au susținut că Ardeal derivă din limba slavă veche. Vezi C. Lacea, *Țară, Țara Bîrsei și Ardeal*, în „Țara Bîrsei", I, 1929, p. 142—146; Constantin Oancea, *Contribuțiuni la originea etimologică a „Ardealului"*, în „Cele trei Crișuri", 1942, nr. 9—10, p. 190.

ar veni din vechea limbă celtică, însemnînd regiune împădurită.[108] Rădăcina ARD se găseşte în denumiri de locuri şi localităţi, începînd cu Asia Mică în toate ţările şi limbile pînă în Scoţia şi Irlanda, cu acelaşi sens, iar în România, în fostele regiuni celtice, e frecventă pînă astăzi: Ardu, Ardan, Ardeloaia, Ardelele, Ardeoani, Ardusat, Ardeluţa, Ardealu etc., fapt reţinut şi de N. Drăganu, pentru toate regiunile româneşti, nu numai pentru Transilvania.

Concluzia ar putea deci fi şi alta: ungurii l-au împrumutat de la români. E de observat că în vechile dicţionare ungureşti el apare fără y la urmă sub forma de Erdel, Erdeel, abia mai tîrziu adăugîndu-i-se y spre a fi maghiarizat. Chiar transformarea lui A în E, Erdel, urmează o regulă lingvistică maghiară, în care A devine E, precum în cuvintele latineşti Andreas, care în maghiară devine Endre, Alexios din greacă, devine Elek, agria din latină devine eger (ogor), agriş din română, devine egres. Tot aşa Ardeal devine Erdel, precum e înregistrat în vechile documente maghiare.[109]

Dacă cuvîntul *Ardeal* vine, într-adevăr, din limba celtică, atunci este evident că el n-a putut fi transmis decît prin intermediul dacic şi nu de la unguri, deoarece celţii dispăruseră din Dacia şi Panonia cu cîteva secole înainte de sosirea ungurilor.[109bis] Cei care l-au păstrat au fost românii, care erau acolo la sosirea ungurilor. Fără s-o demonstreze, Tröster afirmă acelaşi lucru, fie din cunoştinţele sale de filologie, fie dintr-o intuiţie istorică şi geografică de care a făcut în multe cazuri dovadă că nu-i lipseşte. Aşa cum şi-au păstrat de-a lungul multor veacuri limba, conştiinţa romanităţii, obiceiurile şi tradiţiile strămoşilor, şi numele de *români,* după *romani,* tot aşa au păstrat şi denumirea spaţiului geografic pe care îl locuiau în Transilvania, cu numele din vechime Ardeal, dintr-o vechime chiar mai adîncă decît cea romană care, folosind *silva,* în componenţa Transilvaniei, nu va face altceva decît va traduce pe *Ardeal* care însemna acelaşi lucru.

---

108 V. şi Wilhelm Obermeller, *Deutsch-Keltisches, geschichtlich-geographisches Wörterbuch,* Berlin, 1872.

109 A se vedea d.p. chiar la Johannes Thurocz, *Chronica Hungarorum,* Brno, 1488, p. 47 (paginată de noi, precum am arătat mai înainte).

109bis Celţii au dispărut la sfîrşitul sec. II—începutul sec. I î.e.n. Vezi *Dicţionar,* p. 148.

Capitolul III

ARGUMENTELE LINGVISTICE ALE ROMANITĂȚII ROMÂNILOR

„Românii și-au păstrat limba lor veche română sau latină".

Tröster

Precum ne spune chiar el, Tröster vorbea românește [1] și reproduce unele cuvinte, transcriindu-le destul de ciudat la prima vedere, dar trebuie să ținem seama că voia să le redea fonetic pentru cititorii germani.

La Tröster:	*În transcriere:*
„Assa greschte Rumuny	Așa grăiesc românii
En zara Erdelyaske	În Țara Ardelenească,
Barbaty su Muiere	bărbații și muerile,
Voniczi su Fătelye	voinicii și fetele
Ku fitshori lor	cu feciorii lor
Su la zara Munytenaske	Și la Țara Muntenească
Su la zara Rumenaske	și la Țara Românească
Su la Maramorosch	și la Maramureș
En mai mult zara nu sent Rumuny"	În mai multe țări nu sînt români [2]

1 Tröster, *op. cit.*, p. 355 (108).

2 *Idem*, p. 357 (108). Despre țară — una din numeroasele dovezi filologice ale continuității daco-romane — vezi: A. Balotă, *Une témoignage historique: terra=țară*, în RHSEE, XIV, 1937, p. 61—69; reprodus și în vol. același, *Le problème de la continuité. Contributions linguistique*, București, 1941, p. 13—25, care arată că sensul dat lui terra în limba română dovedește „atașamentul neîntrerupt al poporului față de pămîntul său"; Magdalena Popescu-Marin, *Rom. Țară în contextul romanic*, în „Studii și cercetări lingvistice", 1987, nr. 2, p. 115—119.

Despre alți doi termeni care dovedesc continuitatea populației daco-romane — sat și vatră — vezi Gh. Aldea, *„Sat" — sensuri etimologice, etnografice și sociologice*, în „Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice", seria A, 1979, 47—54 și Teodor Damșa, *Cuvîntul dacic „Vatră", conștiință și permanență bimilenară a poporului român*, în MA, 1980, nr. 1—3, p. 59—67.

Citǎm mai departe:

În românește	*În latină*	*În germană*
1. Buna zoa	Bona ϛω^{n}	Guten Tag
2. jesch senetos?	Este sanus?	Bist du gesund?
3. Hara Dumnyeseu	χαρα domino ϛευ	Gott lob
4. Cum ai dormit?	Quomodo dormivisti?	Wie hast du geschlaffen?
5. Bine am dormit	Bene dormivi	Ich hab gut geschlaffen
6. Undye jeste muere ta?	Ubi est mulier tua?	Wo ist dein Weib?
7. Ke mers la cümp	Fuit ad campum	Sie ist aufs Feld gegangen
8. Tschese fatsche acollo?	Quid faciet ibi?	Was soll sie da machen?
9. Ke paste boi, capre	Pascit boves capras	Sie weidet der Ochsen, Geiss(en)
10. Masa	Mensa	Ein Tisch
11. Foc	Focus	Das Feuer
12. Chertia	Charta	Ein Papier
13. Charta	Liber	Ein Buch
14. Kal	Equus	Gaul
15. Fun	Foenum	Hen
16. Scroefe	Scrofa	Sau
17. Porczel	Porcellus	Ferklein
18. Gaina	Gallina	Henne
19. Porumbeli	Polumbes	Holztaube
20. Ginske (Din v. sl.)	Gansa	Gans
21. Oi (pl.)	Ovis	Schaf
22. Oa (pl.)	Ova	Euer
23. Ursul	Ursus	Beer
24. Lupul	Lupus	Wolff
25. Vulype	Vulpes	Fuchs
26. Iepure	Lepus	Haas
27. Saire	Sal	Salz
28. Pepere	Piper	Pfeffer

În românește	*În latină*	*În germană*
29. Carnye	Caro	Fleisch
30. Vin	Vinum	Wein
31. Olagin	Cerevisia	Schwed: Ool/Bier
32. Groapa	Fossa	Finländ: Groopi / Gruben
33. Törg	Forum	Schwed: Thorg / Markt
34. La oeste	In hosticum	In Krieg
35. Lasse me em patsch		Lass mich in *pace*
36. Passe la dracul		Passter zum Drachë oder Teufel
37. Mununke	Manduca	Iss
38. Be	Bibe	Trinck
39. Auss moi	Audis me	Mein höre
40. Ke am pransit	Pransus sum	Ich hab zu Mittag gessen [3]

În sprijinul latinității limbii românilor, nu mult după Tröster, în secolul al XVIII-lea, un iezuit, Francisc Fasching, ocupîndu-se de *„vetus Dacorum idioma"* și arătînd că românii se trag din romanii strămutați de Traian în Dacia, aduce în sprijinul afirmațiilor sale tot argumente lingvistice, printre altele denumirea de *„Prat de la Traian"*, pentru „Cîmpia lui Traian" de lîngă Turda și expresii ca: *„Sie noi sentem rumeni; noi sentem di sange Romuna"*.[4]

---

3 Tröster, *op. cit.*, p. 108 (355—356). Acest tabel și la G. Mihăilă, *Cultura și literatura română veche în context european*, București, 1979, p. 33—36, cu unele explicații la nr. 12, 28, 32, 33. G. Mihăilă a identificat un exemplar al cărții lui Tröster la Biblioteca Centrală de Stat din București, Fondul C. I. Karadja, nr. 36.

4 Franciscus Fasching, S. J., *Vetus Dacia ex probatis Scriptoribus deprompta ac Antiquitatum Cultoribus*, Claudiopoli, 1725, p. 15, 23—24, 91; idem, *Nova Dacia ex probatis Scriptoribus Deprompta*, Claudiopoli, 1743, p. 17—20; cf. Armbruster, *Romanitatea*, p. 231.

· Despre alte mărturii de acest fel vezi Iosif Pervain, *Atestări maghiare despre latinitatea limbii române*, în „Tribuna", 1976, nr. 36, p. 8.

E de presupus că iezuitul nostru a însemnat cuvintele românești așa cum i s-a părut lui că le-a auzit. Cei care i le-au spus au pronunțat fără îndoială: „*Și noi sîntem români; noi sîntem de sînge roman*". Nu puteau ei spune *Romuna!*

Revenind la Tröster și la vocabularul lui, el conclude:

„*Aceasta este limba de astăzi a valahilor romani care acum de 1565 de ani*[5] *sînt separați de toți ceilalți latini, însă această limbă s-a stricat cu cuvinte parte germano-grecești, parte cu cuvinte ungurești*".[6]

Totuși, limba românilor nu a fost într-atîta transformată, încît să nu i se recunoască de la prima vedere originea latină, autorul sas mirîndu-se chiar cum de și-au putut-o păstra românii atît de curată: „*În prezența atîtor limbi diferite și a atîtor popoare migratoare care vreme îndelungată s-au abătut atît peste Dacia, cît și peste întreaga Europă, românii și-au păstrat timp de peste 1560*[7] *de ani limba lor veche romană sau latină pînă astăzi, în așa măsură încît nici Italia, nici Galia, nici chiar Hispania nu s-au ținut atît de aproape de limba veche romană ca acești țărani români neînvățați*".[8]

În demonstrarea romanității și a continuității poporului român, el aduce limba ca suprem argument și o va face în mai mare măsură și cu mai multe și alte exemple decît o făcuse Grigore Ureche, care dă doar șapte exemple.[9] Ba mai mult decît atît, va anticipa ceea ce abia lingviștii moderni vor stabili definitiv, și anume că limba română se trage nu din latina cultă, ci din latina vorbită, populară (vulgară).

Ca și alte informații, Conrad Iacob Hiltebrandt ia de la Tröster și informații despre limba românilor, pe care o numește romană. El scrie: „*Limba romanilor a rămas pînă în zilele noastre, chiar dacă acest lucru ar mira pe cineva*". Dă și exemple: Românește: Cum ai dormit? — Latinește: Quomode dormivisti; Manunke (mănincă) — Manduca; Be — Bibe (*op. cit.*, p. 73).

5 Tröster socotește 1565 de ani de la venirea romanilor în Dacia la anul 100, el scriindu-și cartea în 1665, care va apare în 1666; probabil ia anul 100 in loc de 105—106, pentru a opera cu cifre rotunde.

6 Tröster, *op. cit.*, p. 357 (108).

7 Scria in 1666 din care scădea de data aceasta corect 106 ani. În alte părți considera ocuparea Daciei de către romani la anul 100 (vezi nota 5).

8 Tröster, *op. cit.*, p. 351 (106).

9 Vezi ed. Liviu Onu, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 73. E drept că Gr. Ureche adaugă: „că de ne-am socoti pre amănuntul, toate cuvintele le-am înțelege" (*ibidem*, p. 73).

„Valahii noştri romani folosesc diferite cuvinte şi moduri de exprimare care pe timpul lui Tulliu[10] *nu vor fi corespuns limbii culte a romanilor, dar aceasta nu înseamnă că limba lor poate fi numită barbară. Cuvintele noi din limba lor sînt tot vechi, germane, greceşti, ungureşti şi slave, intrate în limbă datorită stăpînirilor care s-au tot schimbat pe teritoriul lor".*[11]

Exemplele pe care le dă însă, după cum am văzut mai sus, în afară de cîteva excepţii, deci neconcludente, sînt toate de corespondenţă latină.

Iată-l şi mai explicit cu privire la proveniența românei din latina vulgară, arătînd că el ştie acest lucru mai bine decît *Lucius*, scriitor contemporan, căruia îi zice „domnul Lucius" care, în opera sa *Croaţia*, a dat şi el modele de limbă română.[12]

„Domnul **Lucius,**[13] *în cartea sa* **Croaţia,** *a dat un model al limbii lor* (românilor, n.n.), *dar l-a învăţat de la alţii. Eu însă,*

---

10 *Marcus Tullius Cicero* (106—43 î.e.n.), celebru orator roman pentru care Dimitrie Cantemir are o deosebită admiraţie, numindu-l „marele acela al romanilor Dimosthenis, al limbii latineşti părinte... şi mai a tuturor ştiinţelor domn" (*Hronic*, p. 3). A fost utilizat pe larg de N. Costin, ca şi în interpolările la *De neamul moldovenilor* (M. Costin, p. 413) şi de stolnicul C. Cantacuzino. Ştirile date în scrisori au fost analizate de N. I. Barbu, *Aspecte din viaţa romană în scrisorile lui Cicero*, Bucureşti, 1959. Despre ediţiile operei vezi Lascu, *Clasici*, p. 319—327. Despre Cicero vezi mai nou N. I. Barbu, *Cicéron, philosophe et homme d'action*, în „Studii clasice", VI, 1964, p. 137—147; R. Schimron, *Ciceronian Historiography*, în „Latomus", 33, 1974, nr. 2, p. 232—244 etc.

11 Acest lucru îl arăta şi Gr. Ureche, dînd exemple de cuvinte din l. greacă, turcă, polonă (ed. Onu, p. 73—74).

12 Tröster, *op. cit.*, p. 355—356 (108).

13 La Tröster cu caractere latine, ca toate numele proprii de altfel cartea fiind scrisă cu caractere gotice.

„Domnul Lucius" este *Ioan Lucius Lucić*, istoric dalmat, născut în Trau în anul 1604 şi mort la Roma în anul 1679. A făcut cercetări îndelungate pentru a scrie istoria ţării sale, a vizitat Italia, Germania, Franţa, Ţările de Jos şi apoi s-a fixat la Roma.

Lucrările sale principale sînt: *De regno Dalmatiae et Croatiae*, Amsterdam, 1666 şi *Memorie della citta di Trau*, Venise, 1673.

Lucius este primul istoric care susţine că elementul roman din Dacia Traiană a crescut printr-o imigrare, provocată de bulgari, de la sud la nord de Dunăre, teorie reluată şi falsificată apoi de J. Chr. Engel. În schimb, Lucius susţine originea romană a limbii şi poporului nostru, origine cu care acesta s-a mîndrit întotdeauna: „Valachi autem hodierni quicunque lingua Valacha loquuntur seipsos non dicunt Vlachos

care din tinerețe i-am văzut pe acești oameni[14] *în patria mea* (Transilvania, n.n.) *și le pot însumi vorbi limba, aș vrea să arăt pe scurt ce au sau nu au ei comun cu limba latină și cu limba germană. Mai întîi, trebuie menționat că vechii țărani romani au vorbit mult mai simplu decît locuitorii din orașe, după cum se poate vedea din Augustinus.*[15]

„În acea Aetas Latinitatis (în epoca latină veche, n.n.) *a înflorit limba romană, în vremea lui Iuliu*[16] *și Augustus,*[17] *deosebită de cea ciceroniană, cultă. De pildă Ennius*[18] *scria:* Vulturis in Sylvis miserum mandebat hemonem, *ceea ce la Cicero*[19] *ar fi trebuit să sune:* Vultur in Sylvis miserum mandebat hominem.

„O mostră din acest fel de limbă veche se poate vedea la Roma în Capitoliu, dăltuită pe o piatră din timpul primului

---

aut Valachos sed *Rumenos* et a Romanis ortos gloriantur, Romanaque lingua loqui profitentur". Vezi amănunte la Armbruster, *op. cit.*, p. 161—164, care arată că: „Pasajul acesta care atestă faptul că românii nu s-au numit niciodată altfel decît «români», că ei erau mîndri de originea și limba lor romană, este urmat de probe de limbă aduse de Lucius tocmai în favoarea latinității limbii române".

14 Tröster, p. 354 (106).

15 *De Doctr. Christ.*, libr. 2, c. 13, nota lui Tröster.

Referirea lui Tröster la *Fericitul Augustin*, pe numele său Aurelius Augustinus (354—430), episcop de Hippona, mare teolog și scriitor, are în vedere faptul că acesta spune că pentru a se obține exactitatea în exprimare în traducerea vechilor texte latine trebuie să se apeleze la autoritatea vechilor scriitori și la vechile tradiții latine. Augustin dă și exemple de cuvinte vechi, care, în vremea lui, aveau alte forme, precum *florebat*, care în latina mai veche era *floriet*. Vezi *Patrologia*, J. P. Migne, Series latina, t. XXXIV, Parisiis, 1887, col. 44—45.

Fericitul Augustin este autorul a numeroase lucrări: *De doctrina christiana*, *Confessiones*, *De trinitate*, *De Civitate Dei*, editate de numeroase ori, una din cele mai bune ediții fiind cea scoasă la Paris la 1679—1700. Bibliografia despre Augustin și opera sa este imensă; din aceasta spicuim: Prosper Alfaric, *L'évolution intelectuelle de Saint Augustin. Du manichéisme au neoplatonisme*, Paris, 1918; Louis Bertrand, *Saint Augustin*, Paris, 1920; Etienne Gilson, *Introduction à l'étude de Saint Augustin*, Paris, 1943; H. I. Marrou, *Une nouvelle biographie de Saint Augustin*, în „Revue des études latines", 45, 1967, p. 173—181; A. Strenna, *Saint Augustin et la littérature paienne*, *ibidem*, p. 181—193; Tito Orlandi, *Imperium e respublica nel De civitate Dei di Agostino*, în „Rendiconti", Istituto Lombardo, 101, 1967, p. 81—100, etc.

16 Iuliu Caesar, 100—44 î.Hr.

17 Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus, 27 î.Hr.—14 d.Hr.

18 239—169 î.Hr., poet latin. A scris poemul epic *Analele* și tragedii.

19 106—43 î.Hr.

război punic,[20] *unde apare Leciones pentru* Legiones, Macestratos, *pentru* Magistratus, Bovebous amisseis, *în loc de* Bovibus amissis".[21]

Ceea ce vrea să probeze Tröster e că latina veche era diferită de cea nouă, cultă, şlefuită de scriitori şi oratori, precum Cicero, şi că ea s-a vorbit în continuare în mediile nu prea instruite, din care făceau parte în marea lor majoritate şi cei aduşi în Dacia de Traian, care au perpetuat aici această limbă veche, populară, zisă ştiinţific vulgară sau, cum îi mai ziceau latinii, *vernaculară,* mai întîi ca limbă a sclavilor născuţi în case romane, dar mai apoi la Lucius Varius Rufus, poet prieten cu Horaţiu, ca limbă a poporului, ca limbă vorbită, dialect matern, sens cu care a intrat şi în limba engleză: *vernacular,* şi chiar în limba română veche.[22]

Argumentele lingvistice îl fac pe Tröster să-i considere pe români descendenţi *numai* din romani,[23] criticîndu-l pe mai

---

20 Între 264—241 î.Hr.; al doilea între 219—201 î.Hr.; al treilea între 149—146 î.Hr.; între Hannibal, vestit general cartaginez, şi romani. Cuvîntul *punic* vine de la *Poeni,* cuvînt cartaginez.

21 Exemplele din *Lipsius Anct. Insc. Vet.* (Nota lui Tröster, p. 354 (106).

22 Vezi *Dicţionarul limbii române,* de A. T. Laurian şi I. C. Massim, t. II, Bucureşti, 1876, p. 1572.

23 Această idee a fost susţinută şi de Dimitrie Cantemir, spre deosebire de stolnicul C. Cantacuzino, care consideră că dacii şi romanii „atîta s-au amestecat şi s-au unit" pînă au format un singur popor, cărora scriitorii greci le-au zis vlahi.

Ar mai trebui să amintim că un contemporan al lui D. Cantemir, sasul Andreas Teutsch (1669—1730), autorul unei lucrări rămase în manuscris *Historia Regni sive Principatus Transylvaniae,* alcătuită în jurul anului 1717 dar necunoscută lui Cantemir, afirma, ca şi acesta, că dacii au dispărut complet, românii fiind numai urmaşii coloniştilor romani (Armbruster, *Romanitatea,* p. 220—221). Ideea greşită a dezrădăcinării „viţei dacilor" a fost preluată şi dezvoltată apoi de Şcoala ardeleană.

Ideea „stîrpirii dacilor" a fost reluată de istoriografia maghiară cu o vigoare mai mare decît a Şcolii ardelene! Vezi în special A. Alföldi, *Daci e Romani in Transilvania,* Budapesta, 1940 şi corectările lui Const. C. Giurescu, *Istoria românilor în unele lucrări recente,* în R. Ist., 28, 1975, nr. 6, p. 941—948.

După cum arăta I. I. Russu, specialist de seamă în problema limbii dacice, romanizării etc., „nicăieri nu se găseşte vreo pomenire ori indiciu despre exterminarea populaţiei civile în cursul campaniilor sau după ocuparea ţării". El citează toate izvoarele cunoscute, din care rezultă clar că dacii au fost supuşi, nu exterminaţi (*Etnogeneza româ-*

vechiul Bonfinius: „*Se înşeală toţi aceia care vor să-i identifice pe valahi, precum face Bonfinio*[24] *în Chronica Ungară-Transilvăneană, tipărită la Frankfurt în 1665,*[25] *socotindu-i urmaşi ai dacilor şi geţilor sau vrînd să-i tragă din sarmaţi sau din tartari*".[26]

Am mai arătat că teza lui Tröster, conform căreia românii s-ar trage *numai* din romani, a fost de mult infirmată cu argumente solide, impunîndu-se originea daco-romană a românilor, aşa că nu vom mai insista. Dar ceea ce face el pentru a dovedi romanitatea românilor, prin argumente indubitabile de limbă, nu poate să nu ne intereseze. Într-o anumită împrejurare, el notează şi ataşamentul extraordinar al românilor faţă de tradiţie, deci capacitatea lor de a se menţine pe o linie de continuitate prin veacuri, fără a se abate chiar de la ceea ce nu înţeleg de ce trebuie să fie într-un anumit fel. O spune Tröster, exact aşa, zicînd că, atunci cînd nu au alte argumente, românii apelează la argumentul: *Assa am pomenit*, adică, mai limpede: *Aşa am pomenit*, cum zic şi astăzi ţăranii noştri. Tot aşa ziceau deci şi pe la mijlocul secolului al XVII-lea, în urmă cu peste 300 de ani. Tröster dă şi echivalentul latin: *Haec est traditio* şi traduce şi în germana lui din secolul XVII, cu caractere gotice: *aşa am învăţat noi de la strămoşi: Wir haben so von unsern Vorvättern gelernet.*[27]

Tröster se ocupă foarte puţin de scrierea românilor, spunînd doar că este comună cu cea a slavilor, fiind vorba desigur de alfabetul cirilic în care se scria încă în epocă şi se va mai scrie pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea,[28] dar

---

nilor. Fondul autohton traco-dacic şi componenta latino-romanică, Bucureşti, 1981, p. 173—177. Vezi şi p. 184, unde se dă o listă a descoperirilor arheologice care atestă prezenţa dacilor sub ocupaţie romană).

24 Vezi cap. II, nota 23.

25 E vorba desigur de *Rerum hungaricum decades.*

26 Tröster, p. 357 (108).

27 *Idem*, p. 352 (106).

28 La 1856 — în propunerea de înlocuire a alfabetului chirilic cu cel latin — comisia însărcinată să studieze problema arăta: „considerînd că *literele latine au o origine comună cu limba noastră naţională;* că cea mai mare parte din aceste litere erau de obşte adoptate şi pînă astăzi şi este şi drept ca limba noastră să ia posesia completă a acestei vechi a ei proprietăţi; hotărăşte ca de acum înainte să se adopte literele latine, atît în cărţile didactice, cît şi în scriere". Vezi E. Vîrtosu, *Chiricale II. Note despre introducerea oficială a alfabetului latin în Principatele Române, 1856—1859*, Bucureşti, 1942, p. 26 (extras din

el arată că această scriere „include în ea și semne latine".[29] În ceea ce privește limba lor propriu-zisă, chiar dacă ea a luat cîte ceva din vechea germană transilvăneană și din limba ungară, totuși *„latina biruiește"*, așa încît *„în cea mai mare parte ea a rămas pînă în ziua de astăzi la forma ei romană"*.[30]

Problema pusă de Tröster la 1666 cu privire la originea limbii române din latina populară este astăzi elucidată de lingviști și de istorici și nu altfel decît gîndea el la acea dată, evident cu corectivul că e limpede acum că poporul român s-a format din daci și din romani, iar limba română s-a format preponderent din limba latină.[31]

„Arhiva românească", VIII, 1942). Vezi și D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, București, 1961, p. 73—99 (Cap. *Ortografia cu litere latine a limbii române*). Cf. Stoicescu, *Unitatea*, p. 72.

29 Trebuie să subliniem aici faptul că, pînă în sec. XV — începutul sec. XVI, parte din români utilizau încă alfabetul latin. Folosind o știre dată de Flavio Biondo la 1453, despre „limba latină țărănească și puțin gramaticală" (ca și Tröster!), auzită de el de la niște „valahi din regiunea Dunării", I. Gheție a susținut că știrea se referă la scrierea românească cu litere latine *(Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice și lingvistice*, București, 1974, p. 21—29). Mai tîrziu, pe la 1509, M. A. Coccio Sabellico — cunoscător și el al realităților românești — afirma, la rîndu-i, că românii utilizau „scrierea cu litere latinești". Vezi Al. Niculescu, *Romanitatea românească și cultura latină (sec. XI—XIV)*, în „Cercetări de lingvistică", 1981, nr. 1, p. 24. Vezi, de asemenea, Stela Toma, *Probleme ale studierii vechilor texte românești în alfabet latin*, în „Rev. de istorie și teorie literară", 1981, nr. 2, p. 157—162.

30 Tröster, p. 353 (106).

Nu putem să nu remarcăm aici observația făcută de Antonio Bonfini — cunoscut lui Tröster, după afirmațiile sale — despre *puterea de rezistență cu totul deosebită a limbii române:* „dacă va socoti cineva bine năvălirile necontenite ale sarmaților și goților, apoi revărsările hunilor, ale vandalilor și gepizilor, ale germanilor și longobarzilor, cum nu se va minuna că s-au păstrat pînă acum între daci și geți urmele limbii latine? Românii s-au luptat în așa fel, încît par a se fi războit mai mult pentru păstrarea limbii decît pentru viață" *(Ita reluctantur Valachi, ut non tantum pro vitae, quantum pro linguae incoluminate certasse videantur)*. Vezi A. Bonfinius, *Rerum hungaricarum decades*, Basel, 1568, p. 542. Cf. Stoicescu, *Unitatea*, p. 63.

31 Vezi amănunte la Stoicescu, *Continuitatea*, p. 128—147. (Cap. *Unde s-a format limba și poporul român. Influențele străine. Argumentele filologice ale continuității).*

Pentru convietuirea dintre daci și romani — negată de așa-numiții „daciști" din vremea noastră — deosebit de interesante sînt constatările făcute de Maria Comșa, *Quelques conclusions historiques concernant le I-er millénaire de n.e. fondées sur l'origine des mots se rapportant à la famille et aux liens de parenté dans la langue rou-*

Cele mai noi cercetări constată că daco-geții au fost asimilați sub raport lingvistic foarte repede, înainte chiar de retragerea aureliană, adică în 17 decenii.[32] Limba latină a devenit de îndată limba oficială a administrației și armatei, chiar dacă dacii au vorbit în familie, o vreme, limba lor. Căsătoriile mixte au grăbit latinizarea limbii pînă la a doua sau a treia generație.

Latinizarea limbii a continuat și după retragerea aureliană, în general prin factori precum: *„propagarea pe scară largă a creștinismului în limba latină"*, legăturile cu romanii din sudul Dunării, folosirea sistemului monetar roman, revenirea stăpînirii romano-bizantine la nordul Dunării sub Constantin cel Mare și Justinian, cînd Banatul, Oltenia și Muntenia au intrat din nou în componența Imperiului.[33]

O dovadă cît se poate de concludentă despre existența unei populații romanizate, care vorbea limba latină, la nordul fluviului în sec. IV e.n. o constituie cuvintele de origine latină

---

maine, în „Thraco-Dacica", 1982, p. 76—84, care aduce dovezi lingvistice despre această conviețuire, în primul rînd în cadrul familiilor mixte: cuvintele de origine dacică privesc îndeosebi partea femeiască, iar cele latine mai ales pe bărbați.

32 O dovadă concludentă în acest sens o constituie inscripția descoperită la Gornea, în Banat, care „probează faptul că ostașii grăniceri, acei limitanei, vorbeau la sfîrșitul secolului al III-lea sau începutul celui următor o limbă latină destul de bună, asemănătoare cu cea vorbită în oricare alt colț al imperiului". Vezi N. Gudea — I. Dragomir, *Cărămida romană cu text cursiv din secolul al IV-lea descoperită la Gornea*, în „Banatica", III, 1975, p. 99—121. După cum au dovedit-o descoperirile de la Biertan, Socetu și Curcani, în secolul IV e.n. localnicii foloseau scrisul în limba latină.

Deosebit de interesante sînt constatările lingvistului I. I. Russu, *Etnogeneza românilor. Fondul autohton traco-dacic și componenta latino-romanică*, București, 1981, p. 145, care arată cum au adoptat localnicii limba latină: „Învățarea noii limbi trebuie să fi fost defectuoasă: acel *sermo rusticus et provincialis* s-a generalizat cu multe lipsuri și reduceri, sesizabile și azi în limbile romanice, dar mai ales în românește, unde substratul lexical preroman este mai puternic decît oriunde: dovadă că, învățînd și vorbind treptat latina, localnicii noștri autohtoni n-au putut să uite dintr-o dată, total, idiomul strămoșesc, care a dus o luptă dîrză cu limba oficială și din care (în epoca bilingvismului) s-au păstrat cele 160 (inițial desigur mai multe) cuvinte integrate în noua limbă a populației provinciale".

După același autor (p. 156), „româna este rezultatul transplantării limbii latine rustice în gura unor populații ce vorbiseră un idiom indoeuropean unitar".

33 Mircea Mușat și I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 61. Vezi și infra, p. 125—127.

din *Biblia* lui Ulfila, cuvinte ce nu au putut fi împrumutate decît de la populaţia daco-romană, cu care goţii au venit în contact.[34] În plus, scriitorul Auxentius ne-a păstrat preţioasa informaţie că Ulfila predica în limba gotă şi în limba latină. „Pe seama cui a putut predica episcopul amintit, în limba latină, dacă nu pe seama dacilor romanizaţi şi creştinaţi", se întreba, cu drept cuvînt, istoricul I. Moga, unul din cei mai pasionaţi şi pricepuţi apărători ai continuităţii daco-romanilor.[35]

Constantin Daicoviciu scrie şi el că latina s-a propagat mai ales în mediul rural, împînzit cu militari şi veterani, iar latina a fost *„cea rustică"*, romanii imprimînd odată cu aceasta şi o *„forma mentis"* romană, exprimată în relaţiile dintre oameni, în arhitectura caselor, în construcţia edificiilor publice etc.[36]

Nicolaus Machinensis, episcop de Modrussa, în lucrarea *De bellis Gothorum* (1473) arată că românii, deşi folosesc limba ilirică (slavonă), limba lor autohtonă pe care o vorbesc din copilărie este latina, iar episcopul polonez Jan Laski precizează la Conciliul din Lateran (1514) că moldovenii au grai comun cu cel rutean (slavon), dar vorbesc *italiana de rînd — italico vulgari*. Cei care recunosc în limba latină sursa limbii românilor sînt nenumăraţi.[37] Al. Rosetti preferă însă termenului de „latina vulgară" pe acela de latina vorbită, sau latina conversaţiei curente, adică latina vorbită de majoritatea clasei mijlocii în ultimele secole ale Republicii şi ale Imperiului.[38]

---

34 Vittoria Corazza, *Un' altra prova della continuità daco-romana: le parole latine in Ulfila*, în „Acta Historica", VIII, 1968, p. 41—48.

Despre limba vizigoţilor, reconstituită cu ajutorul Bibliei lui Ulfila, vezi H. Wolfram, *Die terwingische Stammesfassung und der Bibelgotische*, în „Mitteilungen des Instituts für Osterreichische Geschichtfaschung", 1975—1976. Pentru religia goţilor vezi îndeosebi H. E. Gisecke, *Die Ostgermanen und der Arianismus*, Leipzig-Berlin, 1939 şi E. A. Thompson, *The Visigots in the time of Ulfila*, Oxford, 1966.

35 „Transilvania", 1943, nr. 3, p. 15. Vezi şi Stoicescu, *Continuitatea*, p. 149—150 şi Gheorghe Ştefan, *Mărturii ale unei civilizaţii (Continuitatea pe teritoriul Daciei)*, în MI, 1970, nr. 2, p. 4.

36 Constantin Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, în „Apulum", VII, 1968, p. 268—269.

37 Ştefan Pascu, *Premisele unităţii politice a românilor* în „Apulum", VII, 1969, p. 42—43. Noi am reţinut doar ideea cu *italico vulgari*, dar autorul adună o bogată informaţie referitoare la latinitatea limbii române, înainte de apariţia cărţii lui Armbruster. Vezi şi Armbruster, *Romanitatea*, p. 54—56 şi 74.

38 Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1986, p. 83, 87, cu o largă bibliografie de specialitate.

Şi Vasile Pârvan socoteşte originea limbii române în *latina vulgară*, mai ales pornind de la cuvîntul *Dumnezeu* care se regăseşte în felul acesta, fără i, de la Domne Deus, în loc de *Dominus* Deus, numai la români.[39] Nu zicem *Duminezeu*, cum ar fi trebuit să reiasă din latina cultă.

Slavii au învăţat româneşte în Transilvania, „pentru că limba română participa la prestigiul civilizaţiei romane". Traiul împreună a dus la asimilarea slavilor de către români. Tot aşa s-a întîmplat şi cu latinizarea provinciilor dunărene. Deşi latina era vorbită de puţini, „ea a fost impusă de cuceritori ca limbă de civilizaţie, dotată cu un mare prestigiu. De aceea şi slavii „au deprins limba populaţiei romanizate şi s-au romanizat".

Al. Rosetti ajunge la aceste concluzii pe considerente de logică lingvistică. Spre exemplu, slavii, învăţînd româna, au introdus forme de pronunţare specifice limbii slavone, pe care altfel românii nu le-ar fi putut introduce în vorbirea lor zilnică, ci ar fi pronunţat sunetele slave după manieră românească.[40]

Unii cercetători superficiali s-au referit şi la slavonă ca sursă a limbii românilor, şi chiar Tröster o pomeneşte ca limbă scrisă, paralel cu latina. Al. Rosetti lămureşte pe scurt în cele de mai sus cum a fost cu slavona.

Limba slavonă însă,[41] pe lîngă multele necazuri pe care ni le-a produs, atrăgînd adesea asupra noastră părerea că am

---

39 Vasile Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, p. 101—106.

40 Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1987, p. 268—269. Despre asimilarea completă a slavilor, pe la mijlocul sec. X, vezi şi notele la N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, Bucureşti, 1985, ed. îngrijită de Radu Constantinescu, p. 70, nota 23.

41 Influenţa slavă asupra limbii române — mult exagerată cu două-trei decenii în urmă — a constituit obiectul a numeroase studii, dar specialiştii nu au ajuns la concluzii prea ferme cu privire la datarea receptării acestei influenţe. I. Pătruţ, *Studii de limbă română şi slavistică*, Cluj, 1974, susţine că influenţa slavă ar fi început de-abia în sec. X, adică *după* transformarea latinei dunărene într-o limbă deosebită de latină şi de celelalte limbi romanice, în timp ce un alt specialist, G. Mihăilă, *Criteriile determinării împrumuturilor slave în limba română*, în „Studii şi cercetări lingvistice", 1971, nr. 4, p. 353, consideră că limita inferioară a pătrunderii împrumuturilor slave este sec. VI—VII. Vezi şi *Istoria limbii române*, II, Bucureşti, 1969, p. 15, unde se susţine că nu există dovezi concludente că limba română ar fi primit vreun cuvînt sau vreo formă slavă înainte de sec. IX, cu alte cuvinte că influenţa slavonă s-a exercitat după încheierea procesului de etnogeneză a românilor.

fi slavi, ne-a adus şi un foarte mare bine, mai ales atunci cînd ungurii spun că au găsit Transilvania goală. Un studiu al lui Emil Petrovici vine cu un argument zdrobitor în privinţa aceasta, de ordin lingvistic, dovedind că viaţa în comun a slavilor şi a românilor înainte de venirea ungurilor a produs un vocabular comun, mai ales toponime pe care ungurii le-au găsit la venirea lor şi pe care, pe de o parte, pe unele *le-au tradus* în ungureşte, nu le-au dat ei, iar pe de altă parte, pe altele le-au preluat cu înţelesul lor slavo-român, fără să le mai traducă în ungureşte, limbă în care n-au nici un înţeles.

Vom încerca să reţinem cîteva exemple concludente, aşezîndu-le, ca şi pe ale lui Tröster, într-un fel de tabel uşor de citit şi văzut:

Slavoneşte	Româneşte	Ungureşte
Belugradu	Bălgrad (Alba Iulia)	Gyulafehérvár
Trunava	Tîrnava (hidronim)	Küküllö
Crunavoda	Cernavoda (hidronim)	Feketeviz
Bela reka	Belareca (Severin)	Feyerviz (1436)
Bystra	Valea Bistri (Maramureş)	Sebuspatae (1353)
Kozile	Cozla (Sălaj)	Kecskes
Kraljeva	Craiova (Alba)	Királypatak
Kraljeva	Craiova, Craiva (Bihor)	Keralmezei (1344)
Rakova	Racova (Satu Mare)	Rákosterebes
Vlaha	Vlăhiţa (Odorhei)	Oláhfalu
Vlaxa	Vlaha (Cluj)	Magyarfenes, Olafenes (1332—1337)
Zlasti	Zlaşti (Hunedoara)	Zalasd, Slasd (1362)
Vrubova	Gîrbova, Gîrboviţa (Alba)	Orbó
Sliviniku	Slimnic (Sibiu)	Szelindek
Loviniku	Lovnic (Tîrnava Mare)	Lemnek
Lipova	Lipova (Timiş)	Lippa
Daliniku	Dalnic (Trei Scaune)	Dálnok [42]

42 Ne oprim aici. Lista la Emil Petrovici continuă; cf. *La population de la Transylvanie au XI-e siècle*, în „Revue de Transylvanie", tome X, nr. 1—2, 1944, Sibiu, p. 79—80.

Tot aşa s-a întîmplat cu numele de ape: *Criş, Timiş, Ampoiu, Mureş, Olt, Someş,* care sînt nume vechi dacice şi latineşti şi pe care ungurii le-au preluat, maghiarizîndu-le uşor.[43]

În bazinul Crişului Negru şi al Crişului Repede ungurii au transcris pur şi simplu numele româneşti.

Româneşte	Ungureşte
Albeşti	Albest, Alebelfalva (1508)
Rîpa	Rippa, Körösmart
Dobreşti	Dobrest
Roşia	Rossia, Rossa (1445)
Copăceni	Kapocsány
Mesteacăn	Mesztäkon
Ţărmurea	Cermura [44]

Foarte interesante sînt două toponime care demonstrează că românii rămaşi la mmte au păstrat numele româneşti ale unor rîuri care la cîmpie au fost traduse în slavonă şi preluate în maghiară.

Slavonă	Maghiară	Română
Bâstrika	Beszterca	Repedea (de la *rapidus* latin)
Bistra	Sebeş	Frumoasa [45]

Întorcîndu-ne la Tröster, vom observa acum două lucruri: mai întîi, că a intuit bine provenienţa limbii române din limba latină vorbită, şi că ea este evident mai veche decît maghiara în Transilvania, ceea ce se dovedeşte prin toponimele slavone, găsite de unguri aici, căci slavii au venit cu cîteva secole înaintea lor. Toponimele vorbesc bineînţeles şi de faptul că Transilvania nu era goală la venirea ungurilor.

Cu privire la originea limbii române din latina vulgară, rustică s-a scris mult şi specialiştii sînt în general de acord că acest lucru e valabil pentru toate limbile romanice. La

43 *Ibidem*, p. 71—72.

44 *Ibidem*, p. 91.

45 *Ibidem*, p. 94; v. şi N. Drăganu, *Toponimie şi istorie*, Cluj, 1928, p. 72, 73, 151 şi Stoicescu, *Continuitatea*, p. 227—237.

sfîrşitul secolului al XVI-lea se va afirma acest lucru de către savanţii H. Estienne şi C. Cittadini.[46]

Mai tîrziu, va spune acelaşi lucru Petru Maior, observînd că a existat o „latină stricată de la floarea limbii latine" şi una cultă, care se învăţa la şcoală cu ajutorul gramaticii şi în care latinii îşi scriau cărţile. La obiecţia unora că în limba română ar fi puţine cuvinte latine, în dialogul dintre unchi şi nepotul devenit *advocatus diaboli* din raţiuni de expunere, Petru Maior pune în gura unchiului: „*Numai acelora li se pare a nu fi multe cuvinte latine în limba românilor, cari alătură limba cu cea latină grămăticească şi nu socotesc de limbă latină* (pe) *cea poporană*". P. Maior arată însă că precum latina „cea gramaticească" tot aşa şi cuvintele „poporane" păstrează în ele rădăcinile vechi „în însele încuibate".

El învinuieşte caracterele cirilice pentru ascunderea originii latine a limbii române: „Apoi drept că, pînă vor scrie românii cu slove cirilicești, (pe) care le întrebuinţează sîrbii şi ruşii, şi care cu acea viclenie sînt băgaţi întru români, ca cu tot să se steargă limba română; cu atîta funigene au acoperit boereasca lor faţă şi ca într-o neagră luptă fără speranţă de scăpare amar le ţin închise! De cîte ori nu s-au întîmplat mie — scrie mai departe P. Maior — de îndoindu-mă de vreun cuvînt oare latineşte este, cît l-am scris cu litere sau slove latine îndată cu strălucire i se văzu *latina lui faţă* şi părea că rîde asupra mea cu bucuria că l-am scăpat de sclavie şi de calicele chirilicești petice".[47]

De la P. Maior ideea originii limbii române din latina vulgară a trecut la Timotei Cipariu, căruia i-a închinat un studiu recent Carmen-Gabriela Pamfil[48] şi din care vom cita cîteva pasagii alese din opera lui T. Cipariu. „Limba românească, în fundament, după materie şi formă, e însăşi limba romană vulgară a coloniştilor romani aduşi în Dacia, iar nu slavica — originară iar nu amestecată din slavică, grecească, ungurească etc. —, deşi în decursul atîtor sicli (secoli) de la Traian pînă astăzi a păţit multe schimbări fonetice, a pierdut

46 *Introduction aux études de lingvistique romane*, Paris, 1966, p. 22; apud Carmen-Gabriela Pamfil, *Latina populară de la baza românei în concepţia lui Timotei Cipariu*, în „Limba română", XXXVI, 1987, nr. 3, mai-iunie, p. 175.

47 La M. Galiţa, *Limba literară în Ardeal în perioada 1770—1830, Studiul limbii lui P. Maior*, în „Viitorul", XVII, 3—4, Iaşi, 1914, p. 4—8.

48 Citat mai sus, nota 46.

multe cuvinte și forme romane și a cuprins în sinești nenumărate cuvinte străine și foarte puține forme, din cauza conlocuirii cu alte ginți de altă origine și limbă".[49] Și în altă parte Cipariu arată că limba română „și-a luat începutul din limba romană rustică, precum se vorbea pe la începutul clasicității".[50] Limba aceasta rustică, după Cipariu, nu era o limbă degradată, coruptă, căzută din puritatea limbii lui Cezar și Cicero, cum părea a crede P. Maior, ci ea reprezenta punctul de plecare atît pentru latina clasică, „gramaticească", precum o numea P. Maior, cît și pentru limbile romanice, numai că în momente diferite.[51]

Toate acestea îi erau cunoscute și lui Tröster cu mai mult de o sută de ani înaintea lui Petru Maior și cu două sute de ani înaintea lui T. Cipariu, ceea ce dă și mai multă forță argumentelor acestora din urmă.

Teza lui Tröster despre originea limbii române din latina vulgară își poate găsi un apărător și în cercetările lui G. Popa-Lisseanu. El arată cum pe *tablele cerate* descoperite la Abrud s-a scris o limbă deosebită de cea cultă.[52] Tröster dă exemple de limbă populară și din inscripții pe pietre. G. Popa-Lisseanu spune că, în general, pe pietre se scria în limba cultă, de către cei care vorbeau latina literară. *Tablele cerate* erau la îndemîna oamenilor mai simpli care scriau cum vorbeau. De aceea G. Popa-Lisseanu susține că poate dovedi existența a două limbi latine, dintre care una, cea cultă, a dispărut din vorbire și a rămas doar în cărți. Așadar, Tröster a intuit bine.

Iată ce spune G. Popa-Lisseanu: „*Limba română, pusă în raport cu graiul vulgar al romanilor, prezintă un interes cu mult mai mare decît cînd e pusă în raport cu cea clasică*". El dă și mai multe exemple, așa cum a dat și Tröster. Vom reține unul, cel mai concludent. Un martor care a trebuit să semneze pe un contract de vînzare a scris *segnai* în loc de *signavi*. G. Popa-Lisseanu crede că nu cunoștea bine limba latină. Probabil. Dar e de crezut că el a

49 La Carmen-Gabriela Pamfil, *op. cit.*, p. 173.
50 *Ibidem*, p. 174.
51 *Ibidem*, p. 176.
52 Despre aceste tăbliță cerate vezi mai nou Cristian Trancotă, *Aspecte din viața social-economică a Daciei romane pe baza tăbliței cerate de la Alburnus-Maior*, în vol. *2050 de ani de la crearea statului dac centralizat al lui Burebista*, București, 1980, p. 127—134.

scris așa cum o vorbea. Și cît e de aproape acest *segnai*, observă G. Popa-Lisseanu, de perfectul simplu al nostru: *semnai!* El spune că T. Cipariu considera textul *secodo auctor segnai* ca cea mai veche urmă de limbă română. *Secodo* e desigur în în loc de *secondo*, în limba populară *n* dinaintea lui *s* dispărînd, ca în *masa* de la *mensa*, *rămas* de la *remansum*, *măsoară* de la *mensura*.[53]

53 G. Popa-Lisseanu, *Romanica, studii istorice, filologice și arheologice*, București, 1926, p. 255, 258, 260.

În legătură cu primele cuvinte românești înregistrate în istorie, este cunoscut episodul cu *„torna, torna, fratre"*. Un soldat a strigat aceste cuvinte către altul în anul 587, în timpul unei ciocniri dintre bizantini și avari. Celui de dinainte îi căzuse ceva de pe catîrul care-i ducea bagajele de război și comandantul său din urmă i-a atras atenția prin cuvintele de mai sus. Episodul e notat de *Teofilact Simocata* (cca. 630) și de Teofan (cca. 812).

J. Thunmann (1774) a interpretat strigătul drept prima atestare a limbii române. Se știe că limba franceză a fost atestată întîi în anul 842, iar italiana în 960. Tot în sensul lui Thunmann au interpretat cuvintele și G. Șincai, A. D. Xenopol, Al. Philippide și cehul C. Jirecek în 1876.

Mai tîrziu, istorici ca P. Șt. Năsturel (1956), filologi ca Al. Rosetti (1960—1968), G. Ivănescu (1980), I. Coteanu (1981), I. Fischer (1985) au spus că, fără a fi vorba de limba română propriu-zisă, *îndemnul a fost exprimat în acea formă a latinei populare ce avea să devină curînd limba română*. Avem de altfel verbul *a se întorna*. G. Brătianu (1939) și S. Pop (1945) admiteau însă teza lui Thunmann. Cele de mai sus, după dr. Constantin Dominte, care acceptă teza Năsturel, Al. Rosetti și ceilalți (v. „Albina" din 8 aug. 1987, p. 10).

Vezi și: Al Rosetti, *Despre torna, torna, fratre*, în vol. *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 467—468; P. Năsturel, *Quelques mots de plus à propos du torna fratre de Théophilacte et de Théophane*, în B.B., II, 1966, p. 217—222; I. Glodariu, *În legătură cu „torna, torna, fratre"*, în AMN, I, 1964, p. 483—488, etc.

Despre evoluția latinei provinciale de la „torna, torna" pînă la românescul Petre, vezi Vl. Robu, *De la torna, torna, fratre la Petre, numele unui român dobrogean din secolul al X-lea*, în „Pontica", VI, 1973, p. 229—243.

Vezi și considerațiile lui Vladimir Iliescu, *Observații despre romanitatea dunăreană în jurul anului 600 e.n.*, în vol. *Antichitatea și moștenirea ei spirituală*, București 1980, p. 249—274, care conchide că, pe la 600 e.n., populația din stînga și din dreapta Dunării se afla în faza general romanică, ca și cele din alte regiuni ale Europei, unde se vor dezvolta limbi și popoare neolatine.

Capitolul IV

CONTINUITATEA ŞI UNITATEA ROMÂNILOR PE TERITORIUL VECHII DACII

„Tot aşa trăiesc şi azi aceşti urmaşi ai romanilor, în toate aceste trei ţări".

Tröster

Interesul pentru români din partea cronicarilor saşi a fost de la început firesc, deoarece românii erau pămîntenii, populaţia majoritară, iar saşii erau veniţi din alte părţi. Încercarea de a-şi justifica o autohtonie artificială n-a putut ţine multă vreme. Istoria, îngăduitoare uneori şi numai pentru o vreme, nu poate fi falsificată sau manipulată. Şi aici ne vin în minte cuvintele marelui nostru istoric N. Iorga, care spunea: „să nu ne închipuim că, vreodată, un om sau o naţie poate birui prin înşelăciune sau dibăcie". S-a văzut repede că saşii nu erau nici geţi, nici măcar goţi, ci că veniseră de undeva din Occident în secolul al XII-lea, în timpul domniei regelui Géza al II-lea (1141—1162).

Foarte devreme, avînd mulţi cărturari, mai ales printre pastori, saşii au încercat să-şi reconstituie istoria şi să alcătuiască un număr cît mai mare de cronici asupra trecutului lor şi un fel de jurnale asupra prezentului. Scriind despre ei înşişi, nu se putea, ca într-o horă în care erau prinşi cu toţii, locuind împreună, să nu se lovească şi de românii care reprezentau majoritatea în Transilvania.

Un fapt deosebit de important este acela că saşii au fost printre primii cronicari ai vieţii românilor din Transilvania. Şi nu numai atît. Vorbind despre românii din Transilvania, eruditi şi, prin însuşi acest fapt comparatişti, cronicarii saşi s-au referit la românii de pretutindeni, la români ca neam unitar, scriind despre ei ceea ce românii înşişi îşi spuneau pe atunci mai ales prin viu grai. Primele cronici româneşti au fost cele păstrate şi transmise prin tradiţie, aşa cum va observa şi Tröster: *„Aşa am pomenit"*. Şi poate că la nici un popor din lume tradiţia n-a fost mai puternică şi n-a jucat un rol mai catalizator pentru unitatea de neam, de limbă, de credinţă, de cuget şi de simţire, ca la români.

Interesul sașilor pentru români începe destul de devreme. În secolul al XV-lea un preot catolic din Țara Bîrsei însemna marea victorie a lui Dan al II-lea — numit și cel Viteaz — asupra turcilor (26 februarie 1423). Firul conducător al acestui interes e urmărit cu acribie de A. Armbruster. Un sas sibian nota în 1432 o invazie turcească la care a participat — silit de otomani — și domnitorul Alexandru Aldea. La 1493 preotul Blasius din Cristian povestea o incursiune a lui Ali-Beg asupra regiunii Sibiului, în luna ianuarie.

În secolul al XVI-lea apar mai multe cronologii. Thomas Bomelius sau Bomel († 1592), magistrat în Sibiu, apoi preot la Slimnic, alcătuia în 1556 o *Chronologia Rerum Ungaricum*, tipărită la *Coronae* (Brașov). Un singur exemplar se află în Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu. El scria despre evenimentele dintre anii 366—1554, cu multe referiri la români, care ar trebui scoase la iveală într-o zi.

Dintre foarte mulți alții care i-au urmat, poate cel mai important este *Georg Reichersdorffer* din Sibiu (cca. 1495—după 1554), diplomat, care a stat de două ori și timp îndelungat (1527 și 1535) la curtea lui Petru Rareș ca sol al lui Ferdinand de Habsburg și care a alcătuit o descriere a Moldovei în 1541. În 1550 a alcătuit și o descriere a Transilvaniei.[1] Pe amîndouă le-a citit și amendat celebrul Johannes Honterus (cca. 1498—1549) din Brașov, reformatorul sașilor din Transilvania.

Ce știa și ce spune, în esență, Reichersdorffer despre români? Urmînd în general pe Enea Silvio Piccolomini, el afirma romanitatea, continuitatea și unitatea tuturor românilor, argumentîndu-le istoric, lingvistic, economic, geografic și etnografic. Ca argument nou în susținerea tezei romanității poporului român, Reichersdorffer invocă datinile și portul care sînt întocmai cu ale strămunilor săi.[2]

Johannes Honterus merită amintit și ca alcătuitor al unei hărți a spațiului românesc, hartă tipărită la Basel în 1542. Pe această hartă este scris deasupra întregului teritoriu locuit de români cu litere mari DACIA și cu litere mai mici numele celor trei provincii care făceau parte din teritoriul vechii Dacii: Transylvania, Valachia și Moldavia. Ținînd seama de faptul că

1 *Chorographia Moldovei și Chorographia Transilvaniei.* Cele mai multe pasaje din ele au fost traduse și comentate de Maria Holban în *Călători străini*, I, București, 1968, p. 181—230.

2 A. Armbruster, *Romanitatea*, p. 88—89; idem, *Dacoromano-Saxonica*, p. 47—48.

această hartă a fost reprodusă pînă la 1628 în nu mai puţin de 58 de lucrări apărute în Europa, ea a contribuit în mod deosebit la răspîndirea noţiunii de Dacia, cu sensul de teritoriul locuit de români.[3]

Un alt lucru demn de menţionat în legătură cu Honterus e vizita pe care a făcut-o în Moldova şi Ţara Românească, în căutare de manuscrise rare. El a găsit într-o bibliotecă din Ţara Românească, probabil într-o mănăstire, un manuscris conţinînd scrieri ale lui *Nil Ascetul* şi ale lui *Thalasie*, autori isihaşti, pe care i-a editat la Braşov în 1540.[4] Ediţia lui Honterus e, fără îndoială, prima publicare a lui *Nil Ascetul* şi a

---

3 Vezi mai nou: Paul Binder, *Johannes Honterus Karten und Beschreibungen der rumänischen Lander*, în RRH, 1973, nr. 6, p. 1049 şi urm.; Gernot Nussbächer, *Johannes Honterus sein Leben und Werk in Bild*, ed. II-a, Bucureşti, 1974, p. 52—53; Gerhard Engelmann, *Die Daciakarte in Johannes Honterus Kosmographie*, în F.V.L., 1977, nr. 1, p. 83 şi urm. şi Stoicescu, *Unitatea*, p. 141—142.

4 După ediţia lui Honterus, Michael Neander (1525—1595) a făcut o nouă ediţie la Basel, în 1559. Alte amănunte bibliografice la Armbruster, *op. cit.*, p. 49. Acesta nu aminteşte însă de Thalasie. Ediţia lui Honterus e menţionată în: Academia Scientiarum Hungarica Bibliotheca Nationalis Hungariae Szechenyiana, *Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum 1473—1600*. Aedibus Academicis Budapestini, 1971, p. 103, la nr. 40:

a) (Pseudo) — Nilus, Νειλου Μοναχου κεΦαλαια,

b) Thalasius: Αββα θαλασιου εκ τῆς περι αγαπῆς και ευκρατειας κειραλαιων , Coronae, MDXL (Braşov, 1540).

Despre cartea lui Honterus a se vedea Johannes Seivert, *Nachrichten von ungarischen gelehrten Siebenbürgens und ihren Schriften*, Presburg 1785, p. 178; de asemenea Ioseph Trausch, *Schriftsteller Lexikon oder biographisch-literärische Denk Blätter der Siebenbürgen Deutschen*, vol. I—III, Kronstadt (Braşov), 1868—1871, vol. IV, Ergänzung von Friedrich Schuller, Hermannstadt (Sibiu), 1902, vol. II, la p. 208, vol. IV, la p. 212.

Un exemplar din ediţia lui Honterus se găseşte la Biblioteca bisericii evanghelice din Braşov, iar o fotocopie la Biblioteca Naţională din Budapesta. Exemplarul din Braşov, mărime 160×110, are 35 p.+5 p. albe, e tipărit în l. greacă, cu cerneală neagră. Are titlu cu chenar şi decoraţiuni şi cu stema Braşovului. Legat în lemn şi piele ornamentată. E menţionat în *Tipărituri româneşti (1539—1750) existente la Braşov, catalog*, Braşov, 1980, p. 5, la nr. 8. Honterus publicase în 1539 şi opere ale lui Augustin. Ediţia lui *Nil Ascetul* (1540) este cea dintîi ediţie a acestei opere. Ediţia de la Basel din 1559 a fost o traducere în limba latină; a fost reeditată şi inclusă apoi în Migne, *Patrologia greacă*. V. *De la Honterus la Oberth* sub redacţia lui Hans Barth, în rom. de Peter Sragher, prefaţată de I. M. Ştefan, Ed. Kriterion, Bucureşti, 1985, p. 23.

lui *Thalasie* în spațiul românesc.[5] E o mărturie în plus asupra răspîndirii isihasmului în Țările Române în veacul al XVI-lea, care poate fi adăugată mărturiilor din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, scrise nu cu mult înainte, și fondului de manuscrise descoperite și inventariate de noi la mănăstirea Dragomirna în 1953, despre care a scris I. Iufu și a clarificat unele lucruri D. Zane[6] (Dan Zamfirescu) în legătură cu adevăratul descoperitor. Prezența acestui manuscris în Țara Românească ca și tipărirea lui în Transilvania, care le-a scăpat multora, pot fi adăugate și ca dovezi în plus pentru paternitatea lui Neagoe ca autor al *Învățăturilor*, prin aceea că, la începutul secolului al XVI-lea, isihasmul avea o tradiție în cultura românească, deci era posibilă scrierea *Învățăturilor* atunci, din acest punct de vedere.

Dintre saşii care s-au ocupat de români în secolul al XVI-lea, mai merită o menționare specială *Johannes Jacobinus* (1574—1603) din Cluj. Acesta a fost secretar al principelui Sigismund Báthory și l-a însoțit în campania din Țara Românească din anul 1595, iar mai apoi a făcut parte din cancelaria transilvană a lui Mihai Viteazul. După 1601 a trecut în slujba lui Moise Székely și a murit în lupta de lîngă Brașov, în 1603. Johannes Iacobinus a tipărit în 1596, la Cluj, o *Enarratio*, în care descrie campania din Țara Românească, amintită mai sus.[7]

Un preot sas din Tălmaciu, *Johannes Lebelius* (Lebel) (cca. 1490—1566), consacră satului său un *Cîntec istoric*, în care vorbește și de români, arătîndu-le originea romană și continuitatea pe pămîntul lor după retragerea aureliană.[8]

Înaintea lui Tröster au mai scris, *Christian Schesaeus* (cca. 1535—1585), pastor în Mediaș, *Ruinele Panonice*, tot un poem

5 Nil Ascetul a fost contemporan cu împăratul Teodosius (379—395). A avut o corespondență pe teme dogmatico-filozofice cu conducătorul goților, Gainas (cca. 400) și cu împăratul Arcadie (407); cf. D. Stăniloae, *Filocalia*, I, Sibiu, 1947, p. 143.

6 Vezi „Luceafărul" nr. 49 din 10 dec. 1983, p. 7.

7 *Brevis enarratio rerum a Serenissimo Transilvaniae Principe Sigismundo Anno MDXCV gestarum*, în I. G. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum veteres ac genuini*, Viena, 1747, p. 742—756. Cf. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 50—51, care remarcă faptul că Jacobinus „anticipează o tendință istoriografică ce va deveni denigratoare la adresa românilor îndată ce aceștia se vor manifesta ca un factor politic activ în viața Transilvaniei".

8 Johannes Lebelius, *De oppido Thalmus. Carmen historicum*, ed. Johannes Seivert, Cibinii, 1779. Cf. Armbruster, *op. cit.*, p. 51—52.

istoric, în care de asemenea apar și românii cu cele trei țări ale lor, apoi *Leonhard Uncius*, din Orăștie, *Albert Huet* (1537—1607) care a scris *Oratio de origine et meritis Saxonum*[9] și încă mulți alții, precum *Simion Nösner* din Hălchiu, *Simon Paulinus* din Bod, *Andreas Hegyes* din Brașov, și tot din Brașov *Paul Sutoris*, *Paul Fenescher*, *Martin Banfi*, *Peter Banfi*, *Valentin Gockesch* și *Michael Weiss*, cu aceștia din urmă intrînd în secolul al XVII-lea, cînd numărul celor care lasă însemnări scrise se înmulțește. În secolul al XVI-lea s-au înregistrat cca. 60 de astfel de jurnale săsești, semnate sau anonime, iar în secolul următor cca. 100, după care numărul lor a început să scadă simțitor.

Unul din cei mai importanți cronicari sași din sec. XVII este *Georg Kraus* (1607—1679), despre care Armbruster scrie: „În întreaga istoriografie săsească medievală, nu există o operă care să egaleze monumentala sa *Cronică a Transilvaniei* (1608—1665). Opera aceasta se bazează în cea mai mare parte pe istoria trăită de autorul ei, dar și pe anchete anume făcute pentru aflarea evenimentelor de seamă, ca și pe documente istorice de certă valoare și demne de încredere. Georg Kraus prezintă istoria Transilvaniei în strînsă legătură cu cea a Moldovei și a Țării Românești, a căror interdependență a intuit-o cum rar a mai făcut-o un alt istoric medieval de la noi... Cronica lui Kraus este un izvor de primă mînă pentru istoria românilor din această perioadă".[10]

Ceea ce spune Armbruster despre Kraus i se potrivește și lui Tröster. Tröster are însă avantajul că și-a *publicat* opera în 1666, pe cînd cea a lui Kraus a rămas multă vreme în manuscris, deci greu accesibilă,[11] tot așa cum a rămas netipărită,

9 Tipărit de Mathias Miles la Sibiu, în 1670, apoi în latinește de Johannes Seivert la Presburg în 1785 și în alte ediții mai noi.

10 Armbruster, *op. cit.*, p. 66.

11 A fost tipărită abia în 1862 și 1864: *Siebenbürgische Chronik des Schässburger Stadtschreibers Georg Kraus 1608—1665*, Viena, 1862—1864. A fost reeditată fotomecanic la Graz în 1969. O ediție românească au făcut G. Duzinchevici și E. Reus-Mîrza, *Cronica Transilvaniei, 1608—1665*, București, 1965. Referiri la români mai face G. Kraus și în altă lucrare: *Tractatus rerum tam bellicarum quam etiam aliarum ab anno 1599 usque 1606 inclusive in Transilvania interventarum*, în *Deutsche Fundgruben*, I, p. 161—217; cf. Armbruster, p. 66.

Pentru a înțelege modul cum privea G. Kraus importanța legăturilor dintre țările române, vom reproduce un pasaj din cronica sa: „deoarece ajutorul german (la care se gîndea el ca sasl — n.n.) și orice alt ajutor străin este prea departe și, pînă ar sosi acesta la vremuri de

pînă în 1779, și *Carmen historicum* a lui *Johannes Lebelius* din Tălmaciu.

Un istoric sas care a contribuit mult la răspîndirea ideii romanității românilor, a continuității lor după retragerea aureliană și a unității tuturor din cele trei țări românești a fost brașoveanul *Martin Schmeitzel* (1679—1747), profesor la Universitatea din Halle, unde a predat mulți ani un curs de istorie a Transilvaniei.[12]

Înaintea lui Tröster, dintre străini au scris despre Transilvania *Lazaro Soranzo*,[13] *Ciro Spontoni*[14] și *Giorgio Tomasi*.[15] Acesta din urmă se interesează de antichitățile romane din Transilvania, de romanitatea românilor, de caracterul unitar al celor trei țări românești; limba pe care o vorbesc e latina, o italiană stricată, semn că sînt urmașii unor coloni romani. Zic lui Dumnezeu, it. Dio, românește *Zieo*, iar pentru Dominatio tua, *Dominata* (dumneata, domnia ta, n.n.), pentru cal, it. cavallo, românește callo.[16] Tomasi ar trebui trecut printre ligviștii care derivă româna din latină înaintea multor altora, aducînd și exemple.

---

nevoie, țara ar trebui să piară, mai ales dacă Moldova și Țara Românească n-ar ține cu ea, de aceea nici un principe n-ar trebui să intre în încurcătură în chip ușuratic cu aceste două țări sau să dea vreo pricină de dezbinare" (ed. cit., p. 173). Era concluzia logică desprinsă din desfășurarea istoriei sec. XVII, cunoscută bine lui Kraus.

12 Armbruster, *Romanitatea*, p. 227; cursul a rămas în mss., dar se află copiat în Arhivele din Sibiu, Brașov, Mediaș. V. și I. Lupaș, *Știri privitoare la români, culese din manuscrisul lui Martin Schmeitzel*, în AIINC, V, 1928—1930, p. 463—468.

13 *L'Ottomanno*, Ferrara, 1592 și Veneția 1600; despre Lazaro Soranzo vezi: I. Minea, *Știri dintr-o carte rară care ne interesează*, în „Cercetări istorice", X—XII, 1934—1936, nr. 1, p. 341—343.

14 *Attioni del' re dell'Ungaria*, Bologna, 1602; Despre aceasta a se vedea George Călinescu, *Nicolae Bălcescu și Ciro Spontoni*, în „Viața Românească", XXIV, 1932, nr. 1, p. 22—26. Ciro Spontoni amintește despre originea românească a Corvinești lor, folosindu-se de scrierile lui P. Ranzanus și A. Bonfini; tot Spontoni a mai scris o importantă carte intitulată *Historia della Transilvania*, Veneția, 1638, (o avem în biblioteca noastră), în care povestește istoria lui Mihai Viteazul. E larg folosit de Nicolae Bălcescu în *Istoria românilor sub Mihai-vodă Viteazul*.

15 V. Ioan Domșa, *Referințele lui Georgio Tomasi despre Transilvania și Țările Române*, în AIINC, X, 1945, p. 290—324. Cartea lui Giorgio Tomasi e intitulată: *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transilvania*, Veneția, 1621. De remarcat faptul că Transilvania și Ungaria apar și aici ca două entități deosebite, așa cum au fost totdeauna.

16 V. Armbruster, *Romanitatea*, p. 136, nota 27.

Prin cele de mai sus am dorit să facem o scurtă incursiune în lucrările care au premers sintezei lui Tröster şi care, în linii generale, au făcut aceleaşi constatări şi au lăsat aceleaşi mărturii istorice cu privire la vechimea, romanitatea, numele de român (ex. Johannes Lebelius), limba română-romană, continuitatea şi unitatea românilor, ceea ce face cinste acestor cronicari şi istorici care scriau cu obiectivitate, neprinşi încă în mrejele unor interese care vor încerca mai tîrziu să abată atenţia de la adevăr şi să servească unor cauze politice în detrimentul cauzei şi onoarei istoriei, care trebuie să fie adevărul.

Alex. Elian, unul din editorii *Izvoarelor istoriei României.* cu de toţi cunoscuta lui grijă pentru fiecare cuvînt pe care-l transmite hîrtiei, scrie: „Înainte de sfîrşitul sec. XVII, problemele legate de originea poporului şi a limbii române sînt abordate de istorici cu un nivel de pregătire european şi cu mijloace de informare nesfîrşit superioare celor ce erau accesibile generaţiilor precedente".[17]

După această generaţie apare Tröster, la jumătatea sec. XVII, plasat aşadar într-o moştenire din care avea ce folosi.

După ce arată că vechea Dacie era împărţită în trei principate: Moldova, Valahia şi Transilvania,[18] şi că primele două au propriii lor principi şi putere proprie, pe cînd românii din Transilvania nu sînt liberi, Tröster conchide, pe baza constatărilor sale personale: *„tot aşa trăiesc şi astăzi aceşti urmaşi ai romanilor în toate aceste trei ţări".*[19]

17 Al. Elian, *Introducere*, la *Fontes*, vol. III, publicate de Al. Elian şi Nicolae Şerban Tanaşoca, Bucureşti, 1975, p. IX.

18 Ideea unităţii teritoriale a românilor ce trăiau pe teritoriul vechii Dacii o găsim formulată aproape cu aceleaşi cuvinte şi la alţi scriitori apuseni ai secolelor XVI şi XVII. De pildă, Pierre d'Avity, în *Description generale de l'Evrope...*, Paris, 1643, p. 1034, spune: „aujourd'hui ce pays de Dace comprend la Transylvanie, Valaquie et Moldavie et mesme partie de la Hongrie". La rîndul său, sasul David Hermann, la 1655, declara: „Et sub Dacia nomine Vallachia, Moldavia cum Transilvania intelligenda" (apud Armbruster, *Romanitatea*, p. 176). Pentru alte cazuri, vezi *ibidem*, p. 177 passim.

Vezi şi idem, *Evoluţia denumirii sensului de Dacia*, p. 438, care constată: *„pentru cei mai numeroşi dintre scriitorii acestei perioade, Dacia este identificată în ansamblul celor trei ţări române"* (subl. ns.— n.a.). *În lumina acestei concepţii, a unităţii teritoriale a poporului român, Mihai Viteazul a fost privit în strădătate ca un „Restitutor Daciae", ca un restaurator al unităţii teritoriale a fostei Dacii locuite de urmaşii daco-romanilor, nu ca un cotropitor de „ţări străine", cum îl consideră unii pseudo-istorici din vremea noastră.*

19 Tröster, *op. cit.*, p. 323 (97).

Este foarte interesantă observația lui Tröster cu privire la colonizarea Daciei. El nu are în vedere numai o singură colonizare, aceea de pe vremea lui Traian, și, cum am mai arătat, nici nu socotește evacuarea din timpul lui Aurelian (274) drept o golire totală a Daciei. Dimpotrivă, el afirmă că îndată după Aurelian *colonizarea Daciei a continuat.* Prin aceasta el infirmă în 1666, profetic, teoriile unor istorici maghiari moderni, cum că Transilvania și chiar întreaga Dacie ar fi fost golită total și recolonizată, în secolele XI—XIII, cu români, formați din daci și din romani la sudul Dunării.

Viața romană, în fapt, n-a încetat niciodată în Dacia Traiană, ea a continuat pe ambele maluri ale Dunării. Împărații Constantin cel Mare (împărat între 306—337) [20] și Justinian

20 Pentru epoca lui Constantin cel Mare (Flavius Valerius Constantinus, 306—337) bibliografia este imensă: s-a estimat la circa 1500 numărul lucrărilor dedicate lui Constantin cel Mare și epocii sale, în decurs de 50 de ani! (K. Aland, *Die religiöse Haltung Kaiser Konstantins,* în „Studia Patristica", t. I, 1957, p. 549). Vezi și J. Vogt, *Die constantinische Frage,* în *Relazioni del X-o Congresso internazionale di Scienze storiche Roma, 1955,* Firenze, 1956, vol. VI, p. 734. Din această bibliografie: J. Burckhardt, *Die Zeit Constantin's des Grossen,* ed. a III-a, Leipzig, 1898; E. Schwartz, *Kaiser Constantin und die Christliche Kirche,* Leipzig — Berlin, 1913; E. Krebs, *Konstantin der Grosse und seine Zeit,* Freiburg, 1913; J. Maurice, *Constantin le Grand. L'origine de la civilisation chrétienne,* Paris, 1925; A. Piganiol, *L'empereur Constantin,* Paris, 1932; J. Koch, *Constantin le Grand,* în „Byzantion", 1955—1957, p. 45—72; Ostrogorsky, *L'empire byzantin,* p. 59—75 și bibliografia de la p. 73; J. H. Schmith, *Constantine the Great,* New York, 1971; N. H. Baynes, *Constantine the Great and the Christian Church,* ed. a II-a, London, 1972, etc.

Aureola creată în jurul figurii lui Constantin cel Mare de scriitorii de inspirație creștină a făcut ca viața sa să constituie un subiect predilect pentru literatură. Vezi Iulian Ștefănescu, *Legende despre Sf. Constantin în literatura română,* în RIR, I, 1931, p. 251—297 și N. van Wijk, *Zur sprachlichen und stilistischen Würdigung der altkirkenslavischen Vita Constantini,* în „Südost-Forschungen", VI, 1941, p. 74—102.

În timpul lui Constantin cel Mare, în jurul anului 328, armatele romane s-au instalat din nou în cîmpia Olteniei și Munteniei, unde au rămas aproape patru decenii. Această recucerire a unei părți a Daciei l-a făcut pe Iulian Apostatul să declare că împăratul Constantin a realipit la imperiu provincia cucerită de Traian (*Fontes,* II, p. 31).

Despre luptele duse de Constantin cel Mare pentru recucerirea Daciei vezi: *Ist. Rom.,* I, p. 651—655; D. Tudor, *Constantin cel Mare și recucerirea Daciei Traiane,* în RIR, XI—XII, 1941—1942, p. 136—149; idem, *Garnizoane romane pe malul bănățean al Dunării în secolul IV e.n.,* în SCIV, IX, 1958, nr. 2, p. 373—379; I. I. Russu, *Miscellanea*

(527—565) au întărit fortificațiile de pe malul stîng al Dunării, asigurînd acolo continuitatea vieții romane și stăpînirea Imperiului.[21]

Dacica. III Constantin cel Mare „Dacicus", Cluj, 1947; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, bibliografia de la p. 176; Maria Comșa, *Dacia în epoca lui Constantin cel Mare și a urmașilor săi*, în „Pontica", 1977, p. 215—228; Gheorghe Diaconu, *Noi descoperiri privind prezența romană în nordul Dunării în secolul al IV-lea*, în R. Ist., 1980, nr. 6, p. 1063—1069, etc.

Pentru cadrul general al epocii vezi: D. van Bercheim, *L'armée de Dioclétien et la réforme constantinienne*, Paris, 1952. Despre măsurile luate de Constantin cel Mare pentru organizarea sistemului militar al Imperiului vezi și G. A. Crump, *Ammianus and the Late Roman Army*, în „Historia", 22, 1973, p. 91—103.

Despre fortificațiile ridicate de Constantin cel Mare pe malul sting al Dunării (Drobeta, Dierna, Sucidava și Constantiniana-Daphne) vezi: D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, 1968, p. 177—185, 202—211, 243—246; idem, *Drobeta*, București, 1965; idem, *Sucidava*, București, 1966 și Craiova, 1974; Constantin Petolescu, *Aurelius Victor De caesaribus, 41, 18*, în „Crisia", IV, 1974, p. 29—31; V. Barbu, *Fortăreața romano-bizantină de la Sucidava în lumina cercetărilor din sectorul de sud-est*, în SCIV, 24, 1973, nr. 1, p. 27—55; Emilian Popescu, *Constantiana. Une problème de géographie historique de la Scythie Mineure*, în B.Z., 66, 1973, p. 359—382. Pentru alte lucrări întreprinse la Tomis, Tropaeum Traiani, Dinogetia, Noviodunum, Ulmetum și Histria vezi: *Din istoria Dobrogei*, II, p. 384—387. Vezi și J. Vogt, *Kaiser Julian über seinen Oheim Constantin den Grossen*, în „Historia", 4, 1955, p. 339—352.

Lui Constantin cel Mare i se datorește și construirea unui nou pod peste Dunăre; inaugurat la 5 iulie 328, podul lega malurile Dunării între Oescus și Sucidava (Celei). Despre acest pod vezi D. Tudor, *Podurile romane de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 155—192 și Octavian Toropu, *Noi contribuții privitoare la podul lui Constantin cel Mare de peste Dunăre*, în „Analele Univ. Craiova", I, 1972, p. 20—33.

Despre apărarea liniei Dunării în această vreme vezi Gh. Ștefan, *La legio I Jovia et la défense de la frontière danubienne au IV-e siècle de notre ère*, în *Nouvelles études d'histoire*, I, Bucarest, 1955, p. 161—167; D. Tudor, *Garnizoane romane pe malul bănățean al Dunării în secolul IV e.n.*, în SCIV, IX, 1958, nr. 2, p. 373 și urm.

Opera de recucerire a Daciei inițiată de Constantin cel Mare a impresionat puternic atît pe contemporani, cît și pe urmași. Umanistul italian Pietro Ransano (1428—1492) afirma astfel că acest împărat ar fi adus coloniștii romani în Dacia, trecînd pe seama lui Constantin cel Mare opera lui Traian. Vezi Petru Iroaie, *I romeni nell'opera di Ransano*, în „Il Veltro", XIII, 1969, nr. 1—2, p. 184.

Despre încercările Imperiului roman de a-și asigura dominația în regiunea Dunării de Jos în secolele IV—VI vezi Ion Barnea, *La politica dell' Impero romano nell Basso Danubio dopo il ritiro d'Aureliano (sec. IV—VI)*, în vol. *La Dacia preromana e romana, i rapporti con l'Impero*, Roma, 1982, p. 29—44.

21 „Iustinian a fost ultimul împărat al Imperiului de răsărit în al cărui gînd a mai persistat planul recuceririi Daciei traiane", în care

Un moment dramatic, cu urmări grave pentru soarta neamului românesc, este anul 602, cînd limesul dunărean — întărit de cei doi împărați menționați mai sus — a fost distrus și cînd 7 triburi de slavi au trecut la sudul fluviului și au împins treptat populația romanizată de aici spre Haemus, Pind și Adriatica, spărgînd astfel unitatea populației romanizate de pe ambele maluri ale Dunării și întrerupînd pentru cîteva veacuri legăturile acestei populații cu Imperiul latin de răsărit din care aceasta făcea parte pînă atunci. Trecerea acestei mase de slavi la sudul Dunării a împuținat elementul slav de la nordul fluviului, ușurînd astfel asimilarea acestuia de către populația daco-romană, mult mai numeroasă.[22]

Pe de altă parte, nu putem omite nici faptul că „așezarea masivă și durabilă a slavilor între Dunăre și Balcani a întrerupt timp de aproape trei veacuri legăturile directe ale românilor cu Imperiul bizantin și de aceea izvoarele scrise nu îi menționează decît în secolul al X-lea, odată cu revenirea Imperiului bizantin la Dunăre". La revenirea lor, bizantinii au găsit aici o populație romanizată, deosebită de „romei" (= greci). „În aceste condiții, apare firească preluarea numelui de vlahi de la slavi pentru foștii locuitori romani ai Imperiului, transformați între timp într-un popor neo-latin".[23]

scop a purtat o serie de lupte la nordul Dunării, unde a recucerit mai multe puncte strategice (Drobeta, Sucidava, Lederata, Zernes etc.), pe care le-a fortificat (D. Tudor, *Oltenia romană*, p. 461).

Despre politica marelui împărat vezi: F. A. Isambert, *Histoire de Justinien*, 2 vol., Paris, 1856; Charles Diehl, *Justinien et la civilisation byzantine en VI-e siècle*, Paris, 1901 (considerată una din cele mai bune monografii); W. G. Holmes, *The age of Justinian and Theodora*, 2 vol., Londra, 1912; A. A. Vasiliev, *Justin the First. An Introduction to the Epoch of Justinian the Great*, Harward, University Press, Cambridge-Massachusetts, 1950; P. N. Ure, *Justinian and His age*, Pelican, 1951; Rubin Berchtold, *Das Zeitalter Justinianus*, Berlin, 1960; W. John Barker, *Justinian and the later Roman Empire*, The University of Wisconsin Press, Madison, 1966; Robert Browning, *Justinian and Theodora*, Londra, 1971 etc.

Despre lupta lui Justinian pentru stăpînirea regiunii de la nordul Dunării vezi și N. Iorga, *Le Danube d'Empire*, în *Etudes byzantines*, II, Bucarest, 1940, p. 202—206.

Despre Justiniana Prima vezi cap. I, nota 89.

22 Stoicescu, *Continuitatea*, p. 133 (cu bibliografia problemei).

23 Lucian Chițescu, *Permanență și unitate în istoria poporului român în secolele III—XIV*, în R. Ist., 1978, nr. 7, p. 1184; Stoicescu, *Continuitatea*, p. 182. Vezi și Stellan Brezeanu, *Les Roumains et „le silence des sources" dans le „millénaire obscur"*, în RRH, 1982, nr. 3—4, p. 387—404.

Cu privire la emigrația dinspre sud spre nord a populației romanizate acolo și reîntoarse în Transilvania după sosirea ungurilor, documente indubitabile indică pentru mijlocul secolului al XIII-lea o mișcare nu dinspre sud spre nord — cum pretind unii istorici partizani ai sosirii tîrzii a românilor în Transilvania tocmai în acest secol — ci o emigrație *dinspre nord spre sud*, spre Muntenia, care se afla încă în faza de organizare embrionară, fiind pînă atunci organizată în cnezate și voievodate.

Astfel, în documentul din 1247 prin care regele Béla al IV-lea ceda anumite drepturi cavalerilor Ioaniți de a se coloniza în Banatul Severinului, în Oltenia și Cumania (la est de Olt), le impunea să nu primească acolo țărani de nici o stare și naționalitate din regatul său *(cuiuscumque conditionis et nationis)* decît cu autorizație specială.[23bis]

Așadar, regele se temea de o emigrație spre sud și nicidecum nu avea în vedere vreuna spre nord. De altfel, de ceea ce s-a temut n-a scăpat. După tradiție, către anul 1290 s-ar fi petrecut un adevărat exod de populație românească din Transilvania peste Carpați, sub comanda unui voievod legendar din Făgăraș, Negru-Vodă, ceea ce a stimulat organizarea politică a statului român din sudul Carpaților. Aceștia sînt *descălecătorii*, cei care — după tradiție — au pus bazele statului muntean independent.[24]

23bis DRH, seria D, vol. I, p. 24.

24 Vezi Gh. I. Brătianu, *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești în lumina noilor cercetări*, în AARMSI, seria III, t. XXV, mem. nr. 1, București, 1942.

Problema așa-numitului „descălecat" în Țara Românească a fost îndelung discutată în istoriografia noastră mai veche, unii istorici (A. D. Xenopol, G. Brătianu, I. Moga etc.) acceptînd ideea „descălecatului", iar alții (începînd cu D. Onciul, C. C. Giurescu, P. P. Panaitescu etc.), combătînd-o. Vezi prezentarea pe larg a istoriografiei la N. Stoicescu, *„Descălecat" sau întemeiere? O veche preocupare a istoriografiei românești. Legendă și adevăr istoric*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, București, 1980, p. 97—164, care dovedește existența a două straturi ale tradiției istorice: una populară, despre Negru Vodă, existentă încă din sec. XVI, și alta cultă, despre Radu Negru, care a intrat în cronica Țării Românești în vremea domniei lui Matei Basarab.

Va mai trebui să subliniem aici, în sprijinul posibilității descălecatului, faptul că *atît la sud cît și la nord de Carpați* existau aceleași condiții de viață și aceeași limbă. Țara Făgărașului, de pildă, se afla de multă vreme sub stăpînirea domnilor de la sud de Carpați în virtutea drepturilor lor străvechi asupra acestui teritoriu. Vezi

Dacă „descălecatul" Țării Românești nu este adeverit de documente de epocă, ci doar de o tradiție populară tîrzie din sec. XVI, în schimb statul românesc de la est de Carpați s-a constituit prin două „descălecate" succesive, cunoscute din cronici și documente: mai întîi: Dragoș — sub conducerea căruia s-a constituit un gen de marcă de apărare împotriva tătarilor — și apoi Bogdan, sub domnia căruia Moldova a devenit un stat independent, scuturînd suzeranitatea regelui maghiar (1359).[25]

David Prodan, *Boieri și vecini în Țara Făgărașului în sec. XVI—XVII*, în AIIC, VI, 1963, p. 162.

Ideea a fost reluată de L. Chițescu, care — pe baza similitudinilor dintre vechile cetăți de la sud și nord de Carpați (cetatea lui Negru Vodă din Breaza-Făgăraș și cea de la Cetățeni-Argeș) — interpretează așa-zisul „descălecat" ca fiind mutarea centrului politic al „țării" ce cuprindea teritoriul de pe cele două versante ale Carpaților de la nord (din Făgăraș) la sud de munți *(O formațiune politică românească la nord și sud de munții Făgărașului în sec. al XIII-lea*, în R. Ist., 1975, nr. 7, p. 1057—1067).

Vezi și studiul lui Radu Popa, *„Descălecări" transilvănene și „întemeieri de țară" între tradiție istorică și dovezi materiale*, în „Transilvania", 1980, nr. 8, p. 7—8, 17.

25 Vezi mai nou Șerban Papacostea, *Triumful luptei pentru neatîrnare: întemeierea Moldovei și consolidarea statelor feudale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, p. 165—193.

În cazul Moldovei, trecerea „descălecătorilor" Dragoș și Bogdan din Maramureș la est de Carpați nu poate fi contestată; ceea ce a născut discuții a fost numărul celor care au însoțit pe cei doi voievozi: a fost un exod de populație sau au trecut Carpații doar grupuri restrînse de „familiari" ai acestora?

„Nu putem desigur exclude posibilitatea unei anumite deplasări de populație românească, produsă în veacul XIV din interiorul arcului carpatic în regiunile de pe versantul răsăritean al munților, ca urmare a presiunii exercitate de feudalismul de tip apusean al regatului angevin, ca și atenuării dominației mongole în Moldova". „Cît privește Maramureșul, de aici nu a putut pleca la mijlocul veacului XIV împreună cu Bogdan decît o ceată de cîteva zeci de luptători, cel mult 100—200 familii, în special cneziale. O deplasare de populație mai importantă ar fi lăsat urme în documente", este concluzia lui Radu Popa, unul dintre cei mai competenți cercetători ai problemei *(Maramureșul în veacul al XIV-lea*, p. 247).

La rîndul său, Ștefan Ștefănescu sublinia: „Deși nu se poate spune că emigrările de populație din Transilvania au determinat întemeierea Țării Românești și a Moldovei, ele au potențat vitalitatea organismelor politice de la sud și est de Carpați, contribuind la grăbirea procesului de unificare a lor" *(„Întemeierea" Țării Românești și a Moldovei. Tradiția „descălecatului" din Transilvania*, în SAI, XVII, 1972, p. 94).

„În aceste mișcări de populație — care niciodată n-au ajuns să provoace un dezechilibru demografic — rezidă miezul tradiției despre

Ce probează aceste două „descălecări" (în cazul Moldovei) sau tradiția „descălecatului" (în cazul Țării Românești)?

descălecarea Țării Românești dinspre Făgăraș și a Moldovei dinspre Maramureș" (Ștefan Gorovei, *Mușatinii*, p. 55). De aceea, putem conchide că „sensul general al tradiției reflectă o realitate istorică, care trebuie înțeleasă și interpretată în complexul fenomenelor istorice de la sfîrșitul secolului al XIII-lea" (Ștefan Pascu, *Voievodatul*, I, p. 185).

Prezența neîntreruptă a unei numeroase populații autohtone pe teritoriul de la est de Carpați înainte de așa-zisul „descălecat" este dovedită nu numai de izvoare narative sau documentare, dar și de rezultatele numeroaselor descoperiri arheologice făcute în diverse localități din Moldova, rezultate care, în afară de continuitate, dovedesc unitatea culturală și etnică a locuitorilor Moldovei cu cei care trăiau pe teritoriul Transilvaniei și Țării Românești.

Dintre numeroasele studii privind această importantă problemă citățm: Dan Teodor, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière des données archeologique*, în „Dacia", IX, 1965, p. 325—335; idem, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în SCIV, 19, 1968, nr. 2, p. 227—278; Ghenuță Coman, *Cercetări arheologice în sudul Moldovei cu privire la secolele V—XI*, în SCIV, 20, 1969, nr. 2, p. 287—314; Dan Teodor, *Unele probleme privind evoluția culturii materiale din Moldova în secolele VI—X*, în „Carpica", II, 1969, p. 253—309; Ghenuță Coman, *Cercetări arheologice cu privire la secolele V—XI în sudul Moldovei (stepa colinară Horincea — Elan—Prut)*, în „Arheologia Moldovei", VI, 1969, p. 277—315; Marilena Florescu și V. Căpitanu, *Cercetări arheologice de suprafață în județul Bacău*, *Ibidem*, p. 213—275; V. Spinei, *Unele considerații cu privire la descoperirile arheologice din Moldova din secolul al XII-lea pînă în prima jumătate a secolului al XIV-lea*, în SCIV, 21, 1970; nr. 4, p. 595—617; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970; Ghenuță Coman, *Evoluția culturii materiale în Moldova de sud în lumina cercetărilor arheologice cu privire la secolele V—XIII*, în „Memoria Antiquitatis", III, 1971, p. 479—497; Ion Ioniță, *Elemente autohtone în cultura Sîntana de Mureș (sec. IV e.n.) din Moldova*, în „Carpica", IV, 1971, p. 197—206; idem, *Unele probleme privind populația autohtonă în secolele II—V e.n.*, în „Crisia", 1972, p. 183—198; I. Mitrea, *Contribuții la cunoașterea culturii Dridu din regiunea dintre Carpați și Siret a Moldovei*, în „Carpica", V, 1972, p. 115—132; idem, *Principalele rezultate ale cercetărilor din anii 1947—1972 privind situația din Moldova în epoca formării poporului român*, în vol. *Comunicări de istorie și filologie*, Bacău, 1973, p. 47—59 (cu o bogată bibliografie); Dan Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI—XI e.n.*, în „Terra nostra", III, 1973, p. 223—232; Ioan Mitrea și Victor Nămoloșeanu, *Cercetări arheologice în așezarea de la Cîmpineanca*, în „Studii și cerc. științifice", Inst. pedagogic Bacău, 1974, p. 61—70+15 pl.; M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Teodor, Victor Spinei, *Some problems concerning the history of Moldavia from the 10th until*

1. Faptul că *Transilvania a fost în tot timpul evului mediu un „adevărat rezervor de populație românească"*, după cum a dovedit C. C. Giurescu.[26]

2. După cum arăta Ștefan Ștefănescu, „revărsările de populație, mai ales din regiunile mărginașe ale Transilvaniei, au făcut ca cele două versante ale Carpaților să fie nu numai teritorii de concentrare demografică românească — și este important de constatat că formarea statelor românești a pornit tocmai de aici — ci și regiunile care au menținut și simbolizat tot timpul unitatea românească din cele trei țări: Transilvania, Țara Românească și Moldova". Și mai departe: „ceea ce tradiția numește «descălecat» nu este altceva decît un curent de emigrare de populație din Transilvania la sud de Carpați, care, deși nu el a creat statul Țara Românească — formațiuni politice românești existînd aici cu mult înainte de data «descălecatului» — a avut un rol însemnat în creșterea potențialului uman al organizațiilor politice românești de la sud de Carpați, a fost un factor important în unificarea lor". Este deci foarte posibil ca acreditarea ideii de „descălecat" să fie legată de un anumit moment de intensificare a emigrației populației românești din Transilvania la sud de Carpați.[27]

3. Descălecările dinspre nord spre sud mai probează că, dacă s-ar fi produs mai înainte vreun exod de români de la sud de Dunăre spre nord, dat fiind numărul relativ mic al populației din Muntenia, ei ar fi trebuit să se oprească în Muntenia, neavînd nici un motiv să treacă peste Carpați. În plus,

---

the 14th Century, în vol. *Relations*, p. 299—312; Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, București, 1982 (lucrare fundamentală).

Un argument puternic — mai puțin utilizat de istorici — este vechimea așezărilor omenești: din cele 755 de sate menționate în documente pînă la anul 1449, 607, adică 80,3%, au hotare străvechi, dinainte de întemeierea statului (H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, I, București, 1958, p. 105).

26 *Transilvania în istoria poporului român*, București, 1967, p. 47 și urm. Despre mișcările demografice din Transilvania spre cele două țări române extracarpatice vezi masiva lucrare a lui Ștefan Meteș, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, ed. I, București, 1971, ed. a II-a, București, 1977. Vezi și N. Stoicescu, *Unitatea*, p. 49—61 (cap. *Mișcările demografice — factor de unitate a românilor*).

27 Ștefan Ștefănescu, *Mișcări demografice în țările române pînă în sec. al XVII-lea și rolul lor în unitatea poporului român*, în *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 191—192, 194—195.

„dacă românii ar fi venit la sud de Dunăre şi dacă ar trebui să căutăm acolo originea statului lor, este evident că întîia lor capitală ar fi trebuit să fie aşezată pe ţărmul fluviului, iar de acolo să se urce mai pe urmă spre partea mai înaltă a ţării. E însă tocmai contrariul care a avut loc", observa pe bună dreptate George Brătianu.[28]

4. Mişcările demografice de la nord spre sud şi est sînt firești pînă astăzi. Şi în vremea noastră păstorii transilvăneni caută hrana pentru oi dincolo de Carpaţi, pînă în Dobrogea. Şi Bărăganul şi dealurile subcarpatice sudice au oferit dintotdeauna posibilităţi mai mult decît suficiente de trai bun.

Cît priveşte vechimea românilor din Transilvania, dovezi de necontestat îi atestă aici cu mult înainte de năvălirea ungurilor. Pe lîngă descoperirile arheologice — din ce în ce mai numeroase — există şi dovezi scrise, în primul rînd cele mai vechi cronici maghiare. Ne referim îndeosebi la vestitul şi bine informatul Anonymus, *Cronicarul Anonim al regelui Béla* (1172—1196), care descrie în amănunt întîlnirea dintre trimişii regelui Árpád şi ducele român *Menumorut*, la graniţa vestică a Transilvaniei, în părţile Bihorului, cînd Menumorut le-a spus trimişilor lui Árpád că nu le va da nici un petic de pămînt cît va fi în viaţă: *Terra autem nullatenus concedimus nobis viventibus*.[29] Acelaşi cronicar îi pomeneşte şi pe Glad şi pe Gelu. Românii erau de pe atunci acolo, bine organizaţi şi încă la graniţa de vest a Transilvaniei. Nu mai aveau de ce şi de unde veni în sec. XIII !

În treacăt fie spus, asupra prezenţei româneşti în Transilvania la sosirea ungurilor, un istoric ungur, *Simon de Keza*, face aceleaşi afirmaţii ca şi *Anonimul*, anume că românii erau

28 G. Brătianu, *Tradiţia istorică despre voievodatele româneşti din Ardeal*, Bucureşti, 1945, p. 38.

29 Cf. *Scriptores Rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*, ed. Szentpétery E., vol. I, Budapesta, 1937, p. 59—60. Despre Anonymus, vezi Stoicescu, *Continuitatea*, p. 187—193 şi mai recent Virgil Ciocîltan, *Observaţii privitoare la românii din cronica Notarului Anonim al regelui Bela*, în R. Ist., 1987, nr. 5, p. 445—451.

Despre prezenţa românilor în Transilvania în sec. XII — înainte de data la care îi „aduce" Rösler — vezi printre altele: Geza Kovacs, Alexandru Roz, *Cuvinte româneşti într-un document din 1177*, în „Transilvania", 1980, nr. 8, p. 41—42.

acolo, deoarece secuii, după tradiție, zice el, s-au așezat în locuri dinainte locuite de români.[30]

Chiar un vulgarizator al propagandei hitleristo-horthyste din 1941 și un apărător al diktatului de la Viena, ascuns sub pseudonim olandez în Elveția, în vremea diktatului, recunoaște că *Anonymus* menționează prezența românilor în Transilvania și Banat la sosirea ungurilor.[31] Ba mai mult, recunoaște autonomia românilor din Transilvania, și o autonomie *„încă și mai completă"* în nord-est și în Maramureș. Ca să explice numărul mare al românilor din Transilvania, acest autor, van Leisen, arată că prin secolele XIV și XV ungurii au trimis pe unii „valahi eminenți", care s-au numit cneji, ca să aducă din alte părți coloni valahi, iar ei, „cnejii", au ajuns cu timpul nobili maghiari, s-au maghiarizat și s-au convertit la catolicism, *„deși mulți alții și-au păstrat sentimentele lor românești"*.[32]

Găsim la acest „istoric" un amestec de adevăruri de neevitat și de minciuni construite fără nici o logică și fără nici o jenă, amestec menit să fie luat drept istorie.[32bis]

După cum observa N. Stoicescu, „dacă ar fi să acceptăm ideea (absurdă! — n.a.) că românii s-au întors în sec. XIII la nordul Dunării, o asemenea strămutare nu putea rămîne neînregistrată de izvoare".[33] Tot el invocă și cîteva opinii logice ale cîtorva din marii noștri istorici. „La începutul veacului al

30 *Chronicon-Hungaricum*, cap. VII. Despre aceasta un învățat contemporan cu Tröster, Nicolae Bethlen, scria: „Românii din timpuri imemoriale locuiesc în Transilvania, formînd mici republici („țări, n.n.) care, fiecare dintre ele se află pe o vale", *Történeti emlék rajzai 1659—1690*, cf. Nicolae Corneanu, *Biserica românească în nord-vestul țării în timpul prigoanei horthyste*, București, 1986, p. XVII.

Despre continuitate v. și Emil Boldan, *Petru Maior și problema continuității romanilor în Dacia*, Oradea, 1972 (extras din „Limbă și literatură" vol. IV).

Problema continuității la *Timotei Cipariu*, în vol. cu același titlu, de Valeriu Nitu și Traian Vedinaș, Cluj-Napoca, 1988, în spec. cap. II, p. 56—152; v. și Florin Constantiniu, *Coordonate fundamentale ale dezvoltării istorice a poporului român pe vatra străvechii Dacii*, în „Revista de pedagogie", XXXV, nr. 9, 1986, p. 23—25.

31 Herbert van Leisen, *Terres hongroises de Transylvanie*, Génève, 1941, p. 91—92.

32 *Idem*, p. 96.

32bis Vezi și Eugen Edroiu, Dr. C. Căzănișteanu, Dr. Ladislau Gyémánt și Dr. Ion Pătroiu, *Nostalgie după un imperiu de tristă amintire: monarhia austro-ungară*, în „România literară", XX, nr. 16, 1987, p. 12—15.

33 Stoicescu, *Continuitatea*, p. 186.

XIII-lea românii sînt aşa de mulţi la miazănoapte de Dunăre şi întinşi pînă aşa de departe, încît dacă ar fi venit din miazăzi, fie odată cu toţii, fie în cete mai mari ori mai mici, din veac de om în veac de om, ar fi trebuit să rămînă însemnare în cărţile vechi (care nu lipsesc pentru părţile şi vremurile acestea), despre o aşa mare strămutare de popoare", spunea marele Vasile Pârvan, invocat adesea în lucrarea noastră.[34]

Un alt avizat cunoscător al problemei continuităţii, istoricul clujean Ioan Moga, remarca la rîndu-i: „De cînd durează polemica ştiinţifică în jurul pretinsei imigraţii româneşti, *istoriografia maghiară nu a putut şi nu poate nici acum să arate un singur document medieval autentic care să fi înregistrat o emigraţie în masă sau sporadică din care să rezulte caracterul de imigraţi al românilor din Transilvania*".[35]

Iar N. Iorga conchidea: „întoarcerea (românilor — n.a.), fără pomenirea în cronici, fără observaţie în documente, fără oprelişti sau privilegii pentru noii veniţi nu poate afla nici un argument", *„izvoarele nu spun nimic despre această trecere"*.[36] Logic pentru toată lumea, numai pentru apărătorii absurdei „teorii" a lui Rösler, nu!

Aşa cum s-a mai remarcat, un argument deosebit de important al susţinătorilor continuităţii — rămas fără nici un răspuns din partea adversarilor — este de natură logică: *cum a fost posibil ca poporul român să se „întoarcă" peste un mileniu exact în acelaşi loc de unde plecaseră strămoşii săi?* Iată-l formulat deosebit de clar de acelaşi Vasile Pârvan, pe care nu vom obosi amintindu-l: „Dacă mai adăugăm că ei (românii) sînt aşezaţi acum, în veacul al XIII-lea şi al XIV-lea, tocmai acolo şi numai acolo unde au fost aşezaţi strămoşii lor, daco-romanii, te cuprinde mirarea cum de n-au greşit după zece veacuri de lipsă de aici ca să se aşeze ceva mai la dreapta ori ceva mai la stînga. Şi iarăşi ce zapis (=înţelegere — n.a.) tainic vor fi avut ai noştri cu barbarii din

34 V. Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, Bucureşti, 1923, p. 12.

35 I. Moga, *Păreri istorice ungureşti privitoare la românii din Transilvania medievală*, Sibiu, 1941, p. 146. A se vedea şi tezele lui T. Cipariu referitoare la continuitate în: *Archivu pentru filologia şi istoria*, XVI, 1868, p. 308—316. Vezi şi Valeriu Nitu şi Traian Vedinaş, *Timotei Cipariu, Arhetipuri ale permanenţei româneşti*, Cluj-Napoca, 1988, passim.

36 N. Iorga, *Romanitatea din jurul Braşovului*, în „Rev. istorică", 1939, p. 360; idem, *Istoria românilor*, III, p. 45.

părțile Daciei lui Traian ca, atunci cînd au venit iarăși încoace, aceia să se dea binișor la o parte, ca oameni bine crescuți, care, intrînd în casă străină în lipsa proprietarului, pleacă îndată, cerîndu-și iertare, la întoarcerea lui înapoi". Continuînd cu aceeași fină ironie, marele istoric constata că „învățații cărților n-au găsit nimic de mirare în toate aceste lucruri ciudate, care nu se întîmplă în viața popoarelor; căci din cărțile lor ei nu pot afla că nimic în istorie nu e ciudățenie sau minune, ci toate faptele și sorții neamurilor cresc după orînduielile firești și cu înțeles cuminte al oricărei vieți lăsate în om, și fiară, și buruiană aici pe pămînt".[37]

Și pentru că vorbim aici de argumente logice, acceptate ca atare de orice minte sănătoasă, să mai invocăm unul. Iată ce spunea C. C. Giurescu: „I-a trecut cuiva oare prin minte să nege sau să conteste continuitatea poporului francez în Galia, a celui spaniol și portughez în Peninsula Iberică sau a celui italian în Italia? A admis oare vreun istoric că galo-romanii și-au părăsit locuințele plecînd din Galia, peste Alpi sau peste Pirinei pentru a se întoarce mai tîrziu, după secole, îndărăt acasă? Sau că spaniolii au trecut peste strîmtoarea Gibraltar, în Africa, pentru a reveni, după sute de ani, în vechiul teritoriu? Simpla formulare a unor asemenea întrebări arată lipsa lor de temei, totala lor inanitate".[38] Și totuși, sînt pretinși istorici, pentru care și absurditatea se poate îmbrăca în haină de argument!

Învățații au stabilit că chiar dacă pe undeva, prin unele cronici ungare, se găsește cuvîntul *terra deserta*, sau *desertum*, adică pămînt pustiu găsit de unguri la năvălirea lor în sec. X—XIII, în latina medievală aceste cuvinte nu semnificau ținuturi nelocuite.

Despre *desertum* scrie și N. Iorga, arătînd că termenul se găsește o singură dată într-un document maghiar din sec. XIII. El mai spune că și unii sași pretind că au găsit Transilvania goală. Dar N. Iorga arată, ca și alți cercetători de altfel,[39]

37 V. Pârvan, *op. cit.*, p. 12—13; v. și ed. a II-a, p. 37—38; cf. Stoicescu, *op. cit.*, p. 238.

38 C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 6.

39 Noțiunea de „desertum" a fost analizată cu atenție și spirit critic de Thomas Nägler, care a ajuns la concluzia că „terra deserta" nu înseamnă regiune nelocuită, ci regiune „deșertată", adică părăsită de unii locuitori pentru a face loc altora (*Zum Gebrauch des Ausdrucks*

că, în epocă, *desertum* însemna teren agricol aparţinînd domeniilor regale necultivate. Şi domnii Moldovei cînd dădeau boierilor pămînt, în Basarabia de Miazăzi, vorbeau de „pustiuri", în secolul XVI, ceea ce, spune el, e cu totul absurd să fie interpretat ca spaţiu gol.[40]

„Acum — scrie Tröster — *se ştie din Cărţile grănicereşti romane şi din istoriile împăraţilor că şi după Diocleţian*[41] *ţările de astăzi ale valahilor au fost colonizate cu popoare romane de graniţă".*[42]

„terra deserta" in einige Urkunden des 12—13 Jahrhunderts, în SCMR, 1974, p. 51—60).

Să mai amintim apoi faptul că este greu de crezut că de la „Dacia Felix" — cum se numea ţara în vremea romanilor — să se fi ajuns la „terra deserta", aşa cum susţin röslerienii. Vezi Corneliu Dragoman, *De la „Dacia Felix..." la „Terra deserta"?*, în MA, 1978, nr. 7—8, p. 612—614.

40 N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, Bucureşti 1985, p. 101; vezi şi notele 12—13.

41 *Diocleţian* (Caius Aurelius Valerius Diocletianus), (284—305). Despre epoca lui şi reformele iniţiate de el vezi: W. Seston, *Dioclétien et la tétrarchie 1. Guerres et Réformes (284—300)*, Paris, 1946; Tibor Nagy, *Zu den Militär- und Verwaltungsreform Diokletians im pannonischen Raum*, în *Akte des IV. Intern. Kongress für griechische und lateinische Epigraphik*, Viena, 1964, p. 274—280; *Din istoria Dobrogei*, II, p. 369 şi urm.; P. Bastien, *La monnayage de l'atelier de Lyon. Dioclétien et ses corégents avant la réforme monétaire (285—294)*, Wetteren, 1972.

Despre războaiele purtate vezi: J. Kolendo, *Les guerres contres les Carpes pendant les dernières années de la Tétrarchie*, în *Hommages à Marcel Renard*, II, Bruxelles, 1969, p. 378—385; Idem, *La chronologie des guerres contre les Germains au cours des dernières années de la Tétrarchie*, în „Klio", 52, 1970, p. 197—203.

În timpul domniei lui Diocleţian, teritoriul Dobrogei a fost despărţit de Moesia Inferior şi transformat în provincia Scythia Minor, cu capitala la Tomis. Pentru apărarea noii provincii, au fost aduse două legiuni: I Iovia (Scythica), cu sediul la Noviodunum, şi II Herculea, cu garnizoana la Troesmis.

După informaţiile date de Eunapios şi Zosimos, Diocleţian a întărit frontierele Imperiului cu „cetăţi, castre şi turnuri". Săpăturile arheologice au dovedit că au fost refăcute cetăţile Transmarisca (Turtucaia), Durostorum, Dinogetia şi Tomis (*Din istoria Dobrogei*, II, p. 375—376). Totodată, s-a dus o „vastă acţiune de refacere a drumurilor". Vezi şi: *Ist. Rom.*, I, p. 586, 686; G. Ştefan, *Un miliario dell'epoca di Diocleziano scoperto a Garvan (Dinogeţia)*, în „Dacia", N.S., I, 1957, p. 221—227; J. Kolendo, *Une inscription inconnue de Sexaginta Prista et la fortification du Bas-Danube sous la Tétrarchie*, în „Eirene", 5, 1966, p. 139—154.

42 Cf. Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri XXXI*, liber 26 şi 31; cf. Tröster, p. 327 (98).

În legătură cu faptul că Transilvania nu era o *terra deserta* la venirea ungurilor, trebuie să observăm că în 1666 Tröster nu polemiza cu nimeni, pentru că încă nu avea cu cine. Röslerienii nu apăruseră încă![42bis] El face afirmații pe baza cunoștințelor și informațiilor sale din anul 1666. E tot atît de interesantă și următoarea afirmație a lui Tröster: *„Hunii abia după goți au smuls în întregime aceste țări* (românești, n.n.) *de sub stăpînirea romană".*[43] De reținut: *„de sub stăpînirea romană".* Cînd? Să vedem: Hunii au atacat terito-

---

Ammianus Marcellinus (330—400), grec-sirian, a continuat opera lui Tacit, alcătuind o istorie romană în 31 de cărți *(Rerum gestarum libri XXXI)*, în care a prezentat istoria Imperiului de la Nerva pînă la moartea lui Valens (96—378). Din această mare operă nu ni s-au păstrat decît părțile relative la perioada 353—378, cu numeroase știri privind luptele cu goții (*Fontes*, II, p. 117—163, după ediția Carol Clark, Berlin, 1963). A fost considerat de specialiști drept „cel mai important istoric al sec. IV" (Ostrogorsky) „unul din cei mai mari istorici latini" (Piganiol) sau „ultimul mare istoric al Romei" (N. Baynes, în „Journal of Roman Studies", XVIII, 1928, nr. 2, p. 224), lucrarea sa fiind cea mai bine informată operă istorică pentru a doua jumătate a sec. IV. Ed. C. Clark, Berlin, 1910—1915. Ed. mai noi: G. Sabbah, Paris, 1969—1970 (trad. franceză); *Romische Geschichte*, Berlin, 1971 (cu trad. germană).

Despre opera sa s-a scris foarte mult; vezi: G. Popa-Lisseanu, *Ammian Marcellin (Războiul cu goții)*, în vol. *Românii în izvoarele istorice medievale*, București, 1939, p. 37—56; C. D. Spigno, *Studi su Ammiano Marcellino. Il regno di Costanzo II*, în „Helikon", 1963, p. 301—327; Iorgu Stoian, *A propos de la conception historique d'Ammien Marcellin*, în „Latomus", 26, 1967, nr. 1, p. 73—81; Jacques Heyen, *A propos de la conception historique d'Ammien Marcellin*, în „Latomus", 27, 1968, p. 191—196; P. M. Camus, *Ammien Marcellin. Témoin des courants culturelles et religieux à la fin du IVe siècle*, Paris, 1968, R. Syme, *Ammianus and the Historia Augusta*, London, 1969; L. E. Wilshire, *Did Ammianus Marcellinus write a Continuation of Tacitus?*, în „Classical Journal", 68, 1973, p. 353—363; K. Brungmann, *Ammianus Marcellinus als spätantiker römischer Historiker*, în „Antike und Abendland", 19, 1973, p. 44—60; R. C. Blockley, *Tacitean Influences upon Ammianus Marcellinus*, în „Latomus", 32, 1973, nr. 2, p. 63—78; Will Richter, *Die Darstellung der Hunnen bei Ammianus Marcellinus*, în „Historia", XXIII, 1974, p. 343—377; G. Calboli, *La credibilità di Ammiano Marcellino e la sua arte espositiva*, în „Boll. Stud. Lat.", 4, 1974, p. 67—103 etc.

42bis Robert Rösler (1840—1881) (se scrie și Roesler) și-a publicat cărțile în sec. XIX: *Dacier und Romänen, Eine gesichtliche studie*, Viena, 1866; *Die Anfänge des Walachischen Fürstenthums*, Viena, 1867; *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Lipsca, 1871.

43 Tröster, *loc. cit.*

riile Moldovei și Munteniei în anul 375, silindu-i pe goți să treacă în sudul Dunării.[44]

S-au stabilit apoi în Pannonia, de unde au atacat mereu Imperiul roman în sec. IV—V. Attila a murit în anul 453, iar la 454, hunii, după o ultimă luptă la *Nedao*, cu triburile germanice, dispar din istorie.[45]

---

44 Ammianus Marcellinus, XXXI, 4, 1; cf. *Fontes*, II, p. 135; v. și Jordanes, *Faptele romanilor*, 313, cf. *Fontes*, II, p. 197, 203, 409. Vezi și *Ist. Rom.*, I, p. 590, 694—704.

Despre împrejurările retragerii goților vezi K. Horedt, *Datarea tezaurului de la Pietroasa*, în AMN, VI, 1969, p. 549—551 și Radu Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur" d'Athanaric*, Gravenhage, 1957.

Despre prezența hunilor pe teritoriul nostru, vezi: *Ist. Rom.*, I, p. 659—660, 694—704; B. Mitrea și N. Anghelescu, *Fragmente de cazan hunic descoperite în sud-estul Munteniei*, în SCIV, XI, 1951, nr. 1, p. 155—158; Vladimir Dumitrescu, *O nouă mărturie a prezenței hunilor în Muntenia: fragmentul de diademă de aur de la Dulceanca*, în SCIV, XII, 1961, nr. 1, p. 55—63; I. T. Dragomir, *Descoperiri hunice la Bălteni, în nord-estul Cîmpiei Române*, în SCIV, 17, 1966, nr. 1, p. 181—188; L. Bîrzu, *Contribuția arheologiei la cunoașterea perioadei hunice la Dunărea de Jos*, în „Analele Univ. București, Istorie, X, 1961, p. 13—24). Vezi și bibliografia din *Ist. Rom.*, I, p. 726.

Faptul că pe teritoriul Daciei nu au fost descoperite necropole hunice, ci doar morminte izolate, dovedește caracterul temporar și sporadic al prezenței hunilor pe acest teritoriu.

Pentru cadrul general vezi: Fr. Altheim, *Geschichte der Hunnen*, I, Berlin, 1959; E. Thompson, *A History of Attila and the Huns*, Oxford, 1948. Vezi și bibliografia de la Gyula Moravscik, *Byzantinoturcica*, Berlin, 1958, p. 56 și urm.

Pentru relațiile dintre huni și populația băștinașă daco-romană, vezi mai nou Suzana Dolinescu-Ferche, *On socio-economic relations between natives and Huns at the Lower Danube*, în vol. *Relations*, p. 91—98. În legătură cu aceste relații a fost pus în discuție de unii cercetători așa-numitul mod de producție tributal. Vezi Miron Constantinescu, *Modul de producție tributal și orînduirea tributală*, în „Probleme economice", XXV, 1972, nr. 11, p. 28—45.

45 Jordanes, *Getica*, 260; cf. *Fontes*, II, p. 429. Vezi: T. Nagy, *Reoccupation of Pannonia from the Huns in 427 (Did Jordanes use the Chronicon of Marcellinus Comes at the writing of the Getica?)*, în „Acta Antiqua", Budapesta, 15, 1967, p. 159—186. Despre modul cum îi prezintă A. Marcellinus pe huni vezi Will Richter, *Die Darstellung der Hunnen bei Ammianus Marcellinus*, în „Historia", 23, 1974, p. 343 și urm. Despre știrile date de Ammianus și Jordanes cu privire la huni vezi Mauritz Schuster, *Die Hunnenbeschreibungen bei Ammianus, Sidonius und Jordanis*, în „Wiener Studien", LVIII, 1940, p. 119—130 și D. Romano, *Due storici di Attila: il greco Prisco e il goto Jordanes*, în „Antiquitas", II, 1947, p. 65—71.

Așadar, la o sută de ani după retragerea aureliană, *stăpînirea romană mai exista în Dacia,* crede Tröster. Dar hunii nu s-au stabilit în Dacia, ci mai mult i-au hărțuit pe romani, așa că nici după 375 n-au putut scoate pentru multă vreme stăpînirea romană din Dacia. Cum am văzut și mai înainte, Constantin cel Mare (306—337) zidise cetăți în nordul Dunării în sec. IV și în 315—316 se intitulase *Gothicus Maximus,* după ce i-a înfrînt pe goți. Ammianus Marcellinus, citat de Tröster, menționează cetatea Constantiniana Dafne (367) la nordul Dunării.[46] Mai tîrziu, în secolul VI, va zidi cetăți în nordul Dunării și Justinian.

Wulfila (311—384), episcopul și apostolul goților, predica în limba latină pentru populația romanică de la nordul Dunării.[47] Persecutat de Athanaric, regele vizigoților, el se refu-

În anul 452 Attila a provocat mari pagube în Italia, unde a prădat și ruinat Aquileia, Veneția, Milanul etc., Roma fiind salvată de intervenția papei Leon cel Mare (440—461) și de o imensă sumă de bani (P. Courcelle, *op. cit.,* p. 163—166). Vezi și I. Scalfati, *San Leone il Grande e le invasioni dei Goti, Unni e Vandali,* Roma, 1944; C. Lepelley, *Saint Leon le Grand et la cité romaine,* în „Revue des sciences religieuses", XXXV, 1961, p. 130—150.

Amintim că Attila — poreclit „biciul lui Dumnezeu" — a fost înfrînt de generalul roman Flavius Aetius, originar de prin părțile noastre, din Durostorum (Silistra). Vezi I. I. Russu, *Elementele tracogetice în Imperiul roman și în Byzantium (veacurile II—VII). Contribuție la istoria și romanizarea tracilor,* București, 1976, p. 72—73.

După *Chronicon Paschale,* Attila a murit noaptea din cauza unei hemoragii pe nas (*Fontes,* II, p. 587). Vezi și F. Kluge, *Der Tod Attilas eine altgermanische Dichtung,* în „Deutsche Rundschau", 146, 1911, p. 451—455; J. Moravscik, *Attila's Tod in Geschichte und Sage,* în „Körosi Scoma-Archivum", II, 1926—1932, p. 83—116 etc.

Despre sfărîmarea puterii hunilor în urma luptei de la rîul Nedao, luptă cîștigată de o coaliție germanică, condusă de gepizi, coaliție care rămîne stăpînă pe aceste locuri, vezi: C. A. Macartney, *The end of the Huns,* în „Byz. — neugriechische Jahr", 10, 1932—1934, p. 106—114 și J. Harmatta, *The Dissolution of the Hun Empire,* în „Acta Archaelogica", II, 1952, p. 277—305.

46 *Dicționar,* p. 223, unde se citează și un articol al lui P. Diaconu din „Pontica", 1971, p. 311—318. Vezi și idem, *Unde a fost cetatea Dafne?,* în MI, 1976, nr. 10, p. 7—9. Despre diversele opinii cu privire la localizarea acestei cetăți vezi Pârvan, *Începuturile vieții romane,* p. 146, nota 44.

47 Despre creștinarea goților de către Ulfila, vezi P. Scardigli, *La conversione dei Goti al cristianesimo,* în *Settimane di Studio del Centro italiano di Studi sull'Alto Medioevo,* XIV, Spoleto, 1967, p. 47—86; E. K. Chrysos, το βισαντιον και οι Γοθαι, Tesalonic, 1972. Despre Ulfila (Wulfila) vezi E. A. Thompson, *The Visigoths in the time*

giază probabil la sud, dar acum sîntem la peste o sută de ani de la retragerea lui Aurelian. Aşadar, în tot acest timp, Dacia era locuită şi se găsea sub stăpînire romană, chiar părăsită de Aurelian. Dacă n-ar fi fost acolo romani, adică daco-romani romanizaţi, cui ar fi predicat Wulfila în limba latină? Căci informaţia despre aceasta este precisă: Auxentius din Durostor [48] scrie că Ulfila a avut un episcopat de 40 de ani şi *„a propovăduit, prin harul apostolic*, fără întrerupere, în limba greacă, *latină* (s.n.) şi gotică". Informaţii despre Ulfila găsim şi la *Sozomenos*, care ştia că Wulfila *„a tradus în limba goţilor sfintele cărţi"*.[49]

Goţii au trimis o solie la romani ca să le permită să se aşeze în Tracia. Solia a fost condusă de Wulfila,[50] desigur pentru că el vorbea latineşte. Dintre autorii mai noi, Vasile Pârvan precizează că Wulfila a trecut în sudul Dunării în anul 355 şi că propovăduirea sa în limba latină presupune credincioşi vorbitori de limbă latină, cum nu erau goţii săi. E vorba, fără îndoială, de populaţia locală romanizată şi, dacă această populaţie exista, propovăduirea lui Wulfila e un pu-

of Ulfila, Oxford, 1966; J. Mansion, *Les origines du christianisme chez les Gothes*, în „Analecta Bollandiana", XXXIII, 1914, fasc. 1, p. 5—30; H. Delehaye, *Martyrs de l'Église de Gothie, ibidem*, XXXI, 1912, p. 274—291.

48 Probabil localnic din rîndurile populaţiei romanizate de la Dunărea de Jos, episcop de Durostor prin anul 380. A fost ucenic al lui Wulfila şi a compus între anii 381—397 o *Epistola de fide, vita et obitu Ulfilae* (Scrisoare despre credinţa, viaţa şi moartea lui Ulfila), în limba latină; cf. *Fontes*, II, p. 111.

49 *Salamanos Hermeias Sozomenos* s-a născut în Palestina şi a trăit ca avocat la Constantinopol, unde a compus, între anii 443—450, o *Istorie bisericească* (Εκκλησιαστικι Ιστορια), în care — utilizînd şi opera lui Socrate — a prezentat perioada 324—415. Istoria lui Sozomenos cuprinde numeroase ştiri despre luptele cu goţii şi cu hunii. Ea a fost publicată încă din 1535 de Beatus Rhenanus cu titlul *Auctores historiae ecclesiasticae: Eusebii, Rufini, item Theodoreti, Sozomeni ... praeterea non antea excusa: Nicephori Historia Ecclesiastica...* Ed. de Migne, P. G. 67, p. 843—1630. Ediţie mai nouă: *Historia ecclesiastica. Kirchengeschichte*, ed. G. C. Hansen, Berlin, 1960. Vezi şi *Fontes*, II, p. 223—231. Despre el vezi: G. Schoo, *Die Quellen der Kirchenhistorikers Sozomenos*, Berlin, 1911; G. Ch. Hansen, *Prosarhythmus bei den Kirchenhistoriken Sozomenos und Sokrates*, în B.S., XXVI, 1965, p. 82—93.

50 *Istoria*, VI, 37, 6. Cf. G. Popa-Lisseanu, *Românii în izvoarele istorice medievale*, p. 51.

ternic argument în favoarea continuității romanice la nordul Dunării.[51]

Vasile Pârvan aduce și alte argumente în sprijinul continuității și a existenței populației romanizate în nordul Dunării, dacă cineva s-ar îndoi de argumentul scos din vorbirea lui Wulfila. Auxentius de Durostor numește pe regele Athanaric care era persecutor al goților creștini: *iudex*, denumire confirmată și de *Themistius* în anul 369, și de *Ambrozius*, și de *Ammianus Marcellinus*.[52] Or, termenul latin *iudex* acoperă o instituție *„de origine pur daco-romană"* (Pârvan), chiar de dinainte de venirea slavilor, care vor avea *cneaz* și *voievod*. *Judex*, dat unui stăpînitor barbar, însemna că avea dreptul să judece pricinile dintre stăpînitii romani și stăpînitorii barbari.[53] Așadar, încă o dată, *aceasta presupune existența unei populații romane în nord de Dunăre*, în continuare și după retragerea aureliană.[54]

51 Vezi Vittoria Corazza, *Un'altra prova della continuità daco-romana: le parole latine in Ulfila*, în „Acta Historica", München, 1968.

52 Toate sursele sînt indicate de V. Pârvan, *Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman*, București, 1911, p. 149 și urm. Pentru Themistius vezi *Fontes*, II, p. 59.

53 V. Pârvan, *op. cit.*, p. 153.

După opinia lui D. Onciul, *Scrieri istorice*, ed. A. Sacerdoțeanu, II, București, 1968, p. 308—309, „judecia, după numele ei latin, este o moștenire romană; ea ne reamintește organizația comunală autonomă a coloniilor și municipiilor romane, conduse de *duumviri iuri dicundo*, adică judeci *(iudices)*. Această instituție a urmat să se păstreze, cum se vede, ca o organizație autonomă a românilor sub stăpîniri străine, adaptîndu-se noilor împrejurări".

Despre răspîndirea instituției în Imperiul roman vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, II, p. 155, 159—161.

54 V. Pârvan, *op. cit.*, p. 155.

După cum a arătat I. Minea, este vorba de „iudices provinciarum", a căror existență este constatată în vremea goților; numele de jude, înlocuit apoi cu acela slav de cnez, a dat în românește județ (ca unitate administrativă) *(Originea romană a instituțiunii cnezatului la noi*, în „Cerc. istorice", I, 1925, p. 412).

Ideea continuității statului și a instituțiilor sale romano-bizantine pe teritoriul fostei Dacii a fost susținută și de I. I. Nistor, *Temeiurile romano-bizantine ale începuturilor organizației noastre de stat*, București, 1943 (din AARMSI, s. III, t. 25, 1942—1943, p. 843—883).

Vezi, de asemenea, A. Cazacu, *Vechile organizări românești. O ipoteză asupra originii lor*, București, 1947, care consideră: „Voievodatul și cnezatul nu sînt de origine slavă, ci apar ca vechi organizări romane sub etichete străine".

Despre această problemă vezi și: Maria Comșa, *Cu privire la caracterul organizării social-economice și politice de pe teritoriul țării*

Tröster era bine informat. Ceea ce afirmă el se confirmă şi prin alţi istorici. De pildă, clericul spaniol *Paul Orosius*, contemporan cu evenimentele descrise de Tröster (sec. 4—5), autor al unei *Historiae adversus paganos*, în 7 cărţi, scria exact în sensul lui Tröster: „Se află romani care preferă să trăiască săraci, dar liberi între barbari, decît să susţină între romani greutatea dărilor". De aceea mulţi n-au plecat spre teritoriile imperiale de sud. În acelaşi sens scrie şi *Priscus din Panion* (410—473), trimis de împăratul Theodosius la curtea lui Attila (448), şi care a scris *Istoria Imperiului bizantin şi Attila:* „cei ce rămîn la huni îşi duc traiul în linişte, fiecare bucurîndu-se de tot ce are, nesupărat şi neasuprit".[55]

Pentru a ilustra interesul pe care-l aveau popoarele migratoare faţă de populaţia băştinaşă, care-i furniza hrana, s-a citat conflictul dintre Attila şi Bizanţ, cauzat de populaţia romanizată refugiată în Imperiu: „Regele hunilor ameninţă cu război pe împăratul bizantin, dacă nu i se vor restitui şi nu vor fi expulzaţi acei «romani» care îi cultivă pămîntul cucerit de el".[56]

S-ar mai putea cita apoi spusele cronicarului *Procopius din Caesarea*, care afirmă că Totilas, regele goţilor, asediind nişte cetăţi, „ţăranilor nu le pricinui nici o neplăcere ... şi le porunci să lucreze pămîntul mai departe, după obicei, plătindu-i tributurile", sau cuvintele cronicarului Mihail Sirianul

---

noastre în epoca migraţiilor, în SCIV, 18, 1967, nr. 3, p. 431—442; idem, *Socio-economic organisation of the Daco-Romanic and Slav populations of the Lower Danube during the 6th—8th centuries*, în vol. *Relations*, p. 171—200; Valeriu Şotropa, *Instituţii şi obiceiuri juridice — mărturii ale continuităţii româneşti*, în „Samus", 1978, p. 23—31; Stoicescu, *Continuitatea*, p. 219—226 (cap. *Continuitatea organizării social-politice);* Vladimir Hanga, *Instituţiile publico-juridice autohtone în perioada migraţiilor (sec. III—VIII)*, în „Cercetări juridice", 1982, nr. 2, p. 153—158; Valeriu Şotropa, *Argumente juridico-instituţionale în sprijinul continuităţii româneşti*, *ibidem*, 1984, nr. 2, p. 159—172.

55 Vezi V. Grecu, *La curţile lui Attila*, în „Junimea literară", 18, 1929, p. 153—163; F. Vàmos, *Attila Hauptlager und Holzpaläste*, în „Seminarium Kondakovianum", V, 1932, p. 131—148; V. Grecu, *Cetăţeanul roman din Priscus la curţile lui Attila*, în „Codrul Cozminului", VIII, 1933—1934, p. 432—437; G. Popa-Lisseanu, *Românii în izvoarele istorice medievale*, p. 72—95.

56 *Ist. Rom.* I, p. 784; cf. Stoicescu, *Continuitatea*, p. 123. Vezi şi I. I. Nistor, *Autohtonia daco-românilor în spaţiul carpato-dunărean*, Bucureşti, 1942, p. 29, care invocă afirmaţia lui Ammianus Marcellinus, după care hunii nu arau şi nu puneau mîna pe coarnele plugului.

care spunea că avarii liniștea populația supusă cu cuvintele: „semănați și secerați, noi avem să vă luăm numai o parte" (din produse — n.a.).[57]

Acesta este unul din argumentele cele mai solide dintre numeroasele ce se pot aduce în sprijinul continuității românilor pe aceste meleaguri: teritoriul Daciei nu putea rămîne pustiu, știut fiind că valoarea lui o dădeau oamenii; era nevoie în mod logic de o populație permanentă, de continuitate, care să asigure neamurilor „barbare" în trecere pe aci — care nu se ocupau cu agricultura — mijloacele necesare de existență. Pe bună dreptate arată Dimitrie Cantemir că nimeni nu se putea numi stăpîn pe niște teritorii pustii „și de tot fără oameni".[58]

Aceasta este, de altfel, și opinia unor istorici sau lingviști străini, preocupați și ei de problema continuității daco-romanilor. De pildă, J. Jung — unul dintre primii învățați care a combătut cu argumente serioase absurda teorie a lui Rösler — afirma că goții nu au distrus populația nici unei țări din Imperiul roman deoarece aveau nevoie de puterea ei de muncă.[59]

„Germanii — arăta filologul german E. Gamillscheg — care au venit înaintea gepizilor în Dacia și Panonia, vandali, goți etc., nu se puteau dispensa de brațele populației autohtone, care trăia din munca pămîntului. Ei erau siliți s-o cruțe, întocmai ca francii în Galia și goții și longobarzii în Italia. Acești daci romanizați, panoni și iliri erau pe jumătate liberi; deposedați fură numai marii proprietari".[60]

---

57 N. Stoicescu, I. Hurdubețiu, *op. cit.*, p. 112. Vezi și *Istoria României în date*, 1972, p. 47.

58 Despre această problemă vezi și A. Sacerdoțeanu, *Cu privire la problema continuității poporului român*, în „Studii", 1970, nr. 1, p. 5 și urm.

59 J. Jung, *Römer und Romanen in den Donauländern. Historisch-etnographische Studien*, ed. II-a, Innsbruck, 1887, p. 183.

60 „Dacoromania", 1934—1935, p. 303. Printre argumentele aduse de Mihail Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 455, pentru rămînerea populației sărace în Dacia este și acela — foarte important — că această populație „putea profita de pe urma plecării celor bogați, luînd în stăpînire pămîntul și tot ce aceștia nu puteau duce cu ei". V. și Mariana Marcu, *La Transylvanie de sud-est au IV-e siècle de n.ère, à la lumiere des recherches archéologiques*, în *Le monde thrace. II-e Congrès International de Thracologie (Bucarest 1976)*, Paris-Roma, 1982, p. 283—289, care aduce dovezi arheologice că în sec. IV e.n. exista o numeroasă populație autohtonă în această regiune.

Toate acestea pledează pentru rămînerea populației autohtone romanizate pe loc. Și N. Iorga, pornind de la informații culese din *Viața Sfîntului Severinus al Noricului* (Austria), ajunge la concluzii asemănătoare: „Nu era ceva stingheritor să fii cu barbarii; era loc și era destul de lucru; o colaborare se stabilea de la sine; ei trebuie să-i atribuim multe din cele care la români nu sînt nici trace, nici de proveniență romană... A fi sub barbari putea să fie chiar ceva avantajos. Se plătea mai puțin și erai mai bine apărat de o populație războinică în permanență. Dacă lipsesc izvoarele în privința Daciei pentru a ști ce s-a petrecut după plecarea legiunilor și a celor cîțiva funcționari pe care nu trebuie să-i socotim asemenea, ca număr și atribuții, birocrației noastre, avem informații destul de însemnate asupra situațiilor analoage pe care aceeași decadență a Imperiului le-a creat mai tîrziu în Apus".

Iorga dă, așa cum am mai arătat, exemplele Britaniei, al Galiei, al Peninsulei Iberice, unde, după retragerea romanilor, populațiile autohtone au rămas pe loc. „În aceleași condiții același fenomen trebuie să se fi petrecut pe Dunărea de Jos".[61]

Tröster vorbește de o retragere a legiunilor romane din Dacia și pe vremea lui Hadrian.[62] Istoria cunoaște frămîntările

61 N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, București, 1985, p. 48—49. Vezi și Stoicescu, *Continuitatea*, p. 118—120, 126.

62 Despre urmașul lui Traian vezi B. d'Orgeval, *L'Empereur Hadrien, Oeuvre legislative et administrative*, Paris, 1950; W. Weber, *Untersuchungen zur Geschichte des Kaisers Hadrianus*, Leipzig, 1907; *Din istoria Dobrogei*, II, p. 129—139; R. Syme, *Hadrian in Moesia*, în *Danubian Papers*, București, 1971, p. 204—212, etc.

Intenția lui Hadrian de a evacua Dacia a fost respinsă în general de istoriografia mai nouă. Vezi G. Forni, în „Athenaeum", XXXVI, 1959, p. 198 și R. Syme, în „Jurnal of Roman Studies", III, 1962, p. 88. După cum a arătat Radu Vulpe (*Din istoria Dobrogei*, II, p. 131), la baza acestei exagerări a stat distrugerea podului făcut de Traian la Drobeta, din motive de siguranță, distrugere echivalată de unii cu renunțarea la cuceririle nord-dunărene ale lui Traian.

Ar mai trebui să amintim aci că intenția nerealizată a lui Hadrian de a evacua Dacia constituie un argument de seamă în favoarea rămînerii în Dacia a unei numeroase populații romanizate la retragerea ordonată de Aurelian peste un secol și jumătate. Iată ce spune A. D. Xenopol despre această problemă în *Istoria românilor*, I, ed. a II-a, p. 295: „Hadrianus avuse gîndul a părăsi Dacia, dar fusese întors prin rugămintele prietenilor săi, care îi puseră în vedere că prin asemenea măsură s-ar jertfi o mulțime de romani în prada barbarilor. Așadar romanii ei singuri nu credeau că părăsirea provinciei de către administrația romană va avea de urmare deșertarea ei de coloniști. Apoi

și atacurile la care a fost obligat Hadrian să răspundă, guvernatorul Daciei C. Iulius Quadratus pierzîndu-și chiar viața, iar Hadrian fiind obligat să incendieze partea lemnoasă a podului construit de Traian, de teama urmăririi lui peste Dunăre, dar se știe că Hadrian a reușit redresarea situației și a adus armatele înapoi. În mod sigur n-a retras și populația, așa că pe aceasta a găsit-o acolo, pentru că tocmai aceea se răsculase. Despre o abandonare în parte a cuceririlor lui Traian de la Dunărea de Jos vorbește și Constantin Daicoviciu, dar nu de o abandonare a întregii Dacii.[63]

Cîteva lucruri merită totuși reținute din spusele lui Tröster. Astfel, el scrie că Traian a umplut Dacia de locuitori aduși din Imperiu, dar că „geții din Dacia", așadar dacii, au rămas în așa de mare număr în țara lor ocupată de romani, încît l-au obligat pe Hadrian la un moment dat să-și retragă legiunile. Legiunile romane hărțuite s-au retras, dar coloniștii ro-

dacă o asemenea idee era adevărată pe timpul lui Hadrian, pentru ce oare și-ar fi pierdut ea valoarea pe acel al lui Aurelianus? Teama deci pe care prietenii lui Hadrian o exprimaseră către acesta (că retrăgînd garnizoana din Dacia, erau să rămînă o mulțime de romani în prada barbarilor) deveni o realitate sub domnia lui Aurelianus. Legiunile fură retrase și marea mulțime a cetățenilor daco-romani rămase expusă la prădăciunile barbare. În aceste spuse ale lui Eutropius avem însăși părerea romanilor contemporani asupra urmărilor pe care trebuia să le aibă părăsirea Daciei, adică a singurilor judecători competenți în asemenea materie și că ne pare foarte straniu de a pretinde astăzi să știm noi mai bine decît romanii, cele ce a trebuit să se petreacă cu prilejul retragerii legiunilor din Dacia. Romanii aveau temeiuri foarte puternice pentru a crede că, cu toată retragerea garnizoanei, populația țării va stărui a rămînea alipită de patria ei . . .".

Despre expediția lui Hadrian la Dunăre, vezi Josef Dobiás, *A propos de l'expeditio suebica et sarmatica de l'empereur Hadrian en l'an 118*, în vol. *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 147—154. Este vorba de atacul sarmatic asupra Daciei, urmat de pierderea parțială a Munteniei. Vezi și D. Tudor, *Împărați*, II, p. 70—71; *Ist. Rom.* I, p. 448—449 și D. Tudor, *Călătoriile împăraților romani Hadrian și Caracalla*, București, 1987. Stolnicul C. Cantacuzino (p. 73) afirmă că, sub Hadrian, dacii „oarecareș s-au mai ispitit a să răzmiriți, ci curînd i-au potolit".

La 123 Hadrian a venit din nou în Dacia pentru a organiza provincia, creînd Dacia Porolissensis; cu acest prilej, Drobeta a fost numită municipium *Aelium Hadrianum* (CIL, III, 8017). Despre tulburările din Dacia din această vreme vezi D. Tudor, *Răscoale*, p. 11—24 și „Analele Univ. Iași", Istorie, XII, 1966, p. 151—152.

63 V. *Dacia Capta*, în „Klio" 38, 1960, p. 181; v. și C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, în „Apulum", VII, 1968, p. 264.

mani aduşi de Traian au rămas pe loc. Aşadar, numărul localnicilor după cucerirea traiană a crescut în chip surprinzător, umplînd şi Moldova şi Valahia.[64] Tröster aduce situaţia pînă în zilele sale, adică pînă în anul 1666, cînd românii localnici, urmaşii daco-romanilor, „îi întreceau pe unguri şi pe germani" prin numărul lor.[65]

Cel puţin o concluzie, prin analogie, ne-am putea îngădui acum. Dacă a avut loc o retragere pe vremea lui Hadrian şi populaţia a rămas pe loc, de ce ar fi de nesusţinut, cum cred

64 Tröster, *op. cit.*, p. 338 (100). Despre stăpînirea romană în Moldova, relaţiile populaţiei de aici cu Imperiul roman şi procesul de romanizare există o bogată bibliografie, din care amintim: Bucur Mitrea, *Contribuţii numismatice la istoria triburilor daco-getice din Moldova în a doua jumătate a secolului al II-lea e.n.*, în SCIV, VII, 1956, nr. 1—2, p. 159—177; Radu Vulpe, *La Valachie et la Basse-Moldavie sous les Romains*, în „Dacia", V, 1961, p. 365—393; Nicolae Gostar, *Cetăţile dacice din Moldova şi cucerirea romană la nordul Dunării de Jos*, în „Apulum", V, 1965, p. 137—149; Gh. Poenaru-Bordea, Virgil Mihăilescu-Bîrliba, Alexandru Artimon, *Un mic tezaur de denari romani imperiali descoperit la Ghindăoani (jud. Neamţ)*, în SCIV, 19, 1968, nr. 4, p. 597—611; Silviu Sanie, *Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova*, în SCIV, 19, 1968, nr. 2, p. 345—350; Maria Chiţescu, *Două tezaure romane imperiale descoperite în Moldova*, în „Carpica", II, 1969, p. 145—156; Viorel Căpitanu şi V. Ursachi, *Două tezaure de denari romani republicani şi imperiali, descoperite la Răcătău şi Pîncești (jud. Bacău)*, în „Carpica", IV, 1971, p. 167—196; Nicolae Gostar, *Situaţia Moldovei în timpul stăpînirii romane*, în SAI, p. XIX, 1972, p. 79—87; idem, *Vechimea elementului roman la răsărit de Carpaţi*, în „Era Socialistă", 1979, nr. 6, p. 34—37, 52; idem, *Vechimea elementului roman la răsărit de Carpaţi*, în „Istros", 1981—1983, p. 225—234; Ion Ioniţă, *La romanisation des Daces du sud de la Moldavie*, în RRH, 1980, nr. 1, p. 126—136; Silviu Sanie, *Civilizaţia romană la est de Carpaţi şi romanitatea pe teritoriul Moldovei. Secolele II î.e.n.—III e.n.*, Iaşi, 1980; C. Cihodaru, *Date toponimice relative la procesul de romanizare dintre Carpaţi, Dunăre şi Nistru*, în AIIAI, 1983, p. 371—381 etc.

Menţionăm toate aceste dovezi despre romanizarea Moldovei întrucît sînt unii învăţaţi străini care neagă procesul de romanizare la est de Carpaţi cu scopul de a se justifica astfel slavizarea populaţiei acestei provincii şi formarea aşa-zisului „popor moldovenesc", o aberaţie cum rar se poate întîlni la oameni pretinşi de ştiinţă.

65 Tröster, *op. cit.*, p. 338 (100).

O constatare asemănătoare despre numărul mare al românilor din Transilvania făcea Miron Costin, care arăta: *„şi pînă azi ei sînt mult mai numeroşi ca ungurii*, începind din Bacica sîrbilor temişoreni, peste tot Mureşul, în Haţeg, în jurul Bălgradului, unde locuiesc principii, în Ţara Oltului şi în tot Maramureşul" (*Opere*, p. 229).

unii, ideea că și în timpul retragerii lui Aurelian s-a întîmplat la fel?

Dar mai bine să lăsăm să vorbească pe larg textul însuși al lui Tröster: „*Așadar, valahii de astăzi, cei din Moldova, din Valahia și cei care trăiesc în munții Transilvaniei, nu sînt altceva decît poporul rămas din legiunile romane de graniță, pe care Hadrian le-a retras de aici, așa cum s-a spus mai sus. Căci Traian, după spusele lui Eutropiu, a permis să se adune din Imperiul roman tot felul de popoare, cu care el a umplut nou-anexata Dacie. Cînd însă Hadrian n-a mai putut ține sub ascultare pe geții din Dacia și a trebuit să-și retragă legiunile, coloniștii romani au rămas sub geți și i-au înmulțit cu tot felul de alte popoare și, într-așa măsură au crescut încît au ocupat în întregime Moldova și Valahia*".[66] El dovedește apoi înmulțirea populației locale pe vremea lui Hadrian și prin faptul că rămăseseră și se găseau și pe vremea sa atît de mulți daci romanizați. „Chiar și în *Alten Mörös* (Maramureș) *și în Transilvania, sînt atît de mulți, că îi întrec în număr și pe unguri și pe germani*".[67]

De ce zice Tröster „chiar și în Maramureș"? Probabil pentru că era partea cea mai de nord, unde cineva s-ar fi putut aștepta să fie mai puțini!

Și mai departe, precum îi e obiceiul, Tröster face o legătură directă între ceea ce era vechea Dacie și Dacia din vremea sa, adică din anul 1666; redusă la cele două principate, deși la început era pînă la Tisa: „*Vechea Dacie se întindea între Tisa, Dunăre și munții Sarmatici, pînă la Pont și Moesia, și pînă la mlaștinile Maeotice*[68] *acum Dacia Alpestris sau Metoreia, în timpurile noastre* (s.n.) *este împărțită în două principate valahice și amîndouă sînt locuite de Romunis sau Valahi, însă diferite după denumirea ce li se dă: aceea care se întinde pe malurile Dunării se numește Valahia, iar cealaltă care se întinde spre Bugeacul tătar, înspre ținuturile Maeotice, se numește Moldova*".[69]

Îl preocupă în mod deosebit Moldova, exersîndu-și vocația filologică! Tröster încercă toate variantele pe care le cu-

66 Tröster, *loc. cit.*

67 *Ibidem.*

68 Probabil sudul Basarabiei, pînă la mare, deși mlaștinile maeotice sînt pe toate hărțile la Marea de Azov!

69 Tröster, *op. cit.*, p. 334 (99).

noştea el la acea dată şi care, oricît ar fi de fanteziste, pentru inventarul istoric merită să fie menţionate. Aceasta cu atît mai mult cu cît, după ocoluri prin etimologiile latine, germane şi maghiare, ajunge la faptul că numele Moldovei vine de la apa Moldovei. Se încurcă însă din nou, cînd caută originea numelui apei! „*Ne întrebăm de unde a primit această ţară valahică numele de Moldova? Scriitorii unguri vor să-l derive din cuvîntul latinesc Mollis, zicînd: Moldavia ar însemna quasi Mollior Davia, adică cea mai lină parte a Daciei,*[70] *dar că această explicaţie nu este adevărată reiese din aceea că Moldova a fost cea mai aridă şi cea mai muntoasă parte a Daciei din vechime, din care motiv valahii ar fi numit-o Ţara Munteneasca, sau ţara muntoasă. Alţii însă spun că s-ar numi Moldavia de la quasi Maeo-Davia, pentru că această Davia ar avea în partea de jos părţile Maeotice. Aceasta este altceva, dar nu e totul. Ne întrebăm: de unde apare numele maeotis? De la popoarele maeotis, aşa cum le numeşte Plinius.*[71] *Dar de unde se numesc aceştia Maeotae? Cuvîntul e în legătură*

70 *Idem*, p. 334 (99). Tröster se referă aici la Bonfini, p. 6, care afirmă „Moldavia quasi mollis Dacia a iunioribus nominatur", opinie împărtăşită şi de Dimitrie Cantemir în *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor*, p. 471, care afirmă că o parte a Daciei s-ar fi numit Molisdavia, adică Davia moale. La 1677, Urbano Cerri — citînd pe G. Sambucus adaos la *Decadele* lui Bonfinius, f. 460, pe Martin Cromer, *De rebus Polonorum*, f. 216 şi pe A. Ortelius — exprima o opinie asemănătoare: Moldavia „esser detta per le sue pianure Mollis Dacia, e da cio derivare il corrotto vocabolo di Moldavia" („Diplomatarium Italicum", 1925, p. 127). Precum se vede, opinia era destul de răspîndită în secolul XVII.

Asupra originii numelui Moldova există şi alte opinii: Iorgu Iordan opinează pentru derivarea numelui din cuvîntul *molid* cu sufixul slav — *ova (Numele Moldovei*, în „Viaţa românească", 1920, nr. 2, p. 274—276). Emil Vîrtosu consideră că numele ar veni de la germanul *Molde, Mulde*=„albie, groapă, adîncitură" şi de la cumanul *uwe* — „vale, scobitură" *(Din sigilografia Moldovei şi Ţării Româneşti*, în *Introducere* la *Doc. priv. ist. României*, vol. II, p. 469).

Se mai pot vedea: Teodor Bălan, *Numele Moldova. O istoriografie a problemei*, în „Studii şi materiale. Istorie", Suceava, III, 1973, p. 77—112 şi Alexandru Boldur, *Originea numelui Moldova (O ipoteză nouă)*, în R. Ist., 1975, nr. 6, p. 935—940, care susţine că numele vine de la cuvintele trace mal şi dava.

Dintre studiile mai noi să mai menţionăm: I. Filipciuc, *Numele „Moldova"*, în „Cronica", 1983, nr. 41, p. 4 şi Ion Sireteanu-Popescu, *Originea numelui Moldova*, în „Ateneu", 1983, nr. 8, p. 2—3, care dovedesc că interesul pentru lămurirea originii acestui nume este încă viu şi că discuţiile continuă.

71 Pliniu, IV, c. 12 (nota lui Tröster).

cu apa! Găsim aceasta în cuvintele lui Pliniu: Per oram ad Tanaim usque Maeotae, a quibus lacus nomen accepit. Aceste cuvinte pot fi înțelese în două feluri. În primul rînd, că plaiurile Maeotice ar fi dat populației numele de Meoți, sau populația ar fi dat plaiurilor numele Meote, ceea ce este mai aproape de adevăr, pentru că cu am demonstrat mai sus că în limba veche germană cuvîntul Mooss însemnează ceea ce însemnează în latinește cuvîntul **palus**, *o baltă, sau lacus, o zonă cu apă. Tot astfel cuvîntul Maeotis înseamnă un loc nămolos, sau o mlaștină,*[72] *așa cum le numește și Pantaleon: Maeotische Mooss (nămoluri maeotice). Așa și popoarele care locuiesc prin aceste mlaștini au fost numite Mooser, băltăreți, pe care și Plinius îi numește în limba romană Maeotas.*

„Dacă Moldova trebuia să derive din acest Mooss, în cazul acesta ea trebuia să se numească Moossdau, dar se vede că această țară se numește de la rîul Moldova care dinspre Kronstadt (?) din Munții Transilvaniei, curge prin Moldova și se varsă în Dunăre. Și aceasta nu ar fi exclus, pentru că mai multe țări își trag numele de la rîuri.

Dar de unde își trage rîul numele? În limba suedeză, din vechea limbă gotică, după cele mai multe mărturii, eu găsesc că Moln înseamnă nor și mulit înseamnă noros. În felul acesta, acest rîu Molnaa poate să însemneze apă noroasă, și de aici Moldova, o țară noroasă, așa cum sînt toate țările muntoase, înzăpezite, noroase și umede.

---

72 *Ibidem*, p. 335 (100). Cuvîntul Palus înseamnă, într-adevăr, în latinește *baltă*. N. Iorga a găsit însă într-un document italian din sec. al XV-lea că Palus ar fi echivalent cu românescul *pădure*, care ar fi de origine dacă. Deci nu e vorba de o simplă mlaștină, ci de locul unde a crescut o pădure pe teren mlăștinos. Vezi N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, p. 35. Despre apele maeotice în părțile Sciției, la Dunăre, vorbește și poetul Publius Vergilius Maro (70—19 î.Hr.) în *Georgice:*

> At non, qua Scythiae gentes, Maeotiaque unda
> Turbidus et torquens flaventes Ister arenas
>
> Altfel e însă la Sciți, la Apa Maeotis, sau galben
> Pe unde'nvîrtește nisip în cursu-i cel tulbure Istrul

(*Georg.* III, 349, trad. de George Coșbuc; cf. G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, București, 1943, p. 9).

Pe aceasta o putem pune în legătură şi cu Mulda, care curge prin oraşul Praga din Boemia[73] *şi care de asemenea izvorăşte dintr-un loc muntos şi şi-a căpătat numele de la ploaie sau de la nori".*[74]

Dîndu-i fără să ştie dreptate lui Tröster (nu-i era cunoscut probabil), ocupîndu-se de numele *Moldova*, Al. Rosetti crede, ca şi Tröster, că singura explicaţie satisfăcătoare este derivaţia din Mulda, provenind de la coloniştii germani stabiliţi în nordul Moldovei. Al. Rosetti consideră derivaţia din gotică,[75] pe cînd Tröster o pune pur şi simplu în legătură cu Mulda, o apă care curge prin Praga, fără să observe derivaţia gotică.

Am insistat mai mult asupra problemei continuităţii, întrucît se mai găsesc şi astăzi oameni certaţi cu logica, sau necunoscători ai istoriei, care mai susţin încă ideea absurdă a discontinuităţii daco-romanilor.[76] „Ce argument de continuitate

---

73 Tröster, p. 336 (100). Menţionăm că şi Miron Costin, *Opere*, p. 209, ştia de existenţa unui rîu Molda, în „Ţara Nemţească".

74 Tröster, p. 337 (100).

75 Cu arătarea izvoarelor din care derivă şi cu bibliografia de rigoare, vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. I, Bucureşti, 1986, p. 223—224.

Al. Rosetti îşi însuşeşte opinia lui B. P. Hasdeu, *Istoria critică a românilor*, I, Bucureşti, 1875, p. 300, A. D. Xenopol, *Istoria românilor*, ed. a III-a, vol. II, p. 17 şi a altora, care susţin şi ei că numele este de origine gotică, de la Mulda=praf.

O altă opinie la Victor Spinei, *Terminologia politică a spaţiului est-carpatic în perioada constituirii statului feudal de sine stătător*, în vol. *Stat, societate, naţiune. Interpretări istorice*, Cluj-Napoca, 1982, p. 77, unde se afirmă că termenul Moldova derivă din germana medievală, avînd sensul de „albie" sau „covată" şi că el a fost adus în Moldova în secolul al XIV-lea de coloniştii saşi.

76 Tentative de răstălmăcire şi chiar de falsificare a istoriei au mai încercat şi alţii. Eugen Csocsán de Várallja, în *La population de la Hongrie au XX-e siècle* („Revue d'études comparatives est-ouest", 8 (1977), nr. 3, p. 91—138), de pildă, peste tot pe unde întîlneşte denumirea de *„valahi"* în cronicile latine vechi (inclusiv în diplomele maramureşene), o traduce cu *„păstori maghiari"* (p. 118—119), ca şi cum maghiarii n-ar fi avut numele lor, şi în ciuda faptului că istoricii respectivi, cînd se referă la maghiari, îi numeşte ca atare. Şi iarăşi, de asemenea în ciuda faptului că chiar un istoric maghiar, Vilmos Bélay (*Máramoros megye társadalma és nemzetiségei a megye betelepülésétöl a XVIII. század elejeig* („Societatea şi naţionalităţile din comitatul Maramureş din momentul populării comitatului pînă la începutul sec. al XVIII-lea", Budapesta, 1943) constată că numele proprii din documentele maramureşene, din cele mai vechi timpuri, *corespund* mai degrabă numelor româneşti decît celor ungureşti. Ba mai mult, Vilmos

poate fi mai plauzibil decît existența aceluiași popor, pe aceleași locuri, după două mii de ani?", se întreba cu ani în urmă marele nostru scriitor Liviu Rebreanu, care adăuga: „un popor care să dispară și să se risipească pentru a reapărea, peste multe sute de ani, exact în locurile pe care le-a

---

Bélay arată că proprietarul unui sat maramureșan este numit într-una din diplome *valachus noster fidelis* (cf. Eugen Csocsán de Várallja, *op. cit.*, p. 118, nota 4).

În chip cu totul neașteptat însă, De Várallja trage concluzia că aceștia nu puteau fi decît maghiari! Cum și de ce? Uite așa! Și asta se cheamă istorie! Dacă D-sa vrea ca Ion să fie Gheorghe, de ce să nu fie?

Dar ingeniosul „istoric" stabilit la Oxford (asta poate da autoritate!), ne oferă și alte surprize. Citim: *„Parmi le Turcs nommés „valaques" on peut mentionner* la famille *du fameux humaniste et primat de Hongrie, Nicolaus „Olah". Ce terme est l'équivallent hongrois du mot latin „valachus", mais la famille avait acquis son patronyme en descendent par les hommes de Bassaraba. Ce dernier était lui-même descendant de Gengis-Khan, par les hommes également, et n'avait rien à voir* (faire?, n.m.) *avec l'empereur Trajan ou les Daces"* (p. 119).

De unde își ia De Várallja năstrușnica informație? De la un anume *Szabolcs de Vajay*, dar în loc de sursă bibliografică indică, negru pe alb: *information privée!* (p. 119). Să vezi și să nu crezi! Așa i-a spus la ureche dl. Szabolcs de Vajay, că Nicolae Olahus s-ar trage din Gingis-Han, și tot așa și toți românii!

Același autor apelează, și el, la Simon de Kéza care, în cap. 21 din *Cronica* sa scrie: *Zeculi Blachis commixti litteris ipsorum uti perhibentur*, adică: *Secuii fiind amestecați cu valahii foloseau scrierea lor.* (v. Emericus Szentpetery, *Scriptores Rerum Hungaricarum*, vol. I, p. 162—163). După ce traduce corect textul, Eugen Csocsán de Várallja îl interpretează după cum urmează: *„On peut conclure que ces „vlachi" utilisaient l'alphabet runnique des Sicules"*. Adică exact pe dos! Și ca să-și convingă cititorii că Simon de Kéza a greșit, îl denunță că era *„valah care vorbea ungurește"* (p. 119), deși, pe de altă parte, are în minte ideea lansată mai înainte, că valahi erau numiți *ungurii*. Sau va fi uitat de ea! Oricum ar fi, cam așa se face de către D-sa istoria.

Pentru noi textul lui Simon de Kéza e însă extrem de important. El vine cu o mărturie contemporană (1282—1285), căci folosește timpul prezent, că secuii foloseau în sec. XIII alfabetul *valahilor*, fiind amestecați cu valahii care *existau acolo* și, desigur, erau majoritari. Se învață întotdeauna limba celor mulți, nu a celor puțini. Odată cu limba, și scrierea. Cum și care era această scriere? Cronicarul nu precizează. Nici alt cronicar, Marc de Kált — tot *„valah"* zice De Várallja — reluînd textul lui Kéza în 1358, nu precizează. Era cu alfabet latin? Era cirilic? Ceea ce ni se spune e că secuii l-au luat de la valahi. *Deci valahii scriau. Și, în orice caz, nu cu scrisul sau în limba secuilor.* De altfel tot Eugen Csocsán de Várallja va constata contrazicîndu-se: *„en fait on n'a trouvé aucune inscription en roumaine qui soit composée*

părăsit, ar fi o minune ce nu se poate întîmpla decît în anumite manuale istorice cu tîlc".[77]

---

en écriture sicule" (p. 119), adică în scriere runică, precum spusese mai înainte. Nici nu mai ştii ce să înţelegi!

Aceste încurcături jenante, dar probabil voite anume ca atare, nu pot avea altă explicaţie, decît dorinţa cu orice preţ de a contraface istoria, rupînd orice legătură între premise şi concluzii.

Acelaşi istoric, căzut definitiv în patima falsificărilor, afirmă apoi, în mai multe locuri, că la venirea ungurilor, Transilvania era goală, şi că românii au emigrat aici prin sec. XIII—XIV, iar în unele părţi chiar în sec. XVIII (p. 98). Într-o notă însă, cade în propria capcană. Reproduce o mărturie a *Cronicarului Anonim* al regelui Bélla, care spune că şapte duci unguri şi-au asociat şapte duci cumani, ca să participe la cucerirea bazinului carpatic în anul 896. (Anonymus, *Gesta Hungarorum*, sectio 10, cf. Emericus Szentpetery, *op. cit.*, vol. I, p. 46—47).

De Várallja combate, bineînţeles, informaţia Cronicarului naţional maghiar, pe motiv că la acea vreme n-ar fi existat duci cumani. Să zicem. *Dar cei maghiari existau!* Ceea ce interesează e, însă, altceva, şi anume informaţia din sursă maghiară că ungurii au avut nevoie de forţă deosebit de puternică, pentru a putea cuceri Transilvania în anul 896, la sosirea ungurilor. *Deci nu era goală!*

Un serial despre *Diplomele Maramureşene* ca *„dovezi ale permanenţei şi continuităţii poporului român"* a publicat Nicolae Iuga în rev. ASTRA, Braşov, începînd cu nr. 1, 1987.

În legătură cu aceste probleme şi altele privind realităţile din Transilvania medievală, a se vedea neapărat: acad. Ştefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. I, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1971; vol. II, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1979; vol. III, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1986. Pe marginea acestor volume este utilă de asemenea dezbaterea la care a participat ca invitat şi Ştefan Pascu şi care a fost publicată în „Tribuna", nr. 14, 15, 16, 1987, la care au participat: Vasile Sălăjan, Nicolae Edroiu, Achim Mihu, Augustin Buzura, Ioan Aurel Pop, Avram Audea, A. A. Rusu şi Vasile Sav.

77 Liviu Rebreanu, *Lauda ţăranului român*, în „Viaţa românească", 1940, nr. 7, p. 5.

Aproape contemporan cu Tröster, Luiggi Ferdinando Marsigli (Marsili), 1658—1730, călător şi ofiţer italian care a petrecut aproape două decenii în Transilvania, va da asupra românilor aceleaşi mărturii ca şi Tröster, evident ulterior scrierii lui Tröster. Va arăta că *„în interiorul arcului Carpaţilor, care se întind pînă la Dunăre, în toată Moldova şi în întregul teritoriu al Ţării Româneşti nu se vorbeşte altă limbă în afară de română. Neamul de oameni care o întrebuinţează se autodenumeşte român, adică romani, iar pămîntului pe care îl ocupă îi spun Ţara Românească (Zarra Romagnesca)"*. V. Arhivele Statului Buc. colecţia Microfilme Italia, r. 38; Biblioteca Universităţii din Bologna, ms. Marsilli, vol. VI cf. Dumitru Zaharia, *Formarea şi continuitatea poporului român în operele unor istorici italieni*, în „Revista Arhivelor", LXV, vol. L, nr. 1, 1988, p. 53.

Capitolul V

NUMELE, OCUPAȚIILE ȘI RELIGIA ROMÂNILOR

„Românii se trag din poporul roman și din numele de roman".
Tröster

Tröster, ca toți contemporanii lui și ca toți urmașii lui străini din Transilvania pînă în anul 1918, va vorbi de trei „națiuni" recunoscute aici: sașii, secuii și ungurii. Există însă, zice el, și a patra națiune care, în Germania sînt numiți Wallahi, iar în Transilvania Blooh.[1]

Se știe că acești valahi nu au nici libertate, nici drepturi în Transilvania, deși sînt *„urmași ai nobililor romani"* [2] și *„cei mai vechi locuitori ai Țării".*[3]

Dar Tröster știe și multe alte lucruri și, dacă nu știe, se informează. Cartea lui e plină de autori care s-au ocupat de istoria, geografia și soarta acestor *„urmași ai nobililor romani în istorie".* Deși alții îi numesc Valahi, sau Blooh, Tröster scrie: *„Ei nu se numesc în limba lor nici Valahi, nici Blooh, ci Rumunos sau Romani",*[4] motiv pentru care el respinge toate teoriile după care ei s-ar trage din sciți (sau din Flacco, fiica lui Dioclețian), sau din tătari.[5] *„Ei se trag din poporul roman*

---

1 Tröster, *op. cit.*, p. 322 (96).
2 *Ibidem*, p. 322 (96).
3 *Ibidem.*
4 După cum mărturisesc unii călători străini, românii „socotesc de ocară numele de valah, nevoind să fie numiți cu alt cuvînt decît „romanischi" și mîndrindu-se că se trag din romani" (*Călători străini*, III, p. 672).
5 Tröster, p. 327 (98).
Despre originea numelui de vlah există o literatură extrem de bogată, din care amintim: M. S. Mökesch, *Beweise für die celtische Abstammung der Walachen oder Romänen*, Sibiu, 1867; Simion Mangiuca, *Walach oder Vlach (Eine ethnologische Studie)*, în „Rumänische Revue", V, 1889, p. 214—225; Aron Densușianu, *Originea cuvîntului vlach*, în „Revista critică și literară", 1894, nr. 1, p. 1—14, Ilie Gherghel, *Cîteva contribuțiuni la cuprinsul noțiunii cuvîntului „vlach"*, București, 1900; F. Hagi-Gogu, *Romanus și Valachus sau ce este romanus, roman, român, valah și vlah*, București, 1939; P. P. Panaitescu, *Numele neamului și al țării noastre*, în vol. *Interpretări românești*, București, 1947,

și din numele de roman, căci și numele lor și limba lor pot ușor să demonstreze oricărui profan acest adevăr".[6]

Tröster, spune Armbruster,[7] este primul care dă o explicație numelui românilor *în dialectul sas:* Blôch (Blooh) pe care îl derivă din suedezul Bölja, care înseamnă potop, inundație, care apropie explicația de cea dată etniconului Walache, printre altele din *Wellen*, adică așezare la gurile Dunării.[8] De altfel, va încerca și pentru Moldova o explicație ca țară între ape și plină de ape (chiar dacă va renunța la ea).[9] Explicații desigur fanteziste, „tipice istoriografiei baroce", susține Armbruster.[10]

O explicație tot atît de fantezistă săsescului *Blôch* va da mai tîrziu și Filstich, dar el va remarca și faptul că denumirea capătă forme peiorative. Armbruster e prea binevoitor cînd,

---

p. 81—106; Mathias Gyóni, *La première mention historique des Vlaques des monts Balkans*, în „Acta Antiqua", I, 1952, nr. 3—4, p. 495—515; Gabriela Ionescu-Varo, *Valah-roman*, în MI, 1968, nr. 12, p. 89; Eugen Stănescu, *Numele poporului român și primele tendințe umaniste interne în problema originii și continuității*, în „Studii", XXI, 1969, nr. 2, p. 189—206 etc.

Despre numele de voloh din cronica lui Nestor vezi G. D. Balascev, *Die Mitteilungen in der Nestorchronik über die Wlachen am linken Danaufer und um die Karpaten*, Sofia, 1936 și M. Gyóni, *Les Volochs des Annales primitives de Kiev*, în „Etudes slaves et roumaines", II, 1949, p. 56—92, care susține — nici mai mult nici mai puțin — că volohii ar fi franci!

După o altă opinie la fel de „științifică", sub numele de volohi ar trebui să înțelegem populația romanizată din Pannonia din sec. IX! (V. D. Koroliuk, *Volohi i slaviane Ruskoi letopisi*, Kișinev, 1971 și idem, *Volohi i slaviane „Povestî vremenîih let"*, în „Sov. Slavianoved", 1971, nr. 4, p. 41—53).

Primul savant străin care a dat o explicație mai apropiată de adevăr a fost B. Kopitar, care a arătat că numele de vlah, împrumutat de slavi de la germani, a fost dat de aceștia atît galilor din nordul Italiei, cît și romanilor sau românilor (*Geschichte der Ursprung der Römer in Dacien von P. Maior*, în „Wiener Allgemeine Litteratur Zeitung", 7 dec. 1813, p. 1551—1565).

Despre această problemă vezi Leo Weisberger, *Walkisch. Die geschichtliche Leistung des Wortes Welsch*, în *Deutsch als Volksname, Ursprung und Bedeutung*, Darmstadt, 1953 și Armbruster, *Romanitatea*, p. 12—17, care face o bună prezentare a problemei. V. și mai jos p. 232—233.

6 Tröster, p. 328 (98).
7 *Romanitatea*, p. 179.
8 Tröster, p. 328—333.
9 *Ibidem*, p. 334—336.
10 *Op. cit.*, p. 179.

în afară de originale, consideră aceste explicații, și mai ales pe cea a lui Filstich, drept „rod al unei gîndiri demne de luat în seamă!“ [11] Prin ce adică? Filstich totuși, ca și Tröster, va accentua faptul că românii înșiși preferă pe *Romunos* sau *Romanos*, iar limba lor este *„eine corrupta lingua latina“*.[12]

Și principatele din estul și sudul Carpaților sînt locuite, după Tröster, tot de *Romunis*.[13] Numele lor nu poate veni din alte surse decît de la strămoșii lor. Numele de *valah*, însă, nu poate fi demonstrat ca avînd origine latină. El, după Tröster, poate veni de la geți, dar românii de azi nu l-au păstrat; ei se recunosc doar *romani*.

Tröster respinge și pretenția unor istorici unguri că *valah* ar veni de la ungurescul *Olah* (idee reluată recent de autorii *Istoriei Transilvaniei*). El vede în numele de valah doar o confirmare a vechimii geților, care au dat primul nume unei populații care mai apoi ar fi transferat numele pe seama urmașilor coloniștilor romani.[14]

---

11 *Romanitatea*, p. 229.

12 Johann Filstich, *Kurtze Historische Geographische, Politische Anmerckungen von Siebenbürgen*, ms. la Arhivele statului Sibiu, A, 1—5, nr. 102, f. 44. O altă scriere în Arhivele Bis. Negre din Brașov: *Siebenbürgische Historie*, 1735, p. 106—108.

Vezi și Johann Filstich, *Încercare de istorie românească. Tentamen Historiae Vallachiae*, București, 1979, p. 36—37, unde se expun opiniile despre originea termenului valah. După cum se arată în nota 46 de la p. 259, mai tîrziu, în alte lucrări ale sale (*Oratio de historia Valachorum* și *Schediasma historicum de Valachorum historia*), Filstich va adopta etimologia lui Blôch din graiul săsesc.

13 Tröster, p. 334 (99).

14 În cap. VI al operei sale *Origines et occasus Transsylvanorum* (1667), intitulat *De Valachis sive Olachis* — după ce enumeră teoriile cu privire la originea numelui Valachus — Toppeltin susține că numele derivă din cuvîntul Valli cu care germanii îi denumeau pe italieni (p. 50—51). Despre opiniile lui Toppeltin vezi și stolnicul C. Cantacuzino, p. 50—51 și Armbruster, *Romanitatea*, p. 180.

Observația aceasta a făcut-o și M. Costin (p. 261), care arată că străinii, *„știind de unde au ieșit neamul acesta, că de la Italia, cării țări îi zic străinii vlah, vloh,... de pe vloh adecă italian, au zis vlah și Muntenii Valahiia“*. Vezi și p. 208—209, 271.

În *Descr. Mold.*, p. 53 și 363, D. Cantemir afirmă și el că „vecinii din partea cealaltă, polonii și rușii (deci popoarele slave, nu bulgarii — n.a.) au numit pe moldoveni volohi, adică italieni“.

În secolele XVII—XVIII, de altfel, aceasta era explicația numelui de vlah acceptată și de străini. Într-o foarte interesantă anchetă franceză asupra stării țărilor române la începutul secolului al XVIII-lea se explica astfel numele de vlah: „Wlochy signifie en polonais l'Italie et Wolochy la Valachie; Wloch un Italien et Woloch un Valaque;

Teza lui Tröster — despre care am vorbit și în capitolul precedent — e *originea pur romană a românilor*. Dovada cea mai grăitoare pentru el e că ei înșiși își zic români *(Romunis)*.

Wlochovie les Italiens et Wolochovie les Valaques" (Hurmuzaki, Supl. I/1, p. 417—418). Vezi și C. C. Giurescu, *Une enquête française sur les Principautés roumaines au commencement du XVIIIe siècle*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", II, 1924, p. 39—63.

Această explicație are o veche tradiție în Moldova, unde a fost înregistrată de diverși călători străini, începînd încă din secolul al XVI-lea. Giulio Ruggiero, de pildă, afirmă că românii se numesc valahi „pentru că acesta este numele comun (dat) în Polonia tuturor italienilor, din care se trag aceștia"; Giovanni Francesco Commendone arată că Valahia înseamnă Italia, „căci polonii spun voloc la italian"; Giovanni Antonio Magini susținea că germanii dădeau numele de „vualchen, vuelchin" atît românilor, cît și italienilor, în timp ce ungurii îi numesc „olahi" pe primii și „olhas" pe cei de ai doilea, etc. (*Călători străini*, II, p. 375, 630 și G. Lăzărescu — N. Stoicescu, *Țările române și Italia pînă la 1600*, București, 1972, p. 326).

Leunclavius a remarcat primul originea germană a cuvîntului vlah: „Germani vero plerique tam Italos quam Gallos (qui Germanis sunt Walli, sicut Gilimer nomen Gothicum est Wilmer...) vocare solent Walchos et Walischos: quorum linguae prouinciali quum linguae Daciae, quae ipsa quoque Romanorum prouincia quondam fuit, adfinis esset: idem a nostris Walchorum nomen accepere, quod enuntiatione molliori mutatum in Walachos" (*Pandectes*, ed. 1588, p. 283—284). „Pornind tocmai de la etniconul românilor", Leunclavius „integrează poporul român în marea familie a popoarelor romanice" (Armbruster, *Romanitatea*, p. 124).

Numele de vlah — ca și acela de român — este deci o dovadă a originii noastre latine, deși unele popoare l-au utilizat cu un sens peiorativ. El este, în același timp, una din dovezile cele mai convingătoare de continuitate datorită faptului că a fost preluat succesiv de populațiile migratoare pentru a defini pe locuitorii de origine latină din Dacia. Despre modul cum a evoluat explicația numelui de vlah la scriitorii și geografii italieni vezi Claudio Isopescu, *Notizie intorno ai Romeni nella letteratura italiana del Cinquecento*, București, 1929.

Mai trebuie să spunem că numeroși autori și oameni politici străini — *conștienți de faptul că Moldova și Țara Românească erau locuite de același popor* — numeau cele două provincii Valahia, adăugînd uneori adjectivele „mare" primei și „mică" celei de a doua sau invers. Iată cîteva exemple: la 1524 M. Bocignoli spunea: „Această Valahie (Țara Românească — n.a.) se mărginește dinspre răsărit cu cealaltă Valahie" (*Călători străini*, I, p. 175); T. Andronicus, la 1528, le numește „cele două Valahii" (*ibidem*, p. 248); Francesco della Valle la 1532 le spune Valahia Superiore (Moldova) și Valahia Inferiore (Țara Românească) (*ibidem*, p. 323); la 1538 Fabio Mignanelli numește Moldova Valahia Mare, iar Țara Românească Valahia Mică (*ibidem*, p. 465); să nu uităm nici pe Bonfini, care arată că Transilvania „este încinsă de cele două Valahii, (adică) Țara Românească și Moldova" (*ibidem*, p. 483) etc.

Unii dintre acești străini susțin că cele două Valahii au alcătuit la început o singură Valahie, care s-a împărțit apoi în două. Această idee

Van Leisen, pe care l-am mai citat, nu s-a sfiit să spună că numele de *român* a apărut în locul celui de *valah* în Transilvania în secolul XVIII, cînd s-a operat o echivalare cu *romanus*. Înainte de aceasta, *rumun* însemna altceva, dar „istoricul" la care ne referim nu-și aduce aminte ce anume! [15]

Și iată că Tröster cunoștea adevărata echivalență cu trei secole înainte! De altfel, bizuindu-se pe amnezia generală și necunoscînd nimic din ceea ce înseamnă o sursă istorică de epocă, acest Van Leisen „programează" o colonizare a Transilvaniei din sud și din est, din Valahia și Moldova, chiar în secolul al XVII-lea, deci sub ochii lui Tröster care, vedem din cartea sa, nu știa nimic de așa ceva. Ba mai mult, Van Leisen prelungește exodul „foarte numeros" spre Transilvania pînă pe la 1820, pe motiv că în principate erau domni fanarioți,[16] idee reluată și ea de „învățații" autori ai recentei „Istorii" a Transilvaniei. E un argument construit pe o simplă supoziție cu aparență de fapt istoric, de un necunoscător al epocii și al vieții din principate, dacă nu de un căutător de „argumente" cu orice preț, și care voia să prezinte Transil-

---

o găsim formulată la P. Martinus Szent-Iványi, care spune: „Quae duae nunc Regiones Valachiae et Moldaviae nominibus distinguntur, superiori aetate uno Valachiae vocabulo consebantur, posterior aetas eam in majorem et minorem divisit" (apud Armbruster, *Romanitatea*, p. 173—174). Vezi și *ibidem*, p. 178; Eugen Stănescu, *Unitatea teritoriului românesc în lumina mențiunilor externe. „Valahia" și sensurile ei*, în „Studii", 21, 1968, nr. 6, p. 1105—1123; Vasile Maciu, *Semnificația denumirii statelor istorice române*, în R. Ist., 28, 1975, nr. 9, p. 1317—1320; Stoicescu, *Unitatea*, p. 130—140, etc.

După unele opinii, primul occidental care a dat numele Valahia teritoriului locuit de români ar fi Guillaume de Rubrouk în sec. XIII (A. Sacerdoțeanu, *Guillaume de Rubrouk et les Roumains au milieu de XIIIe siècle*, Paris, 1930),

15 Herbert van Leisen, *Terres hongroises de Transylvanie*, p. 98.

16 *Ibidem*, p. 99. Este o reluare a tezei mai vechi a lui Jancsó Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* [Istoria străduințelor naționale românești și starea lor actuală], Budapesta, 1896, conform căreia românii din Transilvania ar fi venit aici din Țara Românească și Moldova de abia în secolul al XVIII-lea, cînd situația lor în aceste țări era foarte grea. Absurditatea acestei „teorii" a fost dovedită de David Prodan, *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic*, Sibiu, 1944 și Ion Conea, *„Tota Transilvania ad nos venit" sau cît valorează teoria Jancsó Benedek*, în „Geopolitica și geoistoria", II, 1942, p. 11—23, care au dovedit că în sec. XVIII situația s-a petrecut exact invers de cum susține autorul „teoriei".

vania ca pe un teritoriu de refugiu, cînd lucrurile se întîmplau exact invers: mulţi transilvăneni preferau pe fanarioţi, numai să scape de sub Habsburgi şi de unguri! [17]

De altfel, numai peste o pagină, autorul se şi contrazice. Cînd turcii ajung în Transilvania, în anumite văi *„au decimat aproape în întregime populaţia maghiară de religie calvină"*. Acest argument îi trebuia acum autorului pentru a justifica numărul mare de români din Transilvania, uitînd că, chiar potrivit logicii sale, aceştia ar fi trebuit decimaţi cei dintîi, ca fugari de sub suzeranitatea turcească.

Dar de ce să ne mirăm de „selecţia" turcilor — nicidecum motivată — cînd alţi autori de aceeaşi „mărime" ca şi Van Leisen scriu într-o recentă *Istorie a Transilvaniei* că pînă şi o ciumă teribilă i-a decimat *tot numai* pe maghiarii din Transilvania, românii rămînînd încă o dată în majoritate. Deşteaptă ciumă!

Să nu credem însă că numai ciuma a manifestat asemenea ciudate slăbiciuni pentru populaţia românească; la fel ar fi procedat şi tătarii la 1241, cînd au ucis îndeosebi pe maghiari şi au cruţat pe români. Aşa susţin unii istorici şi lingvişti din ţara vecină, pentru a „dovedi" cum s-au putut înmulţi românii din Transilvania după marea invazie mongolă. Iată ce spunea A. Sacerdoţeanu despre această aserţiune: „înseamnă să credem că românii stăteau la pîndă şi, cînd vedeau că năvălitorii distruseseră cîteva sate, treceau repede munţii Carpaţi, ocupau locurile devastate şi-şi făceau acolo sate. Abia atunci interveneau bieţii regi ungureşti ca să le dea diplome — care nu există! — legalizînd aceste aşezări străine". Istoricii maghiari nu ne explică „de ce turco-tătarii nu pustiau mai degrabă Moldova şi Muntenia, distrugînd şi populaţia lor, căci doar trebuiau să treacă mai întîi pe acolo ca să ajungă în Transilvania; ori cum se face că au fost cruţaţi numai locuitorii din alte părţi? Sau poate barbarii urau numai pe unguri şi le făcea plăcere să-i înlocuiască cu români?" [18]

---

17 Vezi amănunte la Stoicescu, *Unitatea*, p. 52—59.

18 A. Sacerdoţeanu, *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu. Dovezile continuităţii şi drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*, Bucureşti, 1936, p. 162. Vezi şi I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age*, Sibiu, 1944, p. 43, care citează un document din care aflăm că tătarii nu făceau nici o deosebire între popoare;

Și pentru că ne aflăm în domeniul „argumentelor" serioase și convingătoare ale röslerienilor, să mai amintim încă unul la fel de solid. După opinia unor istorici și etnografi maghiari, românii din Transilvania s-ar fi înmulțit repede deoarece erau ciobani, ajungînd astfel să predomine numeric celelalte populații! Iată ce răspundea geograful Vintilă Mihăilescu la un asemenea „argument": „Nu simte nimeni ridicolul și artificialul acestei teme care transformă neamurile privilegiate ale Transilvaniei (unguri, secui și sași) în victimele ciobanilor și iobagilor valahi și disprețuiește cele mai elementare legi demografice, geografice, sociale, economice și istorice? Nu pare nimănui prea ieftină ușurința cu care se acordă ciobanilor noștri atît de mari calități vegetative și o atît de impresionantă putere de digerare etnică?".[19]

După Van Leisen, întreaga luptă a principilor calvini ai Transilvaniei pentru calvinizarea românilor a fost o operă de „culturalizare" a lor, uitînd să spună că toți cei pe care i-au „culturalizat" astfel au devenit maghiari, pentru că urme de calvini români nu s-au păstrat deloc. Cînd s-a terminat calvinizarea unora, s-a terminat și maghiarizarea lor, deci scoaterea lor din rîndurile românilor! Dar cîtă istorie știa Van Leisen și cît încurca lucrurile din neștiință sau cu bună știință se vede și din aceea că orașul capitală a Moldovei, *Iași*, e numele mai nou „al vechiului nume unguresc *Jászvasar*".[20] *Risum teneatis!*

Amestecînd și cîte un adevăr pe ici, pe colo, autorul recunoaște la un moment dat că totuși nici calvinii, nici catolicii nu și-au văzut împlinite intențiile de schimbare a credinței românilor din Transilvania.[21] Dar ca supremă bunăvoință a lui Horthy față de românii din Transilvania, după diktatul de la Viena, autorul aduce faptul că regentul și-a afișat proclamațiile în *limba română*. *„Gest de înțelegere și afectuoasă prietenie!"* [22] Era vorba, desigur, de proclamațiile care fixau pedeapsa cu moartea pentru orice atitudine sau manifestare românească, inclusiv de folosire a limbii române!

---

ei au jefuit *„inter terras Olachorum de Kirch, Saxonum de Barassu et terras Siculorum de Sebus"*. Remarcăm faptul că românii sînt trecuți primii printre victimele tătarilor, iar maghiarii nici nu sînt amintiți!

19 „Transilvania", 1943, nr. 9—10, p. 641.

20 Leisen, *op. cit.*, p. 102.

21 *Ibidem*, p. 104.

22 *Ibidem*, p. 105.

Dar să revenim la daci și romani și să-l lăsăm pe amiralul fără flotă, de tristă faimă.

Tröster nu pretinde totuși că *dacii au pierit* (vezi: *„Pierit-au dacii?"* a lui B. P. Hasdeu, n.n.), ci doar că erau ... germani! Dar au existat și au rămas permanent pe pămîntul lor pînă în vremea lui Tröster care e de mirare că nu se pretinde și el ... dac! E și acesta un certificat de nobilitate și vechime, de vreme ce dacii sînt atît de revendicați ca strămoși și de cei cu care n-au avut nici în clin, nici în mînecă!

Esențialul nu mai este astăzi cine îi revendică drept strămoși, fiindcă acest lucru s-a lămurit definitiv, ci esențialul e că *n-au pierit niciodată*,[23] nici după ocupația lui Traian,

---

23 *Populația dacă a continuat să trăiască mai departe sub ocupația romană, așa cum au trăit și alte populații cucerite de romani (galii, germanii, grecii etc.).* Aceasta este și concluzia marelui istoric A. Piganiol: *„La langue latine triomphe, mais le fond gète de la population ne fut pas essentiellement modifié".*

Despre persistența elementului dacic sub ocupația romană bibliografia este foarte bogată. Din aceasta amintim: A. Dobo, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, ed. a II-a, Budapesta, 1940 (care a strîns peste 80 de atestări epigrafice relative la peste 130 de persoane civile și militare originare din Dacia); I. I. Russu, *Onomasticon Daciae*, în AISC, IV, 1941—1943, p. 217—222; C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, p. 104—126; M. Macrea, *Les Daces à l'époque romaine à la lumière des rècentes fouilles archéologiques*, în „Dacia", I, 1957, p. 205—220; D. Protase, *Cimitirul de la Soporul de Cîmpie și importanța lui pentru problema persistenței băștinașilor în Dacia romană*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, p. 455—463; idem, *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii*, București, 1966, p. 15—102; I. I. Russu, *Elemente autohtone în terminologia așezărilor și gospodăriei*, în „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei" pe 1962—1964, Cluj, 1966; D. Protase, *Observații în legătură cu așezările rurale din Dacia Romană*, în AMN, V, 1968, p. 505—511; C. Scorpan, *Aspecte ale continuității și romanizării băștinașilor din Dobrogea în lumina recentelor cercetări*, în „Pontica", III, 1970, p. 139—188; Florea Costea, *Persistența elementului autohton în sud-estul Transilvaniei în timpul stăpînirii romane în Dacia*, în „Cumidava", 9, 1976, nr. 1, p. 15—24; Sever Dumitrașcu, *Descoperiri arheologice dacice din epoca romană la Biharea*, în „Zirldava", 1979, p. 195—213; Stoicescu, *Continuitatea*, p. 89—101 (cap. *Dacii nu au fost distruși*); Ioan Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic (jud. Sibiu). Contribuții la continuitatea dacilor în Dacia Romană*, București, 1981; Dumitru Protase, *Autohtonii în Dacia. I Dacia romană*, București, 1980 etc.

Despre persistența dacilor în Moldova vezi: N. Gostar, *Cetatea dacă de la Piatra Neamț—Bîtca Doamnei*, în vol. *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 81—86; N. Gostar, *Cetăți dacice din Moldova*, București, 1969; V. Căpitanu și V. Ursachi, *O nouă cetățuie*

nici după evacuarea lui Aurelian și existau pînă în vremea lui Tröster, așa cum există și de atunci încoace. Într-un singur sens au pierit: în acela că s-au romanizat, dar în români e sînge dac în aceeași măsură în care e și sînge roman.

Despre pretenția ungurilor de a-l revendica pe Olah, Tröster scrie: „*este un lucru de rîs, care nu poate fi bazat nici pe* **Historia Temporum,** *nici pe știința limbilor...* **pentru că numele valahilor este mult mai vechi decît însăși limba ungurească de astăzi**“ [24] (s.n.).

Credem necesar să revenim însă asupra altei probleme, atinse în treacăt de Tröster. Chestiunea cu originea tătară, pe care a respins-o Tröster. Menționarea nu e întîmplătoare în textul său. Se vede că circula printre unii istorici. Se va regăsi în Toppeltinus, de unde o va lua Miron Costin și de la el Nicolae Costin. Miron Costin, în afară de faptul că va spune că „dachii sînt a sașilor moși“,[25] va mai spune că însuși Toppeltinus, fiind sas, era „dac după nume“.[26] Și va mai adăuga că dacii sînt „un popor tătărăsc din Tartaria Mare, strămoșii transilvănenilor“.[27] Și în *Poema polonă* va scrie că „poporul dac venise în aceste părți din Tartaria, de unde se trag și dacii... strămoșii sașilor“.[28]

---

dacică pe valea Siretului, în „Carpica“, II, 1969, p. 93—130; V. Ursachi, *Contribuții la problema așezărilor dacice de pe valea Siretului*, în „Memoria Antiquitatis“, I, 1969, p. 105—119; Attila László, *Așezarea dacogetică de la Băiceni (secolele IV—II î.e.n.)* în „Arheologia Moldovei“, VI, 1969, p. 65—94; V. Căpitanu și V. Ursachi, *Descoperiri geto-dace în județul Bacău*, în „Crisia“, 1972, p. 97—114; Ion T. Dragomir, *Recente mărturii arheologice referitoare la coabitarea daco-romană descoperite la Tiriglina-Bărboși*, în „Thraco-Dacica“, 3, 1982, p. 160—180.

Despre prezența ostașilor daci pe arcul de triumf al împăratului Galerius (293—311), aflat la Salonic, v. Ch. J. Macaronas, *The Arch of Galerius at Thessaloniki*, Athens, 1970 și Victor Stancu, *L'arc de triomphe de Galère à Salonique et ses métopes représentant des troupes de Daces*, în *Le monde thrace. II-e Congrès International de Thracologie. (Bucarest 1976)*, Paris-Roma, 1982, p. 151—156.

24 Tröster, p. 337, (100).

25 Vezi *Opere*, ed. P. P. Panaitescu, p. 326.

26 *Poema polonă*, în *Opere*, p. 385.

27 *Cronica polonă*, în „Opere“, p. 203.

28 În *Opere*, p. 222.

Considerăm că această eroare are la bază faptul că în secolele XV—XVIII Tartaria și Scythia se confundau, așa cum tătarii erau numiți uneori sciți, populație veche ce a locuit în Dacia (sec. IV î.e.n.). Confuzia a fost întărită de textul lui Bonfini. Despre această problemă, vezi mai sus, cap. I, nota 1.

Pe vremea aceea multe lucruri nu se clarificaseră încă. Iată însă că Tröster, înaintea lui Miron Costin, s-a dovedit mai atent la aceasta decît cronicarul moldovean!

Miron Costin cunoştea totuşi disputa dintre saşi şi germani cu privire la originea celor dintîi. Cunoştea şi teza sosirii saşilor din Saxonia. Acest lucru se vede din altă operă a sa, *De neamul moldovenilor*, în care tot ceea ce spusese sau va mai spune în alte opere e pus sub semnul întrebării, dacă nu al îndoielii directe. În orice caz, el renunţă la a se mai amesteca în asemenea dispute: „*Aceste prici le lăsăm la dînşii, noi pomenim numai cît slujeşte rîndul nostru la poveaste*“,[29] cu alte cuvinte, le amintim în treacăt, pe noi interesîndu-ne doar cele privitoare la noi!

Asupra originii saşilor, istoricii se vor clarifica îndată după Tröster, iar cei din Şcoala ardeleană vor îmbrăţişa uşor teza sosirii lor în sec. al XII-lea. Aşa vor spune şi Samuil Micu-Clain, şi Gheorghe Şincai, şi I. Budai-Deleanu, şi Petru Maior care, în *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, cînd se referă la originea saşilor şi la ipoteza că ar fi „strănepoţii dachìlor celor vechi“, spune că acestea „sînt rîsuri“, adică glume![30]

Asupra numelui de *români*, pe care şi l-a dat dintotdeauna poporul nostru, sursele sînt uimitor de bogate, înainte şi după Tröster. Vom reţine pentru exemplificare numai cîteva din cele de dinainte de secolul al XVII-lea, deoarece, după aceea, şi după Tröster, sursele abundă în secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea, din partea saşilor mai întîi, dar nu numai a lor, cum observă Armbruster.[31]

— Papa Clement al VI-lea în 1345 îi numeşte pe românii din Transilvania şi Ţara Românească *Olachi Romani*,[32] punînd deci semnul echivalenţei între cei doi termeni.

— Diaconul Coresi, „poate cel dintîi“ — spune Ştefan Pascu — identifică, în secolul al XVI-lea, numele românilor cu

29 În *Opere*, p. 254.

30 Ed. Florea Fugariu, I, Bucureşti, 1970, p. 218.

31 *Romanitatea*, p. 230 şi urm.

32 Vezi Hurmuzaki-Densuşianu, *Documente*, I/1, p. 697—698 şi DRH, D, vol. I, p. 60; cf. Ştefan Pascu, *Premisele unităţii politice a românilor*, în „Apulum“, VII, 1969, p. 46.

al romanilor,[33] în *Apostolul* din 1563, cînd traduce pe *rîmleni* din slavonă şi pe *Romaios* din greacă cu *romani*.[34]

— În *Palia* de la Orăştie (1582), denumirea de *român* apare de două ori: *„noi românii"* şi *„fraţilor români"*.[35]

— Într-o cuvîntare rostită în Moldova în anul 1595, Ian Zamoyski, cancelarul Poloniei, cerea moldovenilor să nu-şi aleagă domn dintre *Romani*, adică dintre boierii Valahiei.[36]

— O scrisoare adresată bistriţenilor între 1593—1597 este iscălită de *„birăul cel rumânesc"* şi în ea se vorbeşte de *„cartea românilor"*.[37]

— Tot înaintea lui Tröster este şi *Cartea românească de învăţătură* a mitropolitului Varlaam (1643), care se adresează „la toată seminţia românească".

Va trebui să adăugăm neapărat faptul că românii nu numai că s-au numit astfel — *fiind singurul popor de origine romană care-şi mărturiseşte originea prin numele ce poartă* — dar s-au şi mîndrit cu această origine, refuzînd să fie numiţi altfel decît români. Iată cîteva dovezi:

— La începutul secolului al XIII-lea, locuitorii valahi din Balcani spuneau cu mîndrie cruciaţilor: „Şi noi sîntem Romeni".

— Peste un secol, la 1404, arhiepiscopul Ioan de Sultanyeh înregistra ştirea că românii se trag din romani şi că ei înşişi afirmă cu mîndrie că sînt romani, deoarece vorbesc aproape ca romanii *(ipsi ideo jactant se esse Romanos et patet in lingua in quia ipsi locuntur quasi Romani)*.

— În secolul al XVI-lea, A. Verancsics preciza chiar că românii nu folosesc termenul de valahi, ci se numesc romani

33 Înainte de Coresi, pe la mijlocul sec. XVI, umanistul Anton Verancsics (Verantio) susţinea că românii *„îşi zic romani"*, o recunoaştere clară a originii lor (*Călători străini*, I, p. 309). Acelaşi autor afirma şi unitatea poporului român, cînd susţinea că locuitorii celor trei ţări române „se numesc români" (*ibidem*, p. 400).

34 G. Giuglea, *Coresi face cea dintîi apropiere dintre romani şi români*, în BOR, 1935, nr. 5—6, p. 226—228; cf. Şt. Pascu, *loc. cit.*

35 Alte exemple la Ştefan Pascu, *op. cit.*, p. 46—47. Tot el arată că E. Stănescu (*Premisele medievale ale conştiinţei naţionale româneşti*, în „Studii", XVII, 1964, nr. 5, p. 977) a identificat de 17 ori numele de român în cele 11 tipărituri româneşti dintre anii 1559—1588. Vezi şi Al. Savu, *Originea poporului român reflectată în etnonimul de „român" şi în numele de „România"* în „Studia geologica-geographica", 1979, fasc. 2, p. 76—80.

36 Hurmuzaki — Iorga, *Documente*, XII, p. 99.

37 *Ibidem*, XV/1, p. 754.

(quibus nec ipsi Valacchi utuntur, qui se Romanos nominant).

— În sfîrşit, pe la 1596—1599, italianul Giorgio Tomasi — care a cunoscut bine Transilvania — mărturisea că românii „socotesc de ocară numele de valah, nedorind să fie numiţi cu alt cuvînt decît romani şi mîndrindu-se că se trag din romani".[38]

* * *

„Cu o mînă pe armă, cu cealaltă pe plug".

Ovidiu (*Tristia*, CV, X, 24)

Cu privire la ocupaţiile românilor, Tröster scrie, printre altele: *„Românii sînt aproape toţi crescători de animale şi lucrători ai pămîntului,*[39] *însă cel mai mult le plac oile, cu care se mută vara la răcoarea muntelui cu tot avutul lor, ca* **Afri armentarii,**[40] *unde ca nişte* **Tityri**[41] *singuratici pot vedea*

---

38 Vezi Stoicescu, *Unitatea*, p. 148 (cu trimiterile la sursele folosite).

39 O opinie asemănătoare la Sebastian Münster, care, în celebra sa *Cosmografie* — apărută în numeroase ediţii — susţine: „Românii se îndeletnicesc înainte de toate cu munca cîmpului şi creşterea vitelor, ceea ce atestă originea poporului" (*Călători străini*, I, p. 503).

Aceeaşi constatare o va face peste două decenii şi italianul Giovan Andrea Gromo, care afirmă că *satele din Transilvania şi Banat „sînt toate locuite de români...*, îndeletnicirea românilor fiind să cultive pămîntul şi să crească cirezi (de vite)" sau că „obişnuit, toţi românii se îndeletnicesc cu munca cîmpului, atît pentru ei, cît şi lucrînd ca muncitori pămînturile ungurilor şi ale saşilor... Viaţa lor este închinată de obicei muncilor cîmpeneşti" (*ibidem*, II, p. 320, 336).

Aceste afirmaţii categorice ale unor oameni care cunoşteau bine realităţile din Transilvania secolului al XVI-lea dovedesc cît de departe de adevărul istoric sînt cei care afirmă şi azi cu înverşunare că românii erau păstori nomazi! Erau şi păstori, dar nu nomazi şi nu exclusiv păstori. Ocupaţia de bază era agricultura.

40 La Lucretius şi la Vergilius *armentarii* erau păzitori de vite, păstori; *Afri* desemnau pe africani, punici.

41 *Tityr* este unul din cei doi ciobani din prima egloga a lui Vergilius, care îi împrumută propriile sale sentimente autorului.

Despre vechimea păstoritului la români stau martori unii termeni de origine dacică. Vezi Adrian Riza, *Istorie prin fapte de limbă: „moş", „baci", „răzăş" şi structuri străvechi de organizare socială*, în „Transilvania", 1981, nr. 1, p. 12—16, nr. 2, p. 9—10; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, p. 216—218; Constantin Dominte, *Drom, sâmbră, „asociaţie (păstorească)" (Note de etimologie romanică)*, în „Studii şi cercetări de lingvistică", 1983, nr. 3, p. 535—539. Vezi şi Vasile Ţâra, *Terminologia păstorească — mărturie a unităţii limbii şi poporului român*, în „Anuarul Institutului de cercetări etnologice şi dialectologice", seria A, 1980, p. 151—161 şi

răspîndite și cățărate pe stînci abrupte caprele lor cu nasul lat și mieii lor grași. Prin acestea **Corydon**-*ul valah interpretînd un cîntecel pentru ciobănița lui, din fluierul lui lung de un cot și jumătate, o face atît de frumos cum chiar lui* **Pan**,[42] *cu toți zeii lui silvești, i-ar veni greu să-l imite. Într-un cuvînt, precum* **Virgilius**[43] *a descris în ale sale* **Bucolice**, *aici vede oricine, cu cea mai mare plăcere, pe acești* **„Tityris, in viva praxis"** (în carne și oase — n.n.).

„Dintre toate mîncărurile lor, ei țin foarte mult la **Pultes** *sau un amestec preparat din făină bună de grîu cu untură și apă, pe care-l numesc* **Pulets** *și care mîncare le oferă, ca unor oameni puternici ce sînt, o alimentație potrivită doar luptătorilor. Unii o numesc* **Kolletsch** (colaci? — n.n.) *de la cuvîntul grecesc „Kollix",* **„panis subcineritus"**, *o pîine coaptă sub spuză, cum aceasta chiar la germani și unguri se cheamă* **Kalats** *sau* **Klotsch**, *o împletitură rotundă de pîine".*

„Așa cum spune **Cardanus**,[44] *furca de tors este ocupația lor în anii buni de grîu, dar cînd acesta lipsește, trebuie să-l completeze din economii. Turma de oi însă înlocuiește lipsa amîndurora. La valahi acesta este un obicei permanent, că atunci cînd grîul este de ajuns, îl laudă, iar cînd acesta este în scădere, se ațin numai pe lîngă turmele lor și fac colaci și cocături în cuptor*[45] *(fără să se plîngă de recolta proastă). Ei nu au nevoie de tăvi, ci pot să coacă aceste cocături de cuptor,*

Nicolae Dunăre, *Statutul și rolul păstoritului tradițional în convergență cu continuitatea și unitatea etnoculturală*, în „Apulum", 1979, p. 671—680.

Cu privire la păstoritul agricol practicat de populația românească vezi Ion Donat, *Păstoritul românesc și problemele sale*, în „Studii", 1966, nr. 2, p. 281—305 (și în limba franceză în „Dacoromania", 1973, nr. 1, p. 78—103).

42 *Pan*, fiul lui Hermes și al Dryopei, socotit drept protector al turmelor și al păstorilor. Își avea reședința în Arcadia și e socotit inventatorul naiului (syrix).

43 *Tröster*, p. 345 (103). Despre știrile oferite de marele poet roman vezi Ioan Micu, *Publius Vergilius Maro despre traci, geți și daci*, în „Pontica", 1982, p. 269—272 și MI, 1982, nr. 12, p. 30—31.

Despre alte știri cu privire la agricultura și păstoritul practicate de geto-daci vezi David Gheorghe, *Îndeletniciri agro-pastorale la geto-daci în opere istorice antice*, în MI, 1980, nr. 2, p. 13—15.

44 De subtil. lib. 12 (nota lui Tröster), *Gerolamo Cardano* (1501—1576), matematician, medic și filozof renascentist italian. A scris: *De subtilitate rerum, De rerum varietate* ș.a.

45 *Tröster*, p. 346 (103).

ca şi femeile lor, aşa cum scrie **Plinius** [46] *despre vechii romani, că, atît femeile cît şi bărbaţii, timp de 580 de ani şi-au copt singuri pîinea peste tot.*

De asemenea ei au o mare slăbiciune pentru fîntîni frumoase, de care construiesc peste tot în ţară sau la munte, pe cărări şi şosele, pe care le garnisesc cu pietre late şi cu margine de lemn, cu ciutură şi găleată de apă, pentru odihna călătorilor, din porunca lui Dumnezeu, fîntîni care adesea se aseamănă cu fîntîna clară ca cristalul a **Blandusiei** *lui Horaţiu".*[47]

Ocupaţiile românilor sînt derivate de Tröster din cele ale romanilor! Şi era firesc să fie aşa. Ca străvechi popor sedentar, românii au moştenit şi ocupaţiile strămoşilor lor, în primul rînd, precum am arătat mai înainte, agricultura, practicată pe un sol atît de bogat ca cel al Daciei. De aceea, pe bună dreptate, scriitorul roman Columella, în opera sa *De re rustica*, îi considera pe geto-daci printre popoarele „experte în lucrarea pămîntului". O altă dovadă importantă a continuităţii agriculturii de la strămoşii daco-romani pe teritoriul ţărilor române o constituie terminologia, care este în cea mai mare parte de origine latină: a ara *(arare)*, a semăna *(seminare)*, a secera *(sicilare)*, a culege *(colligere)*, grîu *(granus)*, secară *(secale)*, spic *(spicum)*, arie *(area)*, etc., etc.[48]

---

46 Lib. XVIII, c. 11 (nota lui Tröster). Probabil e vorba de *Plinius cel Tînăr* (62—113) care a scris despre societatea romană a vremii lui.

47 *Horaţiu*, Lib. 3, Od. 13, cf. Tröster, p. 347 (105).

Quintus Horatius Flaccus (65—8 î.d.Hr.), poet latin, fiu al unui sclav eliberat, protejat al împăratului August şi al lui Mecena.

48 Stoicescu, *Continuitatea*, p. 208—210, cu o bogată bibliografie. Spre deosebire de români, la maghiari — care au devenit tîrziu agricultori — termenii agricoli sînt de origine bulgaro-turcă. Vezi: Z. Gombocz, *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in den ungarischen Sprache*, Helsinki, 1912, p. 190; Gy. Györffy, *Autour de l'état de seminomades: le cas de la Hongrie*, în *Etudes historiques hongroises*, I, Budapest, 1975, p. 226.

Despre preluarea şi conservarea unor practici daco-romane în domeniul principalelor îndeletniciri ale românilor, vezi mai nou: Corneliu Bucur, *Daci, Romani, Români. Coordonate fundamentale ale istoriei civilizaţiei şi modului lor de viaţă: sistemele instrumentale şi energetice*, în „Studii şi cercetări de etnografie şi folclor", II, 1980, p. 121—146; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, p. 211—214. Nicolae Dunăre, *Civilizaţie tradiţională românească în curbura carpatică nordică*, Bucureşti, 1984; Georgeta Moraru, *Permanenţe etnografice în agricultura românească*, în „Terra Nostra", IV, 1981, p. 97—110 etc.

Cu privire la chipul spiritual și fizic al locuitorilor din părțile noastre, dintre cei vechi scrie Ammianus Marcellinus în *Rerum gestarum libri XXXI* (Istoria romană în 31 de cărți), cînd ajunge cu descrierea populațiilor din Tracia și a orașelor mai de seamă din acele părți. După ce urcă cu descoperirea

---

Despre o scenă reprezentînd treieratul, aflată pe Columna lui Traian, vezi N. Gostar, *Une scène agricole de la Colonne Trajanne*, în „Analele științifice ale Univ. Al. I. Cuza — Iași", istorie, 1972, fasc. 2, p. 147—152.

Una din cele mai convingătoare dovezi despre continuitatea și persistența unor practici străvechi în agricultură sînt așa-numitele „gropi de bucate", întîlnite de arheologi în așezările dacilor și prezente — în aceeași formă — în așezările românești din evul mediu (de pildă la Vădastra — Olt). La ce ar fi folosit aceste gropi pentru păstratul cerealelor unei populații de păstori nomazi?

Cu toate dovezile istorice, arheologice, lingvistice și etnografice despre vechimea și continuitatea agriculturii la români — dovezi pe care nu le putem invoca pe toate aici — au fost unii „istorici" care au susținut că în secolele XIII—XIV românii au dus o viață de păstori nomazi și că parte din el au învățat agricultura de abia după 1241, cînd tătarii ar fi distrus populația maghiară din șes — „românii, crescători de animale, au avut nevoie de mai multe veacuri pentru a se deprinde cu agricultura", este opinia autorilor volumului *Documenta historiam Valachorum*, p. XIII, XVI, opinie reluată recent de alți „istorici", în divorț cu seriozitatea științifică, în *Istoria Transilvaniei*, apărută în 1986, la Budapesta!

În cazul în care românii ar fi învățat agricultura de la unguri — cum pretind unii „savanți" budapestani — I. Moga se întreba, încă din 1941, cum se poate explica lipsa totală a termenilor maghiari din agricultura română? (*Păreri istorice ungurești privitoare la românii din Transilvania*, Sibiu, 1941, p. 12).

După cum remarca I. Donat, teoria nomadismului prezintă un viciu de logică: ea „ne obligă să acceptăm ca dovedită următoarea evoluție în istoria popoarelor din sud-estul Europei: pe de o parte, protoromânii, popor născut din două neamuri sedentare și agricole — dacii și romanii — și-ar fi părăsit satele și viața așezată din cauza migrațiunilor; pe de altă parte, în același spațiu dunărean, populații străvechi nomade, venite din stepa răsăriteană, și-ar fi schimbat la rîndul lor felul de viață, dar de data aceasta în sens contrar, spre a trece la agricultură. Ceva mai mult: se acceptă implicit că migrațiunile au determinat *numai* pe urmașii daco-romanilor să adopte viața nomadă, în vreme ce toate celelalte populații sedentare din vecinătate și-au putut păstra felul de viață. În plus, trebuie subliniată împrejurarea că poporul care, potrivit acestei teorii, a devenit nomad, din sedentar cum fusese înainte, și ca atare a trăit mai multe secole fără un spațiu național propriu, era tocmai poporul cel mai numeros și, cu excepția grecilor și a albanezilor, cel mai vechi (deci cu cele mai adînci rădăcini în propriul său pămînt) din sud-estul Europei" (*Păstoritul românesc*, p. 283—284; cf. Stoicescu, *Continuitatea*, p. 206). Se înțelege că asemenea fenomene nu au fost posibile.

spre nord și ajunge la *Scythia*, numind orașele Dionysopolis, Tomis și Calatis (Balcic, Constanța și Mangalia — n.n.) adaugă, avînd probabil în vedere și ceea ce auzise despre populațiile nordice de prin munții Carpați, că a aflat din necontenite zvonuri că mai toți țăranii care locuiesc în ținuturile de munte, fiind vorba evident de daci, îi întrec pe romani „în privința deplinătății puterilor trupești și a privilegiului unei vieți mai îndelungate, iar lucrul acesta, cred ei, stă în legătură cu faptul că nu se îmbuibă cu necurățenia mîncărurilor calde, ci, mereu în puterea vîrstei, își răcoresc trupurile cu stropii reci de rouă, sînt stăpîni pe dulceața unui aer mai curat și simt înaintea tuturor razele soarelui dătător de viață, rămînînd pînă acum neatinși de relele civilizației umane".[49]

Și așa cum știm de la alți istorici că între Transilvania și Panonia erau la venirea ungurilor în secolul X păduri mari și dese,[50] tot așa știm de la Ioan Casian (cca 360—435) — născut în Dobrogea, scriitor și organizator de obști monahale în Apus (mormîntul lui se poate vedea și azi la Marsilia) — că și în Dobrogea erau, pe vremea sa, păduri întinse.

El notează confesiunile pe care le făcea unui Avvă Abraham, împreună cu un prieten originar tot din Dobrogea, dacă nu cumva vorbea despre sine la plural: „Către acest Avvă Abraham am întors asaltul gîndurilor noastre, mărturisind tulburător că zilnic eram împinși de cugetul de a ne întoarce în provincia noastră și de a ne revedea părinții. Pentru că ne reaminteam că părinții noștri erau înzestrați cu o așa de mare credință și pietate, ni s-a născut dorința puternică și presupunerea că ei nu vor împiedica planul nostru. Ne gîndeam că din rîvna lor noi aveam de cîștigat, în sensul că nu trebuia să ne ocupăm noi de procurarea celor necesare trupu-

49 Ammianus Marcellinus, *op. cit.*, XXVII, 14. Despre aspectul fizic și îmbrăcămintea dacilor vezi dovezile strînse de Mircea Mușat, *Izvoare și mărturii străine despre strămoșii poporului român*, p. 19—21.

50 După cum aflăm din *Cronica pictată de la Viena* (*Scriptores Rerum Hungaricarum*, I, p. 366), la 1064, pecenegii și cumanii, „distrugînd prisăcile (întăriturile) din partea de sus a Porții Mezeșului, pătrunseră în Transilvania".

Această cunoscută relatare a cronicii constituie o dovadă că regatul maghiar nu-și întinsese încă stăpînirea dincolo de Poarta Mezeșului, unde se afla pe la 1064 granița de răsărit a Ungariei (*Ist. Rom.*, II, p. 72). Despre importanța strategică a acestei porți vezi și Mircea Rusu, *Cetatea Moigrad și Porțile Mezeșului*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 265—279.

lui, nici de hrană pentru că ei împlineau cu bucurie și din plin toate cele de trebuință nevoilor noastre.... În afară de așezarea locului, unde se afla o proprietate moștenită de la strămoșii noștri, mi se zugrăvea înaintea ochilor farmecul plăcut al acestei regiuni, care se întindea grațios și armonios în spațiile singurătății, în așa fel încît ascunzișurile codrilor nu numai că puteau desfăta un monah, dar erau în măsură să ofere și maximum de provizie pentru hrană".[51] E de remarcat sentimentul nostalgic care îl ținea legat pe Casian de locurile natale pe care le descrie atît de frumos și cu atîta patetism. Părinții săi erau localnici, avînd o moștenire din strămoși, și erau buni creștini. Să ne reamintim că vorbim de Dobrogea secolului al IV-lea!

De la un alt scriitor, *Themistius* (cca. 317—388), fost preceptor al viitorului împărat Arcadius, autor de comentarii la opera lui Aristotel și de discursuri, aflăm despre nordul Dobrogei că era mlăștinos, iar gurile Dunării nu erau navigabile.[52] E de presupus, ceea ce se vede și în hărțile antice, că cele șase sau șapte guri împărțeau apa, creau mlaștini și insule, așa încît configurația Deltei era cu totul alta decît cea de astăzi.

O descriere din secolul al XVI-lea a situației românilor din Transilvania face în versuri și sasul Christian Schesaeus,[53] care se referă de altfel și la celelalte țări românești. Printre altele, arată că, înainte de a se numi Claudiopolis, Clujul s-a

51 Ioannes Cassianus, *Conlationes*, XXIV, 1, 2—3.

Traducerea textului lui Casian la I. G. Coman, *Literatura patristică de la Dunărea de Jos din secolele IV—VI, ca genează a literaturii și culturii daco-romane și române: Ioan Cassian și Dionisie cel Mic*, în BOR, 1981, nr. 7—8, p. 776. Vezi și Nestor Vornicescu, *Scrieri patristice în Biserica Ortodoxă Română pînă în sec. XVII*, Craiova, 1983, p. 47—57 (cu bibliografie). Despre Abraham, vezi P.L. Migne, XLIX, col. 1282.

52 Themistios, *Discursul X;* cf. *Fontes*, p. 63.

53 Cca. 1535—1585; a fost preot în Mediaș. Scrie *Ruinae Pannonicae libri quator. Historia de bello Pannonico Solymani Imperatoris Turcorum ultimo*, Wittenbergae, 1571. O parte din cînturi au fost reeditate de directorul școlii normale din Sibiu, Joseph Karl Eder, în *Scriptores rerum Transsilvanicarum*, I, 1, Cibinii, 1797. Unele cînturi, V—VIII și XII, considerate pierdute, se află în ms. în arhiva Bisericii Negre din Brașov, ms. Tg. 133 și în Arhiva istorică din Cluj; cf. Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 52. Editura Junimea din Iași a publicat recent (1988) *Scrieri alese* de Johannes Sommer și *Christianus Schesaeus*, (trad. din l. latină de Traian Diaconescu). Din acesta din urmă se traduce cîntul VII, 3 din *Ruinae Pannonicae* care privește pe Despot Vodă, domnitorul Moldovei.

numit *Zeugma*, iar Mediaşul se afla „*in media regione Dacorum*". După teoria lui, saşii, urmaşi ai saxonilor, au fost trimişi în Transilvania drept pedeapsă de Carol cel Mare.[54] Interesante sînt însă versurile despre români, din care vom spicui faptul că erau un popor de păstori şi agricultori:

„Învesmîntat în sarici din piele de capră flocoasă,
Deosebit de poporul din jur, şi prin trai şi prin lege,
Fără să-i pese de crivăţ şi nici de ale iernilor geruri,
El se hrăneşte cu lapte şi caş, cu mălai făcute
Dintr-o făină de mei, ce e coaptă în spuza fierbinte,
Iară cu crudă slănină foalele-i place să-şi umple".[55]

În afară de descrierea îmbrăcămintei şi a hranei şi de rezistenţa fizică, Schesaeus remarcă faptul că românii sînt deosebiţi de cei din jur şi prin trai şi prin lege (=credinţă). Erau ortodocşi.

* * *

„*Sînt foarte vechi creştini.*"
Tröster

Fiind sas reformat, Tröster s-a informat mai puţin asupra religiei românilor. Din trecutul îndepărtat îi sînt cunoscuţi Deceneu şi Zamolxis. Despre creştinarea românilor nu ştie prea multe, dar ştie şi că ei sînt ortodocşi, avînd aceeaşi religie cu grecii şi ruşii. „*De cît timp au ei credinţa creştină nu pot să ştiu, pentru că ei nu au* **Scribenten** (scriitori, cronicari — n.n.) *pentru lucrurile lor*". Şi din aceasta putem deduce că nu cunoştea letopiseţul lui Grigore Ureche, scris în Moldova înainte de 1647. În orice caz, el bănuieşte că „*sînt foarte vechi creştini*" şi că îşi au credinţa de la greci, deci din Răsărit. Sînt — observă el — atît de ataşaţi credinţei lor, încît nu au acceptat nici calendarul gregorian cel nou introdus în întreaga Transilvanie,[56] deşi nu prea ştiu cum să-şi explice refuzul altfel decît prin: „*Aşa am pomenit*", adică aceasta le e tradiţia moştenită de la strămoşi!

Istoriografii moderni[57] nu exclud însă memoria umană (tradiţia) din categoria izvoarelor istorice. Dimpotrivă, o cuprind ca pe ceva necesar. Ea poate consta din relatări orale,

54 Vezi mai sus *Introducere*, nota 19.

55 Traducere din latină de Şt. Bezdechi, *Christian Schesaeus despre români*, în AIINC, 1929, p. 449.

56 Tröster, *op. cit.*, p. 351 (106).

57 Ex. Jerzy Topolski, *Metodologia istoriei*, trad. de Aura Ţapu, Bucureşti, 1987, p. 269—271.

care, notate, pot deveni izvoare scrise. Dar tradiția este în primul rînd, cum spune E. Bernheim,[58] transmitere a informației. În sensul acesta *„așa am pomenit"* al românilor din Transilvania poate constitui un izvor istoric, chiar dacă s-au uitat amănuntele.

Totuși, Tröster se oprește asupra cîtorva amănunte: *„Preoții lor sînt liberi să se căsătorească, dar dacă unuia îi moare prima soție, acela trebuie să rămînă fără nevastă toată viața, pentru că un preot* (citează desigur din Noul Testament, n.n.) *trebuie să fie bărbatul unei singure femei"*.[59]

Tradiția creștinismului la români, în sensul pe care îl dă Jerzy Topolski tradiției ca izvor istoric,[60] este foarte bogată și veche. Se știe, de pildă, că părțile noastre de sud au fost cuprinse foarte multă vreme în denumirea generală de *Scytia*. Pentru *Herodot*, cu cinci secole înaintea erei creștine, Scytia începea de la gurile Dunării.[61] Pentru *Antiphilos*, care dă un decret cu două secole înaintea erei creștine, sub numele de Scytia e înțeleasă Dobrogea, deși aceasta este Scytia Minor și tot așa o înțeleg în preajma erei creștine *Strabo* [62] și *Ovidiu*. Pe de altă parte, ilirii sînt găsiți în sud-vestul Olteniei, la Balta-Verde în Mehedinți și în Munții Apuseni ca mineri aduși de romani.[63]

---

58 *Lehrbuch der historischen Methode und der Geschichtesphilosophie*, Leipzig, 1908, p. 255—259.

59 Tröster, p. 352 (106).

60 *Metodologia istoriei*, p. 269—271.

61 *Hist.* IV, 99 și urm.

Herodot, „părintele istoriei", „cel mai vechiu dintre elinii scriitori" sau „întâiul istoricilor", cum îi spune Dimitrie Cantemir, era cunoscut încă din sec. XVII în țările române. Vezi: N. Iorga, *1645. Herodot. Traducere românească publicată după manuscriptul găsit la mănăstirea Coșula*, Vălenii de Munte, 1909; M. Mihăescu, *Cea mai veche traducere românească a lui Herodot*, în „Arhiva", 1936, nr. 1—2, p. 105—111; M. Marinescu-Himu, *În jurul celei dintîi traduceri românești a lui Herodot*, în „Studii clasice", VI, 1964, p. 309—322; C. Daicoviciu, *Însemnări despre daci: primele știri istorice — Herodot*, în „Steaua", 1956, nr. 2, p. 111—114; idem, *Însemnări despre daci. Geții văzuți de Herodot*, în „Steaua", 1956, nr. 3, p. 107—110; Maria Marinescu-Himu și Adelina Piatkowski, *Istoria literaturii eline*, București, 1972, p. 325—333. Despre ediții vezi Lascu, *Clasici*, p. 186—193. Din bibliografia străină vezi Molly Miller, *Herodotus als Chronographer*, în „Klio", 46, 1965, p. 109—128.

62 *Geogr.* VII, 4, 5.

63 V. S. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, 1926, p. 287; V. Pârvan, în „Dacia", 1, 1925, p. 35 ș.a. Cf. *Dicționar*, p. 340—342, cu bibliografie.

Acum să construim puţin pe aceste izvoare, adăugîndu-le cîteva care ar putea veni din tradiţie, deşi, fiind scrise, după J. Lelewel,[64] ele devin izvoare scrise. Nu e mai puţin adevărat însă că îşi păstrează şi caracterul de *tradiţii*, unele fiind notate tîrziu.

— Eusebiu, episcop de Caesarea (cca. 265—340), autor al unei *Istorii bisericeşti* scrie: „Iar Sfinţii Apostoli şi ucenici ai Mîntuitorului nostru, împrăştiindu-se peste toată lumea, lui Toma, după cum spune tradiţia, i-a venit la sorţi Parthia, iar *lui Andrei Scythia*" (s.n.).[65]

— Sfîntul Pavel, în afară de locurile dese în care se referă la barbarii care ar fi fost creştinaţi, dar care nu pot fi luate drept referinţe sigure cu privire la daci, într-una din epistole îi aminteşte cu numele pe sciţi: „Nu mai este nici elin, nici iudeu, circumciziune şi necircumciziune, barbar, scit, sclav şi liber, ci în toţi şi în toate e Hristos" (Coloseni III, 11). În alt text spune că a predicat *„pînă în Iliric"* (Romani XV, 19).

Am putea deduce din acestea că, pînă la colonizarea Daciei în sec. II, creştinismul pătrunsese pînă la Dunăre cel puţin. Zicem „cel puţin" pentru că, după unii istorici, sciţii se mărgineau cu agatîrşii din Transilvania şi chiar izvoarele Nistrului erau în Scythia, ca şi izvoarele Mureşului.[66]

Despre predicarea Sf. Andrei ne mai spun şi alţii. De pildă, Nichifor Calist[67] scrie că „Andrei s-a dus şi în deşertul sciţilor . . ., de o parte şi de alta a Pontului Euxin (Marea Neagră) şi în părţile lui dinspre nord şi apus".

— Mitropolitul Dosoftei al Moldovei în *Prologul* pe luna noiembrie, ziua 30 (p. 173—174), notează că Sfîntului Andrei

64 *Historyca*, 1815, la Topolski, *op. cit.*, p. 270.

65 *Ecclesiastiki istoria*, cartea a III-a, cap. I.

66 I. Andrieşescu, *Contribuţie la Dacia înainte de romani*, Iaşi, 1912, p. 115; Vezi şi Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei pînă la 1600*, vol. I, Bucureşti, 1938, p. 17, 30.

67 În a sa *Istoria bisericească*, cartea a II-a, cap. 39. Vezi şi Epifanie Norocel, *Sfîntul Apostol Andrei în tradiţia românilor, mărturie a vechimii creştinismului şi a continuităţii noastre*, în vol. *Pagini din istoria veche a creştinismului la români*, Bucureşti, 1986, p. 19—46.

Vezi şi Nicolae Gudea — Ioan Ghiurco, *Din istoria creştinismului la români. Mărturii arheologice*, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Oradiei, Oradea, 1988, p. 99—100, unde sînt citate opiniile scriitorilor creştini după mijlocul secolului II e.n. despre răspîndirea creştinismului în Imperiul roman; v. şi I. Popescu-Spineni, *Vechimea creştinismului la români*, Buc. 1934, conferinţă, 40 p.

i-au revenit spre predicarea Evangheliei ținuturile din Balcani pe care le și numește: „și sosind la Dunăre, ce-i zic Dobrogea, și alte ce-s pe lîngă Dunăre". Ori, Dosoftei traducea din greceşte, deci nota tradiții mai vechi, precum spune chiar el la sfîrșitul vol. I al Proloagelor.

— Ieremia Cacavela, dascălul lui Dimitrie Cantemir, într-un ms. din anul 1706,[68] spune: „La Țarigrad a predicat Andrei pînă la Schithei (Dobrogea) și la tot Ipirul".

— Sf. Nicodim Aghioritul, cunoscut autor al multor cărți și cel care a alcătuit prima *Filocalie,* scrie: „Iar Amplie și Urban s-au instituit și aceștia episcopi de Andrei cel întîi chemat. Amplie la Odisopol (Varna), iar Urban la Macedonia". Această hirotonie o confirmă și Maxim, episcopul chitirilor, întocmai și *Viețile Sfinților.*[69] Dar mai mult decît acestea, valorează salutările pe care Sf. Pavel le trimite celor doi, numindu-i pe nume în epistola către Romani XVI, 8—9.

Iată cum tradiția capătă consistență, coroborîndu-se informațiile sosite din mai multe părți.

Două lucruri se impun ca o scurtă concluzie la cele spuse mai sus:

1. Că predicarea Sfîntului Andrei, colectată din tradiții orale mai întîi și apoi din texte care au notat aceste tradiții, e greu de pus la îndoială. La sudul Dunării erau creștini și episcopi, deci și preoți în secolul I;

2. Trecerea creștinismului în Dacia Traiană, prin colonii aduși de Traian din sud și din Roma și „ex toto orbe Romano", din toată lumea romană, cum spune istoricul Eutropius,[70] e un lucru nu numai ușor de acceptat, ci firesc. Ar fi fost nefiresc să nu se întîmple așa. Creștinismul n-a venit din aer în Dacia, n-a făcut salturi peste mări și țări și nici peste ani.[70bis]

Istoriograful pe care l-am citat la început, Jerzy Topolski, notează ca element important în metodologia scrierii istoriei,

---

68 *Învățătură svîntă, adică: Dumnezeeștii și sfințitei Liturghii tîlcuire și cercare acelora care vor să se hirotonisească, tocmită spre înțelegere, spre întrebăciune și răspundere,* fila 101; cf. Constantin Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei...*, București, 1888, p. VII.

69 V. și *Mineiul de octombrie,* Buzău, 1706; cf. Erbiceanu, *op. cit.,* p. VII—VIII.

70 *Viața lui Hadrian,* cartea VII.

70bis Trebuie să mai amintim aici și faptul — remarcat cu ani în urmă de V. Pârvan — că trecerea dacilor la creștinism a fost ușurată mult de faptul că ei erau monoteiști, că aveau credința în nemurirea sufletului, că aveau preoți care duceau o viață ascetică etc. Vezi

după L. Chwistek, rolul *„judecății sănătoase"*. Evident, aceasta nu poate *singură* servi drept bază pentru istorici, pentru care faptele sînt în primul rînd izvorul și materia oricărei metode, dar, oricum, e nevoie și de ea. Și nu atît pentru a aplica principiul non-contradicției — două judecăți contradictorii nu pot fi simultan adevărate — sau al cauzalității — căutarea cauzelor evenimentelor — prin care Topolski descrie ce poate și ce trebuie să facă *„judecata sănătoasă"*, părîndu-i-se insuficient motivată. Noi am mai adăuga o funcție a judecății sănătoase care, chiar dacă n-o salvează de la neîncrederea lui Topolski, îi adaugă un rol absolut necesar și foarte important: acela de a corela faptele, tradițiile, informațiile, după legile dreptei gîndiri. Jerzy Topolski se teme, pe bună dreptate, că „judecata sănătoasă" ar putea fi aservită unor interese, mai ales atunci cînd se află în căutarea cauzelor evenimentelor. Dar, cu toate acestea, nu ne putem lipsi de ea. Faptele, evenimentele, ca să nu rămînă izolate și nesemnificative, trebuiesc corelate cu „judecată sănătoasă", spre a conduce pe istoric de la faptul de aici, la cel din altă parte și, din legătura lor, dacă există și dacă se poate dovedi, la un adevăr istoric care, altfel, ar fi putut rămîne necunoscut.

Concluziile la care ne-am oprit mai sus vin din astfel de corelări și din altele posibile care le mai pot încă ajuta. Judecata sănătoasă ne spune că trebuie să legăm faptele între ele, de oriunde s-ar ivi, și din orice izvoare plauzibile, și să ne păstrăm în logica lor care nu face salturi. Să le privim în mersul lor firesc, așa cum trebuie să privim și creștinismul sud-dunărean, ca bază firească pentru cel nord-dunărean, fără întreruperi, pe care judecata le refuză chiar dacă, să zicem, n-ar exista pentru o perioadă dovezi în înțelesul strict al cuvîntului. Dar, în cazul nostru, există și dovezi.

și I. Firca, *Asceza la geto-daci*, în BOR, 1980, nr. 7—8, p. 782—799; Teodor Voștinaru, *Permanențe spirituale daco-romano-creștine*, în MB, 1980, nr. 1—3, p. 27 și urm; Marian Gumă, *O nouă contribuție arheologică la studiul manifestărilor religioase ale geto-dacilor*, în AMN, 1981, p. 45—58; Ovidiu Popescu, *Credința geto-dacilor în nemurire, element de continuitate*, în „Sargetia", 1982—1983, p. 171—178; Silviu Sanie, *Viața spirituală a geto-dacilor*, în MM, 1980, nr. 6—8, p. 499—507; Stelian Stoica, *Viața morală a daco-geților*, București, 1984; Mihai Bărbulescu, *Interferențe spirituale în Dacia Romană*, Cluj-Napoca, 1984, etc.

Tertulian nota pe la anul 206, printre neamurile creștinate, și *dacii* alături de *sarmați* și *sciți*.[71] Ultimii cercetători ai problemei susțin și ei — pe baza unei bogate informații — că „creștinismul constituia în provinciile dacice încă începînd de la sfîrșitul secolului II—începutul secolului III d.Hr. o realitate socială", opinie cu care sîntem întru totul de acord. După o prezentare a situației începuturilor și dezvoltării creștinismului în provinciile Imperiului roman, ei ajung la concluzia că „la mijlocul secolului III d.Hr. religia creștină atinsese un nivel avansat de dezvoltare" și că „provinciile dacice nu puteau constitui excepții".[71a]

Din secolul IV încoace, izvoarele abundă. *Filostorg*, care a trăit între 368—425, ii descrie pe goții creștini și povestește tot ce știa despre Ulfila, ai căror strămoși ar fi fost capadocieni.[71bis]

Despre toate acestea scriu și *Gheorghe Șincai*, și *Petru Maior*. O istorisire amănunțită, cu dovezi bine orînduite, a făcut în secolul trecut *Constantin Erbiceanu* în cartea citată mai înainte.[72]

---

71 Tertulian, *Adversus Iudaeos*, VII.

Tertulian (Quintus Septimius Florens) (150—230 e.n.), vestit teolog al Bisericii apusene, este autorul a numeroase lucrări: *De praescriptione haereticorum*, *Adversus Praxean*, *Adversus Marcionem*, *De pudicitia*, *De poenitentia etc.* Opera sa a constituit obiectul unui mare număr de studii: C. Guignebert, *Tertulien. Etude sur ses sentiments à l'egard de l'Empire et de la societé civile*, Paris, 1901; Paolo Simiscalco, *Ricerche sul „De resurrectione" di Tertuliano*, Roma, 1966; S. Rossi, *Tertulliano e l'origine degli dei*, în „Giornale italiano di filologia", 19, 1966, p. 65—76; Th. D. Barnes, *Tertulian. A Historical and Literary Study*, Oxford, 1971; J. E. L. van der Geest, *Le Christ et l'Ancien Testament chez Tertullien. Recherche terminologique*, Nijmegen, 1972 etc. Textul lui Tertulian, ca și acela al lui Origen despre pătrunderea creștinismului în regiunea de la nordul și sudul Dunării au fost citate și de Ioan Rămureanu, *Le christianisme chez les Thraco-Phrygiens d'Asie Mineure et chez les Thraco-Gète-Daces de la Péninsule Balkanique*, în vol. *Le monde thrace* ..., p. 298—307.

71a N. Gudea — I. Ghiurco, *op. cit.*, p. 106, 98.

71bis Despre Ulfila sau Wulfila vezi supra, p. 111.

72 Ar trebui să amintim aici și *alte opinii* cu privire la vechimea și răspîndirea creștinismului la români. O primă remarcă este aceea că retragerea administrației romane din Dacia a ușurat răspîndirea noii religii, care nu a mai fost persecutată de autorități (Stoicescu, *Continuitatea*, p. 149; vezi întreg capitolul relativ la creștinare). S-a mai arătat apoi că în sec. II—III, majoritatea locuitorilor Daciei erau încă păgîni, fapt dovedit de existența în limba română a acestui termen, derivînd din *paganus*, care înseamnă „locuitor al satului" (de la *pagus*=

Istoricii care se păstrează într-o „înțeleaptă" rezervă cu privire la fixarea unei date mai precise cu privire la începutul creștinismului la români ar trebui să lucreze mai mult și mai cu îndrăzneală asupra corelării evenimentelor și a tradițiilor, mai ales cînd sînt scrise, chiar dacă sînt scrise mai tîrziu. Nu trebuie să stabilim prăpăstii prea mari între ceea ce e scris — document — și amintirea faptelor, punînd la îndoială pînă la refuz memoria oamenilor, a grupurilor, a popoarelor. Uneori e mai puternică aceasta. Și, precum observa Tröster, e puternică mai ales la noi, la români, credincioși cum sîntem acelui: *„Așa am pomenit"*, pe care îl auzim și azi la țăranii noștri și care e mai puternic decît orice document, chiar și atunci cînd documentul nu există.

Se va înțelege, sper, că cele spuse mai sus nu sînt o pledoarie pentru fantezie, ci doar pentru căutarea mai adîncă a legăturilor dintre fapte și documente, cînd acestea din urmă există în vreun fel, sau între fapte și amintirea lor în tradiții orale sau scrise, pentru că istoricul nu lucrează numai cu ochii pe documente și cu degetele pe pietre. Urechile, pentru trecut, n-au nici un rol și e păcat, pentru că ar fi uriaș de emoționant să-l putem auzi pe Traian și Decebal, pe Alexandru cel Mare și pe Iisus Hristos! Cu toate acestea, istoricul, în

---

sat); populația rurală, la care se referă acest termen, s-a creștinat deci mai tîrziu, în secolul al IV-lea și la începutul celui următor, este opinia lui C. Daicoviciu (AISC, 1936, p. 192—209 și „Tribuna", 24 febr.—2 mart. 1972) și C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 117. Vezi și D. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, ed. a II-a, București, 1967, p. 481—496 și Mircea Păcurariu, *Creștinismul daco-roman la nordul Dunării în secolul IV*, în MA, 1972, nr. 3—4, p. 191—200.

Una din ultimele cercetătoare ale problemei, Ligia Bîrzu susținea la rîndu-i: „absența unor elemente creștine sigure în aria culturii Sîntana de Mureș... și constatarea faptului că toate descoperirile de caracter creștin (opaițe, geme, donarium) provin din foste centre romane ne obligă să admitem ideea că singurul mediu propice difuziunii creștinismului rămîne mediul urban și populația romană sau romanizată. Există o serie de fapte care ne fac să credem că în secolul al IV-lea satul rămîne eminamente păgîn și cimitirul 1 de la Bratei, de rit păgîn, pare să confirme această presupunere" (*Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii*, București, 1979, p. 70).

Să mai amintim, în sfîrșit, și opinia lui M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 476, care afirmă că, prin cuceririle lui Constantin cel Mare, s-a „transplantat" creștinismul în sudul Daciei. Toate acestea trebuie nuanțate, după părerea noastră, în sensul că în sec. IV procesul de creștinare devine masiv și general, nu în sensul că începe atunci.

afara simțurilor obișnuite, are și el judecată și, din cînd în cînd, aceasta se ajută, ca metodă de lucru, și de puțină imaginație. Judecata e alcătuită din fapte, dar așa cum operează pre-vederi și anticipări, operează și post-vederi și deducții din documente, din fapte, din memoria și din corelarea lor.

Din această perspectivă, judecățile unor lingviști, arheologi, numismați, folcloriști etc., cînd își constituie cercetările și descoperirile în elemente de corelare pentru istorici, pot fi de neprețuit folos.

Un anumit inconfort, care se poate deduce din cele scrise mai sus, ne vine de acolo că se fac adesea afirmații că ne-am fi creștinat în sec. IV, VII și chiar X, ca să nu mai amintim de unii care ne aduc păgîni pînă în mileniul al doilea, pe motivul lipsei documentelor, deși tradiția puternică din conștiința poporului e că *„ne-am născut români și creștini în același timp"*.[73] Una spunem în momentele de contopire sufletească, de minte și de inimă, cu strămoșii și cu tot ce au fost ei, și alta scriem cînd ne închidem în biblioteci. Poporul se știe creștin din primele ceasuri ale genezei sale, pentru că această geneză e una: a sufletului și a trupului. Și chiar dacă am rămîne la fetișizarea documentului, respingînd tot ceea ce nu are document, în privința creștinării românilor nu există nici un document similar celor ale popoarelor slave, din secolele IX—X[74] sau al maghiarilor, din secolul al

73 Vezi îndeosebi Radu Vulpe, *Romanitate și creștinism, coordonate ale etnogenezei române*, în vol. *De la Dunăre la Mare. Mărturii istorice și monumente de artă creștină*, Galați, 1977, p. 16—22 și M. Russu, *Paleocreștinismul nord-dunărean și etnogeneza românilor*, în AIIC, 1983—1984, p. 35—84.

Vezi și Emilian Popescu, *Continuitatea daco-romană. Procesul de formare a poporului român și a limbii române. Rolul creștinismului*, în GB, 1980, nr. 6—9, p. 573—588, care subliniază faptul că „în momentul cînd se plămădea romanizarea noastră ne nășteam și creștini, încît noi, spre deosebire de alte popoare, care își cunosc anul, uneori și ziua cînd au devenit creștine, nu putem preciza acest moment".

Nu putem sublinia aici îndeajuns faptul că *descoperirile de obiecte paleocreștine constituie în același timp și dovezi ale continuității vieții populației daco-romane*. Vezi îndeosebi Ion Barnea, *Continuitatea elementului daco-roman după părăsirea aureliană, pe baza descoperirilor paleocreștine din Transilvania în lumina ultimelor cercetări*, în „Sargetia", 1982—1983, p. 259—266.

74 Popoarele de origine slavă nu s-au creștinat în același timp: moravii la 863—864, bulgarii la 864—865, sîrbii între 867—874, polonii la 966 etc. În această importantă problemă vezi G. Sp. Radojčić, *La*

X-lea.[75] Înseamnă aceasta că nu ne-am creştinat niciodată? Lipsa documentului lasă spaţiu pentru alte căi de investigaţie, ca şi pentru cea mai adîncă întoarcere în timp, chiar pînă la concluzia extremă că nu ne-am creştinat niciodată, pentru că *ne-am născut creştini!*

Căci e deconcertantă situaţia în care unii fac precum cîţiva din marii teologi protestanţi din secolul nostru, Bultmann şi cei din şcoala demitologizantă spre exemplu: predică în biserică, emoţionant, despre învierea lui Hristos şi apoi se duc în cabinetul de lucru şi o demitologizează, scriind că Învierea a fost un mit!

---

date de la conversion des Serbes, în „Byzantion", XXII, 1952, p. 253—256; K. Ericsson, *The Earliest Conversion of the Rus to Christianity*, în „Slavonic and East European Review", 44, 1966, p. 98—121; A. P. Vlasto, *The Entry of the Slavs into Christendom. An introduction to the medieval history of the Slavs*, Cambridge, University Press, 1970 etc.

Dintre lucrările româneşti, vezi: Petru Rezuş, *Religia slavilor*, în „Studii teologice", II, 1950, nr. 1—2, p. 98—110; Ioan Rămureanu, *Începuturile creştinării sîrbilor sub împăratul bizantin Heracliu*, *ibidem*, XI, 1959, nr. 3—4, p. 164—181; idem, *Creştinarea sîrbilor sub împăratul Vasile I Macedoneanul*, *ibidem*, XII, 1960, nr. 1—2, p. 3—28; idem, *Creştinarea ruşilor în lumina noilor cercetări istorice*, *ibidem*, IX, 1957, nr. 5—6, p. 386—413.

Un rol deosebit la creştinarea „slavilor" din Moravia l-au avut fraţii Chiril şi Metodiu, cei care au impus liturghia slavă, utilizată, precum se ştie, şi în ţările române. Din imensa bibliografie ce li s-au dedicat vezi: Francis Dvornik, *Byzantine Missions Among the Slavs. S. S. Constantine-Cyril and Methodius*, New Brunswick — New Jersey, 1970; Konstantin G. Bonis, *Die slawenapostel Kyrillos und Methodios und die Basilika des Hl. Demetrios von Thessalonike*, Atena, 1969; Ivan Duicev, *Medioevo bizantino-slavo*, II, Roma, 1968; Josef Hahn, *Kyrillo-methodianische Bibliographie*, München, 1973.

75 Despre creştinarea ungurilor la anul 1000 de către Ştefan cel Sfînt vezi: W. Toth, *The Christianization of the Magyars*, în „Church History", XI, 1942, p. 33—55; J. Karácsony, *Szent István kiraly élete* [Viaţa regelui Ştefan cel Sfînt], Budapesta, 1904; *Szent István Emlekkönyv*, 2 vol., Budapesta, 1938; Gyorgy Bónis, *István király* [Regele Ştefan], Budapesta, 1956, etc.

În Ungaria s-au exercitat două curente: mai întîi cel ortodox, bizantin, apoi cel roman, catolic, care a ieşit biruitor. Despre influenţa bizantină în creştinarea maghiarilor vezi: Ioan Rămureanu, *Începuturile creştinării ungurilor în credinţa ortodoxă a Răsăritului*, în „Studii teologice", IX, 1957, nr. 1—2, p. 23—57; Gy. Moravscik, *Görök nyelvú monostorok* [Mănăstiri de limbă greacă], în *Szent István korában*, I, Budapesta, 1938, p. 387—422; P. Váczy, *Les racines byzantines du christianisme hongrois*, în „Nouvelle Revue d'Hongrie", XXXIV, 1941, p. 99—108; M. Gyony, *L'église orientale dans la Hongrie du XIe siècle*, în „Revue d'histoire comparée", 25, 1947, nr. 3, p. 42—49.

Revenim: din cele de mai sus nu trebuie să se tragă simplist concluzia că cineva ar pleda pentru ignorarea documentelor, sau pentru minimalizarea valorii și rostului lor. Acestea rămîn acolo unde le-a situat metodologia științifică a istoriei, care a stabilit și legile folosirii lor. Există însă, precum a stabilit, de altfel, aceeași metodologie, și alte căi de investigare a trecutului, care, așa cum nu trebuiesc ignorate documentele, nu trebuiesc ignorate nici ele, aceste alte căi. Chiar dacă aceste alte căi ar presupune un anumit procent de aproximație, e totuși mai util faptul aproximat decît negarea lui în totalitate și acceptarea unor goluri între evenimente. E cunoscută sintagma „*Pas des documents, pas d'histoire*", dar aceasta e doar un piedestal pentru comozi și pentru comoditate. Istoricii nu sînt funcționari de birouri de înregistrare. Istoria a mers pe drumul ei, pas cu pas, cu și fără documente. Uneori a avut secretari, alteori n-a avut, dar pe loc n-a stat nici o clipă și nici degeaba. Faptele istorice au existat independent de secretarii care le-au notat. Istoricul e chemat să le reconstituie din documente și din tot ce mai poate. La urma urmei, faptele istorice sînt ele însele documentul de bază. Și aproape întotdeauna se va găsi, totuși, ceva care să le ateste, de mai aproape sau de mai departe.

Dar să ne întoarcem la tema concretă de la care am pornit.

Pornind de la premise lingvistice, Al. Rosetti folosește în legătură cu creștinarea românilor cuvîntul „generalizare". Cu aceasta putem fi de acord, fiindcă înainte de *generalizare* vede tot ceea ce s-a petrecut, adică acele fapte fără de care cuvîntul „generalizare" n-ar avea nici un temei!

„*Generalizarea* (s.n.) cultului creștin în provinciile dunărene nu se produce decît în secolul al IV-lea e.n.; înainte de secolul al IV-lea, creștinismul se infiltrase în Dacîa prin colonișți romani".[76]

---

76 Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I, ed. definitivă, București, 1986, p. 79.

Se înțelege că nu trebuie pierdută din vedere importanța misionarilor care propovăduiau creștinismul în această vreme precum Niceta din Remesiana sau Audius, despre care vezi: D. Pippidi, *Niceta de Remesiana și originile creștinismului daco-roman*, în *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, p. 497—516; I. Rămureanu, *Mișcarea audienilor în Dacia Pontică și Nord-Dunăreană (sec. IV—V)*, în BOR, 1978, nr. 9—10, p. 1053—1070; Ioan Coman, *Misionari creștini în Scythia Minor și Dacia în sec. III—IV*, în MO, 1979, nr. 4—6, p. 255—275. Despre Audius se spune că a ajuns „în părțile cele mai

Un istoric englez, M. G. Dampier, scrie limpede despre creştinarea românilor şi despre faptul că ei au fost ortodocşi de la început, infirmînd teza unora că am fi fost vreodată creştini de rit apusean: „Convertirea transilvănenilor nu este notificată nicăieri aşa că trebuie să acceptăm că ei au reuşit să-şi păstreze credinţa creştină în timpul lungilor secole în care şi-au continuat existenţa în locuinţele lor din munţi. Ei reapar ca popor creştin anume, avînd forma ortodoxă a creştinismului, cu propriii lor episcopi şi preoţi. Aceasta ne apare cu atît mai natural, cînd ne amintim că Dacia datorează creştinarea ei coloniştilor veniţi din Moesia şi cu ocazia campaniei lui Constantin în 330 şi că după despărţirea Imperiului roman în două, Dacia a revenit părţii răsăritene şi a fost alipită bisericeşte jurisdicţiei Constantinopolului prin sinodul din Chalcedon".[77]

---

dinăuntru ale Gothiei" (adică în fosta Dacie Traiană), unde a catehizat mulţi locuitori şi a înfiinţat mănăstiri. După unele opinii, din această vreme ar data schiturile rupestre din munţii Buzăului. Vezi *Spiritualitate şi istorie la întorsura Buzăului*, I, Buzău, 1983, editată de dr. Antonie Plămădeală, p. 256 şi 321—340.

O importanţă deosebită pentru cunoaşterea procesului de răspîndire a creştinismului o prezintă piesele paleocreştine, descoperite mai ales în Transilvania. Despre această problemă s-a scris mult în ultima vreme: I. I. Russu, *Materiale arheologice paleocreştine din Transilvania. Contribuţii la istoria creştinismului daco-roman*, în „Studii teologice", 1958, nr. 5—6, p. 311—340; Marius Moga, *Vestigiile paleocreştine în Banat*, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 259—266; N. Vlassa, *Piese paleocreştine inedite din Dacia intracarpatică*, în AMN, 1979, p. 171—188; Ion Barnea, *Continuitatea elementului daco-roman după părăsirea aureliană, pe baza descoperirilor paleocreştine din Transilvania în lumina ultimelor cercetări*, în „Sargetia", 1982—1983, p. 259—266; Nicolae Dănilă, *Consideraţii asupra noilor materiale arheologice paleocreştine din Transilvania*, în BOR, 1982, nr. 7—8, p. 730—740.

Ultima lucrare — datorată lui Nicolae Gudea şi Ioan Ghiurco, *op. cit.* — constituie un repertoriu complet al pieselor paleocreştine, cu descrierea acestora, reproducerea imaginilor lor şi bibliografia aferentă. Este cea mai completă lucrare dedicată începuturilor creştinismului pe teritoriul patriei noastre, pentru care autorii merită toate laudele.

Despre răspîndirea creştinismului în sec. IV—VI e.n. vezi şi Ilie Catrinoiu, *Rolul Bizanţului în viaţa religioasă din Muntenia în secolele IV—VI în lumina izvoarelor literare şi arheologice*, în BOR, 1983, nr. 7—8, p. 589—599.

77 Margaret G. Dampier, *The Orthodox Church in Austria-Hungary*, London, 1905, p. 10.

Avem în această privință, printre altele, o dovadă în *Actul martiric*, păstrat în întregime, al unui fost soldat, Iulius, judecat de Maximus, în timpul lui Dioclețian (248—305), la Durostorum-Silistra. Acesta fusese 27 de ani în armată și acum murea deoarece credea în Hristos.[78] Iată în acest *Act martiric* o probă de atestare a unui fapt istoric mai larg decît simpla moarte a unui soldat martir.

Inscripțiile și diferitele obiecte creștine din Transilvania, inclusiv basilicile descoperite în ultima vreme[79] și, nu numai

---

Despre al patrulea Sinod ecumenic de la Chalcedon, care a avut „une importance capitale pour toute l'histoire ultérieure" (Vasiliev) vezi: E. Schwartz, *Die Kaiserin Pulcheria auf der Synode von Chalkedon*, în *Festgabe für A. Jülicher*, 1927, p. 203 și urm.; idem, *Ueber die Bischofslisten der Synoden von Chalkedon, Nicaea und Konstantinopol*, München, 1937; V. Laurent, *Le nombre des Pères du concile de Chalcédoine (451)*, București, 1945; A. Grillmeier — H. Bacht, *Das Konzil von Chalkedon. Geschichte und Gegenwart*, 2 vol., Würzburg, 1953; Wilhelm de Vries, *Die Struktur der Kirche-gemäss dem Konzil von Chalkedon (451)*, în „Orientalia Christiana Periodica", 30, 1969, p. 61—122; V. Laurent, *Asistat-a episcopul de Tomis la Sinodul din Chalkedon (451)?*, în „Rev. istorică", 31, 1945, p. 19—27 etc.

78 V. *Analecta Bollandiana*, 10, 50, Militia Christi, p. 119; cf. G. Popa-Lisseanu, *Dacia în autorii clasici*, București, 1943, p. 131—135. Vezi și Ene Branișteș, *Martiri și sfinți pe pământul Dobrogei de azi*, în vol. *De la Dunăre la Mare*, Galați, 1979, p. 34—62.

A rămas celebră prigoana sîngeroasă întreprinsă de Dioclețian, la 303—304, împotriva creștinilor, considerați ca fiind un factor dizolvant al Imperiului. Cu prilejul acestor persecuții, aflăm unele știri despre existența creștinilor în Dobrogea. Vezi J. Zeiller, *Les originés chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris, 1918, p. 110—120; *Din istoria Dobrogei*, II, p. 378—381.

Pentru istoria persecuțiilor împotriva creștinilor a se vedea: H. Grégoire, P. Orgels, J. Moreau, A. Maricq, *Les persécutions dans l'Empire romain*, Bruxelles, 1964; V. Grumel, *Du nombre des persécutions paiennes dans les anciennes chroniques*, în „Revue des études augustiniennes", II, 1956, p. 1—66 etc.

79 Epifanie Norocel Tomitanul, *Bazilicile din Tomis*, în vol. citat *De la Dunăre la Mare*, p. 84—89; Adrian Rădulescu, *Bazilicile creștine de la Axiopolis, Callatis și Tropaeum Traiani*, în același volum, p. 90—97; Epifanie Norocel, *Bazilicile creștine din Dobrogea*, în vol. aceluiași *Pagini de istoria veche a creștinismului la români*, p. 92—142; Adrian Rădulescu, *Bazilici și monumente creștine în contextul etnogenezei românești din secolele III—VII în Dobrogea*, în vol. *Monumente istorice și izvoare creștine, mărturii de străveche existență și de continuitate a românilor pe teritoriul Dunării de Jos și al Dobrogei*, Galați, 1987, p. 77 (editată de Arhiepiscopia Tomisului și Dunării de Jos) etc.

Cea mai veche din aceste bazilici este cea de la Piatra Frecăței — Tulcea, atribuită de descoperitorul ei epocii lui Constantin cel Mare și considerată drept cea mai veche bazilică din întreaga Europă sud-estică

în Dobrogea, martirii descoperiți la Niculițel,[80] Sfîntul martir Sava de la Buzău, din sec. IV,[81] confirmă existența unei vieți creștine pe teritoriul fostei Dacii care nu mai poate fi pusă la îndoială. Prin aceasta capătă consistență și ideea continuității vieții daco-romane, chiar și după retragerea aureliană, în perioada pentru care lipsesc documentele scrise, pentru simplul motiv că nu se scria, sau nu era timp de scris, sau a lipsit scriitorul.[81bis] Cînd a început a se scrie, documentele de multe feluri încep să abunde în a mărturisi nu numai o viață creștină, ci chiar una așa cum a fost la început, adică ortodoxă. Și cînd le descoperi la un moment dat, chiar într-o epocă tîrzie, dar într-un avansat stadiu de evoluție, întoarcerea pe cursul invers al evoluției e obligatorie. Orice mașină modernă, cît de sofisticată, din domeniul locomobilelor, duce obligatoriu la presupunerea primei mașini rudimentare, ca să nu mergem și mai departe înapoi, pînă la genialul sau norocosul inventator al roții. O instituție bisericească organizată, la un moment dat, obligă la presupunerea unui trecut pregătitor.

Să ne oprim la cîteva exemple, cu privire la viața ortodoxă de pe meleagurile noastre.

În secolul al XII-lea, în *Legenda Sfîntului Gerard* care relatează o luptă între regele Ungariei și voievodul Transilvaniei Ahtum, succesorul lui Glad, cu reședința în Morisena,

după oficializarea creștinismului prin edictul de la Milan din 313. Vezi Petre Aurelian, *Beroe I. Necropola din veacurile II—VII e.n. de la Piatra Frecății*, București, 1975, p. 21 (Rezumatul tezei de doctorat). Vezi și Dumitru Tudor, *Basilica castrensis de la Slăveni pe Olt*, în „Drobeta", 1974, p. 47—53.

80 Vezi: Victor H. Baumann, *Bazilica cu „martyricon" din epoca romanității tîrzii descoperită la Niculițel (jud. Tulcea)*, în BMI, 1972, nr. 2, p. 17—26; I. Barnea, *Un martyrium descoperit la Niculițel (jud. Tulcea)*, în SCIV, 1973, nr. 1, p. 123—126 și în „Bulletin d'Archéologie Sud-Est Européenne", 1975, p. 131—146; V. H. Baumann, *Cîteva precizări rezultate din cercetarea monumentului paleo-creștin din comuna Niculițel (jud. Tulcea)*, în AMN, 1977, p. 245—267; Petre Diaconu, *Din nou despre martirii de la Niculițel*, în *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, I, p. 278—283, etc.

81 Vezi mai nou, Epifanie Norocel, *Sfîntul Sava de la Buzău (Gotul)*, în vol. *Pagini de istoria veche a creștinismului la români* p. 216—238 (cu bibliografia mai veche). Vezi și I. Ionescu, *Sansala, primul preot daco-roman atestat documentar*, în MO, 1970, nr. 5—6, p. 485—490.

81bis Continuitatea scrisului la români este confirmată de păstrarea termenului scriere, de la scribo — scribere, chiar dacă pentru unele perioade lipsesc dovezile scrise.

se arată că voievodul era botezat în orașul Buda, după legea grecilor: *qui secundum ritum grecorum in civitate Budam fuerat baptizatus.*[82]

La 16 mai 1204 papa Inocențiu al III-lea scria episcopului catolic din Oradea să viziteze *mănăstirile grecești*, deci ortodoxe, din dioceza sa.

În 1205 același papă scria arhiepiscopului de Calocea că, pe moșia fiilor cnezului Bîlea, exista un episcopat de rit grecesc, aflat sub jurisdicția Constantinopolului.

La 14 nov. 1234, papa Grigore al IX-lea adresa „prea iubitului său fiu, Bela al IV-lea, coregentul regelui Ungariei, o scrisoare deosebit de interesantă, plină de neliniște pentru soarta „dreptcredincioșilor" săi catolici, atrași la ortodoxie de românii din Țara Românească. „După cum am aflat — spunea papa — în episcopatul cumanilor[83] sînt niște oameni (populi) care se numesc români (Walati), care, deși după nume se socot creștini, îmbrățișînd diferite rituri și obiceiuri într-o singură credință, săvîrșesc fapte ce sînt potrivnice acestui nume. Căci, nesocotind Biserica romană (=catolică), primesc toate tainele bisericești, nu de la venerabilul nostru frate..., episcopul cumanilor, care e diecezan al acestui ținut, ci de la niște pseudoepiscopi, care țin ritul grecilor (=ortodox), iar unii, atît unguri cît și teutoni, împreună cu alți dreptcredincioși din regatul Ungariei, trec la dînșii ca să locuiască acolo și astfel, alcătuind un singur popor cu pomeniții români, nesocotindu-l pe acesta (pe episcopul cumanilor) primesc sus-numitele taine spre marea indignare a dreptcredincioșilor și spre o mare abatere a credinței creștine (=catolice). Așadar, pentru ca din felurimea riturilor să nu se ivească o primejdie pentru suflete,

82 Microfilme din R. F. Germania, Arhiva Statului București, rola 82, c. 191; originalul în Bayerische Staatsbibliothek München, Codex latinum 6211; cf. *Permanență și continuitate în vatra strămoșească*, de un colectiv în frunte cu Emilia Poștăriță, în „Revista Arhivelor", 1987, nr. 3, p. 242.

83 Despre episcopia cumanilor sau a Milcoviei — situată în sudul Moldovei — vezi amănunte la Vasile Sibiescu, *Episcopatul cuman de la Milcovia (1227 (1228)—1241): împrejurările înființării; rezistența bășt inașilor români-ortodocși*, în *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, sub îngrijirea dr. Antonie Plămădeală, I, Buzău, 1983, p. 284—320), unde se discută și problema prigoanei împotriva „schismaticilor". După cele mai îndreptățite opinii, episcopia s-a aflat la Odobești; a fost distrusă de tătari la 1241. Vezi DRH, D, vol. I, p. 46 și 64 și C. C. Giurescu — Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, I, p. 247.

noi — în dorința noastră de a preîntîmpina această primejdie și ca să nu aibă sus-numiții români cuvînt, din lipsa (săvîrșirii) tainelor, de a se îndrepta către episcopii schismatici — dăm, prin scrisoarea noastră, numitului episcop, porunca de a le orîndui, pentru nevoile de mai sus, după chibzuită consfătuire și potrivit rînduielilor conciliului general, un episcop catolic potrivit acelui popor, care să-i fie vicar pentru acestea și care să fie ascultător și supus în toate, silindu-i prin pedepse bisericești, fără drept de apel, pe cei care s-ar împotrivi. Deoarece, însă, tu, ca un principe catolic..., ai făgăduit, sub jurămînt, că vei sili pe toți neascultătorii față de Biserica catolică din țara ta să se supună acestei Biserici, după cum arăta scrisoarea ta întocmită în această privință și după cum ai spus și prin viu grai aceluiași (episcop) ales că vei sili pe sus-numiții români să primească pe episcopul pe care zisa Biserică li-l va fi dat". Mai departe, papa îl sfătuia pe rege să nu „rabde" în regatul său „astfel de schismatici" (=ortodocși) și să se străduiască să aducă la îndeplinire cele promise.[84]

Așadar, nu numai că la acea dată se confirmă o viață creștină la români, ci, o dată în plus, se afirmă că ea era răsăriteană. Aceeași autoare citată mai sus spune: „Cînd s-au creștinat goții, daco-romanii erau în mare parte creștinați. În orice caz, Dacia a fost complet creștinată înainte de invazia

84 Textul publicat de Margaret Dampier, op. *cit.*, p. 14—15. Am urmat traducerea din DRH, D, vol. I, p. 20—21.

Comentînd această celebră scrisoare, preotul profesor Ioan Coman sublinia faptul că „acești episcopi din regiunea episcopiei cumanilor nu apăruseră spontan, de-abia atunci, ca să jeneze pe catolici, ci erau continuatorii generațiilor anterioare de episcopi și slujitori ortodocși. Vechimea lor aci e întărită nu numai de faptul că valahii primeau tainele de la ei și nu de la episcopul intrus catolic, dar și de amănuntul prețios că, grație acestor „pseudo-episcopi", unguri și sași treceau la români, alcătuind un singur popor cu aceștia". (*Elemente de continuitate spirituală geto-daco-romană și creștină în regiunea rîului Mousaios — Buzău după mărturii patristice și arheologice*, în *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, I, p. 253). Studiul este important și pentru că pune în discuție vechimea creștinismului în această regiune, unde bisericile săpate în piatră urcă pînă în sec. IV e.n.

Scrisoarea din 1234 — emisă deci la scurtă vreme după așa-zisa „emigrare" a românilor de la sudul Dunării — este și o dovadă că emigrarea avea sens invers: dinspre Transilvania spre Țara Românească.

hunilor în anul 375. La Sinodul din Chalcedon din 451, Dacia s-a raliat în mod oficial jurisdicției Constantinopolului".[85]

— Într-un document de la jumătatea sec. al XIII-lea — *Codex 314 Assisimus* — deci din Asisi, Italia, scris de un anonim *Anonymus Italus Umber*, se spune că pe timpul papei Honoriu al III-lea (1216—1227), trei dușmani avea Biserica romano-catolică: armatele saracinilor, turcilor și *românilor (Blachorum);* evident, românii pentru că erau ortodocși.

— În anul 1228, papa Nicolae al IV-lea trimite pe călugării predicatori împotriva țării saracinilor, păgînilor, grecilor, bulgarilor, cumanilor „și a românilor oriunde s-ar afla" *(Valachorum ubicumque existentium);*

— În anul 1319, papa Ioan al XXII-lea scria arhiepiscopului de Strigoniu: „A ajuns veste demnă de crezare la scaunul nostru apostolic că în regatul Ungariei și în anumite părți învecinate, supuse aceluiași foarte drag întru Iisus Hristos fiu al nostru, Carol, ilustrul rege al Ungariei, schismaticii comit fărădelegi", și îi cerea să-i extirpeze;

— Același papă promitea regelui ungur în anul 1333 anumite beneficii dacă i-ar alunga pe *schismatici;*

— Papa Clement al VI-lea, în anul 1343, dezlega de toate păcatele pe regele Ludovic dacă ar muri în lupta împotriva *schismaticilor;*

— În anul 1353 papa Inocențiu al VI-lea trimite în regatul Ungariei cîțiva „literati et eruditi viri" pentru convertirea „*scismaticorum et paganorum*". Că prin *scismaticorum* erau înțeleși *românii ortodocși* se vede dintr-un document din 22 august 1352 în care sînt acuzați niște stricători de vie pe dealul Tybur: „per gentes scismaticas, *videlicet per Olacos*, ed castrum Keechkes pertinentes";

— Într-o scrisoare din anul 1356 papa Inocențiu al IV-lea invita pe predicatorii din Ungaria să înceapă o cruciadă „*contra omnes Transilvanos, Bosnenses et Sclavoniae*", deoarece erau toți eretici.

De aici reiese că românii din Transilvania în tot veacul al XIV-lea erau ortodocși!

În anul 1374 papa Grigore al XI-lea întreba printr-o scrisoare din Avignon pe arhiepiscopii din Ungaria dacă românii sînt mulțumiți cu episcopii unguri, sau să li-l trimită pe

85 Margaret Dampier, *op. cit.*, p. 5.

Antonio de Spaleto „care le cunoaşte limba", căci papa era informat că „neamul valah locuia lîngă hotarele regatului Ungariei *(lîngă*, nu înăuntrul lor, n.n.) şi trăiau după credinţa şi schisma grecilor, după cum încă de multă vreme a trăit o mare parte din ei" *(secundum ritus et scisma Grecorum vivebant)*.[86]

Papa Grigore al XI-lea, în 1374 şi 1377, se referă în două bule la castrul Megasala de lîngă Oradea, luat *„ex manibus Wallachorum et scismaticorum"*, ceea ce le confirmă existenţa şi confirmă şi lupta contra lor.[87]

Din aceeaşi vreme (6 decembrie 1374) datează o altă scrisoare papală deosebit de interesantă pentru tenacitatea cu care şi-au apărat românii ortodocşi limba strămoşească. În scrisoarea amintită se afirmă că o parte a „mulţimii naţiei românilor" *(Wlachorum)* care trăiau „la hotarele regatului Ungariei spre tătari" şi care trecuseră la catolicism datorită zelului regelui Ludovic cel Mare nu voiseră să întreprindă acest pas deoarece „nu sînt mulţumiţi cu slujba preoţilor unguri", solicitînd un ierarh care să cunoască limba română *(qui linguam dicte nacionis scire asseritur)*.[88]

În numeroase descrieri făcute de călătorii şi diplomaţii străini prin ţările române — îndeosebi dacă respectivii erau catolici — aceştia remarcau faptul că românii erau „creştini dar schismatici", cum spune Michael Bocignoli la 1524.[89]

Mai tîrziu, la 1532, italianul Francesco Della Valle — catolic deci — vizitînd Ţara Românească constată că românii „trăiesc după legea ortodoxă" *(vivono secundo la legge Graeca)*.[90]

---

86 Microfilme Vatican, Arhivele Statului Bucureşti, rola 20, c. 249—250; originalul în Archivio Segreto Vaticano, Reg. Vat. 266 f. LV—LVI; cele de mai sus după *Permanenţă... loc. cit.*, p. 243—244.

87 Toate exemplele de mai sus le-am cules dintr-o foarte bine documentată carte a lui Ştefan Pascu, *Contribuţiuni documentare la istoria românilor din sec. XIII şi XIV*, Sibiu, 1944, p. 7, 8, 15—16, 18, 25, 29—31, 55 ş.a. Fiecare exemplu în parte are atestarea documentară ce poate fi găsită cu uşurinţă în notele la cartea citată.

88 Şerban Papacostea, *Domni români şi regi angevini: înfruntarea finală (1370—1382)*, în AIIAI, 1986, partea a II-a, p. 575.

89 *Călători străini*, I, p. 176.

90 *Călători străini*, I, p. 323. Vezi şi *Permanenţă*, p. 246. Relaţia lui Della Valle este importantă şi pentru că dovedeşte existenţa conştiinţei originii latine: „ei îşi zic în limba lor romani, spunînd că au venit din vremuri străvechi de la Roma pentru a se aşeza în această ţară".

O lucrare de mare valoare informativă asupra raporturilor dintre ortodocși și romano-catolici este cea a lui Ștefan Lupșa, *Catolicismul și românii din Ardeal și Ungaria pînă la anul 1556* (teză de doctorat, Cernăuți, 1929). Cine vrea o bună documentare asupra persecuțiilor îndreptate împotriva ortodocșilor în această perioadă poate folosi cartea cu încredere. Nu vom reține spre exemplificare decît cîteva culmi de cruzime. De pildă, la 1479 papa dezleagă pe preotul catolic Eezeel de vina de a fi tras în țeapă pe un eretic de valah și de a fi spînzurat pe altul.[91] Evident, numai pentru că erau „eretici", adică ortodocși.

În așa-numitele *Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae*, p. I, tit. I, art. III se decreta că cei din secta valahilor sînt tolerați *pro tempore ad beneplacitum Principum et Regnicolarum*,[92] deci deocamdată și la bunul plac al principelui și al celor din elita conducătoare! Dieta Transilvaniei din 23 octombrie 1545, ținută înainte ca principii să treacă la calvinism, obliga, prin art. IV al legii ce o promulga, pe românii ortodocși să se căsătorească *numai* după ritul catolic. Nerespectarea ducea nici mai mult, nici mai puțin decît la decapitare.[93]

Ne oprim aici, deși s-ar putea continua cu încă multe alte exemple. Dacă am abuzat puțin de numărul lor, am făcut-o cu bună știință că problema discutată e și disputată de unii istorici, evident, nu români, și e expediată și minimalizată fără nici o argumentare. Am dorit deci să argumentăm. Cu fapte. Căci din toate acestea reiese limpede că:

a) Exact în perioada în care se spune că românii nu existau în Transilvania, sau erau pe drum venind dinspre sudul Dunării, toate documentele le atestă prezența și încă foarte numeroasă;

b) Că erau ortodocși și că își apărau ortodoxia, pentru că știau că numai așa își pot apăra neamul din care făceau parte.

Dacă ar fi fost abia veniți din sud și ar fi venit pentru privilegiile ce li se oferiseră de către regii Ungariei, cum crede Makkai Ladislau, principalul autor al unei *Documenta*

---

91 Hurmuzaki, *Documente...*, II/2, București, 1887, p. 262 și la At. Marienescu, *Izvoare pentru Istoria Bisericească Ortodoxă*, Sibiu, 1911, II, p. 43; cf. Lupșa, *cit. supra.*, p. 87.

92 V. Hunfalvy Pál, *Az Oláhok története*, vol. II, Budapesta, 1893, p. 831 la Lupșa, *op. cit.*, p. 90.

93 Hurmuzaki, II/4, p. 380; cf. Lupșa, *op. cit.*, p. 91.

historiam Valachorum,[94] ar fi acceptat cu ușurință și trecerea la catolicism, care ar fi trebuit să fie chiar condiția primirii lor, ceea ce, precum se vede, n-a fost deloc cazul.

În momentul în care Tröster își scria cartea, Biserica Ortodoxă din Transilvania nu trecuse încă de o nouă perioadă critică din viața ei: *asaltul calvin*. Trecuse, în parte, de o grea perioadă începută îndată după 1054, cînd s-a declarat schisma dintre Răsărit și Apus. Mulți ani după schismă, papii au luptat pentru catolicizarea „schismaticilor", cum apar ortodocșii în toate documentele vremii.[95] Lupta demonstrează că românii din Transilvania, ca și cei din țările române extracarpatice, au rămas după 1054 atașați Răsăritului. Evident, au fost și treceri la catolicism, dar nu prea multe printre români. Cei cu care corespondau papii, îndemnîndu-i să facă prozelitism activ printre români, poartă toți nume străine.

Pentru că vorbim de rezistența la prozelitism — catolic, calvin sau luteran — a românilor, să amintim aici două mărturii străine foarte grăitoare, una din secolul al XVI-lea și alta din secolul al XVIII-lea. Pe la 1566—1567, iezuitul italian Antonio Possevino recunoștea: „Este uimitor cît au fost de îndărătnici pînă acum (românii din Transilvania), împreună cu cei din Țara Românească și din Moldova, în schisma lor și în ritul grecesc" (adică ortodox).[96]

Peste aproape două secole, pe la 1744, în plină perioadă de prozelitism pentru „uniație", baronul Ștefan Daniel Vargyasi afirma că românii din Transilvania aveau „acea perseverență așezată de natură în sufletul lor, încît pentru temeiul lor de credință, la care țin ca la unicul și principalul scop al mîntuirii veșnice, căruia toți trebuie să se supună — acea superstiție oarbă și total barbară în limba lor sună: *așa am pomenit, adică ei trebuie să persiste pînă la sfîrșit în religia moștenită de la strămoși*...; poporul nici nu vrea să-și imagineze pretinsa uniune, ba chiar superstiția mai sus amintită a înfipt rădăcini așa de adînci în sufletul lui încît nici prin vreun sfat omenesc, nici prin vreo silință..., nu s-ar putea dezrădăcina".[97]

94 V. I. Moga, *Les Roumains de Transylvanie au Moyen Age*, Sibiu, 1944, p. 19. Vezi și Stoicescu, *Continuitatea*, p. 73—74.

95 Pentru „schismatici" vezi DRH, D, I, p. 26, 66 etc.

96 A. Veress, *Fontes Rerum Transsilvanicarum*, III, p. 64.

97 Al. Doboși, *Cum descrie stările politice și economice din Transilvania un ungur la 1744*, în AIINC, VII, 1929, p. 679—681.

La mijlocul secolului al XVI-lea, după Reformă, acceptată mai ales de sași, de secui și de o parte din unguri, cînd unii dintre aceștia au ajuns în fruntea principatului Transilvaniei, s-a pornit un nou asalt, organizat, împotriva românilor, de data aceasta pentru a-i calviniza, potrivit principiului „*cuius regius eius religio*". Sașii aleg mai ales lutheranismul, iar ungurii și secuii[98] calvinismul. O dietă ținută în Sebeșul săsesc la 12 martie 1556 dispunea confiscarea averilor bisericilor și mănăstirilor catolice și ortodoxe și trecerea lor pe seama statului.

Prima încercare de trecere la protestantism a românilor a venit din partea sașilor care tipăresc pentru români un *Catehism* în anul 1544, în Sibiu. Pierdut astăzi, conținutul lui se bănuiește a fi fost în întregime lutheran,[99] așa cum urme protestante bănuiește Iorga și în unele din scrierile lui Coresi.[100]

Sașii lutherani n-au insistat în opera de lutheranizare a românilor. Calvinii ajunși la cîrma principatului Transilvaniei au fost însă mai insistenți. Exact cu o sută de ani înaintea cărții lui Tröster, la 30 noiembrie 1566, dieta a hotărît propovăduirea Evangheliei „*după înțelesul înnoitorilor*", adică atît „împotriva Apusului, cît și a Răsăritului", așadar după cum o propovăduiesc protestanții (înnoitori), atît împotriva romano-catolicilor, cît și împotriva ortodocșilor. A fost numit

98 Asupra originii secuilor și a datei cînd s-au stabilit în Transilvania opiniile istoricilor sînt foarte împărțite. Unii dintre aceștia susțin — ca și Bonfini și alți cronicari — că ei ar fi urmașii hunilor. În celebra *Cronică pictată de la Viena*, se spune astfel că resturile hunilor s-au strîns în cîmpia Csigla, de aici au intrat în Ardeal, unde s-au numit Zekul (ed. G. Popa-Lisseanu, p. 130).

La mijlocul sec. XVI, umanistul Anton Verancsics arată că nimeni nu se mai îndoia de originea hunică a secuilor: „Seculos autem Hunnorum genus esse nemo ambigit" (*Monumenta Hungariae historica. Scriptores*, II, p. 143—144).

Alți cronicari și istorici au susținut că secuii sînt de origine avară, gepidă, cumană, pecenegă, cazară sau maghiară. Vezi amănunte la Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, ed. II-a, Cluj, 1972, p. 105—112. Bibliografia despre această problemă este imensă.

Asimilarea românilor de către secui prin locurile pe unde s-au așezat s-a petrecut după N. Iorga în sec. XII—XIII (*Locul românilor în istoria universală*, București, 1985, p. 29, nota 5).

99 Ioan Mate, *Preoțimea românească ardeleană în veacul al XVII-lea*, Sibiu, 1911, p. 10.

100 N. Iorga, *Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul și mitropolia Ardealului*, București, 1904, p. 25; idem, *Sate și preoți din Ardeal*, București, 1902, p. 22.

un episcop superintendent, George de Sîngiorz[101] şi i-au fost supuşi acestuia toţi ortodocşii. În hotărîrea dietei e menţionat cu numele, şi tot aşa sînt menţionaţi ortodocşii, spunîndu-se că hotărîrea se referă la eresul răspîndit „*mai vîrtos între români*".[102]

S-a încercat atunci o convertire, prin promovarea unei confuzii. Ortodocşii se credeau mai departe ortodocşi, şi erau lăsaţi să se creadă aşa, dar principii le organizau o conducere calvină şi le tipăreau cărţi calvine, socotind că aceasta e calea spre a-i calviniza. Cînd lucrul se dădea pe faţă, foarte adesea ortodocşii nu mai ascultau de episcopul numit de principe, ci de „preoţii lor vechi".[103] Cel puţin dintr-un punct de vedere, ortodocşii ar fi putut fi sensibili la propaganda calvină, anume acela de a folosi în slujbe limba lor românească. Dacă mulţi s-au încăpăţînat în a rămîne încă la slavonă, pe care nici nu o înţelegeau, a fost numai pentru că preţul însemna schimbarea credinţei. Cînd au putut face acest lucru, rămînînd *în credinţa lor*, au făcut-o repede.

Deşi Mihai Viteazul va aşeza la Alba Iulia pe Ioan de la Prislop ca mitropolit ortodox canonic, îndată după aceea timp de aproape un secol, românii ortodocşi vor trăi sub presiunea calvinizării. Gavriil Bethlen se va gîndi chiar la o reconstituire a Daciei, deci şi cu Moldova şi Muntenia, pe care s-o protestantizeze.[104] Episcopii ortodocşi care mai erau totuşi tole-

101 N. Iorga, *Istoria bisericii româneşti*, vol. I, Vălenii de Munte, 1908, p. 175.

102 Vasile Popp, *Disertaţie despre tipografiile româneşti*, Sibiu, 1838, p. 6; cf. Ion Matei, *op. cit.*, p. 11.

103 O reclamaţie la dieta din Turda, 6 ianuarie 1568 la Vasile Popp, *op. cit.*, p. 9.

104 Cu privire la proiectul aşa-numitei „Dacii protestante" a lui Gabriel Bethlen, vezi mai nou Ştefan Andreescu, *Transilvania la începutul secolului al XVII-lea; acţiuni şi proiecte pentru unitatea spaţiului carpato-danubian (II)*, în R. Ist., t. 40, 1987, nr. 6, p. 564—574. Ştefan Andreescu este de părere că un astfel de plan cu „bătaie lungă, de convertire a românilor transilvăneni la calvinism şi de reconstruire a vechii Dacii prin unirea ţărilor române sub sceptrul său este plauzibil, aceasta cu atît mai mult cu cît un astfel de plan avuseseră şi Habsburgii prin 1625" (*op. cit.*, p. 571).

Se ştie că Gabriel Bethlen a scris şi patriarhului de Constantinopol *Ciril Lukaris*, rugîndu-l să-l ajute la calvinizarea românilor din Transilvania şi să trimită un cuvînt de încurajare „cît de mică" mitropolitului ortodox Ghenadie al Transilvaniei. Se cunoaşte răspunsul Patriarhului din 2 septembrie 1629 din care se desprinde şi principiul pe care îl enunţa şi îl apăra Bethlen: „numai acele ţări sînt mai fericite,

rați erau recunoscuți numai cu condiția de a se supune superintendentului calvin, în aceeași speranță de calvinizare treptată prin viclenie. Se vede aceasta din decretul de recunoaștere dat lui Simion Ștefan la 10 oct. 1643, ca și din altele următoare. Gheorghe Rákoczi I și Gheorghe Rákoczi II abia de i-au tolerat pe ortodocși, mereu cu gîndul că tolerează o situație provizorie. Un istoric sas recunoaște că „*a fost nevoie de întreaga energie a unui popor tînăr* (cel român, n.n.) *pentru a nu sucomba*" sub aceste presiuni (nicht zu unterliegen).[105]

Într-un raport adresat împăratului Rudolf, în anul 1602, episcopul catolic D. Naprágy informa că valahii „*religione scismatici sunt*", deci ortodocși.

Un călugăr din Alba Iulia, Ștefan Milley, descrie stări contemporane cu Tröster, pe 100 de pagini, despre anii 1648—1653: „*Valachi, coloniae veterum Romanorum, quorum et linguam corruptam habent, sunt potiori parte agrestes: sequ-*

în care există cît mai puține deosebiri de credință și că a năzui spre aceasta este legea și rațiunea politică a principilor demnitari". Scrisoarea de răspuns a lui Ciril Lukaris poate fi interpretată în două sensuri. Iată esența textului ei: „Pentru îndeplinirea fericită și pașnică a acestei (schimbări de religie) ar trebui mai întîi să se rupă legătura de sînge și de simțire care zvîcnește în taină, dar cu multă putere, între românii din țara Transilvaniei și locuitorii din țările Munteniei și Moldovei. Negreșit, domnii vecini ai ziselor țări niciodată nu vor îngădui aceasta și foarte sigur vor pune piedici, dacă nu cu armele, cel puțin cu îndemnuri tainice" (Nicolae M. Popescu, *Chiril Lukaris și ortodoxia românească ardeleană*, în BOR, LXIV, 1946, nr. 7—9, p. 445).

Patriarhul Ciril Lukaris a fost acuzat de calvinism. Textul ar putea fi ușor considerat ca un acord, dar cu neputință de pus în practică din motivele pe care le evocă. Dacă n-ar fi existat conștiința ortodoxă a românilor din toate principatele, ei ar fi putut fi calvinizați și apoi uniți sub un sceptru, dar așa, nici măcar cei din Transilvania nu vor putea fi calvinizați.

Ștefan Andreescu interpretează textul în sensul că Ciril Lukaris a refuzat să satisfacă cererea insistent repetată a lui Bethlen, indicîndu-i obstacolele (p. 570).

Un lucru e însă sigur și bine interpretat de Ștefan Andreescu — ca și de mulți alți autori înaintea sa, din care vom aminti pe: N. Iorga, I. Lupaș, Nicolae Popescu, Nicolae Stoicescu etc., care au folosit cu toții scrisoarea lui Lukaris — în acest text se recunoaște existența unei puternice conștiințe a unității de neam a românilor dintr-o parte și cealaltă a Carpaților, în prima jumătate a veacului al XVII-lea (*op. cit.*, p. 570). Șt. Andreescu citează pe Nicolae M. Popescu, *cit. supra*, p. 426 și pe Mircea Păcurariu, *Legăturile Bisericii Ortodoxe din Transilvania cu Țara Românească și Moldova în secolele XVI—XVII*, Sibiu, 1968, p. 1.

105 Fr. Teutsch, *Die Kirchlichen Verhältnisse Siebenbürgens*, Halle, 1906, p. 50.

untur ritum Graecum toleratum a regnicolis, etsi de libertate religionis conditi articuli seu leges eos non comprehendant". Călugărul Milley ştia multe lucruri: că românii erau coloni romani, că vorbeau o latină coruptă, populară, că erau ortodocşi toleraţi de stăpînire, căci nici o lege nu-i cuprindea printre cei ce se bucurau de libertate religioasă!

El mai ştia şi alte lucruri: „*Habent episcopum suum, qui Alba Iuliae in suburbanis residet. Sacerdotes eorum rudes sunt plerumque. Et immunitate ecclesiastica non ubique gaudent*", aşadar că ortodocşii aveau episcopul lor, dar că acesta îşi avea reşedinţa într-o suburbie a Alba Iuliei, iar preoţii lor erau nepregătiţi şi nu se bucurau de nici o protecţie.[106]

În această vreme, în timpul domniei lui Gh. Rákoczi I, se făceau noi tentative de a atrage pe români la calvinism,[107] dar nici încercările acestea nu au avut succes. După cum mărturisea superintendentul calvin Geleji Katona István principelui Transilvaniei, la 24 sept. 1640, nu se găsea nimeni dintre preoţii români sau candidaţii la scaunul de episcop care să poată fi înduplecat să-şi părăsească credinţa strămoşească; „pe un astfel de preot sau episcop poporul nu l-ar primi şi cine ştie ce i s-ar întîmpla dacă ar cuteza să meargă între români".[108]

Mărturia superintendentului este întărită şi de un cronicar sas din această vreme, Georg Hanner, care afirma: „românii, măcar de se făgăduiau ascultători supeŗintendentului calvinesc, *credinţa şi legea cea părintească n-o părăseau*, nici se supuneau înnoirilor calvineşti, ci pururea se scîrbeau de acelea".[109]

În această luptă, românii din Transilvania nu erau singuri; în *Răspunsul la catehismul calvinesc*, învăţatul mitropolit al Moldovei, Varlaam, îndemna pe ortodocşii din Transilvania „*şi cu noi de un neam români*" să nu se lase atraşi „întru

106 *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, vol. V, p. 168, vol. XV, p. 492 şi 537; cf. Ioan Matei, *op. cit.*, p. 20 şi Armbruster, *Romanitatea*, p. 155.

107 O bună analiză a acestor împrejurări la N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal şi Ungaria*, I, Bucureşti, 1915, p. 237—256 (cap. *Românii din Ardeal în epoca Rackoczeştilor: lupta pentru naţionalitate în forma „legii româneşti"*). Vezi şi M. Păcurariu, *op. cit.*, p. 36—40; N. Stoicescu, *Unitatea*, p. 121—122.

108 I. Lupaş, *Studii, conferinţe şi comunicări istorice*, I, p. 22.

109 Apud Ştefan Meteş, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania*, I, p. 203—204.

erezia lor" (a calvinilor — n.a.) cea rătăcită", cerîndu-le să stea împotrivă „cînd va fi vreme de nevoie" și să rămînă tari „ca niște stîlpi neplecați și neclătinați întru învățăturile pravoslaviei".[110]

Cum în timpul lui Tröster situația *oficială* a ortodocșilor părea ceva mai bună, la 15 martie 1659, un principe de origine românească, Acațiu Barcsai, îi scutea pe preoți *„de toată darea dijmelor și a nonelor, adică de dijma grîului, secării, orzului, ovăzului, meiului, lintei, mazării, bobului, fasolei, cînepii, inului, stupilor, mieilor, mielușeilor și altor vite și marhe"*.

Urmașul lui Barcsai, Mihai Apaffi, reconfirmă aceste scutiri la 15 septembrie 1663, și le repetă în 1666, 1673, 1676, 1682.[111]

Aceste reconfirmări ne spun însă ceva, și anume că aceste scutiri nu erau respectate de cei care luau dijmele. De altfel, dieta de la Sighișoara din 1680, alcătuită din cei interesați la luat, le va și anula, trebuind ca Apaffi să le reconfirme din nou în 1682.

N. Iorga, deși susține că mulți preoți au trecut la calvinism pentru a se salva, unii fiind chiar înnobilați pentru aceasta, arată pe bună dreptate că totuși calvinizarea n-a avut succes.[112]

Nu toate încercările de calvinizare din secolele XVI—XVII au fost însă lipsite de succes, tot așa cum n-au fost lipsite de succes total nici încercările de catolicizare de pînă în secolul al XVI-lea. Sînt cunoscute unele treceri de ortodocși și la una și la cealaltă din cele două confesiuni. Dar se pune o întrebare: unde sînt urmașii celor catolicizați sau calvinizați? În Transilvania nu avem nici români romano-catolici, nici români calvini! Explicația e una singură și e ușor demonstrabilă: *toți cei trecuți, fie la catolicism, fie la calvinism, s-au deznaționalizat*. Ortodoxia a fost veacuri de-a rîndul scutul de apărare al neamului românesc din Transilvania. Persecutată,

110 Stoicescu, *Unitatea*, p. 122 (cu bibliografia problemei).

111 T. Cipariu, *Archiv pentru filologie și istorie*, Sibiu, 1867, p. 571, 572, după informații luate de la Șincai, *Cronica românilor*. Nona era o dare de 1/9 din produse datorată stăpînului feudal.

112 Aceeași părere și la un autor ungur: Pokoly József, *Az erdélyi református egyház története*, vol. II, Budapest, 1904, p. 174; cf. I. Matei, *op. cit.*, p. 29—30. La I. Matei se găsesc multe alte date cu privire la starea religioasă, materială și culturală a românilor din Transilvania în sec. XVII.

nerecunoscută legal, violentată de prozelitisme, ea s-a retras în taina sufletelor românilor şi a rămas aprinsă acolo, dar puternică şi rezistentă. Au avut întotdeauna preoţi, chiar dacă aceştia au trebuit să sufere odată cu credincioşii, iar uneori mai mult decît ei.

Tröster nu va fi aflat toate acestea, iar preoţi ortodocşi va fi cunoscut foarte puţini, preponderent în vremea lui fiind lutheranismul la saşi şi calvinismul la unguri şi secui, confesiuni recunoscute, pe cînd ortodoxia era doar „tolerată".

Preoţii pe care i-a cunoscut, totuşi, nu i s-au părut prea învăţaţi, comparîndu-i mai ales cu pastorii saşi.

O opinie asemănătoare întîlnim şi la pastorul lutheran Conrad Iacob Hiltebrandt — care a cunoscut textul lui Tröster — şi care afirmă că preoţii români „nu studiază nimic afară de limba lor maternă, în care învaţă să citească şi să scrie". Pastorul reţine şi faptul că preoţii „au o înfăţişare gravă şi evlavioasă" şi că oficiază slujbele „cu mai multă evlavie decît catolicii",[113] fapt ce merită a fi reţinut.

De altfel şi Iorga, desigur repetînd ironic părerile saşilor din Transilvania secolului al XVII-lea, îi numeşte pe preoţii ortodocşi: „*Die dummen* walachischen Popen".[114] Dar de ce erau oare „proşti"? Că doar în toată istoria clerul român a dovedit, dimpotrivă, că era pătura luminată, cea care ştia carte, şi încă multă pentru vremea respectivă, şi cea care a stat la temelia culturii şi literaturii române din cele mai vechi timpuri! Cînd va fi vorba de stabilirea adevăratelor izvoare ale limbii, în epoca definitivării ei, aproape toţi lingviştii vor recomanda „limba bisericească".[115]

---

113 *Călători străini*, V, p. 593—594.

114 *Die Geschichte des Rumänischen Volkes*, Gotha, 1905, vol. II, p. 102.

115 Iată două exemple:

„Limba românească" se desparte şi în dialectele sale, însă limba bisericească este tot aceea şi la români, şi la moldoveni, şi la transilvăneni" — „Cei ce au scris în limba noastră, fiecare a scris după cum se obişnuia vorba în locul său. Cei bisericeşti s-au învoit întru sine, şi scriitorii bisericeşti, munteni, moldoveni, ungureni, poci zice că au avut şi au tot o limbă sau dialect. Pentru ce oare şi scriitorii profani să nu se învoiască întru sine?" — „Singurul mijloc ca să ne unim la scris, şi să ne facem o limbă generală, este să urmăm limbii cei bisericeşti şi pe tipii (tiparul, n.n.) ei să facem şi limba filosofului, matematicianului" (I. Heliade Rădulescu, în corespondenţa cu C. Negruzzi, *Opere*, ed. D. Popovici, vol. II, Bucureşti, 1943, p. 220, 238; cf. Ion

Decăderea din secolul al XVII-lea era desigur datorată lipsei aproape totale a școlilor de pregătire a preoților și situației în care se afla în general Biserica ortodoxă. Deprinderea slujbelor viitorii preoți o căpătau pe lîngă mănăstiri sau din tată în fiu.

O foarte amănunțită descriere a vieții preoților ortodocși face un scriitor din acel secol (XVII), Andrei Freyberger, prezentînd un tablou jalnic în ceea ce privește pregătirea lor, așa cum o prezintă și Tröster, dar analiza textului lui Freyberger ni-l arată cam aspru, dacă nu tendențios de-a binelea. Pe de o parte, spune că nu știau nici *Tatăl nostru*, nici numărul Tainelor, nici Catehismul și că își cumpărau hirotoniile; pe de altă parte, însă, ni-i arată ca făcîndu-și misiunea dezinteresați: *„preoții nu strîng decimă de la popor ci, precum am spus, își agonisesc pîinea prin munca la cîmp, ară, grăpează, seceră, treieră grîul, ca și ceilalți țărani, și nu mai fac a doua căsătorie dacă rămîn văduvi"*, iar în ceea ce privește îmbrăcămintea „nu se deosebesc de ceilalți țărani laici, fiind îmbrăcați în piei de oi și de capre și deosebiți de poporul de rînd numai prin acoperămîntul capului, care la preoți e de culoare albastră, iar la protopopi sau arhidiaconi de culoare neagră, și nu-l scot de pe cap nici chiar cînd se întîlnesc cu bărbați de

---

Gheție, *Modelul latin și unificarea limbii române literare*, în „Apulum", VII, 1969, p. 84).

Și George Barițiu va scrie: „Voi să scriu cum și vorbesc, dar nu după dialectul unde m-am născut..., nici în cel de la București, nici în cel de la Iași, ci singur în acela care place mai mult urechilor mele, care însă foarte mult se apropie de limba cărților bisericești" (V. Netea, *Ideile despre limbă ale lui George Barițiu pînă la 1848*, în „Limba română", VI, 1957, nr. 5, p. 56; cf. idem, p. 85). Același lucru va spune și Mihai Eminescu.

Tröster ar fi trebuit poate să știe că, chiar pînă în vremea cînd și-a tipărit el cartea, apăruseră în Transilvania, în românește, o seamă de cărți — chiar dacă nu toate ortodoxe, dar religioase și românești — care nu prea seamănă a fi izvorîte din lipsă de cultură! Vom nota cîteva din ele: *Catehismul calvinesc* (Alba Iulia — Presaca, 1640, (vezi *Bibl. Rom. Veche*, I, p. 107, nr. 38); *Evanghelia cu învățătură* sau *Mărgărit* (Alba Iulia, 1641, vezi BRV, I, p. 115—118, nr. 40); *Noul Testament de la Bălgrad* (1648, vezi BRV, I, p. 165—170, nr. 54); din nou *Catehismul calvinesc* (Bălgrad, 1648, vezi BRV, I, p. 160—164, nr. 53), *Psaltire* (Bălgrad, 1651, vezi BRV, I, p. 184—190, nr. 60); iarăși *Catehismul calvinesc* (Bălgrad, 1656, vezi BRV, I, p. 207, nr. 64); cf. Iacob Mârza, *Coordonnées de l'enseignement roumain en Transylvanie au XVII-e siècle*, în RRH, t. XXVI, t. XXVI, nr. 4, 1987, p. 388. Tot acolo și despre școlile românești din epocă.

cea dintîi autoritate". Şi atunci, de ce să-şi fi cumpărat preoţia? În orice caz, nu din interes. Aceasta se vede tot din descrierea lui Freyberger care adaugă şi faptul că stăpînirea *„nu făcea nici o deosebire între ei şi laici, fiind supuşi robiei . . ., fiind număraţi printre iobagi"*, ca şi credincioşii lor.[116]

El mai adaugă că la Liturghie pomeneau pe Patriarhul de la Constantinopol. Uitînd că a spus că erau inculţi total, mai departe susţine că ştiau să scrie şi să citească şi că în Duminici şi sărbători *„citesc dintr-o carte veche (Cazania) şi nu pronunţă nimic ce nu e cuprins în ea"*. Şi aceasta cu toate că: *„şcoli la aceştia* (la românii ortodocşi, n.n.) *prin sate sau oraşe nu se află"*. Şi mai departe: *„Şcoli româneşti în Transilvania sînt foarte puţine şi, cea dintîi dintre ele, care este la Alba Iulia, învaţă pe şcolari prea puţin, căci învăţătorii nu ştiu nimic, sau, deşi ştiu ceva, e prea puţin, fiind mărginiţi adică numai la a şti să citească"*. Acesta era deci nivelul învăţămîntului în general, astfel încît nu pot fi acuzaţi numai preoţii ortodocşi de lipsă de pregătire. Scriitorul german, desigur lutheran, ştia şi de faptul că în *Catehismul* pus la îndemîna ortodocşilor în limba română erau strecurate învăţături calviniste: *„sub îmbrăcămintea credinţei greceşti, deja peste tot domnea otrava eterodoxă"* (protestantă, n.n.).

De la acelaşi scriitor mai aflăm că numărul preoţilor ortodocşi era totuşi foarte mare, în satele mai mari cîte şase preoţi.[117] Nu se poate şti de unde se va fi informat el că liturghia ortodoxă nici nu se poate săvîrşi fără doi preoţi şi că se făceau diaconi din copii de 8—10 ani. Va fi văzut probabil copii, îmbrăcaţi în stihare, care ajută pe preoţi la slujbe, şi i-a luat drept diaconi.

În legătură cu şcolile e de reţinut că o şcoală exista la Alba Iulia, întemeiată de Gavriil Bethlen. Dacă nu era prea căutată, era pentru că urmărea calvinizarea, de care românii se apărau. Mai existau însă încă trei şcoli: două în Banat (la Lugoj şi Caransebeş) şi una în Transilvania (la Făgăraş, din 1657).

116 Opinia lui Freyberger este confirmată şi de bine informata lucrare a lui David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în sec. XVII*, I, Bucureşti, 1986, p. 99—101, care arată că preoţii ortodocşi nu aveau privilegiile celor ai religiilor recepte, ei provenind în marea majoritate din iobăgime.

117 Datele sînt contrazise de această dată de ştirile strînse de D. Prodan, *op. cit.*, p. 102, unde numărul preoţilor este mai mic; la 1691 s-a hotărît să fie cel mult doi preoţi într-un sat.

Pokoly József, pe care l-am mai citat, scrie că școala din Făgăraș era și școală primară, și preparandie (școală normală), și avea și un mic seminar teologic, și că nimeni nu putea fi preot sau învățător în Țara Oltului fără să fi trecut prin această școală.[118]

Iată deci o incontestabilă trebuință de îndreptare a imaginii pe care au dorit s-o acrediteze străinii despre preoții români. Chiar dacă românii au ocolit aceste școli, pentru că prin ele se urmărea calvinizarea, acesta e încă un semn al capacității lor de rezistență față de prozelitismul oficial. Și-apoi, acești preoți, așa cum vor fi fost ei, au apărat totuși neamul românesc din Transilvania de calvinizare. După cît se știe, nu avem români calvini. Cei care n-au rezistat calvinizării și-au pierdut repede și limba și naționalitatea. Ademeniți prin limba română, ca limbă de cult, după ce au fost calvinizați, au fost obligați să și-o însușească pe cea maghiară! S-au maghiarizat. Ceea ce de altfel se și urmărea.

Preoților rămași ortodocși, așadar, trebuie să le fim recunoscători pentru păstrarea continuității, a unității și a conștiinței românești în Transilvania. Datorită faptului că poporul i-a ascultat și a rămas întru unirea credinței și a tradițiilor vechi, au rămas și în unitatea neamului. Așa că un ilustru profesor universitar din Budapesta nu prea știa ce spune cînd îi acuza pe valahi că au fost „supuși preoților lor inculți".[119]

Cei care laudă protestantismul pentru deschiderea pe care a adus-o cu privire la folosirea limbii poporului în slujbe

---

118 N. Dobrescu, *Fragmente privitoare la istoria Bisericii Române*, Budapesta, 1906, p. 65 și urm. Cf. Matei, *op. cit.*, p. 45—46.

Nu trebuie să uităm, se înțelege, școlile de pe lîngă mănăstiri, unde învățau nu numai viitorii preoți. Vezi, de pildă, Nicolae Albu, *Cea mai veche școală românească din județul Alba: școala de pe lîngă mănăstirea Măgina*, în „Apulum", 1976, p. 465—471.

119 M. Domanovszky, *La méthode de M. Nicolas Iorga. A propos d'un compte-rendu*, Budapest, 1938, p. 32; cf. A. Sacerdoțeanu, *M. Domanovszky et l'histoire de Roumains*, în „Revue de Transylvanie", V, 1, 1939, p. 9.

Că preoții știau cel puțin să citească și să scrie rezultă și din faptul că ei trebuiau să înregistreze botezurile, cununiile și înmormîntările pe care le oficiau, întrucît în veacurile trecute nu existau servicii de stare civilă. Vezi Liviu Moldovan, *Înregistrarea de către biserici a botezaților, cununaților și înmormîntărilor în țările române în secolele XVII—XIX*, în *Populație și societate*, vol. IV, Cluj-Napoca, 1980, p. 137—142.

trebuie să nu uite acest lucru. Dacă am fi căzut atunci pradă acestei capcane, numărul românilor maghiarizaţi ar fi fost cine ştie cît de mare, şi consecinţele pentru neamul românesc din Transilvania cît de grave! De aceea trebuie bine înţeleasă rezistenţa românilor faţă de această capcană şi, pentru moment, aşa trebuie înţeleasă rămînerea o vreme la limba slavonă, întrucît aceasta era considerată limbă sacră, cum le va şi scrie Dositei, patriarhul Ierusalimului, cu prilejul hirotoniei lui Atanasie Anghel la Bucureşti, recomandînd slavona sau greaca, admiţînd în româneşte doar Evanghelia şi predica. Aceste îndemnuri ale lui Dositei, chiar dacă de la el veneau din alte raţiuni, prentru noi s-au nimerit ca în acel moment să fie bune, în orice caz mai bune decît îndemnurile altui patriarh, calvinizantul Ciril Lukaris al Constantinopolului, către Gabriel Bethlen, care îl sfătuia să facă în aşa fel încît să-i rupă pe transilvăneni de fraţii lor din Principate, pentru că numai după aceea îi va reuşi calvinizarea lor.[120]

Şi mai este ceva. Incultura de care se face atîta caz a dus totuşi, chiar în acel veac, nu cu mult înainte de a-şi scrie Tröster cartea, la traducerea în româneşte a *Noului Testament* de la Alba Iulia de către mitropolitul Simion Ştefan (1648), a cărui prefaţă şi-a meritat pentru totdeauna un loc de mare cinste în istoria limbii şi a culturii româneşti. Domnul Tröster, ocupat cu studiile lui în străinătate, nu a avut cum să ştie şi despre aşa ceva. Era obişnuit cu optica, încetăţenită printre ai lui, că popii româneşti sînt inculţi! Am putea spune mai multe, dar nu vrem să trecem de 1666, pentru a rămîne doar în limitele posibilităţilor de informare ale lui Tröster şi a realităţilor de pînă la această dată.

Mitul „inculturii" nu prea stă în picioare şi din alte motive decît lucrarea lui Simion Ştefan. Vom pomeni numai cîteva lucruri pe care, dacă le-ar fi ştiut Tröster, care era în inima lui prieten al românilor, şi aceasta este important, sigur că şi-ar fi modificat părerile despre preoţii ortodocşi. Popa Grigore din Măhaciu, contemporan cu Mihai Viteazul, a copiat o mulţime de texte, printre care şi *Catehismul* din 1544. Un popa Arsenie cere de la popa Ion din Şoimuş o carte care cuprindea canoanele, ca s-o copieze, iar lui popa Mihai din Grozimari un *Liturghier*, pentru

120 Vezi la A. Bunea, *Vechile episcopii româneşti*..., Blaj, 1902, p. 85.

același scop.[121] Popa Vasile Sturza din Stracăș (Bihor) copiază un *Liturghier*, o carte *despre Taine*, un *Ceaslov*, etc.[122] Vasile, fiul preotului Mihail din Brașov, de la biserica Sfîntul Nicolae-Șchei, copiază în 1613 un *Penticostar*.[123] Popa Ion din Sînpetru face la începutul secolului al XVII-lea o copie după *Floarea darurilor*.[124] Trebuie să mărturisim însă că toate aceste mențiuni disparate despre știința de carte a preoților și rolul lor în cultura românească ar merita să fie strînse într-o lucrare ce-și așteaptă autorul.

Lista s-ar putea lungi încă foarte mult. *Cazania* care se citea în biserici și de care vorbește Freyberger cu o nepermisă ușurință, din textul căruia am citat mai înainte, este fără îndoială *Cartea românească de învățătură a lui Varlaam* (1643), care a circulat în Transilvania mai mult ca oriunde altundeva! [125]

Numai în regiunea Bihorului, *deci* în extremitatea vestică a Transilvaniei, Ștefan Lupșa cataloghează, începînd cu secolul al XVI-lea pînă în al XVIII-lea, 24 de titluri de cărți copiate de preoți. Vom reține cîteva: un *Octoih*, copie după cel al lui Coresi din 1557 (în com. Marginea); o traducere a unor cărți din Biblie (Geneza, Exod, Regi, Daniil și Tobie) în com. Lazuri, contemporană cu *Palia* de la Orăștie; un exemplar din *Tîlcul Evangheliilor* din 1564 a lui Coresi, copiat de Ion din Pociovaliște, păstrat în biserica din Șumugiu; un Miscelaneu biblic și de cîntări alcătuiește popa Giurgiu din Lunca Sprie, iar popa Urs din Cotiglet copiază *Cazania* lui Varlaam,

---

121 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. IV, București, 1903, p. 70.

122 V. Mangra, *Cercetări literar-istorice*, Arad, 1905, p. 13.

După cercetări mai noi, Vasile Sturza ar fi copiat 33 de manuscrise între 1693 și 1730, creînd „o adevărată școală de copiști" în regiunea Bihor. Vezi: N. Firu, *Urme vechi de cultură românească în Bihor. Cercetări istorice*, Oradea, 1922, p. 18—22; Atanasie Popa, *Cărturar bihorean din secolul al XVII-lea: Vasile Sturza Moldovanu*, în MM, 1966, nr. 1—2, p. 60 și urm.; Atanasie Popa, *Copiști de manuscrise în Bihor în secolul al XVII-lea și al XVIII-lea*, în „Crisia", 1979, p. 323—336; Stoicescu, *Unitatea*, p. 77—78 etc. Ultimul cercetător al problemei, Florian Dudaș, susține că Vasile Sturza a copiat 46 de texte în 35 de volume.

123 V. Mangra, *Slujba sfințirii bisericii*, Arad, 1905, p. VIII.

124 N. Iorga, *Istoria literaturii religioase*, București, 1904, p. 218; cele de mai sus cf. I. Matei, *op. cit.*, p. 48—49.

125 Stoicescu, *Unitatea*, p. 82—83 (cu bibliografie). V. în special Florian Dudaș, *Cazania lui Varlaam în Transilvania*, Cluj-Napoca, 1983.

căreia îi adaugă şi cîteva cazanii alcătuite de el însuşi ş.a.[126] Iată deci că, şi în cazul acesta, Freyberger se înşeală cînd spune că preoţii ortodocşi nu erau în stare să alcătuiască o Cazanie ei înşişi, şi citeau doar din cele scrise de alţii!

Avem chiar preoţi cronicari, contemporani cu Tröster, şi care dau şi ei altfel de informaţii. Cronica protopopului *Vasile* de la biserica Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, care cuprinde însemnări pînă în anul 1633, deci aproape contemporan cu Tröster, arată că între braşoveni şi sibieni era chiar o întrecere să aibă în slujba lor preoţi cît mai învăţaţi. Se dă chiar numele preotului Bratu, adus de la Braşov la Răşinari.[127]

Poate că cerem prea mult unui tînăr autor ca Tröster, dar lectura cărţii lui ni-l arată a fi fost un erudit cercetător, căci umblă prin toţi autorii antici şi medievali cînd e vorba să-şi susţină tezele. În legătură cu credinţa românilor s-a documentat mai puţin, altfel ar fi putut afla cît de ortodoxă a rămas Transilvania, împreună cu celelalte două principate româneşti, după 1054 cînd s-a declarat schisma. Altfel cum s-ar explica o Bulă papală din 1374 care interzice mănăstirilor ortodoxe dreptul de notariat, pe care-l exercitau şi cu cei trecuţi la catolicism, ceea ce desigur era socotit un mare scandal. Papa îi sileşte pe ortodocşi să-şi reglementeze problemele de acest fel cu mănăstirile catolice. Bula în cauză e trimisă pe vremea voievozilor români Balc şi Drag. Presiunea catolică a fost atît de mare, încît aceşti voievozi sînt mai tîrziu identificaţi drept catolici şi maghiari, deci maghiarizaţi, cum s-a întîmplat cu mulţi alţii.[128] Chiar conţii Bornemisza şi Teleky

126 Ştefan Lupşa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935, p. 23 şi urm. Vezi mai nou Florian Dudaş, *Manuscrisele româneşti din Crişana*, Timişoara, 1986, cu date foarte bogate.

127 *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, vol. I, ed. comentată de I. Lupaş, Craiova (f. an), vol. I, p. X. Cronica protopopului Vasile, scrisă în româneşte, a fost tradusă în germană căci se spune: „ex vallachico translata". V. despre această cronică şi Ştefan Meteş în „Drum drept", vol. I, 1913.

128 A. Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 21, dovedeşte — împotriva părerii lui Ştefan Lupşa — că Balc nu a părăsit ortodoxia, pentru că el nu a fost înnobilat de rege, precum a fost Drag. Ba mai mult, Balc figurează ca fondator al mănăstirii Peri din Maramureş, într-un act din 13 august 1391; cf. Ioan Mihaly de Apşa, *Diplome maramureşene în secolul XIV şi XV*, Sighet, 1900, p. 109—110.

Despre această stavropighie vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile scrisului în limba română*, în SMIM, IV, 1960, p. 138—140 şi Radu Popa, *Zur Kirchlichen Organisation der Rumänen in Nordsiebenbürgen*

erau la origine români. Cronicarul Cserei din secolul al XVII-lea scria despre cancelarul Mihail Teleky: *„Să-i fi luat naiba pe Teleky și pe Bornemisza și toată sămînța lor valahă din Oradea"*. Români erau și conții Csáky din Bihor. Un Mihai Csáky, care a fost cancelarul voievodului Ioan-Sigismund Zápolya (1559—1571), era supranumit Valahul. Pînă și familia conților bihoreni Tisza pe la 1675 purta numele românesc de Crainic.[129]

Tröster notează și faptul că românii *„în Valahia și Moldova au mănăstiri"*. E de mirare că spune acest lucru numai despre Moldova și Valahia, deoarece mănăstiri existau și în Transilvania, și încă foarte multe, deoarece după 1700 Habsburgii vor distruge peste 200 de mănăstiri. Mai observă că, precum toți ceilalți ortodocși, și românii au icoane, țin posturile și toate tradițiile și obiceiurile bisericești cu privire la înmormîntări ș.a.[130]

„La înmormîntare pun un ban în gura mortului pe care să-l aibă pentru Sfîntul Petru, asemenea romanilor păgîni, care trebuiau să plătească șefului Iadului, Charon.[131] *De ase-*

---

in Lichte des patrarchalischen Privilegiums von 1391, în „Ostkirchliche Studien", 1975, nr. 4, p. 309—317. P. P. Panaitescu subliniază importanța vieții bisericești din Maramureș, pusă sub oblăduirea mănăstirii din Peri, care avea „un fel de drept episcopal". De aici ar fi început — după opinia marelui învățat — curentul de înlocuire al limbii slavone cu limba română.

129 Ștefan Lupșa, *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I, Oradea, 1935, p. 10—11.

130 Tröster, p. 352 (106). Cu privire la mănăstiri, vezi Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, 363 p. Tot despre mănăstirile din Transilvania, cu numele, numărul viețuitorilor și al averilor, vezi și Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisiu Novacovici, sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, 1902, în special p. 220—251. El arată că toate au fost distruse de Habsburgi pentru că monahii n-au vrut să treacă la uniatism.

131 Despre această problemă vezi D. Protase, *A existat la geto-daci concepția greco-romană despre „Obolul lui Charon?"* în SCIV, 1971, nr. 3, p. 495—500, care — studiind inventarul mormintelor cercetate arheologic — ajunge la concluzia că obolul „nu a existat la daco-geți și apoi la daco-carpii din regiunile carpato-dunărene", ci doar la daco-romanii din Dacia traiană, prin împrumut de la romani.

După Tröster, un alt sas, preot în Cisnădioara, Laurentius Weidenfelder (1693—1755), s-a ocupat de trecutul Transilvaniei, printre altele și de obiceiurile românilor *la înmormîntare*, într-un ms. intitulat: *De moribus et ritibus immo et superstitione coloniarum Rumano-Dacico-Valachicarum in Transilvania*, ms. la Muzeul Brukenthal din Sibiu,

menea, Sfînta Împărtăşanie o dau sub cele două forme..., punînd pîinea dospită în vin şi primind-o cu linguriţa. Despre acestea cititorul interesat poate să citească mai multe în cartea domnului Olearius[132] *care descrie o călătorie în Persia şi în Rusia".*[133]

Prin această trimitere Tröster s-a scutit de osteneala de a mai descrie anumite aspecte ale cultului ortodox, dar implicit atestă că ceea ce văzuse el la ortodocşii din Transilvania era identic cu ceea ce văzuse „domnul Olearius" la ortodocşii din Rusia şi eventual cu Orientul Mijlociu.

Vorbind de modul de organizare al Imperiului roman, şi anume că împăratul era reprezentat prin *Praefectus Praetori* în diferite regiuni, şi că acesta la rîndul său rînduia proconsules, propraetores, legatos, praesides, questores, duces şi tribunos,[134] Tröster notează că această rînduială o observau şi creştinii ortodocşi, care erau organizaţi în acelaşi fel: episcopii şi mitropoliţii conduceau teritorii care corespundeau prefecturilor şi îşi aveau reşedinţa în oraşul de reşedinţă al Prefectului.[135]

---

ms. V, nr. 54, f. 239—240 (la Armbruster, *Romanitatea*, p. 230). Ca şi Tröster, şi Weidenfelder vrea să dovedească romanitatea şi continuitatea românilor din Transilvania.

132 E vorba de *Adam Oelschlaeger* (în latină Olearius), celebru călător şi orientalist german (1600—1671). Printre altele, a scris şi o *Descriere a unei călătorii în Moscova şi Persia*, Slesvig, 1647, tradusă şi în l. franceză de A. de Wicquefort, sub titlul: *Voyage très-curieux et très-renommé fait in Moscovie, Tartarie et Perse par monsier Adam Olearius*, Paris, 1656.

133 Tröster, op. *cit.*, p. 353 (106).

134 Despre aceste demnităţi vezi Mihai Bărbulescu, *Marcus Aurelius Apollinaris, procurator Augusti Daciae Porolissensis*, în AMN, 1973, p. 171—179 şi G. H. Stevenson, *Roman provincial Administration till the Age of the Antonius*, Oxford, 1949.

135 Tröster, p. 51 (27). Ştirea că organizarea bisericească a urmat organizarea civilă o avem şi în scrisoarea lui Justinian către Cattolian, arhiepiscopul din Justiniana Prima. V. I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române*, Bucureşti, 1928, p. 28. Despre această problemă vezi şi datele oferite de Marcel Ciucur, *Principiul adaptării unităţilor teritoriale bisericeşti la împărţirea administrativ-politică de stat în secolele I—IV*, în MM, 1977, nr. 7—9, p. 555—566.

Datorită faptului că organizarea Bisericii avea în vedere organizarea politică de stat, *Biserica apuseană s-a despărţit de cea răsăriteană cu mult înainte de Marea Schismă din 1054.* Schisma a pronunţat despărţirea teologică, dar cea teritorială a început din momentul în care, la 395, împăratul Teodosius I a împărţit Imperiul roman între cei doi fii ai săi: Arcadius devine împărat al provinciilor de răsărit („pars

În orice caz, observațiile sale fac dovada că peste veacuri, din vremea Imperiului roman și pînă sub ochii săi, în 1666, această tradiție ortodoxă s-a continuat fără întrerupere.[136]

Orientis", devenit apoi prin grecizare Imperiul bizantin), iar Honorius ajunge stăpîn peste „pars Occidentis", Imperiul roman de apus. După detronarea lui Romulus Augustulus, ultimul împărat al Imperiului roman de apus, la anul 476, singurul împărat a rămas cel de la Constantinopol, care a primit de la Odoacru, regele herulilor și noul stăpîn al Romei, insemnele imperiale ale fostului suveran din Apus.

Despre începuturile organizării Bisericii ortodoxe pe teritoriul patriei noastre încă din sec. IV e.n. vezi mai nou: Ioan Floca, *Considerații privind începuturile creștinismului și problema existenței unei biserici organizate pe pămîntul țării noastre*, în MA, 1972, nr. 9—10, p. 698—707; Nicolae (Corneanu), *Prima mărturie documentară despre Episcopia Tomisului*, în BOR, 1969, nr. 9—10, p. 959—965; A. Ghimpu-Bolșacov, *Scythia Minor, prima mitropolie a țării noastre*, în GB, 1969, nr. 11—12, p. 1223 și urm.; Nicolae Șerbănescu, *1600 de ani de la prima mărturie documentară despre existența episcopiei Tomisului*, în BOR, 1969, nr. 9—10, p. 966—1026; Emilian Popescu, *Organizarea eclesiastică a provinciei Scythia Minor*, în „Studii Teologice", 1980, nr. 7—10, p. 591—606 etc.

După cum arăta P. P. Panaitescu, *Introducere în istoria culturii românești*, p. 72—73, în sec. VI e.n., ținuturile de la nordul Dunării „sînt legate de mitropolia de *limba latină* de la Justiniana Prima, ceea ce arată și limba populației de acolo".

La rîndul său, A. Sacerdoțeanu, *Elemente de continuitate și unitate*, în vol. *Unitate și continuitate în istoria poporului român*, București, 1968, p. 128, a subliniat un alt aspect important, și anume: faptul că dacoromânii au adoptat termenul latin biserică, nu pe cel slav, corespunzător, dovedește că „dacoromânii erau creștini cînd au intrat în contact cu slavii și că instituția lor bisericească era consolidată și nu a mai putut fi influențată de limba slavă".

136 Că românii au primit creștinismul din Răsărit și nu din Apus cum încearcă unii să afirme, se poate deduce și din unele observații cu privire la creștinarea ungurilor. Eugen Csocsán de Várallja, istoric maghiar stabilit în Occident, dovedește că și maghiarii, situați mai la vest de noi, au primit creștinismul tot din Răsărit: „*Biserica greacă și nu cea latină, cum s-a crezut de obicei, i-a creștinat pe maghiari*" (*La continuité du rite byzantine parmi les Hongrois*, în „Revue d'études comparatives est-ouest, 8, (1977), no. 3, p. 91). El aduce în sprijinul său un autor din sec. XVIII, Godofridus Schwartz (*Initia religionis Christianae inter Hungaros*, Frankfurt-Leipzig, 1739; Halle, 1740. A se vedea și Johannes Skylidzes, ms. la Biblioteca Națională din Madrid, folio 134, v.; v. și Ioanis Scylitzae, *Synopsis Historiarum*, recensuit Ioannes Thurn, *Corpus fontium historiae Byzantinae*, Series Berolinesis, 1973, p. 239).

Eugen Csocsán de Várallja mai arată că între 933—956 patriarhul Constantinopolului *Theofilact* a trimis în părțile noastre din Transilvania un episcop cu numele *Ierotei*. Își ia informația tot din Johannes Sckylidzes (cf. p. 107).

Capitolul VI

ÎMBRĂCĂMINTEA ŞI JOCURILE ROMÂNILOR DIN TRANSILVANIA ŞI ORIGINEA LOR ROMANĂ

„Se îmbracă precum împăraţii romani, iar îmbrăcămintea femeilor aminteşte de Floralia romană."
Tröster

În cartea lui Tröster, în afară de consideraţiile istorice şi geografice, unele dintre ele împrumutate de la istorici din antichitate sau din evul mediu, altele provin din propriile sale observaţii asupra vieţii românilor, şi acestea au fără îndoială o valoare deosebită, venind de la un martor din mijlocul secolului al XVII-lea. El se dovedeşte nu numai un bun cunoscător al obiceiurilor şi tradiţiilor româneşti dar, ceva mai mult decît atît, încearcă să stabilească şi legături etnografice şi folclorice cu obiceiuri şi tradiţii din trecutul îndepărtat, din viaţa romanilor, corespondenţele pe care le stabileşte servindu-i şi pe această cale, la afirmarea tezei romanităţii românilor, domeniu în mare măsură de aceeaşi valoare ca şi limba.

Informaţiile culese şi comparaţiile stabilite de Tröster[1] vorbesc prin ele însile. *„Tinerii,* arată el, *umblă în* **cămăşi romane** (s.n.) *care sînt astfel cusute în faţă şi pe piept, şi înapoi pe spate, încît închipuie litera latinească* M*; Sagulum-ul sau Sekeh-ul lor atîrnă de gît peste mînă şi partea stîngă,*[2] *în*

---

1 Tröster, *op. cit.*, p. 347 (105).

Despre această problemă vezi mai nou: Daniela Aurelia Ligor şi Alexandru Ligor, *Portul ţăranilor de la noi în cîteva lucrări ale artiştilor străini tipărite în anii: 1666, 1801 şi 1826*, în „Revista Monumente şi Muzee", 1979, nr. 3, p. 49—60; Alexandru Ligor, *Ţăranii. Rădăcini. Chipuri şi port. De la Posada (1330) la Alba Iulia (1918)*, Bucureşti, 1984, unde se reproduc şi gravuri din cartea lui Tröster; Ligia Fulga, *Portul popular românesc — două milenii de unitate şi continuitate*, în „Revista Monumente şi Muzee", 1981, nr. 1, p. 43—46 etc.

2 Acest *Sagulum* sau *sekeh*, după descriere, ar putea fi *toga* romană, care consta dintr-o bucată de lînă dreptunghiulară, fixată pe umăr cu o *fibula*. S-a descoperit o statuie a unui cetăţean din Tomis, din sec. III, cu o astfel de togă. De la *sagulum* a putut rămîne la femei cuvîntul *şal*, căci toga era purtată la început şi de femei.

După cum au dovedit cercetările etnografilor, numeroase elemente de port popular (cojocul, căciula, gluga, sarica, opincile etc.) îşi au

dreapta au o frumoasă bîtă ferecată în cercuri strînse, nu altfel decît cum erau pictați în tablouri vechii lor împărați romani, precum zice Virgilius **Pedum formosum paribus nodis, atque aere.** *(Toiagul frumos prin nodurile lui asemănătoare cu podoabe de bronz)".*

„Asemenea acestora sînt și ciobănițele lor, împodobite cu cercei și cu inele de aramă și de fier, avînd atîrnate în jurul tîmplelor cununițe înșirate din bănuți vechi și mici scoici de mare: gîtul și-l împodobesc cu mărgele de corali albe și roșii,

---

originea în portul dacilor și romanilor ilustrat pe Columna lui Traian. Vezi: Florea Bobu Florescu, *Geneza costumului popular*, în „Studii și cercetări de istoria artei", X, 1963, nr. 1, p. 32 și urm.; idem, *Opincile la români*, București, 1957; Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, București, 1975 și Zamfira Mihail, *Terminologia portului popular românesc în perspectivă etnolingvistică comparată sud-est europeană*, București, 1978. Ultima cercetătoare subliniază faptul că nu există nici un termen ce denumește piesele vechi principale de costum numai într-o singură provincie românească, ceea ce demonstrează vechimea, continuitatea și unitatea portului popular românesc.

După cum spunea N. Iorga, felul deosebit de a se îmbrăca al românilor față de locuitorii de la sudul Dunării, constituie o altă dovadă evidentă că românii nu au venit de acolo (*Romanitatea în jurul Brașovului* în „Rev. istorică", 1939, p. 366—367).

Despre portul dacilor vezi Lucia Marinescu, *Despre îmbrăcămintea populației din provincia Dacia*, în MN, 1976, p. 125—132. Autoarea arată în concluzie că „dacă în portul bărbaților se poate sesiza existența unor elemente neromane, la femei îmbrăcămintea este absolut romană", dovedind o puternică romanizare.

Menționăm că unele date despre portul românilor din Transilvania au fost reproduse și de Conrad Iacob Hiltebrandt în descrierea sa. Vezi *Călători străini*, V, p. 586; el aseamănă acest port cu al valahilor din Moravia.

Tröster nu a avut cum să cunoască și alte moșteniri străvechi rămase de la daci și romani în alte domenii ale vieții, de pildă în modul de construire a casei. Cercetări mai noi au remarcat unele similitudini între casa dacică și aceea a țăranilor români. Vezi: Nicolae Dunăre, *Contribuții la studiul gospodăriei țărănești cu curte închisă și întărită la români*, în „Cumidava", II, 1969, p. 497—521; Nicolae Lupu, *Contribuții la cunoașterea arhitecturii locuinței dacice, reprezentată pe reliefurile Coloanei lui Traian și forme arhitecturale ale locuințelor țărănești de la începutul secolului XX de pe teritoriul Daciei*, în „Arhitectura", 1978, nr. 5—6, p. 53—60; Radu Maier, Germina Comănici, *Unitate și continuitate privind unele elemente ale arhitecturii țărănești din Transilvania*, în „Apulum", 1982, p. 377—387 și îndeosebi Dinu Antonescu, *Introducere la arhitectura dacilor*, București, 1984.

iar pe cap poartă cununițe de trandafiri sau alte flori, așa încît nu arată altfel decît ca niște **Floralia romana**".[3]

Și apoi trece la descrierea detaliilor. „*Mai întîi, să începem cu pălăriile; astfel, păstorii poartă în general niște scufii rotunde, mițoase* (căciuli, n.n.) *așa cum au ciobanii prezentați în stampe, pe care și le confecționează singuri. Ceilalți poartă pălării din acelea arătate în altă parte. Cînd însă un oarecare se află în doliu, își lasă pălăria sau căciula jos și lasă să-i crească părul (ceea ce romanii numeau* **„submittere comam")**[4] *și umblă așa un an întreg, pînă cînd lasă la o parte, odată cu doliul și ale sale* **„fruticantes capilos"**[5] *și își pune din nou sub pălărie capul tuns. Toate aceste obiceiuri existau și la romani, căci aceștia trăiau în timp de doliu cu* **„sardidoti submissa coma".**[6] *Robii lor umblau cu capul netuns și fără pălărie, numai odată cu libertatea își tundeau capul și își puneau pălărie".*[7]

„*Cînd vor să salute cu supunere pe o persoană sus-pusă, își descoperă capul după obiceiul roman și al nostru, iar dacă li se întinde mîna dreaptă, ei duc cu toată considerația de onoare mîna la gură, în semn de sărut, și apoi la frunte, în locul întoarcerii și plecăciunii de tip roman, și păsesc mai departe cu gesturi de devotament.*[8]

În timpul verii umblă în cea mai mare parte numai în cămașă și își atîrnă prin încopciere pe după cap **Sagulumul**[9] *lor sau Sekehul făcut din pînză de postav, în așa fel încît să*

---

3 Tröster, p. 348 (105). Descriind îmbrăcămintea romanilor, Ovidiu Drîmba (*Istoria culturii și civilizației*, București, 1985, p. 734) spune că purtau un fel de palla cu care își acopereau umerii. Un capăt atîrna pînă jos, iar altul se înfășura pe braț. Femeile cu un fald al *pallei* își acopereau capul. Precum se vede, descrierea Sagulum-ului de către Tröster e cam asemănătoare! Despre *Floralia romana* v. G. Popa-Lisseanu, *Romanica, studii istorice, filologice și arheologice*, București, 1926, p. 39—54.

4 Submitto=a lăsa să crească coama, părul, pletele.

5 Păr bogat.

6 Tröster, *op. cit.*, p. 339 (102).

7 Livius Plantus, Appian, Alexand, 2 Bell. Civil. Aurel. Victor în Nerone (nota lui Tröster).

8 Plin. 1, 28, *Plutarch*, în *Problemum* (nota lui Tröster).

9 Vezi nota 2, p. 202.

acopere partea stîngă, iar partea dreaptă rămîne aproape descoperită, pentru ca astfel să poată fi oricînd gata spre apărarea corpului.[10]

Acest model roman se poate vedea cel mai bine la Caesar.[11] *Și precum femeile romane făceau bărbaților lor cămășile cu steme, și chiar femeile, surorile și fiicele împăratului Augustus trebuiau să-i facă acestuia îmbrăcămintea, tot așa torc, prelucrează și fac și femeile valahe îmbrăcămintea pentru toți cei ai casei lor.*[12] *Și așa cum romanii își dezbrăcau corpul în jocurile războinice, purtînd numai de la brîu pînă la genunchi un șorț încrețit, asemenea șorțului zidarilor de astăzi, sau asemenea pantalonilor încrețiți care se pot vedea prin Germania, șorț pe care ei îl numeau* **Campestre,**[13] *pentru că îl foloseau mai mult la jocurile de cîmp, tot așa și valahii poartă cămășile lor încrețite, de la brîu pînă la genunchi, asemenea țăranilor francezi în cămășile lor plisate de duminica.*

Pulpele și le acopăr cu niște ciorapi aspri care se întind mult peste genunchi, pînă sub Campestre, iar sub genunchi îi leagă cu atîtea legături și șnururi, pe care Pompejus[14] *la Roma nu le-ar fi putut purta. Unii mai bogați poartă, după obiceiul țării, cizme, însă cei mai mulți poartă opinci lungi din piele de porc, pe care le înfășoară peste picior cu curele lungi, după moda francilor și a pannonilor, și adesea strîng întreaga pulpă pînă la genunchi în astfel de legături.*

Acest model de încălțăminte nu o numesc altfel decît **Pintsch** (opinci, n.n.). *Germanii din Transilvania îi zic* **Verbess,** *de la* **Vürbüss,** *adică mijlocul de cruțare a piciorului în orice întîmplare.*[15]

---

10 Tröster, *op. cit.*, p. 340 (102). În legătură cu acoperirea capului a se vedea Adrian Riza, *Neam, stăpîn și false etimologii: comati și pileati*, în „Transilvania", nr. 2 și 3, 1981, cu foarte bogate informații și despre daci în legătură cu acestea.

11 Lib. 1 Bell. Civil. Liv. 1. 1 Dec. 3 (nota lui Tröster).

12 Livius, lib. 1, c. 26, Sueton Aug. (nota lui Tröster).

13 Campestre=jupă scurtă, pentru exerciții de gimnastică (la Horațiu).

14 Tröster, p. 341 (102).

Pompei (106—48 î.e.n.), om politic și general roman. A fost împreună cu Cezar și Crassus în primul triumvirat (anul 60 î.e.n.). A murit în Egipt, după ce a fost înfrînt în războiul civil dezlănțuit de el împotriva lui Cezar.

15 Lazius, Migr. lib. 10. Sid. Apoll. Ep. Dom. (nota lui Tröster).

„În mîna dreaptă poartă o țepușă mare de vînătoare, montată pe o bîtă lungă și tare, prevăzută cu o curea, pentru a putea atîrna lancea după gît sau de căruță; la cingătoare poartă o secure sau topor [16] *cu care aruncă așa de exact asupra a ceva, precum vechii germani* **anconele** *lor, sau romanii* **pillis**-*urile lor.*[17] *Cînd se duc însă undeva unde nu-i paște nici un pericol, atunci poartă în loc de spadă o bîtă frumoasă, lustruită, adesea ferecată cu fier, pe care ei o numesc* **toagul** (toiag, n.n.) *de la vechiul cuvînt german Tiagon, care însemna: spadă sau slujitor.*

Cu acest **toag**, *sau bîtă, știu atît de bine să se apere, barînd loviturile cînd se ajunge la bătaie, încît, chiar dacă patru inși s-ar lua la bătaie cu un valah astfel înarmat, nu-l pot nici măcar răni, așa cum de mirare se poate vedea adesea pe la iarmaroace, în locuri publice, sau pe la locurile lor de dans.*[18] *Toate acestea demonstrează că aceste toiaguri nu au altă proveniență decît aceea descrisă de Horațiu.*[19]

Sed rusticorum mascula militum
Proles, Sabellis docta (?) ligonibus
Versare glebas: et severae
Matris ad arbitrium recisos
Portare fusteis".[20]

„Populația feminină valahă poartă în cea mai mare parte îmbrăcăminte din pînză de postav pe care ele însele o țes. Cele mai bogate își cumpără rochii femeiești din pînzeturile făcute de noi, ca și pantofi, pe care ele îi numesc precum romanii, **Carpisculis Scarbilye.**[21] *Cu plăcere își ung părul cu*

16 Tröster, p. 342 (102).

17 *Pillum*=suliță, armă principală de aruncare, folosită mai ales de infanterie. Avea pînă la 2,10—2,20 m. V. Paul Conssin, *Les armes romaines*, Paris, 1911.

18 Informația despre utilizarea ciomagului este confirmată și de Conrad Iacob Hiltebrandt, care laudă îndemînarea cu care un „romunus sau român" s-a apărat împotriva altor 10 agresori (*Călători străini*, V, p. 560).

19 *Ode* 6, lib. 3 (nota lui Tröster).

20 Tröster, *op. cit.*, p. 343 (103). „Viguroase odrasle ale unor soldați de la țară, ei au învățat să taie brazda cu Sapa Sabinei și, supuși mamelor severe, aduc acasă lemne tăiate (din pădure)..." (traducere liberă din Horațiu după E. Lovinescu).

21 Tröster, p. 344 (103).

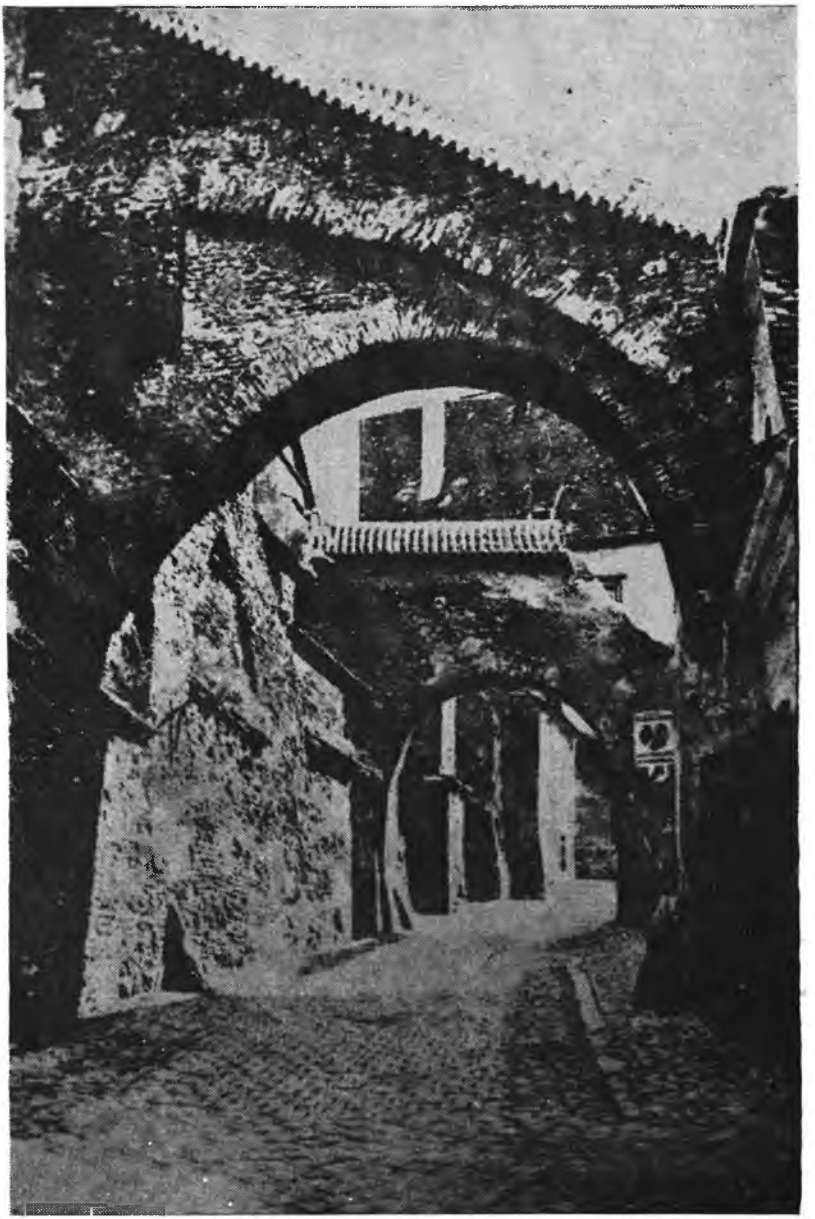

Sibiu, Pasajul scărilor, una dintre legăturile între „Orașul de Jos" și „Orașul de Sus"

Cetatea Ciceu, ocupată de Petru Rareș în 24 iunie 1529

Stăpînul gliei străbune (foto: Ioniță G. Androne)

„Sfetnicii lui Decebal" (Bătrîni din satul Rașca, Oaș; foto: Ioniță G. Androne)

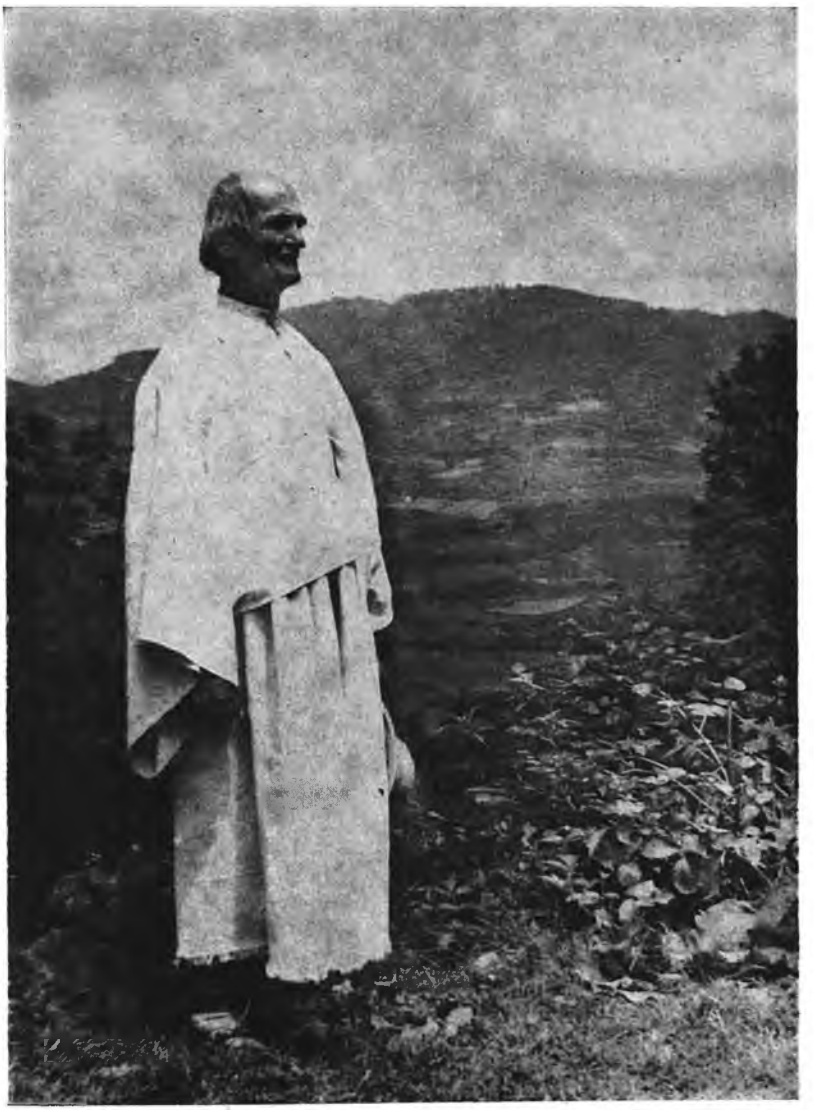

„Marele preot" (foto: Ioniță G. Androne) .

„Prezenți în istorie" (foto: Ioniță G. Androne)

Preot român de altădată din zona Sibiului (în costum popular)

Copil și tînără țărancă română din Transilvania

Țărancă română din Transilvania

Comuna Tilișca, veche așezare dacică, după 2000 de ani

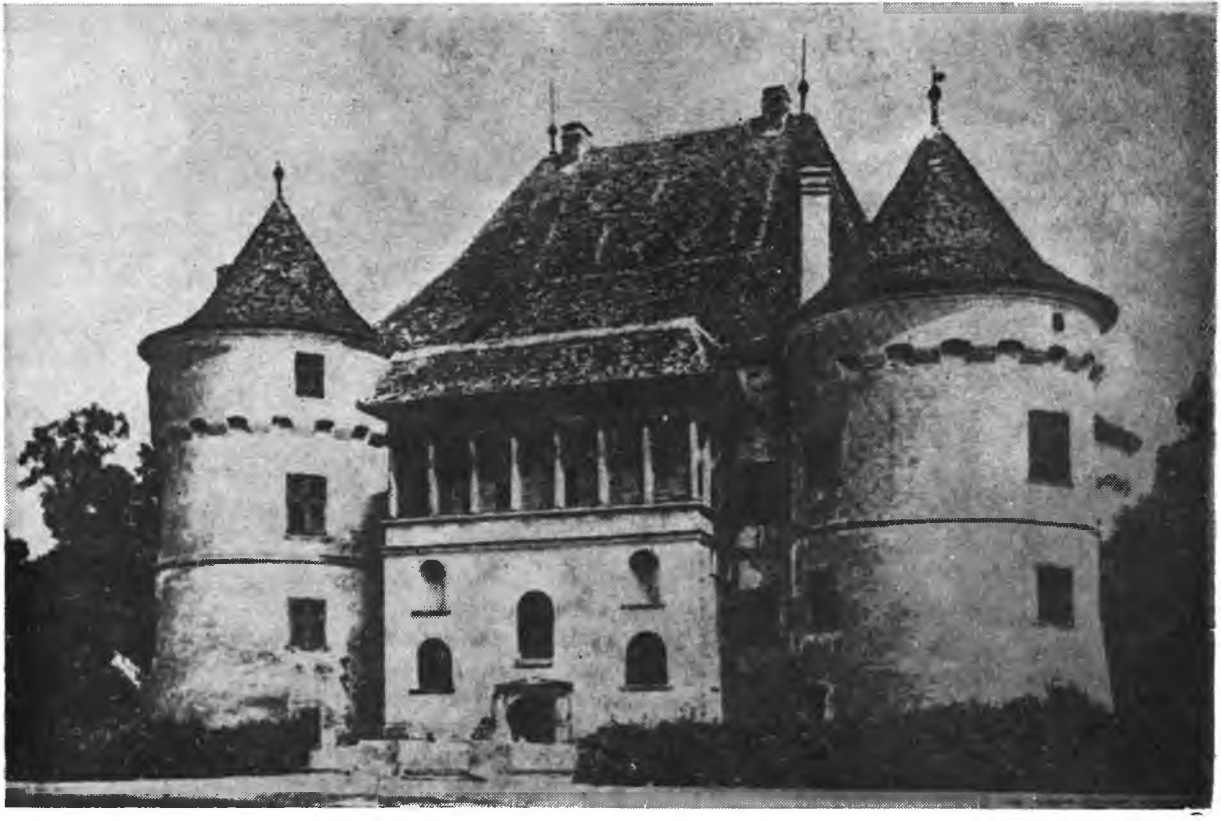

Cetatea de Baltă, ocupată în 19 iunie 1529

Poarta veche a Braşovului

unt, cum obișnuiau să facă în vechime goții burghezi, despre care cîntă Sidonius Apollinaris:

Quid me, et si valeam perarare carmen,
Fescenninicola iubes Diones
Laudantem tetrico subinde vultu
Quod Burgundio cantat esculentus
Infundens acido comam butyro? [22]

Fetele lor poartă adesea două colane, unul peste altul, prevăzute cu multe paftale ca Balthei-urile romane ferecate...[23] *Capul îl poartă descoperit, ca și alte fete ale țării, însă pe frunte și la tîmple își atîrnă mulți bănuți vechi bătuți*[24] *și scoici mici înșirate pe un șnur, așa cum scrie Busbequius (Epist. I).*[25] *Femeile măritate poartă o broboadă lungă*

22 *Sidonius Apollinaris*, episcop de Clermont (433—489), ginerele împăratului Avitus. A lăsat numeroase scrieri: un portret al lui Theodoric al II-lea, regele vizigoților, un panegiric în onoarea lui Majorian, altul în onoarea lui Anthemius, numeroase epistole cu știri interesante despre situația din Galia la mijlocul sec. V și luptele regelui vizigot Euric. Operele sale au fost traduse în limba franceză de J. F. Grégoire, 3 vol., Lyon, 1836, iar poemele de A. Loyen, Paris, 1960.

Vezi și: C. E. Stevens, *Sidonius Apollinaris and his age*, Oxford, 1933; A. Loyen, *Recherches historiques sur les panégyriques de Sidoine Apollinaire*, Paris, 1942; idem, *Sidoine Apollinaire et les derniers éclats de la culture classique dans la Gaule occupée par les Goths*, în *Settimane di studio del Centro italiano di studi sull'alto Medioevo*, III, 1955, p. 265—284; P. Courcelle, *Invasions germaniques*, p. 166—167, 172—181, 235—239; Mauriz Schuster, *Die Hunnenbeschreibungen bei Ammianus, Sidonius und Iordanis*, în „Wiener Studien", LVIII, 1940, p. 119—130; S. Pricoco, *Studi su Sidonio Apollinario*, în „Nuovo Didas Kaleion", 15, 1965, p. 73—150 etc.

23 *Baldeus* erau centuri sprijinite pe umărul stîng de care se atîrna spada. Erau ornamente cu plăci metalice și cu butoni, uneori din argint și cu pietre prețioase. Tröster le ia aici doar ca elemente de comparație.

24 Tröster, *op. cit.*, p. 344 (103).

25 *Augerius Gislenius Busbecius* (Augier Ghiselin von Busebeck) (1522—1592). A fost solul lui Ferdinand I la Soliman (1555—1562) cu care prilej a alcătuit lucrarea *Epistolae IV, eiusdem de re militari contra Turcam Consilium, et Solimanni Turc. Imp. legatio ad. Ferd. I. Im. Rom. In quibus mores, et res a Turcis per septennium gestae*, Monaci, 1620, în care face pentru prima oară o apreciere judicioasă asupra forțelor și politicii Imperiului otoman. Au apărut multe ediții în sec. XVI (1581, 1590, 1592) și XVII (1633, 1689 etc.). *Epistolele* au fost traduse în franceză (1748), engleză și germană, bucurîndu-se de o largă circulație. Despre viața și activitatea sa vezi prefața la ediția franceză din 1748.

dintr-o pînză de bumbac, înfășurată ca o coroană pe care și-o pot purta și lua jos, ca pe o pălărie, în fiecare zi".[26]

Despre asemănarea portului românesc cu al romanilor vorbește și Toppeltinus.[27] Cam în aceeași vreme (sec. XVII), Giorgio Tomaso[28] observă și el că mai ales îmbrăcămintea femeilor românce din Transilvania e foarte asemănătoare cu cea a femeilor romane din antichitate, iar bărbații se îmbracă și ei altfel decît ungurii *„et con portatura in capo sopra la capigliatura che con la barba nutriscono longa di capelli alti et grandi senza ali"*. Tomaso mai știe că românii *„nu vor să fie numiți valahi, ci români, care le atestă gloria de a avea ca strămoși pe romani"*. Armbruster crede că acest refuz al etniconului de valah atestă apariția în epocă a intenției ungurilor de a-i numi pe români în batjocură valahi.[29]

Descrierile lui Tröster au fost confirmate ulterior de unele descoperiri arheologice, precum e de pildă *depozitul de coliere de la Coldău,*[30] în care s-au găsit coliere de bronz, dar în alte părți, ca la Tufalău d.p., s-a găsit o brățară de aur și coliere de aur la Dej și la Mintiul Român.[31] De asemenea sînt extrem de numeroase descoperirile de monede, din care multe puteau

---

26 Tröster, p. 345 (103).

27 *Origines et occasus Transylvanorum*, Lugduni, 1667, p. 110—111. Vezi și Armbruster, *Romanitatea*, p. 178—180, 216—217 și G. Togan, *Zur Frage der Herkunft und Sprache der Rumänien bei Lauretius Toppeltinus*, în F.V.L., XI, 1968, nr. 2, p. 55—58.

28 *Delle guerre et rivolgimenti del regno d'Ungaria e della Transylvania*, Veneția, 1621, p. 74.

29 Cf. *Romanitatea*, p. 136.

30 Studiul cu acest titlu, de Mircea Rusu, în „Apulum", VI, 1967, p. 85 și urm.

Pentru comparație cu cele arătate de Tröster vezi Marin Matei Popescu, *Podoabe medievale în țările române*, București, 1970; Georgeta Stoica, *Podoabe populare românești*, București, 1976.

Despre descoperirile de monede și podoabe făcute în diverse necropole medievale vezi: Dinu Rosetti, *Moneda și podoaba în ritualul funerar din Țara Românească în veacurile XIII—XIV*, în „Studii și comunicări", Pitești, 1971, p. 187—193; Anca Păunescu, *Obiecte de podoabă descoperite în necropola medievală de la Cetățeni, jud. Argeș*, în MN, 1976, nr. 3, p. 257—264; Gheorghe Baltag, *Podoabe din secolele XIV—XVIII din inventarul necropolelor de la Streisîngeorgiu și Strei — jud. Hunedoara*, în „Monumente istorice și de artă", 1978, nr. 1, p. 53—56".

Vezi de asemenea Georgeta Stoica, *Ornamentica populară românească, document de continuitate*, în „Rev. Monumente și Muzee", 1980, nr. 4—5, p. 148—158 etc.

31 Tröster, p. 87—88.

fi „bănuți vechi bătuți" care se purtau la frunte și la tîmple, după cum le descrie Tröster.[32] Carol Göllner îi reproșează lui Tröster că descrie îmbrăcămintea românilor prin comparație cu descrierile autorilor clasici, necunoscînd elementele etnografice de pe Columna lui Traian și monumentul de la Adamclisi. Documentarea lui ar fi așadar insuficientă.[33]

* * *

Jocurile: „adevărate spectacole romane".

Tröster

Așa cum a găsit legături între îmbrăcămintea romanilor și a românilor — cămășile romane, șalurile precum toga împăraților romani sau îmbrăcămintea lui Vergiliu, cununițele fetelor care le fac să semene cu *floralia* romana — tot așa Tröster găsește corespondențe și între dansurile romane și cele românești.

„Cine dorește să mai aibă încă o dovadă exactă și nemincinoasă a provenienței lor romane, acela să privească locurile lor de dans cu ochi atent și va trebui să se minuneze de ele. Căci, mai întîi, junii lor merg la locurile de joc în cămășile lor romane plisate.[34] *Cînd încep să bată pămîntul tare cu picioarele, așezînd pe cel cu fluieraşul ca pe un alt Apollo, în centrul locului de joc,*[35] *fac în jurul lui un cerc rotund, fiecare bărbat așezat între alți doi și, fie cu mîinile, fie, așa cum trebuie să se procedeze cu politețe, cu bîtele sau cu batistele, se prind unul de altul; apoi saltă* **tripudiando** (trepădînd?, n.n.) *în rînd, tot timpul, în așa fel încît al treilea salt să mențină tactul uniform, nu altfel decît cum scrie* **Livius**[36] *despre* **Saliis**

32 Vezi în această privință Mihai Blăjan, *Circulația monetară în județul Alba, argument al continuității populației romanice în Dacia postromană (270 — secolul VI e.n.)*, în „Apulum", XXII, 1985, p. 93—112.

33 Carol Göllner, *Mărturii ale umaniștilor sași despre continuitatea și unitatea poporului român*, în „Apulum", VII, 1969, p. 81.

34 Tröster, p. 347 (105).

35 *Ibidem*, p. 348 (105).

36 *Titus Livius*, celebru istoric latin (59 î.e.n.—16 e.n.), autorul unei opere de mari proporții intitulată *Ab Urbe condita*, care prezintă istoria Romei de la întemeiere. Titus Livius a fost utilizat și de stolnicul C. Cantacuzino. Despre edițiile în limba română vezi Lascu, *Clasici*, p. 371—376. Pentru știrile relative la Dacia și vecinii săi vezi *Fontes*, I, p. 255—263. Despre valoarea operei sale vezi mai nou: Raymond Bloch, *Tite-Live et les premiers siècles de Rome*, Paris, 1965; R. M. Ogilvie, *A Commentary at Livy Books I—V*, Oxford, 1965; R. Jumeanu, *Tite-Live historien*, în „Latomus", 25, 1966, nr. 3, p. 555—563.

Sacerdotibus, *sau despre preoții dansatori*[37] *ai zeului Martis.*[38] *Așa încît, un astfel de* **spectacol roman** (s.n.) *cu un astfel de* **dans roman** (s.n.) *cu greu se poate găsi undeva în Europa. Chiar și un observator atent ca Opitz l-a înnobilat în următoarele versuri:*

„Se mai ascunde încă nobil sînge, în mici colibe țărănești
Care vechile tradiții și modelul vechilor obiceiuri
Nu le-au lepădat încă. Așa cum dovedește dansul lor,
În care atît de minunat se apleacă și îngenunchează.
Se sare-n înălțime, asemenea căprițelor,
Pe care (joc) germanii mei din Franța au trebuit să-l aducă.
Acuși se face-un cerc, acuși se desface
Acuși se învîrtesc la dreapta, acuși pe mîna stîngă
Acei oameni care și acuma încă urmează modelul lor roman.
Chiar dacă-s aspri, sînt totuși poznași, gîndesc mult
și vorbesc puțin, etc." [39]

Descrierile ne duc cu ușurință la horă și călușari.[40]

---

37 *Salio*, lat.=a sări, a sălta (n.n.).

38 Lib. 1 c. 20 (nota lui Tröster).

39 Tröster, *op. cit.*, p. 349 (105).

Textul, după Opitz, este reprodus și de Conrad Iacob Hiltebrandt. Vezi *Călători străini*, V, p. 587, unde traducerea este însă puțin diferită.

După o traducere mai nouă, versurile lui Martin Opitz ar suna astfel:

„În fiece colibă cu paie acoperită,
Un sînge nobil spune că limba moștenită
Și azi e tot aceeași și datinile sînt
Păstrate cu credință, c-al vostru îmbrăcămînt
Și jocul chiar e martor c-aveți tulpina veche,
Un joc ce-n frumusețe abia-și are pereche".

(Vezi „Apulum", VII, 1969, p. 78).

Este, evident, o traducere liberă, literară. Noi am urmat textul lui Tröster, preferînd informația istorică din el.

Despre muzica veche din Transilvania, pe melodiile căreia se desfășurau aceste jocuri, vezi mai nou Radu Constantinescu, *Muzica în Transilvania, 1438—1648*, în „Studii muzicale", 1982, p. 143—178.

40 Vezi și O. Drîmba, *op. cit.*, p. 809—810, unde se arată vechimea daco-romană a jocurilor românești.

În încheierea acestui scurt capitol ar mai fi de adăugat numeroasele datini și obiceiuri vechi [41] — despre care Tröster nu vorbește — a căror păstrare a fost unul din factorii de rezistență a poporului român în fața încercărilor de asimilare făcute de alte popoare. După cum spunea istoricul transilvănean Iosif Benkő, este mai ușor să smulgi ghioaga din mîna lui Hercule, decît să abați pe români de la datinele și obiceiurile lor.[42]

„Civilizația noastră populară — declara etnograful Romulus Vuia — este mărturia cea mai sigură a vechimii poporului nostru pe aceste locuri, dovadă mai sigură decît documentele scrise ale cancelariilor curților străine, ce înregistrau numai evenimentele zgomotoase, de la suprafață, și nu luau la cunoștință viața adînc înrădăcinată și permanentă, dar fără istorie, a marilor mase de la țară, care în tăcere au urzit temelia neclintită a neamului".[43]

41 Vezi Mircea Valea, Anghel Nistor, *Unele considerații cu privire la obiceiuri străvechi românești*, în „Sargetia", X, 1973, p. 373—382; Mihai Pop, *Genuine romanische Elemente in der romänischen Volkstradition*, în „Dacoromania", 1973, p. 255—262; Dumitru Pop, *La question de l'héritage latin dans le folklore roumain*, *ibidem*, p. 263—269 (cu bibliografie mai veche).

42 Cf. Stoicescu, *Unitatea*, p. 112.

43 R. Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*, în „Transilvania", 1943, nr. 1, p. 30. V. în legătură cu problema continuității spiritualității românești și Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985.

„UN CANAAN AL EUROPEI"

Cu toate că Tröster nu-şi propune în mod expres să se ocupe de români, interesul său mergînd mai ales spre trecutul saşilor şi spre demonstrarea vechimii lor în Transilvania, spre a-i deosebi de români ca urmaşi ai romanilor, totuşi, aşa cum s-a putut vedea, se opreşte foarte des şi la descrierea românilor, la demonstrarea romanităţii lor prin limba, prin îmbrăcămintea de origine romană, prin dansurile lor de origine romană şi prin alte datini şi obiceiuri, printre care şi unele religioase.

Aflăm în felul acesta că ţăranii romani, ajunşi români, îşi ţineau obiceiurile, chiar cînd nu le mai puteau explica, fiind căzuţi într-o stare culturală şi socială jalnică, fiind oprimaţi şi ajunşi iobagi ai celor care au venit mai tîrziu decît dînşii pe pămînturile lor; că preoţii lor nu ştiau prea multă carte, deşi ar fi avut dreptul la un cu totul alt tratament, ei fiind de viţă nobilă romană.

Tröster îl critică pe conaţionalul său Opitz că nu dă suficientă atenţie acestor lucruri: *„În ce stare de înjosire e obligat să trăiască acest popor valah, poate vedea orice observator atent al antichităţii. Dl. Opitz în lucrarea sa* **Voiaj în Zlatna şi Transilvania**, *peste a cărui prezentare trecem, nu a luat în considerare miile* (de locuitori, n.n.) *pe care probabil îi avea în faţa ochilor în fiecare zi".*[1]

El mai arată că, din tot ce a fost în trecut, au mai rămas în picioare *„în această ţărişoară"*, adică în Transilvania, doar cîteva castele, ca acela al Huniazilor, şi Deva, romana Decidava, unde se spune că ar fi fost înmormîntat, după obiceiul regal, Decebalus, pe un deal din faţa oraşului.[2]

---

1 Tröster, p. 339 (102).

2 *Ibidem*, p. 465—466 (141).

Cel mai de seamă teritoriu roman din Transilvania ar fi, după Tröster, *„Ţara Haţegului"*, în care sînt cele mai multe rămăşiţe de oraşe, castele şi construcţii,[3] deşi în fapt toate acestea nu sînt acum (1666) altceva decît grămezi de pietre. Acolo a fost cîndva Sergidava, apoi oraşele Petrovium şi Valnerium.[4] Acolo a fost capitala Sarmizegetusa, care era în timpul lui Decebal în *mijlocul* Daciei, *„iar în vremurile noastre este colţ de graniţă a Ţării Transilvaniei"*.[5]

---

3 Despre numeroasele descoperiri arheologice făcute în această regiune vezi: Radu Popa, *Săpături într-o villa rustica de lîngă Haţeg*, în AMN, 1972, p. 440—462; S. Mitrofan, *Villae rusticae pe teritoriul Sarmizegetusei*, în „Sargetia", 1974—1975, p. 291—296 şi D. Tudor, *Oraşe, tîrguri şi sate în Dacia romană*, Bucureşti, 1968, p. 108—114, care arată că Ţara Haţegului „a fost puternic populată cu *pagi, vici*, cătune izolate de mineri şi *villae rusticae* ale unor proprietari de ţară".

În sec. XIII, Haţegul împreună cu Valea Jiului oltean alcătuiau o singură formaţiune politică cu voievodatul lui Litovoi, care încăleca ambii versanţi ai Carpaţilor. Vezi Radu Popa, *Litovoi, un voievod între cnezi*, în MI, 1976, nr. 4, p. 2—6.

În Ţara Haţegului trăiau în secolele trecute numeroşi locuitori cu numele Litovoi şi Bărbat, ceea ce l-a îndreptăţit pe geograful I. Conea să susţină că aici ar fi fost patria Basarabilor (*Basarabii din Argeş. Despre originea lor teritorială şi etnică*, Bucureşti, 1935).

Opinia lui I. Conea a fost însă respinsă de un mare istoric, Aurelian Sacerdoţeanu, care a arătat că: „chiar dacă au existat relaţii strînse între Ţara Românească şi teritoriile de peste munţi (Haţeg, Amlaş şi Făgăraş), prima nu poate fi creaţia acestor teritorii. Cît priveşte faptul că în Haţeg se întîlnesc numiri ale primilor voievozi ai Ţării Româneşti (Litovoi, Bărbat, Basarab), aceasta nu demonstrează originea lor haţegană, ci numai o posibilă stăpînire a lor" (RI, 1935, p. 378—383).

Despre construcţiile din epoca medievală, datorate îndeosebi cnezilor locali, vezi: Radu Popa, *Cetăţile din Ţara Haţegului*, în BMI, 1972, nr. 3, p. 54—66; idem, *Streisîngeorgiu. Ein Zeugnis rumänischer. Geschichte des 11.—14 Jahrhunderts im Süden Transsilvaniens*, în „Dacia", 1976, p. 37—61; G. Mihăilă, *Cele mai vechi inscripţii cunoscute ale românilor din Transilvania (1313—1314 şi 1408), Streisîngeorgiu — Oraşul Călan, judeţul Hunedoara*, în „Monumente istorice şi de artă", 1978, nr. 1, p. 33—38.

Despre organizarea Ţării Haţegului — unul din vechile centre de viaţă românească — vezi Radu Popa, *Structures socio-politiques roumaines au Sud de la Transylvanie au commencement du Moyen Age (Le Pays de Hatzeg)*, în RRH, 1975, nr. 2, p. 291—314.

4 Tröster, p. 469 (142).

5 *Ibidem*, p. 470.

Despre Sarmizegetusa, capitala lui Decebal, devenită apoi Ulpia Traiana Sarmizegetusa, capitala Daciei romane, s-a scris foarte mult; cercetările arheologice de aici au constituit o preocupare constantă a lui C. Daicoviciu şi a fiului său, regretatul Hadrian Daicoviciu. Vezi îndeosebi: C. Daicoviciu, *Sarmizegetusa în lumina săpăturilor*, Cluj, 1938;

Tröster nu omite nici marile bogăţii subterane ale Transilvaniei[6] şi în mai mult de şapte pagini,[7] spre sfîrşitul cărţii, se ocupă de numismatică, pe acelaşi teritoriu, domeniu care poate fi foarte valoros pentru specialişti, pentru concluziile care se pot trage pentru istorie şi din acest capitol special al cercetării trecutului.

După toată această demonstraţie bogată şi multilaterală, documentată din izvoare istorice şi la faţa locului, cu privire la trecut şi la prezent, lui Tröster i se pare, şi pe bună dreptate, că poate conchide bine motivat că: *„Toate semnele menţionate pînă acum dovedesc indubitabil că românii sînt urmaşi ai* **legiunilor** *lui Traian,*[8] *fiind oglinda nobilului popor roman. Aceasta o poate vedea oricine care are capacitatea de a înţelege antichităţile romane prezente la români, ca într-o poezie pitorească a lui Virgilius".*[9]

El nu pune în discuţie romanitatea românilor, nici continuitatea lor neîntreruptă pe teritoriul vechii Dacii, nici unitatea de neam, de limbă şi de credinţă a românilor din toate cele trei ţări române. Dimpotrivă, le afirmă, căutînd să le şi argumenteze, cu mijloacele care îi stăteau la îndemînă în vremea sa.

Provenind din mijlocul secolului al XVII-lea, dintr-un izvor în mod sigur independent de Grigore Ureche — singurul dintre români care îi este anterior — cartea sa e un document care ar fi meritat mai multă atenţie decît i s-a acordat, şi

I. I. Russu, *Sarmizegetusa, capitala dacilor,* în RIR, 1944, p. 376—400; C. Daicoviciu, Al. Ferenczi, *Aşezările dacice din Munţii Orăştiei,* Bucureşti, 1951; C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Sarmizegetusa. Cetăţile şi aşezările dacice din Munţii Orăştiei,* Bucureşti, 1962; H. Daicoviciu, I. Glodariu, *Puncte de reper pentru cronologia cetăţilor şi aşezărilor dacice din Munţii Orăştiei,* în AMN, 1976, p. 71—80; I. Ferenczi, *Problema aşezărilor civile dacice din Munţii Orăştiei, din punct de vedere geografic, ibidem,* 1977, p. 73—80. H. Daicoviciu, *Les forteresses daces des Monts d'Orăştie et leur signification historique,* în *Le monde thrace. II-e Congrès International de Thracologie (Bucarest, 1976),* Paris-Roma, 1982, p. 105—109, etc.

După opinia lui I. Glodariu, *Cînd a devenit Sarmizegetusa capitala Daciei?,* în „Îndrumător pastoral", Episcopia Alba Iulia, IV, 1980, p. 95—99, evenimentul ar fi avut loc „în perioada următoare lui Burebista, atunci cînd puterea politică şi religioasă au fost cumulate de Deceneu şi Comosius". V. şi supra p. 69, nota 10.

6 Tröster, p. 480.

7 *Ibidem,* p. 472—479 (143—145).

8 *Ibidem,* p. 357 (108). Despre legiunile romane aduse în Dacia, vezi mai jos nota 59.

9 Tröster, p. 358 (108).

aceasta cu atît mai mult cu cît observaţiile, argumentele şi opiniile sale vin de la un străin care ne-a cunoscut de aproape, fiind născut printre noi şi petrecîndu-şi tinereţea aici. El i-a văzut pe români la hore, la iarmaroace, le-a observat atent îmbrăcămintea, le-a vizitat casele, a cercetat resturile cetăţilor vechi, a citit inscripţiile de pe pietre şi monede şi a căutat ştiri despre ei în scriitorii antici. A văzut cum femeile române îşi torceau şi îşi ţeseau singure hainele, pentru ele şi pentru bărbaţi, şi că umblau cu opinci, avînd dezvoltată o bună industrie casnică. Atunci cînd voiau stofe sau pantofi, le cumpărau *„de la noi"*, zice Tröster, meşteşugurile şi comerţul fiind în mare parte în mîinile saşilor.

În afară de tributul firesc pe care îl plăteşte unor izvoare istorice insuficient controlate, care însă îi conveneau şi care îi încurajau fantezia, Tröster se dovedeşte, în general, a avea simţ istoric şi metodă. Stăpîneşte studiul comparativ, ceea ce îl ajută să-şi confrunte informaţiile din cărţi şi din viaţă şi să poată judeca evenimentele cu răspundere şi cu pricepere. Ştie să facă istorie, amestecînd în ea şi culoare şi poezie, dar fără să le folosească pe acestea din urmă pentru a se abate de la rigoarea faptelor şi a documentelor. În *Introducerea* cărţii sale, de pildă, cei interesaţi de comparatism pot afla o interesantă paralelă între sistemul roman de conducere, de organizare şi de pregătire a războaielor, şi sistemul de mai tîrziu al otomanilor, copiat, după părerea sa, de la romani (mai exact de la bizantini). E interesant de asemenea ce ştie el despre felul cum şi-au pregătit romanii războiul cu dacii. *„Aşa cum Lucullus* [10] *a străbătut mai întîi Moesia, Iulius Caesar* [11] *a pătruns în aceeaşi zonă pînă la Pontus Europaeo.*[12] *Tot aşa Augustus* [13]

10 *Lucullus Lucius Licinius* (106—57 î.Hr.), general roman care l-a înfrînt pe Mithridale al V-lea al Pontului.

11 *Iulius Caesar Caius*, n. 100 î.e.n. la Roma, mort 44 î.e.n. După mai multe războaie, în anul 49 a fost proclamat dictator. A reformat calendarul zis iulian, anul 45 î.e.n. devenind 709 a.u.c. A lăsat opere istorice însemnate. Asasinat în senat la 15 martie anul 44 î.Hr. Vezi şi cap. I, nota 50.

12 *Pontus Europaeo* este probabil Marea Marmara.

13 *Augustus*, Caius Octavius Thurinus, apoi, după ce a fost adoptat de Caesar, numit Caius Iulius Caesar Octavianus, n. 23 sept. 63 î.Hr. la Roma, mort 19 aug. 14 d.Hr. la Nola. Primul împărat din dinastia Iulio-Claudia. De numele său e legată *Pax Romana*. A venit cu graniţele romane pînă la Dunăre, unde romanii au fost atacaţi şi de daci, care în anul 12 au cucerit Aegysus, iar în anul 15 Troesmis.

a poruncit să se construiască două hambare mari de grîne în Ungaria, pe atunci Pannonia, unul la Segestica[14] *şi altul la Sirmium.*[15] *Prin asigurarea acestor provizii, el putea să-i atace pe daci mai des. Şi tot în acest scop a făcut din Dacia Ripensis, de la Tibiscus, sau Tissa, pînă la rîul Criş, care în ziua de astăzi este Partes Regni Hungariae... o provincie romană".*[16]

Tot în *Introducere* găsim un interesant portret literar al regelui Decebal, inspirat din poetul lyonez Sidonius Apollinaris din sec. V, portret care merită să fie reţinut: *„Sidonius Apollinaris*[17] *laudă, în scrisoarea sa către Agricola,*[18] *marea cumpătare a regelui dac la mîncare şi băutură, aşa încît la masa regelui de obicei nu era destulă băutură. Se aducea mîncare puţină şi bună, şi conversaţia constituia de fapt adevărata hrană, deoarece aici trebuia să se discute sau ceva folositor, sau dacă nu, nimic. Dacă după masă regele ieşea la aer să joace scîndura* (probabil un joc cu arcul, n.n.), *el arunca iute, vorbea prietenos dacă reuşea o aruncare bună şi tăcea dacă aceasta era rău executată. Tot aşa, rîdea şi se păzea în general ca nu cumva în timpul jocului cineva să se teamă de el; sin-*

14 *Segestica*, sau Siscia (azi Sisak în R.S.F. Iugoslavia), a fost transformată de Tiberius în bază militară, în care a adus 10 legiuni şi 60 trupe auxiliare pentru a înăbuşi o răscoală a ilirilor în anul 6 d.Hr. Vespasian i-a dat titlul de *Flavia Siscia*. A fost sediu al Cohortei a III-a Alpinorum în Pannonia Superior. În sec. IV încă mai avea monetărie.

15 *Sirmium* (azi Sremska Mitrovca, în R.S.F. Iugoslavia) a fost capitală a provinciei Pannonia Inferior şi Iliriei. Bază de operaţii militare sub Traian, Marcus Aurelius, Septimius Sever ş.a. Loc de naştere a lui Decius Aurelian, Probus şi Maximian. Avea monetărie fondată de Constantin cel Mare. A fost şi centru bisericesc creştin. Distrus de huni şi avari. În sec. IV avea palat imperial, hipodrom, băi, apeducte.

16 Introducerea lui Tröster nu e paginată; în ed. 1981, p. 9. *Tibiscum* (Jupa, jud. Caraş-Severin), cel mai important oraş al Daciei vestice, aproape de Sarmizegetusa, mult în interior faţă de Dunăre. Aici Tröster numeşte însă Tisa cu numele de Tibisco, ceea ce nu e exact, căci Tisa s-a numit *Patissus*, iar Dacia Ripensis nu era acolo, ci la sudul Dunării şi aceasta după Aurelian, deci mult mai tîrziu, şi avea capitala la *Ratiaria*. E posibil ca *Tibiscus* să fi fost numele rîului Timiş pe vremea geto-dacilor, crede Ion Glodariu în *Dicţionar*, p. 572. Vezi şi cap. I, nota 81.

17 Vezi cap. VI, nota 22.

18 *Iulius Agricola* (40—93 e.n.), general şi om politic, originar din Forum Iulli (Frejus, Franţa). A fost senator, guvernator al Britaniei, a condus multe campanii. A ocupat Ţara Galilor şi insula Mola, centrul religios al druzilor. A ajuns pînă în Scoţia. Rechemat la Roma, a fost primit în triumf, după care a căzut în dizgraţia împăratului.

gura și unica lui plăcere era să fie victorios și se comporta și în joc ca un **philosophus** *și ca un soldat curajos. O, Doamne! Unde este în ziua de astăzi această modestie cumpătată?"*, încheie Tröster,[19] întrebare valabilă și în vremea noastră.

Merită să adăugăm aici, pentru comparație și completare, și portretul pe care i-l face lui Decebal, Dio Cassius, cunoscut lui Tröster: „Era foarte priceput în planurile de război și iscusit în înfăptuirea lor, știind să aleagă momentul cînd să atace pe dușman și cînd să se retragă la timp... Era dibaci în a întinde curse, luptător viteaz; știa să folosească o victorie și să iasă cu bine dintr-o înfrîngere. Din această pricină a fost multă vreme un adversar de temut pentru romani". În anul 88 el încheia o pace de compromis cu romanii, în care Decebal apare ca aliatul lor. E înfrînt însă în 101—102 și cere pace. În vara anului 106 e din nou învins, se sinucide și capul îi este dus ca trofeu la Roma. J. Carcopino crede că Traian ar fi luat din Dacia o pradă uriașă, printre altele 165.000 kg aur fin și 331.000 kg argint.[20]

Chiar dacă informațiile și opiniile lui Tröster nu sînt de mare originalitate, și am văzut și pe unde șchioapătă, ele sînt totuși importante prin preferințele pe care le are el și, mai ales, sînt extrem de importante toate cele relatate din propria sa observație, din contactul său direct cu românii vremii sale, pe care nu avea nici un motiv să nu-i iubească, întrucît nu era grof stăpîn pe iobagi.

Tröster iubea Transilvania, pe care o numea „un Canaan al Europei", țară a făgăduinței și a binecuvîntării.

Cînd vorbește în cartea sa de *„țară"*, de *„cei mai vechi locuitori ai țării"*, Tröster înțelege întotdeauna Transilvania și lucrul trebuie reținut și apreciat așa cum se cuvine, mai ales cînd unii istorici de mai tîrziu vor încerca să-i nege calitatea de *țară* și s-o înglobeze într-o altă țară.[21] În privința aceasta

19 Ed. 1981, p. 11, în ediția originală din 1666, introducerea fiind nepaginată.

Amintim aici și încercarea lui Aurel Decei, *Adevăratul chip al regelui Decebal*, în „Sargetia", 1979, p. 69—91, că acest chip este altul — mai senin și cu trăsături mai frumoase — decît cel îndeobște cunoscut.

20 Vezi mai sus cap. „Vechimea și romanitatea românilor în spațiul vechii Dacii" (p. 65).

21 Recent, autorii *Istoriei Transilvaniei* (1986) susțineau ideea absurdă că în sec. XVI Transilvania ar fi constituit „regatul de răsărit al Ungariei"!

Tröster e limpede și categoric:[22] *„Țara numită astăzi Transilvania poate fi socotită în modul cel mai adevărat un mic Latium".*[23] Era țară cu identitatea ei și cu o bine determinată origine etnică. Istoricul sas ignora, cînd o numește astfel, nu numai minoritatea maghiară, ci propria sa națiune, și nu pentru că n-ar fi existat, ci pentru că nu ei dădeau specificul țării, ci majoritatea românească a populației. Realitatea aceasta era recunoscută de altfel și de oficialități. Maria Tereza, în 1774, va numi Transilvania: *„Principatul nostru românesc".* Pe drept cuvînt afirmă și istoricii noștri moderni că Transilvania nu s-a confundat niciodată cu Ungaria.[24]

Acest lucru este relevat, cu o bună documentație, și de o carte recentă a unui istoric italian, Cesare Alzati, în *Terra romena tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo' 500.*, Milano, 1982. Prima parte a cărții se și intitulează *Transilvania* și se ocupă mai întîi de locuitorii ei. Se sprijină pe un manuscris al iezuitului *Antonio Possevino*, intitulat *Transilvania* și oferit în 1583 papei Grigore al XIII-lea. „Trei feluri de neamuri locuiesc în Transilvania — scrie Possevino — ungurii, care de fapt sînt în afara Transilvaniei (fuori di Transilvania), românii care sînt pretutindeni (non hanno certa sede)[25] și sașii care au șapte cetăți, pentru care numesc Transilvania în limba lor Siebenbürgen".[26] Iată o nouă interpretare dinainte de Tröster, cu aproape un secol, a denumirii de *Siebenbürgen.* Ar reieși că sașii erau concentrați doar în șapte orașe. Despre românii din Transilvania Possevino mai spune că sînt populația autohtonă a țării (del paese). Din nou deci: a țării!

---

22 Tröster, p. 323 (97).

23 Idem, p. 358 (108).

24 Stoicescu, *Unitatea*, p. 27.

25 Este interesant că expresia „românii locuiesc pe tot locul" sau că „sînt răspîndiți în toate părțile acestui stat", în țara Ardealului, „de mai mult îi țara lățită de români decît de unguri", se află în același secol la Grigore Ureche, în *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron Vodă (1359—1595)*, București, 1916, p. 111—112.

26 Opera a fost editată de G. C. Bascape în *Le relazzioni tra l'Italia e la Transilvania nel secolo XVI*, Roma, 1935, p. 63 și urm. A fost publicată și de A. Veress, *Antonii Possevini S. J. Transilvania (1584)*, Budapest, 1913 (în col. *Fontes Rerum Transylvanicarum*, III) și în traducere în *Călători străini*, II, p. 536—590. Possevino a petrecut în Transilvania 47 de zile în cursul unei călătorii diplomatice în Europa. Bibliografia destul de vastă asupra lui, la Caesare Alzati, *op. cit.*, p. 18—19.

Alzati adaugă primei surse pe Giovan Andrea Gromo,[27] un colonel italian în slujba lui Ioan-Sigismund Zápolya, care face un raport ducelui Cosimo de Medici în anii 1566—1567. El îi scrie pe scurt că românii sînt coloni romani aduși de Traian (Alzati corectează pe Tiberiu din textul lui Gromo) după războiul cu Decebal și care „mai folosesc încă o limbă asemănătoare cu cea veche romană".[28] Sînt în general agricultori, dar lucrează pe proprietățile ungurilor și ale sașilor. Nu luptă pe cai, ci pe jos. Se îmbracă în haine de lînă groasă, țesută de ei, și cu piei de capre. Poartă un baston (toiag) lung de opt pînă la zece picioare, cu un metal la vîrf. Se bat *ferocissimamente* în război și *„sono per natura fortissimi"*, sînt de la natură foarte puternici, „și nu cunosc pericolul". Cei care stau acasă duc la tîrguri brînză, lapte, fructe și altele asemenea.[29] Să ne amintim că aprecieri asemănătoare despre puterea românilor și vitejia lor în luptă au făcut și alți italieni, începînd cu Enea Silvio Piccolomini, devenit papă sub numele de Pius al II-lea.

Alzati mai observă că, deși de-a lungul istoriei românii au fost nevoiți să îndure stăpînirea maghiară, au avut totuși un domeniu în care s-au putut exprima liberi și autonomi: în cel religios,[30] în sensul că și-au păstrat mereu „cu demnitate" legea strămoșească. Autorul știe de asalturile catolice și calvine, de care se și ocupă, dar vrea să spună că prin religie românii și-au păstrat în sufletul lor identitatea națională, fiindcă au fost ortodocși.[31]

O paranteză și o presupunere îndrăzneață am face în legătură cu informațiile adunate de Alzati din cîteva surse străine, precum un document referitor la Moldova din 1536[32] din

27 *Compendio di tutto il regno posseduto dal Re Giovanni Transilvano e di tutte le cose notabili d'esso regno*, ed. A. Decei, în „Apulum", I, 1943—1945, p. 140—213. Publicată în traducere românească în *Călători străini*, II, p. 325—370.

28 Alzati, *op. cit.*, p. 30.

29 *Ibidem*, p. 29—30.

30 *Ibidem*, p. 89.

31 Aceeași constatare la Nicolae Iorga, *Dezvoltarea ideii unității politice a românilor*, București, 1915, p. 26: „românii au trăit într-o comunitate religioasă, care a avut drept consecință o comunitate culturală de cel puțin 300 de ani, și aceasta a produs în ceea ce privește sentimentul general de unitate românească cel mai mare efect".

32 Cf. *Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria*, I, Pest, 1857, p. 368; Alzati, p. 91.

G. Reichersdorffer [33] și din unele surse românești,[34] cu privire la existența în vechime la români a credinței că sînt creștini ai Sfîntului Pavel. În 1536 cineva a înregistrat această declarație: *„Sono romeno della lege di San Paulo"*. Ba chiar într-un sat, Nămăești, s-a cules credința că în biserica lor a predicat Sfîntul Pavel.[35]

Alzati pune această credință în legătură cu o anumită literatură bogomilică și pavliciană, pătrunsă la noi din Bulgaria și Serbia în epoca de înflorire a acestor erezii în sudul Dunării. Citează și o bună bibliografie asupra temei, inclusiv românească. Fenomenul bogomilic e cunoscut și a generat la un moment dat și la noi o anumită literatură populară cu mare trecere printre credincioșii simpli, unele cărți circulînd încă pînă astăzi, precum *Antihristica, Gromovnice* etc.[36] Dar

---

33 *Moldaviae, quod Olim Daciae pars chorographia...*, ed. I, Viena, 1550.

34 B. P. Hasdeu, *Istoria toleranței religioase în România*, București, 1869, p. 22.

35 Cf. A. Illia, *Ortus et progressus variarum in Dacia Gentium ac Religionum, cum principibus ejusdem*, Cluj, 1764, p. 15—16; cf. Alzati, p. 91.

În *Marele dicționar geografic al României*, IV, București, 1901, p. 448, se reproduce o legendă despre Nămăești: „Istoricul Engel zice că Apostolul Andreiu, însărcinat cu propagarea Evangheliei în Bizanț, Tracia, Scitia și ambele Dacii, coborînd din Dacia Superioară în Dacia Inferioară, pe la Bran (pe la Zărnești) și ajungînd la locul acesta, s-ar fi uitat pe fereastra unui templu păgîn ca să vadă un preot, de la care voia să înceapă propaganda creștină și, nezărind pe nimeni în templu, se zice că s-ar fi întors către soții săi de călătorie și ar fi zis: *nemo est*, de unde Nămăești".

36 Trebuie să spunem că unii autori au exagerat importanța influenței bogomilice în cultura veche românească. Vezi de pildă A. Balotă, *Bogomilismul și cultura maselor populare din Bulgaria și țările române*, în „Romano-slavica", X, 1964, p. 20 și urm.

Pentru ipoteza tradiției unor credințe dualiste în regiunea balcanică și carpato-dunăreană, avînd originea într-un substrat religios protoistoric (eventual traco-scitic), vezi Mircea Eliade, *Mythologie asiatique et folklore sud-est européen*, în „Revue de l'histoire des religions", 1961, p. 173.

Pentru cadrul general vezi îndeosebi: D. Obolensky, *The Bogomils. A Study in Balkan Neo-Manichaeism*, Cambridge, 1948; S. Runciman, *Le manichéisme médieval. L'hérésie dualiste dans le christianisme*, Paris, 1949.

Vezi și precizările lui Răzvan Theodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești (secolele X—XIV)*, București, 1974, p. 241 și urm., care arată că Biserica din Țara Românească „a înțeles să combată asemenea abateri de la dreapta credință,

această menţionare a Sfîntului Pavel să vină numai de la pavlicieni? Şi-apoi pavlicienii sînt semnalaţi prin secolul VII, erau dualişti şi nu credeau în realitatea morţii şi învierii lui Hristos. Confundarea lor cu bogomilii e combătută de istorici.[37] Şi chiar dacă ar veni de la pavlicieni, cum de a prins la noi? Nu e cumva o tradiţie mai veche, rămasă în memoria generaţiilor care au urmat creştinilor aduşi de Traian în Dacia din Asia Mică sau chiar de la Roma, pe unde marele misionar a fost Sfîntul Pavel? Evident, e o simplă ipoteză, care presupune o memorie prea bună, dar ea s-ar putea înscrie în ceea ce spune Vasile Pârvan despre creştinismul din Dacia lui Traian: *„aceşti creştini sînt orientali veniţi în Dacia cu credinţa lor de acasă; ei nu au căpătat-o aici în Dacia".*[38]

Amintirea Sfîntului Andrei a rămas tot aşa în amintirea poporului şi e prezentă de pildă în colindele din Dobrogea, ca să nu mai vorbim de amintirea lui Traian din colindele şi pluguşoarele de pe tot cuprinsul ţării.[39] Amintirea Sfîntului Pavel ar fi contemporană cu a Sfîntului Andrei şi nu cu mult mai veche decît a lui Traian!

---

cu atît mai periculoase cu cît se infiltrau, la nivel popular, în rîndul ţăranilor, meşteşugarilor şi tîrgoveţilor lipsiţi de carte şi de cunoştinţe teologice, receptivi la tot ce punea sub semnul întrebării rînduielile feudale legiuite".

37 G. Garsoian, *The Paulician Heresy*, Paris, 1967. V. şi *Dictionnaire des Religions*, sub direcţia lui Paul Paupard, Paris, 1984, p. 1289—1291.

38 Vasile Pârvan, *Contribuţii epigrafice la istoria creştinismului daco-roman*, Bucureşti, 1911, p. 197.

39 Este vorba, în primul rînd, de legenda atît de cunoscută a Dochiei şi a lui Traian, despre care vezi Grigore Buţureanu, *Încă o dovadă la stăruinţa românilor în Dacia traiană*, în „Arhiva", 1890—1891, p. 470—485. La 1746 mitropolitul Neofit al Ungrovlahiei — aflat în vizită canonică prin ţară — înregistra tradiţiile despre Traian, existente în regiunea Rîmnicu Vîlcea, unde se afla încă şi Troianul, „drumul ce a fost deschis de către Traian" (BOR, 1980, nr. 1—2, p. 280).

Tot o tradiţie de origine romană este şi aceea privind pe Ler împărat despre care vorbeşte şi Dimitrie Cantemir. „Curţile" acestuia se găseau în cetatea Antina de la Romula-Reşca, lîngă Caracal. Vezi: Al. T. Dumitrescu, *Tradiţii şi mărturii documentare despre drumul roman de la Reşca la Celei*, în „Bul. Com. Mon. istorice", IV, 1911, p. 107—110; idem, *Ler împărat*, în „Revista pentru istorie, arheol. şi filologie", XII, 1911, partea I, p. 357—395, XIII, 1912, partea I—II, p. 305—381; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a III-a, p. 187 etc.

Asupra originii colindului cu Ler împărat există şi alte opinii, printre care cea mai interesantă pare a fi a lui Al. Rosetti, după care acest colind este o aliteraţie din cîntecul religios „aleluia" (*Colindele religioase la români*, în „Analele Acad. Rom., Mem. Secţiei literare",

Dar să ne întoarcem la Transilvania, „țara ardelenească", precum o numește Tröster.[40] *Existența Transilvaniei aparte de Ungaria e confirmată de toți geografii și alcătuitorii de hărți istorice de dinaintea lui Tröster*, chiar și de numeroși geografi și istorici maghiari.

— În harta din 1493 din *Chronicorum liber*. Norimb., Koburger, apare Transilvania și Valahia, iar Ungaria e dincolo de Tisa.[41]

— Harta lui Nicolaus Germanus, 1507, înregistrează Transilvania, Valahia, Valahia Magna și Ungaria dincolo de Tisa (harta nr. 37).

— Într-un Atlas Ptolomeu, Strassburg, 1513, apare din nou Transilvania, Valahia, Valahia Magna și Ungaria tot dincolo de Tisa (nr. 38).

— În harta umanistului sas Ioan Honterus, *Rudimenta Cosmographica*, 1541, apare Valahia, Moldova, Transilvania, toate sub denumirea comună de DACIA, iar Ungaria e dincolo de Tisa (nr. 41).[41bis]

— În harta lui Georg Reichersdorffer, Viena, 1541, apare Moldova, Valachia și *Transilvaniae Pars;* Ungaria nu intră deloc în hartă (nr. 43).

— Într-o hartă din 1542, apărută în *Opera omnia* a lui Aeneas Silvio Piccolomini, Basileae, 1551, apare Valahia, Moldova, Siebenbürgen, Dacia și Ungaria dincolo de Tisa (nr. 42).

— În harta lui Iacobo Castaldo din 1548, apare Transilvania, Moldova, Valahia, iar Ungaria dincolo de Dunăre și Tisa (nr. 45).

— Într-o altă hartă a lui Iacobo Castaldo, 1584, apar Valahia, Valahia Interior, pentru Transilvania, Moldavia, Bessarabia și, în afara hărții, în colțul de nord-vest, Hungariae Pars (nr. 46).

XI, 1920). Vezi și P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, p. 232.

După alte opinii, numele Ler ar aminti pe împăratul Galerius, a cărui mamă, Romula, ar fi fost originară de prin aceste părți, de unde s-ar fi refugiat apoi la Serdica (Al. T. Dumitrescu, *Ler împărat*, citat mai sus).

40 Tröster, p. 357 (108).

41 Marin Popescu-Spineni, *România în istoria cartografiei până la 1600*, București, 1938, harta nr. 36.

41bis V. supra p. 119—120.

— Harta lui I. Sambucus, Viena, 1566, intitulată Transilvania, cuprinde și Valahiae Pars și Moldaviae Terminus, dar nu Ungaria (nr. 47).

— În *Hungariae descriptio* a lui Wolfgang Lazius, se publică harta lui A. Ortelius: *Theatrum Orbis Terrarum*, 1570, în care apare Transilvania, Herdel Olim Dacia Mediterranea, Dacia Alpestris, Walachiae Pars, Moldoviae Pars, iar departe, dincolo de Tisa și Dunăre, Pannonia (nr. 48).

— În harta lui I. Sambucus, 1579, figurează Transilvania, dar nu e marcată Ungaria (nr. 49).

— În harta lui Magini-Porro, 1597, apare Transilvania, Herdel olim Dacia Mediterranea, Dacia Alpestris, Siculi, Moldaviae Pars și Panonia peste Tisa (nr. 51).

Tröster însuși alcătuiește o hartă intitulată *Transylvania*, în 1666, fără să apară în ea nimic din Ungaria.

Transilvania a fost, așadar, întotdeauna o țară separată de Ungaria. Se știe că într-o diplomă din 1222 a regelui Andrei al II-lea către cavalerii teutoni se vorbește de o *Terra Blacorum*, o țară a românilor, Transilvania, așa cum avem pînă azi Țara Bîrsei, Țara Oltului, Țara Hațegului, Țara Moților, Țara Maramureșului etc.[42] În 1223 se vorbește de „terra exempta de Blaccis", iar în 1224 de „Silva Blacorum".[43] Și germanii vor împrumuta termenul, traducîndu-l prin *Land*, spre exemplu în harta lui I. Sambucus din 1566: *Land vor dem Waldt*, Altlandt, Nosnerland, și la fel în harta lui I. Honterus din 1532.

Mai tîrziu, cronicarii sași din Transilvania vor identifica „țara" *(das land)* cu Țara Românească. „Acest termen, cu o vitalitate impresionantă în mediul săsesc pînă în epoca contemporană, este o adaptare a unei denumiri date de românii

42 Despre această importantă problemă vezi mai nou: I. Dimitrie Oancea, *Despre „țară" și „țări"*, în „Studii și cercetări de geologie, geofizică, geografie. Geografie", 1979, p. 3—12; Radu Popa, *Premisele cristalizării vieții statale românești*, în vol. *Constituirea statelor feudale românești*, red. coordonator N. Stoicescu, București, 1980, p. 25—39, care constată existența a peste 20 de „țări" românești medievale, „zone de locuire românească omogenă și densă, cu tradiții proprii de cultură materială și spirituală foarte vechi"; Adrian Riza, *Autohtoni și „barbari". Țările și pădurea*, în „Transilvania", 1981, nr. 4, p. 14—22 etc. Vezi și mai sus, cap. III, nota 2.

43 Vezi Hurmuzaki, *Documente*, I/1, București, 1887, p. 74—84. Vezi și Stoicescu, *Continuitatea*, p. 201.

transilvăneni Țării Românești, pentru care aceasta nu era decît «țara», termen cu profunde semnificații".[44]

Un autor străin, Oskar Netoliczka,[45] privind harta lui I. Honterus din 1542, remarca importanța ei „pentru că Transilvania apare ca o unitate geografică completamente diferită de Ungaria și aparținînd împreună cu Moldova și Valahia, Daciei".[46] I. Lupaș constată, pe de altă parte, că, pentru hidrografia României, Transilvania e o adevărată „casă a apelor". Toate rîurile mari izvorăsc din Transilvania![47]

Transilvania nu s-a confundat niciodată cu Ungaria, cum s-a spus. „Istoricii maghiari cu bună faimă, scrie I. Lupaș, recunoșteau că *Transilvania nu s-a contopit niciodată deplin cu regatul Ungariei* (s.a.), ci a reușit să-și păstreze de-a lungul veacurilor particularismul ei politic, cultural și economic nezdruncinat". Sándor Szilágy afirma lămurit că Transilvania și Ungaria, „nefiind contopite deplin", nu au format o singură țară, ci *două țări deosebite*" (s.a.).[48]

Transilvania n-a purtat niciodată numele de Ungaria, decît tîrziu cînd, prin violență și arbitrariu, a fost încorporată fie

---

44 Armbruster, *Dacoromano-Saxonica*, p. 101.

45 *Johannes Honterus, ausgewählte Schriften*, Wien-Hermannstadt (Sibiu, n.n.) 1881, p. 201.

46 Victor Jinga, *Notre espace et l'espace des autres*, în „Revue de Transylvanie", X, 1944, nr. 1—2, p. 31.

47 I. Lupaș, *Transilvania, „inima teritoriului etnic românesc"*, Sibiu, 1945, p. 14.

Aceeași constatare o face și geograful Grigore Posea, *Considerații privind rolul depresiunilor carpatice și colinare și al rețelei de văi în permanența poporului român*, în „Studii și cercetări de geografie", 1977, p. 19: rețeaua de văi este radiară, avînd drept castel al apelor coroana munților, îndeosebi cei orientali, precum și Transilvania; pe orice vale a unui rîu mare ai porni în susul ei ajungi în Transilvania și în Carpați.

48 S. Szilágy, *Erdélyország törtenete*, vol. I, p. 12 și 16; cf. I. Lupaș, *Realități istorice în voievodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, București, 1938, p. 54. Alte exemple la Stoicescu, *Unitatea*, p. 27, care citează și opinia geografului L. Someșan și a istoricului I. Moga despre separarea geografică dintre Transilvania și Ungaria de care o despărțeau mlaștinile Tisei, care au fost asanate tîrziu și care făceau ca drumurile ce uneau Transilvania cu regatul Ungariei să ocolească prin nord aceste mlaștini.

Să mai amintim apoi că orientarea economică a Transilvaniei era aproape exclusivă spre Țara Românească și Moldova, cu care alcătuia o adevărată unitate economică (Vezi capitolul cu acest titlu din lucrarea citată a lui N. Stoicescu).

Imperiului austro-ungar — cînd a continuat să rămînă *Principatul Transilvaniei*, aparte — fie Ungariei sub dualism, între 1867—1918, fie, în parte, prin Diktatul de la Viena, între 1940—1944. Aceste perioade însă sînt perioade de abuz de putere, de conjuncturi politice, lipsite de temeiuri istorice, de dispreţ faţă de libertatea naturală a popoarelor.

*

Se ştie că în trecut au existat două curente cu privire la etnogeneza românilor, dar disputa nu numai că n-a durat, dar n-a luat niciodată proporţii dramatice, dacă exceptăm pe Petru Maior, Şincai şi alţii din Şcoala ardeleană. Unii au spus că românii sînt numai daci, alţii că sînt numai romani, concluzia finală a istoricilor, adevărată şi echilibrată, de un bun simţ uman şi istoric, fiind aceea că sînt o sinteză daco-romană. Izvorul dacic n-a putut fi negat, pentru că un astfel de izvor puternic, precum l-au descris toţi scriitorii antici, n-a putut seca cu desăvîrşire niciodată. „Nu-i uităm nici un moment pe străvechii şi bravii noştri înaintaşi geto-daci, pe care îi moştenim prin fiinţa noastră, prin strînsa legătură cu pămîntul patriei noastre, dar tocmai pentru că ei, primind limba latină şi felul de viaţă roman, au asimilat cu desăvîrşire valorile spirituale ale civilizaţiei romane şi ni le-au transmis într-o neîntreruptă continuitate, noi le păstrăm şi le cultivăm ca însuşiri de căpetenie ale neamului nostru", afirma Radu Vulpe, unul din cei mai apropiaţi discipoli ai lui Vasile Pârvan.[49]

---

49 *Romanitate şi creştinism, coordonate ale etnogenezei române*, în vol. *De la Dunăre la Mare...* p. 16. Despre această importantă problemă vezi îndeosebi: Constantin Preda, *Factorul autohton şi romanizarea în formarea poporului român*, în „Era Socialistă", 1976, nr. 17, p. 35—41; Constantin Petolescu, *Geto-dacii în viaţa poporului român*, în „Transilvania", 1980, nr. 6, p. 48—50; I. I. Russu, *Ereditatea dacică şi romană la români*, în „Steaua", 1980, nr. 7, p. 10—12; idem, *Etnogeneza românilor*, Bucureşti, 1981; Radu Vulpe, *Daces et Romains dans l'ethnogenèse du peuple roumain*, în „Roumanie. Pages d'histoire", 1980, nr. 1, p. 150—171.

Despre exagerările „daciştilor" din vremea noastră vezi precizările făcute de N. Stoicescu — I. Hurdubeţiu, *Continuitatea*, p. 97—98, unde se arată că „întrucît nici un popor de origine latină nu-şi reneagă strămoşii romani, ar fi straniu să apreciem drept negativ un fenomen istoric al cărui rezultat final a fost însăşi existenţa poporului român".

Opiniile „daciştilor" — combătute în ultima vreme de numeroşi specialişti — consună cu cele ale lui Rösler, care afirma că „elementul dac supus s-a ţinut departe de contactul cu cultura romană şi a păstrat

Iulian Apostatul pune în gura lui Traian următoarele cuvinte de laudă la adresa dacilor: „O, Jupiter și voi zeilor . . ., numai eu am îndrăznit să pornesc împotriva neamurilor de peste Dunăre și am biruit pe geți, care sînt cei mai războinici din cîți oameni au existat cîndva pe lume, nu numai din cauza bărbăției fizice, ci și din cauza învățăturilor primite de la mult respectatul lor Zamolxe. Căci, socotind că nu mor, ci numai își schimbă locuința, ei fac lucrul acesta mai cu plăcere decît o călătorie".[50]

O observație a lui Mircea Muşat și Ion Ardeleanu cu privire la daci mi se pare foarte adevărată: „După terminarea marii confruntări (dintre daci și romani, n.n.), o parte a Daciei a fost transformată în provincie romană. Societatea dacă era însă evoluată, încît cultura ei materială și spirituală nu putea fi anihilată prin suprapunerea celei romane. *Ea se afirmase și s-ar fi putut dezvolta de sine stătător și fără influența civilizației romane*" (s.n.).[51]

---

ura contra Romei", din care pricină „romanismul nu a avut rădăcini adînci" și a dispărut „fără măcar atîtea urme cîte au rămas în Britania sau Noricum, unde el s-a șters ca o lustruială" (citat după I. I. Russu, *Etnogeneza românilor*, p. 162). Vezi în legătură cu teza dacistă o punere la punct semnată de dr. Const. Preda și conf. univ. dr. Ion Pătroiu, *Poziție fermă împotriva falsificatorilor și denigratorilor istoriei noastre naționale*, în „România literară", XIX, nr. 20, 1986, p. 14—15.

50 *Iulian Apostatul*, ed. Hertlein, Tenbner, I, p. 420. Acestea vin încă de la Herodot, 4, 94: *„geții cred că nu mor, ci cred că cel dispărut merge la zeul Zamolxe"*. Pînă și Iosifus Flavius în *Antichitățile iudaice*, 18, 1, 5, 22, amintește de daci, cu care îi compară pe esenieni, spunînd că aceștia din urmă trăiesc după o rînduială neschimbată *„apropiindu-se foarte mult de așa-numiții polisti ai dacilor"*. Acești *polisti* sau *pleisti* sînt socotiți o sectă dacică mai riguroasă care practica vegetarianismul, castitatea și comunitatea de bunuri. Amănunte în legătură cu polisti la I. Lozovan, *History of Religion*, 7, 1968, p. 219—228; cf. D. M. Pippidi, în *Dicționar* p. 470, 477—478.

51 *De la statul geto-dac*, p. 53.

Despre civilizația daco-geților înainte de cucerirea romană vezi: D. Berciu, *Arta traco-getică*, București, 1969; Florin Medelet, *Știrile antice asupra fortificațiilor la geto-daci*, în „Tibiscus", 1970, p. 33—40; Rodica Tanțău, *Meșteșugurile la geto-daci*, București, 1972 (cu bibliografie); Radu Florescu, Hadrian Daicoviciu, Lucian Roșu, *Dicționar enciclopedic de artă veche a României*, București, 1980; Ion Horațiu Crișan, *Gîndirea, creația științifică și tehnică a dacilor*, în „Marmatia", 1979—1981, p. 129—147; H. Daicoviciu, *Les Daces et leur civilisation*, în „Roumanie. Pages d'histoire", 1980, nr. 3—4, p. 158—187; idem, *Epoca clasică a civilizației geto-dacice*, în R. Ist., 1980, nr. 3, p. 421—441; I. Drăgoescu, *Contribuții etnologice la studiul culturii și civilizației dacice*, în MN, 1981, p. 123—132; Radu Florescu, *Artele pe teritoriul*

Mi se pare îndreptățită observația că descrierile lui Ovidiu despre viața și moravurile aspre și sălbatice ale geților sînt doar descrieri poetice, menite să-l înduioșeze pe împărat.[52]

Altfel cum s-ar explica faptul că aceiași geți au ascultat cu interes poemul pe care l-a scris în limba getică pentru glorificarea familiei imperiale?[53] Mulți autori antici îi descriu ca avînd instrumente muzicale, precum citere,[54] tobă,[55] fluiere și o liră numită magadis.[56]

Pe de altă parte însă, izvorul roman în formarea poporului român a putut fi lesne demonstrat prin limba și obiceiurile românilor, în afara documentelor vechi și noi, care l-au confirmat din toate părțile și din surse independente unele de altele.

Unii au mai spus că, fiind formați pe teritoriul dacic, românii au în ei mai mult sînge traco-dac decît sînge roman, documentînd ideea cu faptul că romanii propriu-ziși, de pe Tibru, ar fi fost la început doar vreo 200.000 de suflete, de multe ori învinși înainte de a deveni o mare putere. În anul 323 î.Hr., fiind învinși de samniți, au fost pedepsiți la întoarcerea acasă cu trecerea prin furcile caudine, cu consuli cu tot. Aveau însă mai mult simț politic, ceea ce i-a favorizat ca să devină repede o mare putere, pe cînd tracii, deși erau

---

geto-dacic, în *Trepte de civilizație românească*, București, 1982, p. 116—122; I. Glodariu, *Arhitectura dacilor, civilă și militară, sec. II î.e.n.—I e.n.*, Cluj-Napoca, 1983; Alexandru Popescu, *Cultura geto-dacică*, București, 1982 etc.

52 *Tristia*, V, 7, 46; Ex. Ponto III, 2, 103; III, 9, 32. Precum se știe, marele poet roman a fost exilat la Tomis, unde a rămas o vreme, deplîngîndu-și soarta tristă. Cauzele exilului lui Ovidiu au format obiectul unei foarte bogate literaturi (vezi bibliografia la N. Lascu, *Ovidiu — Omul și poetul*, Cluj, 1971, p. 89—93). După mărturia însăși a poetului — mărturie pe care N. Lascu o consideră „unicul izvor" (*ibidem*, p. 58) — cauzele exilului ar fi fost „poezia" (*carmen*) și o „greșeală" (*error*). Cît privește viața desfrînată a Iuliei, nepoata lui Caesar, aceasta nu pare a avea vreo legătură directă cu *Ars amatoria* a lui Ovidiu; după unele opinii, poetul ar fi tăinuit relațiile adultere ale Iuliei cu Decimus Iulius Silanus; după altele, Ovidiu ar fi cunoscut aventurile Iuliei și ar fi făcut glume pe socoteala ei în fața prietenilor și a servitorilor; sînt însă și unii autori care consideră cauzele exilului ca fiind de natură politică sau mistică-religioasă (*ibidem*, p. 64—68).

53 *Tristia* IV, 13, 19—23; cf. Cornelia Belcin, *Elemente de cultură geto-dacă în literatura antică*, în „Apulum", VII, 1969, p. 481.

54 Athenaios, *Banchetul înțelepților*, XIV, 24.

55 Herodot, *Hist.*, IV, 94.

56 Ovidiu, *Tristia*, V, 10, 25; Athenaios, *op. cit.*, XIV, 24; cf. Cornelia Belcin, *op. cit.*, p. 487.

mai mulţi, nu aveau simţ politic, fiind dezbinaţi, cum spune Herodot (5, 3), şi au ajuns astfel repede sub stăpînirea romană, mai bine organizată şi cu o viziune mai unitară. Numai Burebista singur, regele dacilor, din marele neam al tracilor, spune istoricul Tomaschek, avea 200.000 de ostaşi în armata sa,[57] dar el a căzut victima unui complot local. Un cercetător român dintre cele două războaie mondiale, analizînd numărul popoarelor care se pretind de descendenţă romană, din Laţiu, se întreabă chiar: *„de unde atîta sînge roman?“* [58]

Cercetările au stabilit însă, în legătură cu aceasta, că legiunile îndreptate spre Dacia şi fixate acolo, alcătuite din cetăţeni romani, italici şi provinciali, numărau cca. 5600 cadre.[59] Dar, în afară de acestea, mai erau treptele auxiliare, 15—16 de *alae*, 35—36 de *cohortes*, 18 *numeri*, cca. 600—700 *singulari*, *beneficiari*, cu un total de 42.000 cadre, *„adevărate şcoli de romanizare“*. De obicei se pomenesc doar două legiuni aduse în Dacia, a XIII-a Gemina, cu garnizoana la Apulum, şi a V-a Macedonica, stabilită la Potaissa. Cercetările epigrafice atestă însă în Dacia şi alte legiuni: I-a *Adiutrix*, I-a şi a II-a *Italica*, a III-a *Galica*, a VI-a *Victrix*, a VII-a *Claudia*, a VII-a şi a X-a *Gemina*, a XI-a *Claudia*, a XIV-a *Gemina*, a XV-a *Apollinaris*, a XXII-a *Primigenia*, a XX-a *Valeria Victrix*, şi a IV-a *Flavia felix*.

Pe lîngă influenţa exercitată în timpul serviciului militar asupra populaţiei daco-gete, mulţi din aceşti militari rămîneau în Dacia, după terminarea serviciului cînd deveneau „veterani“. După cum arăta C. C. Giurescu, „numărul vete-

57 *Die alten Thraker*, in *Zitzungsberichte*, Wien, 1893, p. 103.

58 I. Popescu-Spineni, *Vechimea creştinismului la români*, Bucureşti, 1934, p. 10.

59 Despre oastea romană stabilită în Dacia există o foarte bogată bibliografie: Vasile Moga, *Contribuţii la istoricul legiunii a XIII-a Gemina*, în „Apulum“, 1971, p. 323—330; idem, *Detaşamentele legiunii a XIII-a Gemina în Dacia*, în „Apulum“, 1972, p. 151—164; Andrei Aricescu, *Unităţile militare în procesul de romanizare a teritoriului dobrogean*, în SCIV, 1972, nr. 4, p. 581—592; Emilia Doruţiu-Boilă, *Teritoriul militar al legiunii V Macedonica la Dunărea de Jos*, în SCIV, 1972, nr. 1, p. 45—62; Nicolae Gudea, *Legio VII Gemina în Dacia*, în SCIV, 1976, nr. 1, p. 109—114; Andrei Aricescu, *Armata în Dobrogea romană*, Bucureşti, 1977; Doina Benea, *Din istoria militară a Moesiei Superior şi a Daciei. Legiunea a VII-a Claudia şi legiunea a II-a Flavia*, Cluj-Napoca 1983; Cristian Vlădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, Bucureşti, 1983; Nicolae Gudea, *Contribuţii la istoria militară a Daciei romane. Cohors VI Thracum*, în „Acta Musei Porolissensis“, 1984, p. 219—226 etc.

ranilor aşezaţi în Dacia trebuie să fi fost considerabil, de îndată ce, în limba română, noţiunea de om în vîrstă, cu mulţi ani, este exprimată tocmai prin acest cuvînt. Fiindcă *bătrîn* nu este altceva decît *veteranus*, modificat după regulile limbii române",[60] iar C. Daicoviciu adaugă: „aşezările rurale, împînzite cu militari şi veterani, devin al doilea canal (după oraşe — n.n.) prin care se propagă în Dacia o limbă de înţelegere pentru toţi, limba latină rustică".[61]

Eutropius spune că Dacia ar fi fost *„secătuită de bărbaţi" (viris fuerat exhausta)*, ceea ce desigur nu trebuie înţeles că *toţi* bărbaţii au murit în războaiele cu Traian, şi că deci elementul dac bărbătesc ar fi dispărut. Aceasta era practic imposibil. Şi-apoi au rămas copiii, tinerii care au crescut. Eutropius a avut nevoie de această afirmaţie ca să-şi motiveze informaţia care urmează în cartea sa, şi care e desigur atestată istoric: că Traian a adus *ex toto orbe Romano infinitas eo copias hominum trastulerat, ad agros et urbes colendas* (VIII, 6, 2), adică a adus mulţimi nesfîrşite de oameni din întreaga lume romană, ca să cultive pămîntul şi să populeze oraşele. Prezenţa romană e atestată şi epigrafic de onomastica Daciei. Astfel, aproximativ 2200 de nume romane, atestate în inscripţii, reprezintă 75% din întreg patrimoniul onomastic al provinciei Dacia.[62]

Aşa că la întrebarea „de unde atîta sînge roman", există un răspuns convingător.

Şi-apoi sîngele se înmulţeşte repede! Dacă cel dac nu poate fi negat, nici cel roman nu poate. Românii s-au numit pe ei înşişi întotdeauna *români*, cu conştiinţa că au sînge roman.

Papa Inocenţiu al III-lea îi scria în 1202 lui Ioniţă Asan, domnul românilor şi al bulgarilor, că îi trimite soli de rang înalt deoarece ştia că se consideră *„coborîtor din nobila stirpe*

---

60 C. C. Giurescu, *Formarea poporului român*, p. 88.

După cum a precizat Maria Iliescu, *Cîmpul lexematic al noţiunilor „vechi"/„bătrîn" în latină şi în perspectiva romanică*, în vol. *Antichitatea şi moştenirea ei spirituală*, Bucureşti, 1980, p. 34, termenul *veteranus* s-a păstrat numai în română şi în sardă.

Vezi şi M. Zahariade, *Factorul militar în procesul simbiozei daco-romane*, în *Armata şi societatea românească*, Bucureşti, 1980, p. 42—63.

61 C. Daicoviciu, *Romanizarea Daciei*, în „Apulum", 1968, p. 268.

62 Informaţiile despre armata romană din Dacia la Nicolae Branga, *Italicii şi veteranii din Dacia*, Timişoara, 1986, p. 13, 17—18, cu arătarea surselor cu privire la numele legiunilor, numărul persoanelor, numele romane din Dacia. V. şi mai sus p. 77—78, nota 36.

a romanilor" (qui ex nobili Romanorum prosapia diceris descendisse) şi la sfîrşit îl îndemna: *„să fii roman şi prin străduanie, după cum eşti prin neam"* şi tot aşa să fie *„şi poporul ţării tale care spune că este coborîtor din sîngele romanilor" (et populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse).*[63] Desigur, papa voia ca din această afirmaţie să facă un argument în plus pentru trecerea românilor la catolicism! Cît a reuşit se ştie! Dar ce-a spus despre români rămîne!

Acelaşi lucru îl spunea şi Francesco Della Valle către Matteo Dandola, în 1532, despre români: *„Limba lor e puţin deosebită de limba noastră italiană; ei îşi zic în limba lor romani, spunînd că au venit în vremuri străvechi de la Roma, pentru a se aşeza în această ţară"* (si dimandano in lingua loro Romei perche dicono esser venuti anticamente da Roma).[64]

Arhivele mai conţin încă piese de mare valoare cu privire la trecutul românilor şi e bine că ele sînt din ce în ce mai mult scoase la lumină. Iată un text dintr-un ms. în limba germană intitulat: *Noua scriere istorico-geografică şi topografică a Daciei Mediteraniene, adică Transilvania veche,* alcătuită de un anonim în anul 1735 în limba germană.

„Traian, văzînd (rezistenţa dacilor — n.n.) a dispus mutarea (în Dacia — n.n.) a unor colonii romane, care s-au alăturat cu timpul dacilor supravieţuitori pentru ca, în fine, dintr-un asemenea amestec să rezulte românii, care sînt foarte numeroşi şi acum în Transilvania. Faptul că românii îşi trag originea din ginta latină este demonstrat cel mai bine de numele ce şi-l dau, căci ei se numesc chiar şi acum români şi de aceea ţara lor care a fost în vechime cel mai intens locuită de colonişti o numesc Ţara Românească".[65]

Foarte interesante lucruri va spune, cu cîţiva ani mai tîrziu, în 1775, la Sibiu, Lichtensteiner într-o lucrare tot în limba germană intitulată: *Descrierea istorico-politică a marelui Principat al Transilvaniei,* la 100 de ani după Tröster şi afirmînd aceleaşi lucruri cu privire la continuitatea românilor în Transilvania şi, ca şi el, cu privire la continuitatea inclusiv în perioada migraţiilor popoarelor barbare:

„O rezumare sumară a istoriei Transilvaniei oferă o mărturie în plus că aceasta a *constituit în vechime o parte a*

63 Armbruster, *Romanitatea,* p. 26—27 şi RA, 1987, nr. 3, p. 242—243.
64 Armbruster, *op. cit.,* p. 79—80; RA, 1987, nr. 3, p. 246.
65 *Ibidem,* p. 248.

Daciei — după cum am arătat deja mai sus. În afară de daci, au mai fost şi geţii, un popor tot de origine tracică. Împăratul Traian s-a războit cu ei, i-a învins şi l-a ucis pe regele dac Decebal, i-a transformat ţara în provincie romană şi şi-a cîştigat în urma acestor fapte cognomenul Dacicus. El a construit, în locul capitalei de atunci a ţării, Sarmizegetusa, o colonie romană pe care a numit-o Ulpia Traiana şi despre care în diferite părţi ale Transilvaniei se păstrează încă o serie de indicii. Cu privire la această veche colonie romană stau mărturie nu numai *mulţimea inscripţiilor pe piatră găsite*, ci şi românii înşişi, care sînt urmaşii celor de atunci. *Sub împăratul roman Gallienus, Dacia a fost din nou pierdută pentru romani, în secolul al III-lea*[66] şi, dacă a fost supusă din nou de către împăratul Claudius, a fost totuşi părăsită de către Aurelian, *Dacia scuturîndu-şi deci jugul roman şi rămînînd liberă ca mai înainte*".[67]

Aici s-ar cuveni un corectiv. După cum arăta Dumitru Protase — unul din cei mai buni cunoscători ai problemei continuităţii daco-romane — la anul 251 e.n., cînd armatele romane au fost înfrînte de goţi, iar împăratul Decius a fost ucis, deşi era un prilej nimerit pentru răscoală împotriva stăpînirii Imperiului roman, populaţia daco-romană nu s-a mai răsculat, şi aceasta deoarece „după cîteva generaţii crescute în cultura romană şi bucurîndu-se de avantajele civilizaţiei romane, după ce construiseră ei înşişi atît, erau prea legaţi de munca lor pe pămîntul Daciei ca să nu privească atacurile goţilor cu aceeaşi îngrijorare ca şi conducătorii lor locali". La această dată, deci, *populaţia din Dacia devenise solidară cu civilizaţia romană*.[68] Protase răspundea în acest fel unor exagerări făcute prin anii 50 de unii istorici care accentuau numai caracterul „cotropitor" al cuceririi romane, împotriva căreia ar fi luptat tot timpul masele de sclavi[69] (inexistenţi de fapt în Dacia, unde masa populaţiei era alcătuită din ţărani liberi, membri ai

66 Despre această problemă vezi explicaţiile lui Hadrian Daicoviciu, *Gallienus şi „pierderea" Daciei*, în „Steaua", 1977, nr. 6, p. 46, precum şi V. Barbu, *Dobrogea în vremea lui Gallienus*, în „Pontica", 1978, p. 143—150 şi C. Preda, G. Simion, *Tezaurul de monede romane imperiale descoperit la Isaccea (jud. Tulcea) şi atacul gotic din vremea lui Gallienus*, în „Peuce", 1971, p. 167—171.

67 RA, 1987, nr. 3, p. 249.

68 N. Stoicescu, I. Hurdubeţiu, *op. cit.*, p. 95—96.

69 Vezi, de pildă, Dumitru Tudor, *Răscoale şi atacuri „barbare" în Dacia romană (secolele II—III e.n.)*, Bucureşti, 1957.

obștilor sătești, care au supraviețuit în tot evul mediu românesc, constituind o altă dovadă de continuitate).

Procesul etnogenezei românilor a fost în sens dublu, și nu se va putea determina niciodată cu precizie care element a prevalat. Ceea ce s-a determinat însă e că în privința limbii a prevalat elementul roman. C. Daicoviciu vorbește de un proces de „romanizare conștientă și organizată", iar procesul a fost „un fenomen spiritual manifestat prin limba și prin mentalitatea latină".[70]

Așadar, chiar dacă cu mai multă aproximație, istoricii determină și prevalarea unei *forma mentis*, a unei mentalități romane. Poate că în această privință, cu mijloacele pe care oamenii de știință, și nu numai istoricii, le au la îndemînă astăzi, cu privire la aceasta, s-ar mai putea încă încerca determinări care să scoată la iveală și anume aspecte dacice ale acestui *forma mentis*, în domeniul religios de pildă, cu siguranță! Că în limbă și în onomastică a prevalat romanitatea, se poate determina ca fenomen foarte devreme. Tot C. Daicoviciu notează, de pildă, cazuri de soldați înrolați în Germania (s-au descoperit inscripții) cu nume ca acesta *Aure-*

70 C. Daicoviciu, *Le problème de la continuité en Dacie*, în „Revue de Transylvanie", Cluj, VI, 1940, nr. 1, p. 24.

Despre procesul de romanizare în Dacia există o foarte bogată bibliografie, din care amintim: Ion Berciu, Cloșca Băluță, *Apulum, centru de iradiere a romanității în Dacia*, în „Apulum", 1975, p. 643—649; Nicolae Gudea, *Cîteva aspecte și probleme în legătură cu procesul de romanizare în Dacia*, în „Apulum", 1975, p. 95—111 și SCIV, 1978, nr. 2: Volker Vollmann, *Epigrafia și problema romanizării în provincia Dacia*, în AIIC, 18, 1975, p. 281—289; Nicolae Lupu, *Civilizația dacică și influențele romane exercitate asupra ei în sec. I î.e.n. și sec. I e.n.*, în „Apulum", 1978, p. 73—89; Stoicescu, *Continuitatea*, p. 102—111 (cap. *Romanizarea Daciei*); Gheorghe Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni (com. Daneți, jud. Dolj)*, Craiova, 1980; D. Protase, *Autohtonii în Dacia. I Dacia romană*, București, 1980, p. 228—252; idem, *Romanizarea în Dacia*, în „Transilvania", 1980, nr. 6, p. 53—56; idem, *Considérations sur la romanisation en Dacie*, în „Marisia", 1980, p. 53—64; Dumitru Tudor, *Contribuții la problema romanizării în Dacia Inferior*, în „Arhivele Olteniei", 1981, p. 59—66; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor;* H. Daicoviciu, *La colonizzazione e la funzione della città nella romanizzazione della Dacia*, în *L'Adriatica tra Mediteranea e Penisola Balcanica nell'antichità*, Taranto, 1983, p. 205—220 etc.

Pentru originea latină a limbii române vezi îndeosebi: Alexandru Niculescu, *Originile romanității românești. Prologomene la o istorie a limbii române*, Brașov, 1980; I. Coteanu, *Originile limbii române*, București, 1981; I. Fischer, *Trait spécifique du latin „danubien"*, în „Studii clasice", 1983, p. 67—91. Vezi și supra p. 77—78, nota 36.

lius Germanus, natione Dacus. Numele latinizat, Germanus, poate fi al locului unde-şi făcea serviciul — presupunerea noastră — dar era din Dacia! Tot aşa *Peregrinus Q. Asini servus sutor caligarius, natione Dacus.* Unii poartă chiar nume romane pure ca *Iulius Secundinus,* despre care inscripţia afirmă că era totuşi „natione dacus".[71]

Se ştie că, după cucerirea lui Traian, au mai rămas încă atîţia daci încît unii au putut fi înrolaţi într-o *Cohorta I Aelia Dacorum,* trimisă în Britania şi care purtau nume specific dacice (Decebalus, Dida etc.). Exemplele s-ar putea desigur înmulţi.[72] Se admite astăzi existenţa a 15 asemenea corpuri de armată formate din daci, dar nu este exclus ca numărul lor să fi fost încă şi mai mare.[73] Ele dovedesc prezenţa unei numeroase populaţii de vîrstă tînără în Dacia Traiană, care constituia, începînd din timpul domniei lui Hadrian, una din principalele furnizoare de trupe auxiliare pentru Imperiul roman.

Opinia istoricului maghiar L. Makkai, potrivit căreia aceste corpuri „erau formate probabil din motive de securitate din daci trimişi departe de patria lor", nu are nici o importanţă în această problemă; important este — după cum preciza C. C. Giurescu — că ele existau şi că erau formate din tineri originari din Dacia.[74]

Şi cuvîntul *vlah,* sub toate formele sub care se găseşte în documente, după cercetări amănunţite nu s-a putut dovedi a însemna altceva decît „popor de origine romană",[75] nume pe care li l-au dat alţii românilor şi nu numai lor. De pildă,

---

71 Vezi şi Constantin Petolescu, *Geto-dacii în epoca romană în lumina izvoarelor epigrafice,* în „Thraco-Getica", II, 1981, p. 221—223 şi A. Dobo, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum,* ed. a IV-a, Budapesta, 1975; recenzia lui I. I. Russu, în RRH, 1977, nr. 1, p. 173—178.

72 V. amănunte la C. Daicoviciu, *op. cit.,* p. 29 şi urm.

73 Despre această problemă vezi: K. Kraft, *Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau,* Berna, 1951; C. C. Giurescu, *Transilvania în istoria poporului român,* p. 24; M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană,* p. 266—267; C. Petolescu, *Dacii în armata romană,* în R. Ist., 1980, nr. 6, p. 1043—1061; I. I. Russu, *Etnogeneza românilor,* p. 179—180; Vasile Manole, *Contribuţia Daciei la completarea efectivelor armatei romane,* în RA, 1986, nr. 3, p. 241—250; Alex. Vulpe, Mihail Zahariade, *Geto-dacii în istoria militară a lumii antice,* Buc., 1987 etc.

74 R. Ist., 1976, nr. 8, p. 1232.

75 A. Armbruster, *Romanitatea,* p. 14. Vezi şi mai sus p. 151—155.

polonii le zic românilor *woloszy*, iar italienilor *wlochi;* ungurii îi numesc pe români *oláhok*, iar pe italieni *olászok*.

Întrucît unii istorici şi filologi unguri susţin că românii ar fi împrumutat termenul valah prin intermediul maghiar, considerăm că nu este lipsit de interes să evidenţiem faptul că „ungurii au numit în epoca veche olahi atît pe italieni, cît şi pe români"; aceasta arată că „au luat contact cu aceste două popoare în acelaşi timp, adică la sfîrşitul secolului al IX-lea (de fapt, în sec. X — n.a.). Or, este bine stabilit istoriceşte că ungurii au devastat şi jefuit Italia de nord, de nenumărate ori, în prima jumătate a secolului al X-lea, numindu-i pe italieni, în aceste împrejurări, olahi".[76] După înfrîngerea lor la rîul Lech (955), maghiarii s-au lecuit de jefuirea Apusului şi şi-au îndreptat privirile spre Transilvania, unde au găsit o populaţie de aceeaşi origine cu cea italiană, pe care au numit-o în mod firesc cu acelaşi nume. Această explicaţie este plauzibilă, ţinînd seama şi de faptul că românii nu se numeau ei înşişi valahi, ci români, aşa cum am arătat în alt capitol.[77]

La începutul mileniului al doilea numele de român apare foarte adesea şi convingerea tuturor istoricilor că poporul pe care îl numeşte e şi de descendenţă romană — mai ales aceasta se accentuează, pornind de la nume şi limbă — e aproape un loc comun.[78] Sursele sînt adunate cu acurateţe de toţi istoricii moderni, fie români, fie străini. O listă a surselor ar fi o întreprindere tot atît de greu de alcătuit — din pricina mulţimii lor — ca şi o listă a istoricilor care le utilizează. De aceea într-o lucrare de scurtă sinteză se dau, prin sondaj aproape întîmplător, doar exemple şi din sursele vechi şi din istoricii moderni.

Aşa am procedat şi noi în excursul nostru, încercînd să-l situăm pe J. Tröster, care se înscrie cumva şi printre izvoare şi printre istorici, dat fiind timpul cînd a scris, felul cum a

76 Virgiliu Ştefănescu-Drăgăneşti, *Dovezi de ordin lingvistic ale continuităţii poporului român în mileniul I al erei noastre*, în „Contemporanul", 14 martie 1986.

77 După opinia lui P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, p. 98, slavii au tradus numele de români, pe care şi-l dădeau ei înşişi, cu vlahi, termenul de român, autohton, precedînd deci pe cel de valah.

78 Despre motivele apariţiei relativ tîrzii a românilor în documente şi cronici, vezi Stoicescu, *Continuitatea*, p. 179—186.

interpretat izvoarele vechi şi materialul cu care le-a completat din propria sa observaţie.

Deşi trebuie să repetăm şi unele lucruri deja cunoscute, am mai putea adăuga aici cîteva izvoare care confirmă romanitatea românilor din cele mai vechi timpuri:

— Constantin al VII-lea Porfirogenetul (912—959) foloseşte pentru populaţiile din nord numele de *romani*, iar pentru bizantini, numele de *romei*;[79]

— Cam în aceeaşi epocă, pe la 966, românii erau amintiţi ca popor separat şi în opera lui Mutahhar al-Maqdisi, aceasta fiind o descoperire mai recentă.[80]

— La începutul sec. VIII se menţionează *romani* la nord de Dunăre în *Strategikonul* lui Maurikios.[81]

---

79 *De administrando imperio*, cap. 29 şi urm.

Despre apariţia acestei noţiuni vezi: Gaston Paris, *Romani, Romania, lingua Romana, Romanicum*, în „Romania", I, 1972, p. 1 şi urm.; Jacques Zeiller, *L'apparition du mot „Romania" chez les écrivains latins*, în „Revue des études latines", VII, 1929, p. 194—198; W. Ullmann, *On the use of the term „Romani" in the sources of the earlier Middle Age*, în *Texte und Untersuchungen*, seria V, t. LXIV, 1957, p. 155—163.

S-a crezut pînă nu de mult că prima menţiune a vlahilor ar fi aceea din anul 976, cînd Kedrenos aminteşte Βλαχον οδιτων (Vlahii călători). V. G. Murnu, *Cînd şi unde se ivesc românii întîiaşi dată în istorie*, în „Conv. literare", 39, 1905, p. 97 şi urm., 577 şi urm., reprodus în lucrarea aceluiaşi, *Istoria românilor din Pind. Vlahia Mare (980—1259). Studiu istoric după izvoare bizantine*, Buc., 1913; vezi şi *Fontes*, III, p. 145 şi nota 67; A. Armbruster a arătat însă că această menţiune trebuie considerată contemporană cu Kedrenos (sec. XI), nu cu evenimentele povestite de acesta.

Despre utilizarea termenului de vlahi în izvoarele bizantine vezi pe larg: E. Stănescu, *Les „mixobarbares" du Bas-Danube au XI-e siècle (Quelques problèmes de terminologie de texte)*, în *Nouvelles etudes d'histoire*, III, 1965, p. 45—53 şi H. Mihăescu, *Influenţa greacească asupra limbii române pînă în secolul al XV-lea*, Bucureşti, 1966.

80 Aurel Decei — Virgil Ciocîltan, *La mention des Roumains (Walah) chez Al-Maqdisi*, în „Romăno-arabica", 1974, p. 49—54.

Să mai amintim apoi că, după opinia învăţatului Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea pînă în al XIII-lea în lumina izvoarelor armeneşti*, Bucureşti, 1939, p. 102, prima menţiune a numelui de vlah ar fi cuprinsă în geografia lui Moise Chorenaţ'i din a doua jumătate a sec. IX, care aminteşte „ţara necunoscută ce-i zic Balak".

81 P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii româneşti*, passim; v. şi Mauricius, *Arta militară*, Bucureşti, 1970, p. 285; v. şi Linn White jr., *Tecnica societa nel medioevo*, Milano, 1967, p. 34.

C. Daicoviciu, *„Romeii" lui Maurikios*, în „Apulum", 1971, p. 731—733, s-a pronunţat împotriva localizării propuse de P. P. Panaitescu şi E. Stănescu.

— Aceeași afirmație în *Acta s. Demetrii.*[82]

— Între anii 1049—1094 (datarea istoricilor diferă, dar e între acești ani, A. Decei prima, V. Minorsky a doua), un geograf persan, *Gardizi,* în lucrarea „Podoaba istoriei", ocupîndu-se de popoarele din Europa răsăriteană, amintește pe slavi (bulgari), ruși și unguri, și *„un popor din Imperiul roman (äz Rüm), și toți sînt creștini".*[83]

— Papa Inocențiu al III-lea (1198—1216), așa cum am mai arătat, în corespondența cu Ioniță Asan, al vlaho-bulgarilor (1196—1207) scrie: *„populus terrae tuae, qui de sanguine Romanorum se asserit descendisse".*[84]

— Cronicarul anonim al regelui Bella (Anonymus) arată că la venirea ungurilor au dat în Transilvania de o populație numeroasă, și de multe neamuri, printre care și *„Blachii ac pastores Romanorum".* Primul care indică printre neamurile găsite de unguri și pe volohi este cronicarul rus Nestor, mort în anul 1112. Cel mai interesant lucru e faptul că Anonymus distinge între diferiții romani care existau pe atunci pe lîngă *Blachi:* romani antici, romanii din Roma, romanii din Alpi ș.a.[85]

---

82 Migne, P. G., 116, col. 109, 531, 1361 și urm.

Întrucît cei doi termeni — români și vlahi — sînt utilizați concomitent și în același înțeles, să mai amintim că, la 1166, vlahii sînt menționați din nou, de data aceasta în armata lui Manuel Comnenul; vorbind de luptele acestuia cu maghiarii, cronicarul Ioan Kynnamos afirmă că în armata bizantină se găsea *„un mare număr de români, despre care se spune că ar fi vechi coloni din Italia"* (*Historia,* VI, p. 260, ed. Bonn). Această știre — mult utilizată în istoriografia noastră, începînd de la D. Onciul — a fost considerată drept *prima dovadă despre conștiința originii romane la românii nord-dunăreni* (Armbruster, *Romanitatea,* p. 24).

Localizarea vlahilor lui Kynnamos, la nord sau la sud de Dunăre, a dat naștere la numeroase discuții. Vezi: D. Russo, *Studii istorice greco-române,* București, 1939, p. 502; P. Șt. Năsturel, *Valaques, Coumans et Byzantins sous la règne de Manuel Comnène,* în „Bizantina", I, 1969, p. 167—186; C. Daicoviciu, *Izvoare istorice greșit interpretate,* în „Tribuna", 3, 10, 17 și 24 sept. 1970; E. Stănescu, *Les „βλαχοι" de Kinnamos et Choniatès et la présence militaire byzantine au nord du Danube sous les Comnènes,* în RESEE, 9, 1971, p. 585—593 etc.

83 A. Decei, *Asupra unui pasagiu din geograful persan Gardizi (a. 1050),* în vol. *Omagiu fraților Alexandru și Ion I. Lapedatu,* București, 1939; și extras.

84 *Acta Inocentii P. P. III,* Roma, 1944, p. 226, 228.

85 Stoicescu, *Continuitatea,* p. 187—194 (cu bibiliografia aferentă), V. Pârvan, *Românii în cronica notarului anonim al regelui Bela. Cercetare comparativă cu celelalte cronici ungurești și cu cronica lui Nestor,*

— La sfîrşitul sec. XIII scrie o cronică *Simon de Kéza.* Armbruster observă o eroare a acestui cronicar din care trage o concluzie pozitivă: Kéza plasează apariţia *blahilor* în epoca hunilor, deci într-o epocă mult mai tîrzie decît retragerea aureliană. Aceasta înseamnă că existau şi pe vremea hunilor! Greşeala lui Kéza e că românii existau mai dinainte, dar, plasîndu-le apariţia în epoca hunilor, le atestă continuitatea şi după retragerea aureliană, şi după goţi! Kéza numeşte toate popoarele existente pe vremea sa, dintre care doar românii erau de origine romană.

— De aici înainte sursele abundă în *Chronicon pictum* (1358), în *Chronicon Posoniense, Chronicon Dubnicense, Chronicon Budense,* ultimele trei din sec. XV.[86]

Trei lucruri mai merită o oprire aproape obligatorie. Întîi, e vorba de felul cum traduce Coresi în 1563 pe „Romanii" din cartea *„Faptele Apostolilor"* cap. XVI, versetul 21: *„Şi spunu năravurele ce nu ne se cade noao a le primi şi a le face, Români suntemu".* În textul slav, după care a făcut traducerea, e „rîmleanini"; în textul latin: *„quum simus Romani";* în textul grecesc *„Romaioi ousin",* şi traducerile româneşti de azi: „fiindcă sîntem romani". E vorba deci de *romani,* dar pentru Coresi şi ajutoarele sale romanii şi românii erau tot una. Conştiinţa romanităţii era indiscutabilă. Sfîntul Pavel, scriind romanilor, după traducerea lui Coresi, a scris românilor!

Al doilea lucru care merită o menţionare specială este enciclica lui Mihai Tordaş, prin care recomandă *Palia* de la Orăştie: „Ego Tordaş Mihaly electus in Transylvania *Romanorum* episcopus... in lingua *Romana*... in linguam *Romana* vestimus, et eos vobis fratribus *Romanis* ita Legendos donamus... confratribus *Romanis*". Episcopul se adresa românilor, numindu-i *romani,* şi el însuşi era episcopul romanilor. Încă o grăitoare dovadă a conştiinţei romanităţii ca o „conştiinţă colectivă".[87]

Al treilea lucru care este foarte elocvent nu numai pentru conştiinţa romanităţii, dar şi pentru conştiinţa confundării ro-

---

în „Crisia", 1977, p. 277—327; Virgil Ciocîltan, *Observaţii referitoare la românii din cronica Notarului Anonim al regelui Bela,* în R. Ist., 1987, nr. 5, p. 445—452, care dovedeşte că „încercările de a atribui întemeietorului istoriografiei ungare o plăsmuire cu privire la români nu rezistă examenului critic".

86 Pentru exemplele de mai sus cf. Armbruster, *Romanitatea,* p. 14—37.

87 *Ibidem,* p. 99—101.

manității cu credința ortodoxă, îl găsim într-o carte de confirmare de către Ștefan Báthory, la 6 iunie 1574, a episcopului Cristofor, în care religia *ortodoxă* sau *greacă* a românilor este numită *română* de trei ori.[88]

Cred că putem vedea în aceasta o consemnare involuntară a unei tradiții locale cine știe cît de vechi, potrivit căreia cine era român era și ortodox. Din această tradiție a rămas în popor vorba de *„popă românesc"* pentru „preot ortodox" și de *„lege românească"* pentru „credință ortodoxă", ceea ce reflectează și Varlaam la 1643 prin titlul cărții sale: *„Carte românească de învățătură"*, în loc de *„Carte ortodoxă de învățătură"*.

Sînt și alte dovezi din care rezultă că religiei ortodoxe i se mai spunea și românească, indiferent de provincia istorică la care se referea. De pildă, la 11 aprilie 1552 se arată că domnul Moldovei urmărea să boteze pe toți maghiarii din țara sa în „credința românească" *(Omnes Hungaros in regno suo existentes in Valachicam fidem)*,[89] iar la 1681 Șerban Cantacuzino, domnul Țării Românești, intervine pe lîngă principele Transilvaniei pentru restabilirea libertății de cult după datinile din vechime pentru *„legea ortodoxă ce se zice românească" (Religionem orthodoxam, vulgo valachicam)*,[90] întrunind astfel conștiința originii comune a românilor cu conștiința unității de credință.

„Indiferent deci de faptul că erau moldoveni, munteni sau transilvăneni, *locuitorii țărilor române erau de lege sau de credință «românească», ceea ce arată cît de strîns legată era conștiința unității de neam de aceea a unității de credință"*.[91]

*

Incursiunile în istoria începuturilor, dezvoltării și împlinirilor neamului nostru, pînă la rotunjirea conștiinței noastre de sine și a conștiinței de stăpînitori legitimi ai moșiei strămoșești, incursiuni prilejuite de cartea lui Johannes Tröster, au depășit intențiile pe care ni le-am propus la început, ajun-

88 *Ibidem.*

89 A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, I, București, 1929, p. 78—80.

90 N. Iorga, *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria*, I, București, 1905, p. 271.

91 N. Stoicescu, *„Sîntem de o limbă și de o lege". Unitatea de credință a românilor, factor important în asigurarea unității lor de neam în veacurile trecute*, în MA, 1982, nr. 7—9, p. 490.

gînd să constituie aproape o sinteză a întregii probleme şi nu numai a opiniilor şi noutăţilor aduse de acest sas sibian în anul 1666. El a constituit un bun pretext pentru incursiunile în diferitele aspecte ale problemei romanităţii, continuităţii şi unităţii românilor de pretutindeni, oferindu-ne pentru toate puncte de plecare şi de întoarcere.

Lectura cărţii lui confirmă aprecierile mai vechi şi mai noi decît el, ale istoricilor, şi aduce în cîteva domenii contribuţii în premieră.

— Găsim la el prima atestare a lui *Rumunos, Rumuny* (plural nearticulat) şi *Rumunyi* (plural articulat); foloseşte corect în cuvintele româneşti pe care le include în vocabularul său, formele articulate de plural; utilizează pe *a grăi*, pentru *a vorbi*, din graiul transilvănean, ceea ce denotă o cunoaştere mai largă a Transilvaniei şi nu numai a regiunii Sibiului;

— Observă că şi moldovenii „îşi zic români", *„nennen sich Romunos"* [92] şi nu numai atît, ci că toţi românii de pretutindeni, „de pe tot teritoriul Daciei de altădată", au conştiinţa unităţii, pe care el le-o recunoaşte.[93]

„Glosarele lui Ioannes Lucius şi Johann Tröster — spune G. Mihăilă — sînt primele lucrări lexicografice tipărite, avînd ca bază limba română şi, în acelaşi timp, cele dintîi glosare româno-latine, la Tröster şi cu traduceri în limba germană".[94]

A. Armbruster crede că Tröster este „primul sas care reproduce cuvinte româneşti pentru a dovedi latinitatea limbii române".[95] Evident că Tröster are predecesori printre ne-saşi, şi nu numai pe Ioannes Lucius,[96] dar *Vocabularul* lui Tröster e dintre cele mai lungi şi, din 49 de cuvinte şi expresii, 40 sînt latine,[97] ceea ce e foarte mult.

Carol Göllner crede că „Tröster poate fi socotit ca unul dintre primii lingvişti ardeleni", mai ales prin aceea că procedează la compararea în trei limbi a cuvintelor.[98] Adăugăm

92 Vasile Arvinte, *Român, Românesc, România*, Bucureşti, 1983, p. 177, 186—187.
93 M. Muşat şi I. Ardeleanu, *De la statul geto-dac*, p. 203.
94 G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 60—61.
95 A. Armbruster, *Romanitatea*, p. 179.
96 G. Mihăilă, *op cit.*, p. 26.
97 *Ibidem*, p. 59.
98 C. Göllner, *Mărturii ale umaniştilor saşi despre continuitatea şi unitatea poporului român*, în „Apulum", VII, 1969, p. 81.

cu titlu de inventar şi expresia românească: „*Mama face focu, frigu*", notată în timpul unei călătorii prin Transilvania (1656—1658) de pastorul suedez Conrad Iacob Hiltebrandt (1629—1679),[99] care se mira cît de latineşte sunau cuvintele pe care le auzea!

Lectura cărţii lui Hiltebrandt ne-a surprins prin multe informaţii asupra vieţii românilor de la mijlocul secolului al XVII-lea, care n-au fost suficient exploatate, cu atît mai mult cu cît vin şi ele de la un contemporan, şi chiar anterior lui Tröster. Am văzut cît e de sărac Tröster în unele domenii, precum, de pildă, în informaţiile cu privire la viaţa religioasă. Hiltebrandt, care a trecut înaintea lui pe aici (1656—1657), deşi îşi completează ulterior notele mai ales după cartea lui Tröster (apărută în 1666), totuşi îşi reţine în mod firesc şi propriile lui observaţii şi, desigur, acestea sînt cu atît mai interesante cu cît lipsesc la Tröster.

Iată motivul pentru care ne vom opri puţin asupra acestui izvor, mai întîi spre a identifica măsura în care l-a urmat pe Tröster, însuşindu-şi sub formă de documentare observaţiile lui, dar mai ales spre a-i scoate în relief propriile observaţii cu privire la viaţa religioasă.

Astfel, Hiltebrandt arată de unde izvorăsc cele trei Crişuri, ce înseamnează cuvîntul *Transilvania*,[100] de unde vine *Siebenbürgen* şi *Septem Castra*, arătînd că Tröster şi-a luat informaţiile de la Turoczi şi că Tröster spune că numele este anterior venirii ungurilor.[101] Hiltebrandt descrie apoi aproape toate marile oraşe din Transilvania,[102] arătînd de unde îşi trage numele *Clujul*,[103] ce înseamnează *Braşov*,[104] *Turda*,[105] cum arăta *Alba Iulia* pe care a vizitat-o chiar el[106] şi cum în 1658 tătarii au prefăcut-o în cenuşă. Turda a fost pustiită în anul 1663 de către Kuciuc Paşa.[107]

99 Cf. Fr. Babinger, *Conrad Jacob Hiltebrandt's Dreifache schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine und Constantinopel (1656—1658)*, Leiden, 1937, p. 70.
100 *Idem*, p. 27.
101 *Idem*, p. 28.
102 *Idem*, p. 29, 35, 62, 41, 73 ş.a.
103 *Idem*, p. 35.
104 *Idem*, p. 73.
105 *Idem*, p. 41.
106 *Idem*, p. 53.
107 *Idem*, p. 62.

Hiltebrandt nu este de acord cu Tröster în ceea ce privește originea sașilor din Transilvania. El e de acord cu Georgius Reichersdorffer *(Chorographia Transylvaniae)* [108] și cu Frölich,[109] că i-a adus regele Geza al II-lea și nu Carol cel Mare. Respinge legenda că sașii ar fi urmașii celor 130 de copii izgoniți din Munții Hamel (est communis falsa tamen opinia in Germania), din Saxonia inferioară, în anul 1378 de către un vînător uriaș, adesea identificat cu diavolul. Și Tröster consideră că aceasta este „o fabulă jignitoare". Despre limba sașilor spune că este germana, dar „se vorbește ciudat și nu se găsește nimic tipărit în acest dialect".[110]

Hiltebrandt descrie, după Tröster,[111] nobilimea ungară a vremii: „Nobilimea ungară chinuiește poporul țării foarte mult, căci orice ungur care primește un document de la principele țării (adesea nici nu știe cine e acesta!) poate călători cu soția, cu copiii, cu caii și cu toți slujitorii prin întreaga țară fără să plătească măcar un singur taler. Căci mai marii satelor, numiți cu un vechi cuvînt german Hann, trebuie să-i aprovizioneze foarte bine pe acești nobili și pe slujitori și pe trimișii lor, cu mîncare și băutură, ovăz și fîn, și pe lîngă acestea și cu vin bun, pentru care cei care dau nu trebuie să aștepte nici un ban, ci vorbe goale și adesea și cîte o lovitură bădărană. Și cel mai rău e că trebuie să li se dea acestora și cai pentru căruțe sau pentru călărit, pe care îi înapoiază schilodiți și scofîlciți, cînd îi mai înapoiază!" [112]

Este evident cine erau cei care suportau aceste corvezi!

Brașovul mai e numit și Horreum Cereris sau *Kornscheuer der benachbarten Wallachey*, adică *Hambarul de cereale al Valahiei vecine*. În afară de acestea, Brașovul era renumit pentru creșterea albinelor și comerțul de ceară și miere, și pentru o anumită buruiană din a cărei rădăcină se scotea un

108 Georg Reichersdorffer, sas din Sibiu, a scris două Chorografii traduse și tipărite la noi: *Chorografia Moldovei și a Transilvaniei*, în *Călători străini*, vol. I, p. 191—194 și 207—226. *Chorographia Moldovei* a fost scrisă în anul 1541; ed. a II-a în 1550.

109 David Frölich (mort în 1648) a scris *Chronologia Pannoniae*, publicată de J. Szinnyei, în „Magyar irók", III, Budapesta, 1894, și *Medulla Geographiae practicae*, 1639.

110 Hiltebrandt, *op. cit.*, p. 64.

111 Tröster, *op. cit.*, p. 87.

112 Hiltebrandt, *op. cit.*, p. 67—68. Este vorba de obligația denumită *descensus*.

colorant roşu foarte căutat. Oraşul e lăudat pentru comerţul său, practicat de negustori valahi, turci, greci şi germani, şi pentru pîrîiaşele care curg pe străzi![113] De năvăliri n-a fost scutit nici Braşovul, dar cînd au ajuns la ei nişte tătari cu anumite pretenţii, unii au fost imediat omorîţi, iar alţii abia au scăpat cu fuga.[114]

Hiltebrandt se ocupă şi de secui, „cel de al patrulea fel de locuitori ai ţării Transilvaniei". Socoteşte că au venit în Europa cu Attila, în anul 373, şi s-au aşezat cam prin Germania de azi. Mai tîrziu au venit în Transilvania, în părţile dinspre Moldova, împinşi de germani,[115] dar n-au vrut să mai poarte numele de hunii. Se numesc secui de la Szék, care înseamnă *Stuhl, Sedes,* scaun, pentru că cei 3000 de bărbaţi care au venit s-au împărţit în trei districte, sau *Scaune.* Hiltebrandt îşi ia informaţia de la Tröster.[116] Mai aflăm că în Ciuc secuii erau catolici şi că în Sfîntul Gheorghe alcătuiau nouă sate.[117]

Dar în *Trei Scaune* Hiltebrandt spune că sînt şi *arieni, Arrianer.*[118] Desigur e vorba de români, numiţi astfel după religia lor, considerată schismatică, şi confundînd ortodoxia cu arianismul. Îi descrie ca fiind îmbrăcaţi în cojoace pe care le poartă atîrnate pe umeri, iar în război poartă măciuci, baltage, *Baltacken*[119] şi ciocane, *Tschakan*[120] cu două capete, săbii *Säbeln* şi pumnale lungi ascuţite. Arma lor cea mai obişnuită însă este o *copie,*[121] o prăjină lungă, sau o suliţă din lemn de brad care

113 *Idem,* p. 73—74.

114 *Idem,* p. 74.

115 *Idem,* p. 75.

116 Tröster, op. *cit.,* p. 246.

117 Hiltebrandt, *op. cit.,* p. 76. Despre secui vezi supra p. 187, nota 98.

118 *Idem,* p. 76. Că e vorba de români, întrucît erau ortodocşi, se vede şi din faptul că Hiltebrandt îi numeşte *arieni* pe cei din oraşul Rakow care rămăseseră un *„Photinianer Nest"*, un *„Cuib fotinian"*, după Patriarhul Fotie, pe vremea căruia s-a petrecut prima ciocnire religioasă între Orientul şi Occidentul creştin în secolul IX. A fi fotian însemna a fi ortodox. Apusenii i-au numit adesea pe ortodocşi „ai lui Fotie". Din Rakow „fotienii" au fost alungaţi la 18 mai 1638; cf. Hiltebrandt, op. *cit.,* p. 106 şl p. 219, unde se dă şi bibliografia temei. În orice caz, „arienii" din Trei Scaune nu erau cei alungaţi din Rakow. Erau ortodocşii localnici, deci români, numiţi adesea „schismatici".

119 Informaţie din Tröster, *op. cit.,* p. 320.

120 V. Hiltebrandt, p. 210.

121 După Tröster, *op. cit.,* p. 320.

are în vîrf un fier ascuţit şi care e folosită de călăreţi. Numele ei vine de la romanul *copidibus*.[122]

Printre alte informaţii pe care Hiltebrandt le ia de la Tröster este aceea cu privire la o luptă dintre principele Transilvaniei Gheorghe Rákoczy II, cu Vasile al Moldovei, pe care învingîndu-l, a pus în loc pe Gheorghe Ştefan care i-a plătit lui Rákoczy o taxă anuală. De asemenea arată cum Rákoczy II l-a ajutat pe Constantin Şerban al Valahiei cînd a fost într-o situaţie grea, prins de propriii săi seimeni.

Hiltebrandt se foloseşte aşadar copios de Tröster, atît de cartea sa *Das alt- und Neu-Teutsche Dacia*, cît şi de traducerea făcută de Tröster după *Das Bedrängte Dacia*, în acelaşi an.[123] Franz Babinger, editorul lui Hiltebrandt din 1937, identifică şi pasagiile pe care acesta le-a luat din Tröster fără să-l citeze. Vor fi fost observaţii comune! Nici nu ştim ce s-ar fi făcut fără Tröster, în momentul în care şi-a pus la punct notele, căci prima călătorie a făcut-o cu zece ani înainte, cînd s-a întîlnit şi a stat de vorbă cu Gheorghe Rákoczy II şi a vizitat Clujul, Alba Iulia ş.a. şi apoi a mai făcut una în 1657. A trecut şi prin Moldova unde s-a întîlnit cu Gheorghe Ştefan[124] şi prin Valahia, vizitînd Rucărul, Tîrgovişteа ş.a. S-a folosit, evident, şi de alte izvoare pe care editorul le identifică amănunţit şi cu rigoare ştiinţifică, precum Martin Opitz, David Frölich, Johann Bethlen ş.a.

Din Tröster se documentează Hiltebrandt şi asupra opincilor[125] şi asupra *toiagului*[126] şi asupra *mămăligii*.[127] Cojocul îl numeşte Wulffes. Jocurile *căluşarilor* le vede singur şi le apreciază ca foarte artistice.[128] Editorul Franz Babinger dă o largă bibliografie cu privire la *căluşari*.[129]

---

122 Hiltebrandt, *op. cit.*, p. 76—77.

123 Nürenberg, 1666.

124 V. Introducerea lui Franz Babinger, p. XIX şi Hiltebrandt, p. 174—175.

125 La Tröster, p. 342; la Hiltebrandt, p. 72.

126 La Tröster, p. 343; la Hiltebrandt, p. 72.

127 La Tröster, p. 346; la Hiltebrandt, p. 72.

128 Hiltebrandt, *op. cit.*, p. 73—76.

129 Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, cap. XVII; Franz Ios. Sulzer, *Geschichte des Transalpinischen Daciens, das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens*, vol. II, Viena, 1782, p. 405, Teodor T. Burada, *Istoria teatrului în Moldova*, vol. I, Iaşi, 1915, p. 62 şi urm.; G. T. Niculescu-Varone, *Dicţionarul jocurilor româneşti*, Bucureşti, 1931, p. 37—38

Informațiile despre faptul că limba românilor e „Alt Römische", vechea latină,[130] le ia de la Opitz, din poemul său *Zlatna*, și exemplele sînt mult mai sărace decît ale lui Tröster. În schimb, Hiltebrandt dă mai multe știri despre religia românilor. Arată că au rămas ortodocși, că n-au primit calendarul gregorian, că preoții purtau haine lungi, că aveau icoane pe care le sărutau. Hiltebrandt a asistat la unele ceremonii pe care le descrie amănunțit. Arată că preotul n-a mîncat la o astfel de ceremonie, dar cel care era cu el și-a luat cîte ceva în traistă. A încercat să vorbească latinește cu preotul. A constatat că înțelege, dar răspunde în limba lui maternă pe care o citește și o scrie, dar n-a studiat latina. De la Tröster ia părerea că preoții nu prea au cultură, dar constată că știu să citească, dar că nu predică. Preoții poartă păr lung și dacă le mor soțiile nu se mai pot căsători.[131] N-a înțeles bine explicația ce i se va fi dat, atunci cînd spune că dacă le mor soțiile, preoții nu mai pot sluji la altar, ci pot doar să citească și să cînte în biserică. I se va fi spus că în această situație sînt cei care se căsătoresc a doua oară!

A cunoscut și monahi. Aceștia purtau un culion pînă deasupra urechilor și o stofă neagră pe spate și peste urechi, pînă la mijloc. E vorba desigur de camilafca monahicească. A văzut și cum se bătea toaca la biserici cu ciocane de lemn, scoțînd melodii foarte artistice. A văzut asemenea lucruri și la Iași, și la Suceava.[132] Fac slujbe foarte evlavioase „ca și catolicii", dar nu-l recunosc pe Papa drept capul Bisericii. Nu cred în *Purgator* și au în biserici multe icoane. Cînd intră în biserică, îngenunchează în fața Maicii Domnului și a Sfîntului Gheorghe și fac metanii. Se însemnează cu semnul Crucii, pe care o fac cu mîna dreaptă, însemnîndu-se pe frunte, pe piept, apoi pe umărul drept și la urmă pe cel stîng. Preoții cădelnițează cu cădelnițe din argint sau din alt metal și toți aprind lumînări. Sfinții Gheorghe și Nicolae sînt cei mai apropiați de inimile lor. Fac botezul prin *scufundare, immersionem,* și după aceea dau vin și pîine celor botezați.[133] Hiltebrandt nu-și

(nr. 264, 274); Mihail Vulpesco, *Les coutumes roumaines périodiques*, Paris, 1927, p. 187—227 și Th. D. Speranția, *Mioriția și călușarii*, București, 1914, p. 36 și urm.

130 Hiltebrandt, *op. cit.*, p. 78.

131 *Idem*, p. 79.

132 *Idem*, p. 80.

133 *Idem*, p. 81.

imaginează că e vorba de Sfînta Împărtăşanie, neavînd-o în practica Bisericii lui îndată după Botez, şi nici nu observă că s-a administrat şi Taina Mirungerii. Observă doar asemănări cu ceea ce văzuse în Ucraina şi la grecii din Constantinopol.

Observă că sărbătoresc *Paştile* cu mare bucurie şi stau în biserici pînă la sfîrşitul slujbei. Tineri şi bătrîni sînt veseli şi cei tineri sărută mîna dreaptă a celor bătrîni şi, după a treia sărutare, îşi duc mîna la frunte, aşa cum se face doar cu Patriarhul din Constantinopol cînd iese din biserică.[134]

Hiltebrandt, ca şi Tröster, nu are nici o îndoială că românii sînt urmaşi ai romanilor, şi argumentul său cel mai puternic e limba şi denumirea unor obiecte: *„limba lor este romana veche"*.[135] Numele *copiei*, a suliţei, *„se vrea dedus de la romanul* **copidibus**".[136] Nu-l preocupă problema în chip special, aşa încît să se ocupe şi de daci. Îl ironizează însă pe Tröster cînd susţine că saşii ar fi venit în regiune înaintea ungurilor,[137] respingînd cu delicateţe teoria acestuia cu geten=goten, dakensachsen!

Argumentele lui Tröster rămîn, în privinţa contribuţiei sîngelui roman la originea românilor şi a limbii latine la originea limbii românilor, mult mai consistente.

„La nici un alt sas medieval, (în afara lui Tröster, n.n.) nu vom mai întîlni atîtea argumente aduse în sprijinul susţinerii originii romane a românilor", spune Armbruster şi, cu toate că informarea lui ştiinţifică e mai restrînsă decît a lui Toppeltinus, el aduce un mai pronunţat aport personal.[138]

Ladislau Gyémánt susţine că I. Budai-Deleanu e primul care afirmă într-o lucrare din 1805 că limba română se trage din latina populară.[139] Nu-l va fi cunoscut pe Tröster care scrisese cu mai mult de o sută de ani înaintea lui!

Printre cei care s-au mai ocupat de problemă e şi Bartolomeu Kopitar, custode al Bibliotecii imperiale din Viena, care recenzează *Istoria* lui Petru Maior în „Wiener Allge-

134 *Idem*, p. 81—82.
135 *Idem*, p. 73.
136 *Idem*, p. 77.
137 *Idem*, p. 28.
138 *Romanitatea*, p. 179—180.
139 Ladislau Gyémánt, *Mişcarea naţională a românilor din Transilvania*, p. 77. Lucrarea lui I. Budai-Deleanu e editată şi în româneşte în I. Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, ed. Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie, Bucureşti, 1970, p. 37—39.

meine Literaturzeitung". Acesta nu e de acord cu P. Maior că ar fi existat două limbi latine, populară și cultă, ci doar stadii de evoluție ale aceleiași limbi latine. P. Maior i-a răspuns, dar preopinenții au rămas în continuare la punctele lor de vedere.

Îndată după aceea o polemică pe tema latinității poporului și limbii române s-a iscat între Sava Tököly — un sîrb din capitala Imperiului, care ar fi dorit ca românii să fie slavi ca și sîrbii, mai ales ca să prevină dorința românilor de a se separa de ierarhia sîrbească tocmai în acea vreme — și Damaschin Bojincă și Eftimie Murgu, primul student, al doilea fost student la drept în Pesta. În special Eftimie Murgu intră mai adînc în demonstrarea latinității limbii române, făcînd o distincție între „cuvinte de primă necesitate" și „accidentale", arătînd că terminologia indispensabilă limbii române este latină.

Atît Murgu cît și Bojincă aduc în discuție și asemănarea datinilor, obiceiurilor, portului, modului de viață și a caracterului românilor cu cele ale romanilor. Apelează și la argumentele lui J. Tröster, care, spune L. Gyémánt, ar fi descris cele enumerate mai sus după Martin Opitz.[140] E drept că Tröster îl citează adesea pe Opitz, dar foarte puțin în capitolul acesta, unde îi citează doar niște versuri. Mai degrabă poate fi mai aproape de adevăr Carol Göllner care crede că le-a luat din descrierile anticilor,[141] deși Tröster le-a putut foarte bine cunoaște la fața locului.

Tröster afirmă virtuțile ambelor componente ale poporului român, dacii și romanii, cu moștenirile lor și cu forța lor de a se voi și liberi, și stăpîni. Învingătorul roman, venit aici de pe alte meleaguri, a întîlnit statornicia și vitejia dacă și, rămînînd, s-a lăsat pătruns și el de sentimentul legăturii cu pămîntul. Și chiar dacă nu aceștia au determinat retragerea lui Aurelian, cum sugerează Tröster, în orice caz ei au rămas pe loc. Năvălitorii așa cum au venit, tot așa au și plecat, românii rămînînd pe loc cu limba, credința și conștiința lor de neam întinerit pe glia lor veche, Dacia strămoșească, „moștenirea

140 Cele de mai sus, pe larg la Ladislau Gyémánt, *op. cit.*, p. 86—93.

141 C. Göllner, *Mărturii ale umaniștilor*, p. 81; Aceeași opinie o exprimase cu două veacuri mai înainte J. Seivert, *Nachrichten von Siebenbürgischen Gelehrten und ihrer Schriften*, Pressburg, 1785, p. 447, care susținea că Tröster și-a cules informațiile aproape exclusiv din autorii clasici, din care pricină ajunge uneori la concluzii neașteptate.

fundamentală", cum așa de frumos o numește Vasile Netea.[142]

Am văzut că Tröster ne spune ceva și în legătură cu numele de Ardeal, tot așa cum notează eforturile succesive ale localnicilor de a se elibera, cum a fost pe vremea lui Gallienus, eforturi care se vor fi prelungit pînă la hotărîrea lui Aurelian de a retrage armatele și funcționarii provinciei Dacia în sudul Dunării.

Aceste lucruri — vrea Tröster să ne convingă — nu trebuiesc nici deduse, nici demonstrate, pentru că ele răzbat prin istorie ca fapte de care doar trebuie să se ia cunoștință. Dacoromanii, în proces de formare ca popor nou, cu tot ceea ce le alcătuia ființa, au trecut prin secole de greutăți, dar au rămas mereu pe vatra lor și și-au plămădit identitatea lor românească, despre care, iată, pe lîngă mulți alții, dinainte și de după el, ne transmite mărturii vrednice de luat în seamă și Johannes Tröster.

El ne-a prilejuit, în același timp, o întoarcere în istoria de demult a strămoșilor noștri și a pămîntului românesc, a căror prelungire sîntem noi cei de azi, veriga de transmitere către cei de mîine a unei iubiri și a unei datorii care nu trebuie să înceteze niciodată, nu trebuie să se micșoreze, ci să ardă cu flacără mare, ca flacăra din legende care arde pe comori.

142 Vasile Netea, *Conștiința originii comune și a unității naționale în istoria poporului român*, București, 1980, p. 1.

Einiges über Johannes Tröster und sein Werk

Das in Nürnberg, im Jahre 1666 erschienene Buch Johannes Trösters — *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia,* ermöglicht uns eine Einsicht in die Geschichte *„des Alters, der Romanität, Kontinuität und Einheit"* des rumänischen Volkes im Raum seiner Ethnogenese, in Transylvanien, in der Wallachei und in der Moldau. Die Beweise in dieser Hinsicht kommen uns dieses Mal von diesem Siebenbürger Sachsen (aus Hermannstadt), der in dieser Schrift neben eigenen persönlichen Beobachtungen umfassende geschichtliche Untersuchungen einsetzt — es fehlt keiner der großen Geschichtsschreiber des Altertums und des Mittelalters. Ausser einigen Ungenauigkeiten, die von Jordanes stammen (6. Jhd.) und die kurz danach auch Toppeltinus (1667) und Miron Costin (*„Letopiseț"* 1675; und *„De neamul moldovenilor"*, 1686—1691) übernehmen sollten, bringen Johannes Trösters Thesen äusserst wichtige Beweise für die Vergangenheit der Rumänen. In dieser Untersuchung wurde er von Hingabe und Liebe für die Rumänen bewegt. Als objektiver Forscher betrachtet er mitleidvoll das Los der Rumänen aus Transylvanien, die keine Rechte hatten, obwohl sie *„die ältesten"* und *„zahlreichsten"* hier waren.

Ich möchte eine bemerkenswerte und für den Wert seines Werkes äußerst wichtige Tatsache unterstreichen: *Tröster hatte nicht die Möglichkeit von irgend einem rumänischen Geschichtsschreiber oder Schriftsteller auszugehen.* Grigore Ureche hatte zwar seinen *Letopiseț* (Geschichte) etwas früher geschrieben (1642—1647), aber die ältesten erhaltenen Handschriften stammen aus 1670, sie sind also 4 Jahre jünger als Trösters Buch. Und keine dieser Handschriften erscheint in Siebenbürgen. Tröster kannte Grigore Ureches Werk nicht.

In seinem Buch führt er übrigens alle möglichen Quellen an, so daß er ganz bestimmt auch den Letopiseț erwähnt hätte, wenn er ihn gekannt hätte. Aber auch aus dem eigentlichen Text ist es nicht ersichtlich, daß er die Schrift des Moldauers gekannt hätte, diese ist wahrscheinlich lange Zeit ausschließlich im Besitz ihres Verfassers geblieben. Die Werke der anderen alten rumänischen Chronisten und Geschichtsschreiber: Miron Costin, Nicolae Costin, Ioan Neculce, Dimitrie Cantemir, der Stolnik Constantin Cantacuzino, und selbst des Sachsen Toppeltinus aus Mediasch, entstehen nach Trösters Buch. Die Geschichtsschreiber der sogenannten „Școala Ardeleană" (Siebenbürgische Schule) folgen erst nach 100 Jahren.

All dieses stellt einen Beweis für Trösters einwandfreie Originalität dar und schließt gleichzeitig jeden möglichen Verdacht aus, daß er von rumänischer Seite beeinflußt worden wäre.

Was wußte, also, Tröster über die Rumänen, über ihr Alter und ihren Ursprung, über ihre Sprache, Bräuche und ihren Glauben im Jahre 1666?

Zu unserer Überraschung wußte er sehr vieles, seine Informationen sind nicht nur zahlreich, sondern auch genau. Es ist übrigens merkwürdig, daß die Geschichtsschreiber, auch die rumänischen Geschichtler, nicht mehr Interesse für diesen Text gezeigt haben. Mit Ausnahme von einigen Lingvisten in den letzten Jahren sind auch große Historiker an ihm vorbeigegangen, sie sahen in ihm mehr einen Geographen. In dieser Beziehung möchte das vorliegende Buch Trösters Schrift auf ihren mehr als verdienten Ehrenplatz unter den Urkunden über unsere Vergangenheit setzen.

Tröster geht ausführlich auf den Ursprung der Rumänen ein und behauptet eindeutig ihr Alter im transylvanisch-wallachischen Raum, also im gesamten Raum des alten Daziens: *„Die Rumänen,* schreibt er, *sind die ältesten Einwohner des Landes"* und *„Transylvanien ist ein kleines Latium"*. Über die Daker weiß er, daß sie nicht verschwunden sind, daß sie zusammen mit den Römern das rumänische Volk gebildet haben, das im Laufe der Zeit die ethnisch-kulturellen Merkmale dieser Symbiose bewahrt hat. Selbstverständlich sind unserem Historiker die römischen Merkmale geläufiger als die dakischen.

Er erweist sich als ein ausgezeichneter Kenner der römischen Kultur, Geschichte und Bräuche, der lateinischen Sprache. Sprache, Kultur und Bräuche der Rumänen kennt er aus eigener Erfahrung, aus seinem Zusammenleben mit ihnen, unter ihnen war er geboren worden und hatte seine Jugend verbracht. Nach Studien in Deutschland ist er übrigens nach Transylvanien zurückgekehrt. In seinem Buch bekennt er, daß er auch Rumänisch spricht. Er gibt uns auch das erste und umfaßendste rumänisch-lateinisch-deutsche Wörterbuch. Eine sehr kleine und ausschließlich rumänisch-lateinische Wörterliste, die eigentlich nur acht Wörter enthielt, hatte vor ihm Grigore Ureche aufgestellt, aber, wie bereits erwähnt, hatte Tröster diese ganz bestimmt nicht gekannt.

Tröster beschreibt wahrheitsgetreu den dakisch-römischen Krieg, das Leben in Dacia Traiana bis Aurelian, ihre Romanisierung in dieser Zeit, und findet bedeutsame und entscheidende Beweise für die Tatsache, daß sich am Ende des 3. Jahrhunderts (271—275) *nur die römischen Armeen* und nicht auch die romanisierte Bevölkerung aus Dazien zurückgezogen hat. Diese romanisierte und im endgültigen Romanisierungsprozeß begriffene Bevölkerung ist an Ort und Stelle geblieben.

Die Kontinuität der Rumänen in ihrem Enstehungsraum — im alten Dazien — wird durch die Jahrhunderte hindurch verfolgt; als Beweismaterial werden *Sprache, Bräuche, Kleidung und Inschriften der Römer* gebracht, die dann sehr ausausführlich im Leben der Rumänen identifiziert werden. Nachdem er über Transylvanien als eigenständiges Fürstentum spricht, wo sich, wie er sagt, der ehemalige Sitz der dakischen Könige befand, bezieht sich Tröster auch auf Dazien mit den Worten: *„Transylvanien, zusammen mit der Moldau und der Wallachei, von der Theiss ... bis zum südlichen Ufer der Donau, bis ins innere Thracien, bildete das alte Dazien"*.

Die Sprache der Rumänen steht ohne jeden Zweifel in direkter Nachfolge des Volkslatein. Mit seinem Einfühlungsvermögen kommt er zu denselben Schlußfolgerungen wie die größten Sprachwissenschaftler der modernen Zeit aus Rumänien und aus Europa, auf Grund genauer wissenschaftlicher For-

schungen. Aber auch Tröster Beweisführungen sind umfangreich und sehr überzeugend. Er kann dann in allen Bräuchen, Tänzen und in der Tracht der Rumänen römische Elemente wiederfinden, was ihn noch mehr von ihrer römischen Herkunft überzeugt.

Was die Anzahl der Rumänen aus Transylvanien anbelangt, behauptet Tröster, *„daß sie so zahlreich sind, daß sie auch die Ungarn und die Sachsen zahlenmäßig übertreffen"*. Dasselbe gilt *„auch für Maramoresch"* also auch für den nördlichsten Teil Transylvaniens.

Nach einer Analyse der verschiedenen Benennungen, die andere für die Rumänen gebrauchen, behauptet Tröster, daß sich die Rumänen selbst in allen drei rumänischen Fürstentümern *„romanos" nennen*, worin er noch einen Beweis für ihre lateinische Herkunft, Kontinuität und Einheit sieht: *„Ihre Vorfahren waren die Römer und ihr Name kommt von dem Wort romanos, denn ihr Name und ihre Sprache können einem jeden Laien diese Wahrheit mit Leichtigkeit beweisen."* Auch die Benennung *Wallache*, von der die Ungarn behaupteten, daß sie sie den Rumänen gegeben hätten, *„ist viel älter als die heutige ungarische Sprache selbst"*, so daß *„die Ungarn nicht behaupten können, daß sie den Rumänen den Namen Olahus gegeben hätten"*.

Als Lutheraner geht Tröster nicht all zu viel auf die Religion der Rumänen ein, sagt aber trotzdem, daß *„sie sehr alte Christen sind"* und zwar seit jeher *„Orthodoxe"*. *„So waren wir seit jeher"*, hörte Tröster die Rumänen sagen, als sie das Alter ihrer Religion erklären wollten.

Er gibt dennoch einige Informationen über die orthodoxen Pfarrer und über die Kraft der Tradition in ihrem geistlichen Leben, die sie um nichts in der Welt aufgeben wollen. Der Verfasser ergänzt die ihm diesbezüglich bekannten Informationen mit Nachrichten aus anderen Quellen der Zeit und so erfahren wir einige interessante Daten über das religiöse Leben der Rumänen, die von einem schwedischen Reisenden geliefert werden, Hiltebrandt, der, einige Jahre bevor Tröster sein Buch verfaßte, Transylvanien besucht hatte.

Beim Schreiben dieses Buches wurde Tröster von keinem polemischen Anliegen bewogen. Zu seiner Zeit waren keine

Rösler erschienen, auch keine „Geschichte Transylvaniens", wie jene, die 1986 in Budapest veröffentlicht wurde. Er war auch kein Rumäne, der sich hätte verteidigen müssen, oder den man hätte beschuldigen können, daß er „pro domo" über das rumänische Transylvanien, über das Alter, die Kontinuität und die Anzahl der hiesigen Rumänen schreibe. Er schreibt über das, was zu seiner Zeit (1666) allgemein bekannt war, was er mit eigenen Augen erfahren konnte, was niemandem eingefallen wäre, es in Frage zu stellen. Und er schrieb über eine Volksgruppe und ein Volk, das nicht einmal „an der Macht" war, dem gegenüber er sich nicht verpflichtet fühlte und vor dem er keine Angst hatte. Die Angelegenheiten Siebenbürgens befanden sich ja damals mit in den Händen der Sachsen, und er selber war ein Sachse.

Was er treibt ist Geschichte, authentische Geschichte: Er sammelt Tatsachen, Urkunden, Meinungen von Historikern und persönliche Bemerkungen, die er dann methodisch untereinander vergleicht und mit fachmännischer Genauigkeit deutet. Er verfährt dabei nach einer Methode, die erst von den zeitgenössischen Historikern und Geschichtsschreibern, wie E. H. Carr *(What is History?)*, oder Jerzy Topolski *(Methodologie der Geschichte)*, um nur einige von ihnen zu erwähnen, ausgearbeitet wurde.

Erwähnenswert scheint uns gleichzeitig auch die Tatsache, daß sowohl vor ihm, in als Handschriften erhaltenen Studien und Chroniken, als auch nach ihm, in Handschriften und Drucksachen, eine beeindruckende Anzahl von sächsischen Historikern aus Transylvanien über die Rumänen geschrieben haben und schreiben sollten, über ihre lateinische Herkunft, ihr Alter, ihre Kontinuität und Einheit im gesamten Raum des alten Daziens und sie taten dies *in demselben Sinn und mit fast denselben Worten*. Einige von ihnen werden im vorliegenden Buch erwähnt. So wie es auch mit Johannes Tröster der Fall ist, müßte man ihre Namen und Gedanken aus den längst vergessenen Büchern und aus den Archiven, die oft finsteren Grüften gleichen, wieder ans Licht bringen, wo sie alle auf ihre Auferstehung warten. Denn keiner von ihnen hat sein Werk geschrieben, damit es begraben bleibe. Alle haben gehofft, daß die „Wundermanner" der Zukunft sie wiederbeleben werden, damit sie die Möglichkeit haben zu

sprechen, zu erzählen, alles zu sagen, was sie wissen, die Vergessenheit auszuschalten, die die Brücken zwischen den Generationen und die Verbundenheit vernichtet und die Wahrheit versteckt.

Sie ans Licht zu bringen, ist ihnen gegenüber eine Pflicht, ein Zeichen der Ehrfurcht und Hochschätzung. Aber im Falle jener, die über uns schreiben, erstreckt sich diese Pflicht auch auf uns und auf unsere heilige rumänische Geschichte.

Few words about Johannes Tröster and his work

The book by Johannes Tröster — *Das Alt- und Neu-Teutsche Dacia* (The old and new German Dacia), appeared in Nürnberg in 1666 and gives us an insight into the *"oldness, latinity, continuity and unity"* of the Romanian people within the space of its ethnogenesis, i.e. in Transylvania, Wallachia and Moldavia. This time the arguments related to this problem come from a Transylvanian Saxon (from Sibiu), who combined his own observation with a thorough historical analysis, as a matter of fact we can find among his sources all the important ancient and medieval historians. In spite of several inadvertencies, which he took over from Jordanes (6th century) and which, little time later, were also to appear at Toppeltinus (1667) and Miron Costin *(Letopiseţ,* 1675; *De neamul moldovenilor,* 1686—1691), Tröster's arguments are outstandingly important proofs for the past of the Romanians. In his study of this past he showed both passion and affection for the Romanians. In a scholarly manner he shows much compassion for the unfortunate destiny of the Romanians, who did not enjoy any rights, in spite of their being *"the oldest"* and *"the most numerous"* here.

When speaking about the value of his work, we must keep in mind a most important fact: *Tröster did not have the possibility to use any Romanian document or historian as a source for his work.* It is true that Grigore Ureche had written his *Letopiseţ* some years earlier, but the oldest extant handwritten copies date back to 1670, i.e. they were written four years after Tröster's book. And they did not circulate in Transylvania. In his own book Tröster indicates carefully all possible sources, and he should most certainly have mentioned the *Letopiseţ,* if he had known it. At the same time we cannot find in his book any evidence that he might have known the

work of the Moldavian historian, which most probably had remained as a unique copy in the property of its author for a long time. The works of the other Romanian chroniclers and historians, Miron Costin, Nicolae Costin, Ioan Neculce, Dimitrie Cantemir, Constantin Cantacuzino Stolnicul and even that of the Saxon Toppeltinus of Mediaş are later than Tröster's book, much the same as the historians of the so-called "Şcoala Ardeleană" (the Transylvanian School), who lived hundred years after him.

In conclusion we see that his originality is beyond any doubt and that he cannot be suspected of having been influenced by Romanians or of partiality.

Now, what did Tröster know about the Romanians, about their oldness, origin, language, customs, about their faith, in 1666?

We are quite surprised to notice that he knew a lot of things and, this is even more important, that his information is correct. We really wonder why the historians, and even the Romanian ones, have not shown more interest in this text. Even the greatest of them ignored him, regarded him more as a geographer, with the exception of linguists in recent times. Therefore this book wants to put Tröster's book on the place it rightfully deserves among the documents regarding our past.

Tröster speaks in detail about the Roman origin of the Romanians and asserts clearly their absolute oldness within the Transylvanian-Wallachian space, i.e. on the whole territory of ancient Dacia. *"The Romanians are the oldest inhabitants of the country"*, and *"Transylvania is a small Latium"*. He knows that the Dacians did not disappear but formed, together with the Romans, the Romanian people, which has preserved the ethnic and cultural features of this symbiosis along the centuries. It is quite natural that our historian knows more about the Roman features than the Dacian ones.

He gives proof of an excellent knowledge both of the Roman and of the Romanian language, culture, customs and history, Romanian elements he had been informed of during his own experience, by living together with the Romanians, during his whole youth. In fact, after having finished his studies in Germany, he returned to Transylvania. In his book he confessed that he spoke Romanian. He also gave us the first and largest Romanian-Latin-German dictionary. We could mention here

that Grigore Ureche had written a word list too, but Romanian-Latin and with only eight words, and, anyway, we have already said, it was impossible for Tröster to have known it.

Tröster speaks in detail about the war between the Romans and the Dacians, describes Dacia Trajana up to Aurelian and the process of its romanization and finds important and decisive evidences, that, at the end of the 3rd century (271—275), *only the Roman armies* left Dacia, and not the whole of the already romanized population, whose process of romanization was irreversible. This population kept staying there.

The continuity of the Romanians in the space of their ethnogenesis, in ancient Dacia, is attested, during the centuries, by means of the *Roman language, customs, clothes and inscriptions* which are identified in detail in the life of the Romanians. After having described Transylvania as an independent principality and the former residence of the old Dacian kings, Tröster speaks about Dacia, saying that *"Transylvania together with Moldavia and Wallachia, from the river Tisa up to the southern shore of the Danube, in Tracia Interior, formed the ancient Dacia"*.

Beyond any doubt, the language of the Romanians is a direct descendant of spoken popular Latin. He anticipates correctly what the greatest linguists in Romania and Europe have discovered in modern times, on the ground of accurate scientifical studies. But Tröster's evidence is rich and very conclusive too. Then he identifies in all the customs, dances, and clothes of the Romanians elements of Roman origin, for him one more proof that they are descendants of the Romans.

As regards the number of the Romanians in Transylvania, Tröster says that *"they are so many, that they outnumber both the Hungarians and the Germans"*, and this is true *for Maramureş too,* i.e. for the northern part of Transylvania.

Analysing the different names others use for the Romanians, Tröster says that *"they call themselves romanos"*, in all three Romanian principalities, and this is in his opinion another proof of their romanism, continuity and unity: *"They are the descendants of the Roman people and their name comes from the name Roman, because their name and language can demonstrate this truth to any uninitiated person."* Even the name *Wallachian,* of which the Hungarians pretend

to have given it to the Romanians, *"is much older then the present-day Hungarian itself"*, so that *"the Hungarians cannot claim that they gave the Romanians the name Olahus"*.

As a Lutheran, Tröster did not insist upon the religion of the Romanians, but nevertheless he shows that *"they are very old christians"*, and as they know it, they are *"Orthodox"* from the very beginning. *"That is how it came to us"*, heard Tröster the Romanians say when speaking about the oldness of their religion.

He gives some information about the Orthodox priests and the power of tradition in their spiritual life, which they would not give up in any circumstances. Besides his own information about the religious life of the Romanians, Tröster mentions some other information to this subject, and that is how we learn about the opinions of a Swedish traveller, Hiltebrandt, who had visited Transylvania some years before our author wrote his book.

Johannes Tröster did not write his book out of a polemical necessity. At his time there did not exist any Röslers, or a "History of Transylvania" as the one, which appeared in Budapest in 1986. He was no Romanian, feeling obliged to defend himself, he cannot be accused of writing "pro domo" about a Romanian Transylvania, about the oldness, continuity and the number of the Romanians living here. He writes about things well-known to everybody at that time (1666), about what he was able to see with his own eyes; the idea of doubting these things did not cross anybody's mind. And he wrote about a population, a people, which *"was not even in power"*, of which he was not afraid. He was in no way under obligation to the Romanians. His own Saxons belonged to the leading population in Transylvania.

He writes history, true history, brings together facts, documents, opinions of historians and his personal observations, corroborates them methodically and interprets them according to a method, which was to be worked out only by modern historians and historiographers like E. H. Carr *(What is History?)* or Jerzy Topolski *(The Methodology of History)*, to mention just some of them.

It is worth knowing that many other Saxon historians from Transylvania wrote before Tröster, in handwritten chronicles and studies, or after him, in handwritings or printed

books, about the Romanians, about their oldness, romanism, continuity and unity within the whole of ancient Dacia. They did this *in the same* way and *using almost the same words* as our author did. Some of them are mentioned in this book. Much the same as with Tröster, their names and ideas would deserve to be taken out of the forgotten books and archives where they are burried and are waiting for their resurrection. Because none of them wrote his work in order to be burried. All of them hoped that some day the thaumaturges of the future would give them new life, would give them the possibility to speak, to tell everything they know, to overcome the oblivion which destroys the bridges between generations, which kills communion and conceals the truth.

To bring them to light is our duty, a sign of our high esteem, and an act of justice. But in the case of those who wrote about us, we feel like being obliged also to us, to our much beloved Romanian history.

A propos de Johannes Tröster et de son oeuvre

Le livre de Johannes Tröster — „Die Alt- und Neu-Teutsche Dacia" — (L'ancienne et la nouvelle Dacie allemande), paru à Nürenberg, 1666, nous offre l'occasion de faire une incursion dans l'histoire de „l'ancienneté, de la latinité, de la continuité et de l'unité" du peuple roumain dans l'espace de son ethnogenèse, la Transylvanie, la Valachie et la Moldavie. Voilà que des preuves à ce sens nous viennent aussi de ce Sachs transylvain (de Sibiu) qui a rédigé son ouvrage en joignant l'observation personnelle à une ample recherche historique, d'où ne manque aucun des grands historiens antiques et médiévaux. A part quelques inexactitudes qu'il tenait de Jordanes (VI-e siècle) et auxquelles tomberont victimes peu de temps après aussi Toppeltinus (1667) et Miron Costin (Letopiseţul — La Chronique — 1675; De neamul moldovenilor — De l'origine des Moldaves — 1686—1691), les thèses de Johannes Tröster sont de la plus haute importance en tant que témoignages historiques au sujet du passé des Roumains. Il a étudié ce passé avec passion et avec de l'affection à l'égard des Roumains. En toute objectivité, il n'a pas caché sa compassion devant le triste sort des Roumains de Transylvanie, privés de droits, eux, qui étaient „les plus anciens" et „les plus nombreux" dans ces contrées.

Il est à mentionner tout spécialement comme un fait significatif et de grande importance pour la valeur de son oeuvre que *Tröster n'a pas eu accès et n'a pu se documenter chez aucun historien ou écrivain roumain.* Il n'y avait que Grigore Ureche à avoir déjà écrit sa „Chronique" quelques années auparavant (1642—1647), mais les plus anciennes copies de son oeuvre, en manuscrit, datent de 1670, donc quatre ans après l'ouvrage de Tröster. Et elles ne furent pas signalées en Transylvanie. Tröster n'a pas connu l'oeuvre de Grigore

Ureche. Vu que dans son livre il mentionne même à l'excès les sources utilisées, s'il avait connu la Chronique d'Ureche, il n'aurait certes pas manqué de la dire. Il n'y a pas d'indices non plus dans son texte qui permettent de supposer qu'il aurait connu l'oeuvre de l'historien moldave, demeurée probablement une longue période en copie unique, dans la propriété de l'auteur. Les oeuvres des autres historiens roumains anciens: Miron Costin, Nicolae Costin, Ioan Neculce, Dimitrie Cantemir, le Stolnic Constantin Cantacuzino, ainsi que l'ouvrage du Sachs Toppeltinus de Mediaş sont ultérieures au livre de Tröster. Les historiens de „Şcoala Ardeleană" (L'Ecole Transylvaine) n'allaient venir eux-aussi que cent ans plus tard.

Ce sont tout autant d'indices de son originalité absolue et écartent tout soupçon qu'il se serait trouvé sous une influence roumaine quelconque ou qu'il aurait écrit avec parti pris.

Que savait-il donc, Tröster, à propos des Roumains, de leur ancienneté, de leur origine, de leur langue, de leurs coutumes et de leur foi, en 1666?

D'une manière surprenante, il en savait bien des choses et surtout bien des choses exactes. Il est même étonnant que les historiens, même ceux roumains, ne se soient pas adressés à son texte avec plus d'intérêt. A part les linguistes des dernières années, même les plus grands sont passés outre, en l'ignorant et en le considérant plutôt un géographe. A ce sens, le présent livre propose également une reconsidération plus que méritée du livre de Tröster, qui doit être situé à une place d'honneur parmi les documents concernant notre passé.

Tröster argumente amplement l'origine latine des Roumains et affirme clairement leur ancienneté absolue dans l'espace transylvano-moldo-valaque, donc dans tout le territoire de l'ancienne Dacie. „Les Roumains — écrit-il — sont les plus anciens habitants du pays" et „la Transylvanie est un petit *Latium*". Il sait que les Daces n'ont pas disparu, mais qu'avec les Romains ils ont formé le peuple roumain, qui a gardé au long des siècles les caractères ethno-culturels de cette symbiose, les éléments romains étant plus accessibles à notre historien que les éléments daces.

Il s'avère un excellent connaisseur de la langue, de la culture, des coutumes et de l'histoire roumaine. Celles roumaines, il les connaissait par sa propre expérience, par la cohabitation avec ceux au milieu desquels il était né et avait

passé toute sa jeunesse. D'ailleurs, après des études en Allemagne c'est toujours en Transylvanie qu'il revint. Il avoue dans son livre savoir parler roumain. On lui doit d'ailleurs le premier et le plus riche dictionnaire roumain-latin-allemand. Un dictionnaire très réduit, et seulement roumain-latin, qui ne comptait que sept mots environ, avait établi avant lui Grigore Ureche, mais, comme nous l'avons montré, Tröster ne le connaissait sûrement pas.

Tröster fait une reconstitution fidèle de la guerre daco-romaine et décrit la Dacie Trajane jusqu'à Aurélien et sa romanisation pendant cette période, fondant sur des preuves importantes et décisives son affirmation qu'à la fin du III-e siècle (271—275) de la Dacie ne se sont retirées que les armées romaines et non la population romanisée ou en cours de romanisation irréversible, population qui est restée sur place.

La continuité des Roumains sur le territoire de leur éthnogenèse — l'ancienne Dacie — est suivie au long des siècles et attestée par la langue, les coutumes, le costume et les inscriptions romaines qu'il identifie dans la vie des Roumains avec de nombreux détails. Après avoir localisé la Transylvanie en tant que Principauté autonome où, écrit-il, se trouvait l'ancienne résidence des rois daces, Tröster localise aussi la Dacie, en montrant que „la Transylvanie, avec la Moldavie et la Valachie, de Tisza ... jusqu'à la rive danubienne vers le Sud jusqu'en Thrace intérieure, constituait l'ancienne Dacie".

La langue des Roumains est, incontestablement la descendante directe du latin populaire, il anticipe exactement ce qu'à l'époque moderne, les plus grands linguistes de Roumanie et d'Europe allaient découvrir à partir de recherches scientifiques très rigoureuses. Les preuves de Tröster sont elles-aussi riches et incontestablement concluantes. Puis, il identifie dans toutes les coutumes, les jeux et le costume roumain des éléments romains, ce qui ne fait qu'affermir davantage sa conviction quant à son origine romaine.

En ce qui concerne le nombre des Roumains de Transylvanie, Tröster affirme qu' „ils sont si nombreux qu'ils dépassent comme nombre et le Hongrois et les Allemands". Il connaît la même situation „aussi au Maramureş", donc dans la partie la plus nordique de la Transylvanie.

Analysant les divers noms que d'autres donnent aux Roumains, Tröster affirme „qu'eux-mêmes s'appellent romanos"

dans tous les trois pays roumains, voyant en cela aussi une attestation de leur latinité, de leur continuité et de leur unité: „Ils descendent du peuple romain et leur nom provient du nom de Romain, car leur nom et leur langue peuvent facilement démontrer à tout prophane cette vérité". Même le nom de „Valaque", que les Hongrois prétendaient avoir donné aux Romains, „est bien plus ancien que la langue hongroise d'aujourd'hui", de sorte que „les Hongrois ne peuvent pas prétendre que ce sont eux qui aient donné aux Roumains le nom d'Olah (Valaque — n.t.).

Etant protestant, Tröster ne s'est pas trop arrêté à la religion des Roumains, toutefois il montre qu' „ils sont de très anciens chrétiens" à savoir „orthodoxes", depuis toujours à ce qu'ils sachent. „De mémoire d'homme", disent-ils à propos de l'ancienneté de leur religion, relate Tröster.

Il donne également des renseignements au sujet des prêtres orthodoxes et de la force de la tradition dans leur vie spirituelle, à laquelle ils ne veulent renoncer à aucun prix. Complétant par des informations de l'époque les renseignements au sujet de la vie religieuse des Roumains, le présent livre retient quelques informations intéressantes notées par un voyageur suédois qui a visité la Transylvanie quelques années avant que Tröster ait écrit son ouvrage, à savoir Hiltebrandt.

Johannes Tröster n'a pas écrit son livre par une nécessité polémique quelconques. A son époque, n'étaient pas encore apparus les Rösler et il n'y avait pas non plus d'„Histoire de Transylvanie", tellę celle parue en 1986 à Budapest. Il n'était même pas Roumain, devant se défendre et pouvant être accusé d'écrire „pro domo" de la Transylvanie roumaine, de l'ancienneté, de la continuité et du nombre des Roumains de ces contrées. Il écrivait au sujet de ce qu'à son époque (1666) tout le monde savait, de ce qu'il voyait de ses propres yeux, des choses que personne n'aurait même pas imaginé de mettre en doute. Et il écrivait au sujet d'une population, d'un peuple qui n'était même pas „au pouvoir", envers lequel il n'avait pas d'obligation spéciale et qu'il ne craignait pas. C'étaient les Sachs, auxquels il appartenait, qui conduisaient alors les affaires de la Transylvanie!

Il fait de l'Histoire, de la vraie, rassemblant des faits, des documents, des opinions historiques et des observations per-

sonnelles, qu'il corrobore avec méthode et qu'il interprète scrupuleusement, selon la méthodologie qui allait être établie plus tard par les historiens et les historiographes modernes, tels E. H. Carr (What is History?), ou Jerzy Topolski (La Méthodologie de l'Histoire), pour n'en citer que ceux-ci.

Il n'est pas du tout dénué d'importance de mentionner ici également le fait que tant avant lui, dans des études et des chroniques restées en manuscrit, qu'après lui, dans des manuscrits et des ouvrages imprimés, il y eut un nombre impressionnant d'autres historiens sachs de Transylvanie qui ont écrit au sujet des Roumains, au sujet de leur ancienneté, de leur latinité, de leur continuité et de leur unité sur tout le territoire de l'ancienne Dacie, dans un sens pareil et avec presque les mêmes mots. Quelques-uns d'entre eux sont mentionnés dans le présent livre. Comme dans le cas de Johannes Tröster, leur noms et leurs idées mériteraient aussi d'être tirés de l'oubli, des livres couverts de pussière et des archives enfermées dans des sous-sols comme dans des caveaux et attendant leur résurrection. Tous ont espéré qu'à un certain moment les thaumaturges de l'avair pourront les ramener à la vie et leur donner la possibilité de parler, de raconter, de dire tout ce qu'ils savent et à vaincre ainsi l'oubli qui détruit les ponts entre générations, qui tue la communion et cache la vérité.

Les mettre au jour, c'est un devoir envers eux, une preuve de respect et d'estime, ainsi qu'un acte de justice. Mais, dans le cas de ceux qui se sont occupés de nous dans leurs écrits, c'est avant tout un devoir envers nous-mêmes, envers notre sainte histoire roumaine.

Indice de nume

A

Abraham, Avva, 168, 169
Adam Chiper M., 93
Adrian (Publius Aelius Hadrianus), împărat roman, 40, 44, 61, 70, 73, 89, 144, 145, 146, 147, 235
Aelius Spartianus, 32
Aetius Flavius, general roman, 139
Agatîrşi, 172
Agricola Iulius, general şi om politic roman, 218
Ahtum, voievod al Transilvaniei, 182
Aland K., 125
Alaric I, rege vizigot, 90
Albanezi, 167
Albert Michael, 60
Albu Nicolae, 197
Aldea Alexandru, domn al Ţării Româneşti, 119
Aldea Gheorghe, 101
Alexandrescu A. D., 14
Alexandrescu Petre, 68
Alexandru cel Mare, rege al Macedoniei, 40, 76, 176
Alfaric Prosper, 106
Alföldi Andreas, 82, 107
Ali-Beg, 119
Altheim Franz, 59, 138
Alzati Cesare, istoric italian, 220, 221, 222
Amartolos Gheorghe, cronicar, 34, 35
Ambrozius, episcopul Milanului, 141
Ammianus Marcellinus, cronicar, 40, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 167, 168
Amplie, episcop de Odisopol (Varna), 173
Anaximandru din Milet, naturalist şi filozof, 15
Andersen G., 59
Andrei al II-lea, rege al Ungariei, 94, 225
Andrei, Sf. Apostol, 172, 173, 222
Andreescu Ştefan, 190, 191
Andrieşescu I., 172
Andronescu V., 40
Andronicus T., 156
Anghel Atanasie, mitropolit al Transilvaniei, apoi episcop, 198
Anghelescu N., 138
Anonymus, cronicar al regelui Béla, 96, 132, 152, 238
Anonymus, Italus Umber, cronicar italian, 185

Antiphilos, 171
Antonescu Dinu, 205
Antoninus Pius, împărat roman, 51
Antonius (Marcus Antonius), general și om politic roman, 45
Apaffi Mihai, principe al Transilvaniei, 193
Apollinaris Sidonius, episcop, 209, 218
Apollo, zeu, 211
Apollodor din Damasc, arhitect militar roman, 70
Appianus Alexandrinus, avocat roman, 44
Arcadius, împărat al Bizanțului, 121, 169, 202
Ardeleanu Ion, 6, 11, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 66, 68, 74, 75, 110, 228, 241
Aricescu Andrei, 29, 31, 48, 230
Aristides Aelius, 51
Aristotel, savant și filozof grec, 169
Armbruster Adolf, istoric, 7, 10, 12, 13, 14, 15, 17, 21, 37, 62, 70, 89, 103, 106, 111, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 154, 155, 156, 157, 162, 169, 202, 210, 226, 232, 235, 237, 238, 239, 241, 247
Arnegisclus, comandant roman, 58
Árpád, rege, 132
Arrianus Flavius, scriitor grec, 40
Arsenie, preot, 198
Artimon Alexandru, 146
Artz Michael, judecător, 16
Arvinte Vasile, 11, 241
Asan Ioniță, țar vlaho-bulgar, 231, 238
Athanaric, rege vizigot, 139, 141
Athaulf, rege vizigot, 90
Athenaios, 229
Attila, cel mai de seamă conducător al ungurilor, 20, 28, 58, 59, 63, 86, 87, 91, 138, 139, 142, 244
Attila László, 161
Audea Avram, 152
Audius, călugăr, apoi episcop arian, 179
Augustin, 90, 105, 120
Augustinus Aurelius, episcop de Hippona, 90, 106
Augustulus Romulus, împărat, 203
Augustus (Caius Iulius Caesar Octavianus Augustus), împărat roman, 19, 44, 45, 106, 166, 207, 217
Aurariarum, proconsul, 60
Aurelian (Lucius Domitius Aurelianus), împărat roman, 40, 41, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 55, 56, 57, 62, 63, 83, 90, 91, 125, 140, 144, 218, 233, 249
Aurelian Petre, 182
Aurelius Germanus, soldat, 234, 235
Auxentius, episcop de Durostorum, 140, 141
Auxentius, scriitor, 111
Avitus, împărat, 209

B

Baba Novac, 81
Babeș Mircea, 38

Babinger Franz, 21, 242, 245
Bacht H., 181
Bader Tiberiu, 82
Balascev G. D., 154
Balc, voievod, 200
Ballmann Michael Johann, 21
Balotă A., 101, 222
Baltag Gheorghe, 210
Balzer Rudolf, 28
Bandini M., 27
Banfi Peter, 122
Banfi Martin, 122
Banu Ion, 68
Barbari, 134, 141, 142, 143, 144
Barbu I. N., 28, 44, 105
Barbu V., 126, 233
Barcsai Acaţiu, principe al Transilvaniei, 193
Bariţiu George, om politic, publicist şi istoric român, 195
Barker W. John, 127
Barnea Ioan, istoric, arheolog, 33, 126, 177, 180, 182
Barnes D. Th., 175
Barth Hans, 120
Basarab Matei, 128
Bascape G. C., 220
Bastien P., 136
Báthory Sigismund, principe al Transilvaniei, 19, 121
Báthory Ştefan, 240
Baumann H. Victor, arheolog, 182
Baynes N. H., istoric, 36, 125, 137
Bălan Teodor, 148
Bălcescu Nicolae, 123
Băluţă Cloşca, 234
Bărbulescu Ilie, slavist, 99
Bărbulescu Mihai, 174, 202
Bărcăcilă Al., 13, 70
Belcin Cornelia, 229
Bélay Vilmos, 150, 151
Bélla al III-lea, 96, 132, 152, 238
Bélla al IV-lea, 128, 183
Benario Herbert, 60
Benea Doina, 230
Benedek Jancsó, 157
Benedicty R., 31
Benkö Iosif, 213
Bercheim D. van, 126
Berchtold Rubin, 127
Berciu D., arheolog, istoric, 19, 27, 30, 228
Berciu I., arheolog, istoric, 81, 234
Berenger M., 64
Bergen Konrad, 28
Bernheim E., 171
Bertrand Louis, 106
Besevliev Veselin, 31, 34, 35, 59
Bethlen Gabriel, principe al Transilvaniei, 81, 88, 190, 196
Bethlen Ioan (Ianoş), grof, 17, 18
Bethlen Johann, istoric, 21, 245
Bethlen Nicolae, 133
Bezdechi Şt., 170
Bianu-Hodoş V., 98
Bichir Gh., 82
Biculus (Bicilis), 75
Binder Paul, prof., 120
Biondo Flavio, umanist şi istoric italian, 109
Bivona L., 46
Bizantini, 127

Bîlea, cneaz în Transilvania, 183
Bîrzu Ligia, 6, 138, 176
Blanchet Adrien, 59
Blasius, preot, 119
Blăjan Mihai, 211
Bloch Raymond, 211
Blockley R. C., 137
Bloşiu Cătălina, 39
Bocignoli Michael, 156, 186
Bobu Florescu Florea, 205
Bocskay Ştefan, principe al Transilvaniei, 81
Bodor A., 47, 48, 72, 80
Boer, W. den, 52
Bogdan-Cătăniciu Ioana, 78
Bogdan I., istoric şi slavist român, 97
Bogdan Vodă, descălecătorul, domn al Moldovei, 129
Bojincă Damaschin, 248
Boldan Emil, 133
Boldur Alexandru, 148
Bomelius Thomas, magistrat, apoi preot, 119
Bonfini Antonio (Bonfinius), istoric şi umanist italian, 27, 37, 58, 62, 85, 87, 108, 109, 123, 148, 161, 189
Bónis G. Konstantin, 178
Boor C. de, 34, 35
Borbely István, 97
Bornemisza, conte, 200, 201
Brancovici Gheorghe, cronicar, 93
Brancovici Sava, mitropolit al Ardealului, 92
Branga Nicolae, 231
Branişte Ene, pr. prof., 181
Bratu, preot, 200
Brătianu G., istoric, 6, 38, 49, 55, 86, 117, 128, 132
Brâncoveanu Constantin, domn al Ţării Româneşti, 31, 34
Brezeanu Stelian, 127
Breyer L., 34
Browning Robert, 127
Brungmann K., 137
Bruni Leonardo, 31
Brutus (Marcus Iunius), om politic roman, 44
Bucur Corneliu, 166
Budai-Deleanu Ioan, scriitor, 11, 162, 247
Bulgari, 86, 155, 185, 231, 238
Bulgăr Gheorghe, prof., 11
Bultmann, teolog protestant, 178
Bunea Augustin, 198, 201
Burada Teodor T., 245
Burckhardt J., 125
Burebista, rege geto-dac, 37, 38, 44, 57, 67, 216, 230
Burns S. T., 32
Busbecius Augerius Gislenius (Augier Ghiselin von Busebeck), 209
Buţureanu Grigore, 223
Buzura Augustin, scriitor, 152

C

Cacavela Eremia, 173
Caesar Caius Iulius, împărat roman, 44,106, 116, 207, 217, 229
Calboli G., 137
Camus P. M., 137
Canarache V., 27
Caninius Rufus, 65
Cankova-Petkova G., 32

Cantacuzino Constantin, stolnic, 11, 22, 24, 28, 29, 37, 41, 66, 82, 105, 107, 145, 155, 211
Cantacuzino Şerban, domn al Ţării Româneşti, 237
Cantemir Dimitrie, domn al Moldovei, cărturar, 11, 22, 27, 37, 62, 63, 105, 107, 143, 148, 155, 171, 173, 223, 245
Capitolinus Iulius, 32
Capozza M., 52
Carcopino Jerome, 75, 219
Cardanus Gerolamo, medic şi filozof italian, 163
Carol, rege al Ungariei, 185
Carol cel Mare, rege al francilor şi împărat al Occidentului, 13, 14, 170, 243
Carpi, popor migrator, 48, 54
Casian Ioan, călugăr, scriitor, 166, 167
Cassiodorus, om politic, istoric şi erudit roman, 28
Cassius, om politic şi general roman, 44
Casson S. V., 171
Castaldo Andrea Giovan, general, 76
Castaldo Iacobo, 224
Catrinoiu Ilie, 180
Cattolian, arhiepiscop de Justiniana Prima, 202
Cazacu A., 141
Călinescu George, 123
Căpitanu Viorel, arheolog, 130, 146, 160, 161
Căzănişteanu C., 133
Cândea Virgil, 6
Ceauşescu Gh., 60
Celţi, celto-scyti, 27 29, 30, 100
Cerri Urbano, 148
Chacón Alfonso, 79
Chastagnol A., 32
Cheresteşiu V., 11, 12
Chidioşan Nicolae, 68
Chiril, 178
Chirilă Eugen, 86
Chiţescu Lucian, 127, 129
Chiţescu Maria, 146
Chiţimia Ioan, filolog, 10
Chorenaţ'i Moise, 237
Christ Karl, 60
Chrysos K. E., 36, 139
Chwistek L., 174
Cicero Marcus Tullius, orator, filozof, scriitor, om politic roman, 105, 106, 116
Cihodaru C., 69, 146
Ciocîltan Virgil, 132, 237, 239
Cipariu Timotei, 115, 116, 117, 133, 134, 193
Cittadini C., 115
Ciucur Marcel, 202
Cizek Eugen, 65
Clark Carol, 137
Claudius Claudianus, poet, 89
Claudius II Goticus, împărat roman, 29, 32, 83, 233
Clement al VI-lea, papă, 162, 185
Cluverius P., 27, 29, 62
Coccio Sabellico M. A., 109
Colin J., 65
Columella, scriitor roman, 166
Coman Ghenuţă, 130
Coman Ioan G., pr. prof., 67, 169, 179, 184
Comănici Germina, 205
Comes Marcellinius, cronicar latin, 58
Commendone Giovanni Francesco, 156

Comnenul Manuel, 238
Comosicus, rege geto-dac, 37, 38, 216
Comşa Maria, 109, 126, 141
Conea Ion, geograf, 157, 215
Conssin Paul, 208
Constantin, rege al Pannoniei, 43
Constantin al VII-lea Porfirogenetul, împărat bizantin, 62, 237
Constantin cel Mare, împărat roman, 33, 43, 110, 125, 126, 139, 176, 180, 218
Constantinescu Miron, 138
Constantinescu Radu, 112
Constantiniu Florin, 133
Corazza Vittoria, 111, 141
Coresi, diacon, 162, 163, 189, 199, 239
Corillus (Scorylo), rege dac, 37, 38
Corneanu Nicolae, mitropolit al Banatului, 133, 203
Corvin Matei, rege al Ungariei, 37
Costea Florea, 160
Costin Miron, cronicar, 11, 22, 23, 28, 82, 93, 105, 146, 150, 155, 161, 162
Costin Nicolae, 11, 22, 29, 37, 41, 82, 161
Coşbuc George, poet, 149
Coteanu I., filolog, 117, 234
Coterlan I. D., 12, 32
Cotiso, rege geto-dac, 20, 45, 69
Courcelle P., 90, 139, 209
Crainic, 201
Crassus, om politic roman, 44, 207
Crăciun Ioachim, prof., 57, 58
Cristian V., 52
Cristofor, episcop, 240
Cristoph Gerhard, tipograf, 16
Crişan Horaţiu-Ioan, istoric, 12, 19, 28, 30, 44, 66, 82, 228
Criton, medic, 72
Cromer Martin, 148
Crump G. A., 126
Csáki, familie de conţi, 201
Csáky Mihail, cancelar, 201
Csánki, 98, 99
Cserei, cronicar maghiar din Transilvania, 201
Csernovics Franciscus, iezuit, 70
Curtius Rufus Quintus, istoric roman, 28
Cumani, 168, 184

D

Daci, 12, 13, 14, 19, 22, 23, 27, 30, 36, 48, 54, 55, 56, 57, 65, 68, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 82, 83, 91, 107, 109, 145, 160, 161, 167, 168, 217, 227, 228, 230, 233, 247
Daco-geţi, 19, 33, 36, 37
Daco-romani, 6, 42, 91, 92, 108, 124, 134, 140, 145, 146, 167, 184, 227, 233, 249
Daicoviciu Constantin, istoric şi arheolog român, 11, 12, 29, 37, 38, 62, 69, 72, 77, 78, 82, 89, 111, 145, 160, 171, 176, 215, 216, 231, 234, 235, 237, 238
Daicoviciu Hadrian, istoric, profesor, 37, 38, 45, 48, 59, 62, 66, 67, 72, 73, 79, 82,

215, 216, 228, 233, 234
Damerau P., 83
Dampier Margaret G., 180, 184, 185
Damşa Teodor, 101
Dan al II-lea cel Viteaz, 119
Dandola Matteo, 232
Darius, rege persan, 30
David Gh., 165
Davidescu M., 70
D'Avity Pierre, 124
Dăianu Ilie, 88
Dănilă Nicolae, 180
Dănilă Ştefan, 78
Decebal, rege geto-dac, 20, 28, 38, 45, 66, 69, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 88, 176, 214, 215, 218, 219, 221, 233
Decebalus, soldat, 235
Decei Aurel, istoric, 219, 221, 237, 238
Deceneu, mare preot şi vicerege dac, 37, 38, 67, 170, 216
Decimus Iulius Silanus, 229
Decius Traianus, împărat roman, 218, 233
Delehaye H., 140
Demandt A., 33
Demostene (Dimosthenis), om politic şi orator atenian, 105
Demougeot Emilienne, 36
Densusianu Aron, poet şi critic literar, 15, 153
Densusianu Nicolae, istoric, 95, 162
Densusianu Ov., 97
Despot Vodă, domn al Moldovei, 169
Dexippus Publius Herrenius, istoric grec, 29
Diaconescu Traian, 169
Diaconu G., 39, 46, 126
Diaconu P., 139, 182
Diculescu V. C., 42
Dida, soldat, 235
Diehl Charles, istoric, 127
Diesner H. J., 42, 90
Dima-Drăgan Corneliu, 10
Dio Cassius (Cocceianus), istoric grec, 66, 70, 72, 73, 74, 75, 77, 219
Diocletianus Caius Aurelius Valerius, 136, 153, 181
Dio Chrysostomos, retor grec, 28, 72
Ditzwald, 20, 69
Dobiás Josef, 145
Dobo A., 160, 235
Doboşi Al., 188
Dobrescu N., istoric, 197
Dolinescu-Ferche Suzana, 138
Dölger F., 86
Dörner Egon, 82
Dorpaneus (Duras-Diurpaneus), rege geto-dac, 37, 38
Downey Gl., 31
Drag, voievod, 200
Dragassi A., 17, 73
Dragoman Corneliu, 136
Dragomir I., 110
Dragomir Ion T., 138, 161
Dragomir Silviu, profesor, 6
Dragoş, voievod, 129
Drăgan Iosif-Constantin, 41, 52
Drăganu Nicolae, filolog, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 114
Domanovszky, M., 197
Dominte Constantin, 117, 164
Domiţian, împărat roman, 45, 59, 66
Domşa Ioan, 123

Donat Ioan, 165, 167
D'Orgeval B., 144
Doruțiu-Boilă Emilia, 230
Dositei, patriarh al Ierusalimului, 198
Dosoftei, mitropolit al Moldovei, 172, 173
Drîmba Ovidiu, 69, 206, 212
Dryopei, zeiță, 165
Dudaș Traian, 199, 200
Duicev I., 35, 178
Dumitrașcu Sever, 78, 82, 160
Dumitrescu Al. T., 224
Dumitrescu Vladimir, 138
Dunăre Nicolae, 165, 166, 205
Durry M., 65
Duzinchevici G., 122
Dvornik Francis, 178

E

Eder Joseph Karl, 169
Eezeel, preot catolic, 187
Edroiu N., 133, 152
Eliade Mircea, 19, 67, 222
Elian Alex., istoric, 124
Elias de Tejada, 90
Eminescu Mihai, poet, 195
Engel J. Chr., istoric, 105, 222
Engelmann, Gerhard, 120
Ennius, poet latin, 106
Erbiceanu Constantin, istoric, 173, 178
Erdmutter, zeiță germanică, 68
Ericson K., 178
Estienne H., 115
Etienne R., 44
Etter Else Lilly, 60
Eunapios, 136
Euric, rege vizigot, 209
Eusebiu, episcop de Caesarea, 172
Eutropius, istoric roman, 46, 47, 48, 52, 56, 77, 80, 82, 83, 145, 147, 173, 231
Evans J. A. S., 31
Evrei, 73

F

Fabretti Raffaele, 79
Fasching Francisc, călugăr, iezuit, 103
Fenescher Paul, 122
Ferdinand I, împărat, rege al Ungariei și al Boemiei, 59, 209
Ferdinand II, împărat, rege al Ungariei și al Boemiei, 88
Ferdinand I de Habsburg, împărat al Austriei, rege al Boemiei și Ungariei, 76, 119
Ferenczi Alexandru, 216
Ferenczi István, 72
Ferenczi Șt., 78
Festus Rufius, 47, 48, 82
Filipciuc I., 148
Filostrog, 175
Filstich Johann, istoric sas din Transilvania, 154, 155
Firca I., 174
Firu N., 199
Fischer I., 117, 234
Flacco, fiica lui Dioclețian, 153
Flach Dieter, 60
Flavius Iosifus, 228
Fleischer Andreas, grof sas, 16
Floca Ioan, arhidiacon, profesor, 203
Florescu Marilena, 130
Florescu Radu, 79, 228

Forny G., 144
Fortuna, zeiță romană, 73
Fotie, patriarh al Constantinopolului, 244
Franckenstein Valentin, Frank von, conte sas, 20, 21, 40
Franke, 40
Freyberger Andrei, 195, 196, 199, 200
Frölich David, 13, 14, 21, 38, 81, 86, 243, 245
Fugariu F., 92, 162
Fulga Ligia, 204

G

Gainas, conducător al goților, 121
Galerius (Caius Valerius Maximianus), împărat, 161, 224
Gali, 154, 160
Galița M., 115
Gallicanus Vulcacius, 32
Gallienius Publius Licinius Egnatius, împărat roman, 46, 51, 82, 83, 233, 249
Gamillscheg E., filolog, 143
Gardizi, geograf persan, 238
Gaston Paris, 237
Garsoian G., 223
Geberich, rege al goților, 42
Geest J. E. L. van der, 175
Geleji Katona István, superintendent, 192
Gelu, voievod român, 96, 132
Genghis-han, han mongol, 151
George de Sîngiorz, episcop, 190
Gepizi, 43, 109, 139, 143
Gerhard Cristoph, 16
Germani, 12, 14, 15, 18, 20, 23, 69, 91, 105, 109, 143, 146, 147, 154, 160, 225, 244
Germanus Nicolaus, 224
Gerota Constantin, 28
Gerov Boris, 32, 78
Geți, 14, 19, 20, 27, 30, 38, 39, 51, 58, 89, 90, 99, 109, 147, 155, 165, 228, 229, 233
Geto-daci, 18, 20, 30, 66, 68, 89, 90, 165, 166, 218, 227
Geza II, rege ungur, 13, 14, 18, 243
Ghenadie, mitropolit ortodox al Transilvaniei, 190
Gheorghe, Sfînt, 246
Gheorghe Ștefan, domn al Moldovei, 43, 245
Gherghel Ilie, 153
Gheție Ion, 109, 194, 195, 247
Ghica Dimitrie Ioan, 67
Ghideanu T., 68
Ghimpu-Bolșacov A., 203
Ghiurco Iosif, preot, 172, 175, 180
Gibbon Edward, 52
Gilson Etienne, 106
Gisecke H. E., 111
Giuglea G., 163
Giurescu C. Constantin, profefesor, istoric, 6, 48, 88, 107, 128, 131, 135, 156, 176, 183, 230, 231, 235
Giurescu C. Dinu, profesor, istoric, 88, 183
Giurgiu, preot, 199
Glad, voievod al românilor, 132, 182
Glodariu Ion, 117, 160, 216, 218, 229
Gockesch Valentin, 122

Göllner Carol, istoric, 10, 44, 93, 211, 241, 248
Gombocz Z., 98, 99, 166
Goos Roderich, 12
Gordon C. D., 59
Gorovei Ştefan, 130
Gostar Nicolae, 38, 57, 68, 72, 78, 146, 160, 167
Goţi, 12, 19, 20, 30, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 39, 41, 42, 43, 46, 48, 49, 81, 83, 89, 90, 91, 109, 111, 121, 137, 139, 140, 141, 142, 143, 184, 233
Gottesohn (Cotiso), 20, 69
Grammaticus Leo, cronicar, 35, 36
Grandić B., 64
Graur Al., 77
Greci, 19, 105, 107, 127, 158, 167, 170, 183, 185, 186, 244
Grecu V., 31, 142
Grégoire H., 86, 181
Grégoire J. F., 209
Grigore al IX-lea, papă, 183
Grigore al XI-lea, papă, 185, 186
Grigore din Măhaciu, preot, copist, 198
Grillmeier A., 181
Gromo Giovan Andrea, 70, 81, 164, 221
Grotius Hugo, jurist, istoric, diplomat olandez, 88
Grumel V., 33, 34, 59, 181
Gudea Nicolae, 110, 172, 175, 180, 230, 234
Guey J., 33
Guignebert C., 175
Gumă Marian, 174
Gündisch G., 93
Gyémánt Ladislau, 133, 247, 248
Gyóni Mathias, 154, 178
Györffy Gy., 166

H

Hachman R., 32
Hagi-Gogu F., 153
Hahn Josef, 178
Halm C., 59
Hambis L., 59
Hamilton R. J., 28
Hanga Vladimir, 142
Hannibal, vestit general cartaginez, 107
Hanner Georg, cronicar, 192
Hansen G. C., 140
Hanslik R., 65
Harmatta J., 139
Hàrmos Kiss Tükor, 52
Hasdeu Bogdan-Petriceicu, 6, 97, 150, 160, 222
Haury J., 31
Häussler Reinhard, 60
Hegyes Andreas, 122
Hercule, erou din mitologia greacă, 213
Hermann David, preot sas, 12, 13, 18, 124
Hermann Georg, 17
Hermes, zeu, 165
Herodot, istoric grec, 29, 30, 67, 171, 228, 229, 230
Heyen Jacques, 137
Hieronymus, cronicar, 90
Hiltebrandt Conrad Iacob, pastor suedez, 20, 21, 38, 69, 85 87, 104, 194, 205, 208, 212, 242, 243, 244, 245, 246, 247

Himmelsvater, zeu germanic, 68
Hodoş N., 98
Holban Maria, 119
Holmes W. G., 127
Holzträger Fritz, 93
Homo Leon, 49, 83
Honoriu al III-lea, papă, 185
Honorius, împărat roman, 203
Honterus Ioan, 98, 119, 120, 224, 225, 226
Hopîrtean Ana, 86
Horaţiu (Quintus Horatius Flaccus), poet latin, 86, 107, 166, 208
Horedt K., arheolog, 33, 36, 39, 87, 138
Horthy, regent maghiar, 159
Huet Albert, conte sas, 19, 122
Hunfalvy Pál, 94, 97, 187
Huni, 33, 34, 59, 84, 87, 90, 91, 109, 137, 138, 139, 142, 244
Hurdubeţiu Ioan, istoric, 14, 46, 50, 53, 143, 227, 233
Hurmuzaki E., istoric, editor de documente, 162, 163, 187, 225
Husar Al., 67

I

Iancu Sasu, domnitor al Moldovei, 92
Ierotei, episcop, 203
Iliescu Maria, 231
Iliescu Vladimir, 27, 29, 47, 48, 52, 117
Iliri, 171
Illia A., 222
Inocenţiu al III-lea, papă, 183, 231, 238
Inocenţiu al IV-lea, papă, 185
Inocenţiu al VI-lea, papă, 185
Ioan al XXII-lea, papă, 185
Ioan de la Prislop, mitropolit ortodox, canonic, 190
Ioan de Sultanyeh, arhiepiscop, 163
Ion din Pociovalişte, preot, copist, 199
Ion din Sînpetru, preot, copist, 199
Ion din Şoimuş, preot, copist, 198
Ionescu I., 182
Ionescu-Varo Gabriela, 154
Ioniţă Ioan, 39, 130, 146
Iordan Iorgu, 148
Iordănescu I. Aurel, 73, 75
Iorga Nicolae, istoric, 6, 33, 34, 48, 49, 89, 90, 91, 93, 94, 97, 112, 118, 127, 134, 135, 136, 141, 144, 149, 152, 163, 171, 190, 191, 192, 193, 194, 199, 205, 221, 240
Iosif al II-lea, împărat austriac, 68
Iroaie Petru, 126
Isambert F. A., 127
Isopescu Claudio, 156
Italieni, 155, 156, 221, 230, 236
Iufu I., 121
Iulia, nepoata lui Caesar, 45, 229
Iulian Apostatul, împărat roman, 125, 228
Iulius, soldat, 181
Iulius Capitolinus, 32
Iulius Quadratus, guvernator al Daciei, 145
Iulius Secundinus, soldat, 235
Ivănescu G., 117

J

Jacobinus Johannes, 121
Jakobson A. L., 36
Jenkins Cl., 31
Jinga Victor, 226
Jirecek C., 117
Jordanes, istoric, 12, 13, 19, 23, 27, 28, 31, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 46, 47, 48, 67, 83, 84, 89, 90, 138
Jumeau R., 211
Jung Iulius, 52, 143
Justin I, împărat romano-bizantin, 58
Justinian, împărat romano-bizantin, 31, 62, 63, 64, 110, 125, 126, 127, 139, 202

K

Kakarov G., 67
Kált Marc de, cronicar, 151
Karácsonyi J., 99, 178
Karlsson G., 36
Karsten T. E., 36
Kedrenos, călugăr, cronicar bizantin, 237
Kelemen Bela, 86
Kerényi András, 77
Kéza Simon de, cronicar ungur, 93, 132, 151, 239
Kiss A., 87
Klein Karl Kurt, 14
Kluge F., 139
Kniesza Istvan, 93
Koch J., 125
Kolb F., 32, 66
Kolendo J., 136
König I., 83
Kopitar Bartolomeu, 154, 247
Köprülü Mehmed, mare vizir otoman, 74
Koraliuk V. D., 154
Korzeniewski D., 28
Kovacs Geza, 132
Kraft K., 235
Kramer Johann, editură, 16
Kraus Georg, cronicar, 122, 123
Krebsi E., 125
Kreckwitz Georg, 21
Kucerenko E. J., 42
Kuciuc Paşa, 242
Kynnamos Ioan, cronicar, 238

L

Lacea C., 99
Lampridius Aelius, 32
Lapedatu Alexandru, 96
Larousse Pierre, 73
Lascu Nicolae, 19, 28, 44, 52, 59, 65, 66, 105, 171, 229
Laski Jan, episcop polonez, 111
Lasserre F., 41
Laurent V., 181
Laurian A. T., 107
Lazius Wolfgang, 58, 59, 63, 76, 77, 207
Lăzărescu G., 37, 156
Lebelius Johannes, preot sas, 80, 121, 123, 124
Lebrecht Michael, 21
Leibnitz Gottfried Wilhelm von, filozof, logician, matematician german, 21
Leisen Herbert von, 133, 157, 159
Lelewel J., 172
Leon cel Mare, papă, 139
Leonhardi Johannes, învăţător, preot, 17
Lepelley C., 139

Lepidus Marcus Aemilius, tiumvir, 45
Lescalopier Pierre, 81
Leunclavius Ioannes, cronicar, 156
Levinius Hulsius, 15
Lewel Y., 172
Lica Vasile, 67, 68
Lichtensteiner, 232
Ligor Alexandru, 204
Ligor Daniela Aurelia, 204
Litovoi, voievod, 215
Lombard Alf., filolog suedez, 92
Longobarzi, 109
Lot Ferdinand, 49, 55
Lovinescu E., 208
Lozontzy István, 52
Lozovan I., 228
Loyen A., 208
Lucius Lucić Ioan, istoric dalmat, 106, 241
Lucius Varius Rufus, poet, 107
Lucretius, poet și filozof latin, 164
Lucullus Lucius Licinius, general roman, 44, 217
Ludovic cel Mare, rege al Ungariei și al Poloniei, 186
Lukaris Ciril, patriarh al Constantinopolului, 190, 191, 198
Lupaș Ioan, preot, profesor, 6, 68, 92, 96, 123, 192, 200, 202, 226
Lupaș-Vlasiu Marina, 93, 94, 96, 97
Lupșa Ștefan, preot, istoric, 187, 199, 200, 201
Lupu Nicolae, 205, 234
Lusius Quietus, general roman, 73
Lysimach, rege macedonean, 76

M

Macaronas Ch. J., 161
Macartney A., 86, 139
Machinensis Nicolaus, episcop de Modrussa, 111
Maciu Vasile, 157
Macrea D., 109
Macrea Mihail, istoric și arheolog român, 40, 48, 62, 78, 82, 143, 160, 176, 235
Maffei-Volaterrano Rafael, umanist italian, 31
Magini Giovanni Antonio, geograf, 63, 156, 225
Maier Radu, 205
Maior Petru, 11, 92, 115, 116, 162, 175, 227, 247, 248
Makkai Ladislau, 187, 235
Malalas Ioanes, 47, 63
Malcovati Enrica, 65
Manfest, 69
Mangiuca Simion, 153
Mangra Vasile, 199
Manni E., 82
Manole Vasile, 235
Mansion J., 140
Maqdisi Mutahhar al, 236
Marcomani, 81
Marcu Mariana, 143
Marcus Aurelius, împărat roman, 218
Maricq A., 181
Marienburg Joseph Lucas, 22, 96
Marienescu At., 187

Marin Andrei, 59
Marin Șt. D., 48
Marinescu Floricel, 73
Marinescu G. H., 28
Marinescu Lucia, 205
Marinescu-Himu Maria, 28, 44, 66, 171
Marrou H. I., 106
Marsigli Luiggi Ferdinando, 152
Marte, zeu, 212
Martinuzzi Gheorghe (Gheorghe Utjesenovici), cardinal, guvernator al Transilvaniei, 76
Martonne Emanuel de, profesor francez de geografie, 68
Martroye F., 42
Marțian Iulian, 95
Massimu J. C., 107
Matei Ioan, 189, 190, 192, 193, 197
Matley Jan, istoric american, 53
Mauger L. de, 31
Maurer Gaspar, 87
Maurice J., 125
Mauricius (Maurikios), 237
Maxim, episcop, 173
Maximian (Marcus Aurelius Valerius Maximianus), împărat roman, 218
Maximus, 181
Mărghitan Liviu, 77
Mecena, om politic și scriitor latin, 166
Medeleț Florin, 228
Medici Cosimo de, duce italian, 221
Melanchton Filip, reformator englez, 12
Melich, 98, 99
Menandru, dramaturg grec, 19
Menumorut, voievod al românilor, 132
Mercurius, duce, 96
Merten W. Elke, 82, 83
Meteș Ștefan, profesor, 131, 192, 200, 201
Metodiu, apostolul slavilor, 178
Mezarzius Ioan, preot, 80
Michel Albert, 60
Miclea Ioan, 79
Micu-Clain Samuil, filozof și istoric, 11, 162
Micu Ioan, 165
Mignanelli Fabio, 156
Mihai din Grozimari, preot, 198
Mihai Viteazul, domn, 57, 81, 121, 123, 124, 190, 198
Mihail, preot din Brașov, 199
Mihail Sirianul, cronicar, 142
Mihail Zamfira, 205
Mihaly de Apșa Ioan, 200
Mihăescu H., 31, 237
Mihăescu M., 171
Mihăilă G., 7, 11, 35, 103, 112, 215, 241
Mihăilescu Vintilă, 69, 159
Mihăilescu-Bîrliba Virgil, 146
Mihnea al III-lea, domn, 44
Mihu Achim, 152
Miles Mathias, 14, 122
Millar F., 66
Miller Molly, 171
Milley Ștefan, călugăr, 191, 192
Milns R. D., 28
Minea I., 57, 123, 141
Minorsky, 238

Mioc D., 93
Mithriade al V-lea, rege al Pontului, 44, 217
Mitrea Bucur, 32, 39, 138, 146
Mitrea I., 130
Mitrofan S., 215
Moise, conducător al poporului evreu, 69
Möckesch Viktor, 14, 18
Moga Ioan, 6, 111, 128, 134, 158, 167, 188, 226
Moga Marius, 58, 180
Moga Vasile, 81, 230
Mökesch M. S., 153
Moldovan Liviu, 197
Moldovan Silvestru, 9, 10
Moldoveni, 18, 24, 92
Morariu T., 11, 12
Moraru Georgeta, 166
Moravcsik Gyula, 36, 86, 138, 139, 178
Moreau J., 178
Much R., 60
Münster Sebastian, 13, 164
Munteanu A. A., 64
Munteni, 18
Murgu Eftimie, 248
Murnu V. G., 237
Mușat Mircea, 6, 11, 38, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 66, 68, 74, 75, 77, 110, 168, 228, 241

N

Nadanyi I., istoric ungur, 41, 57
Nägler Thomas, 14, 18, 20, 93, 135
Nagy T., 29, 136, 138
Naprágy D., episcop catolic, 191
Nămoloșeanu Victor, 130
Năstase Gheorghe, 40
Năsturel P. Șt., istoric, 117, 238
Neagoe Basarab, domn al Țării Românești, 121
Neander Michael, 120
Neculce Ioan, 22, 24
Negru Vodă, (Basarab I, întemeietorul Țării Românești), 128, 129
Negruzzi C., scriitor, 194
Nemți, 63
Neofit, mitropolit, 223
Nerva Marcus Cocceius, împărat roman, 37
Nesselauf H., 62
Nestor, cronicar rus, 154, 238
Netea V., 192, 246
Netoliczka Oskar, 226
Niceta, episcop de Remesiana, 55, 177
Nichifor (Nicephoras) Calist, patriarh al Constantinopolului, 34, 35, 172
Nicodim Aghioritul, 173
Nicolae, sfînt, 246
Nicolae al IV-lea, papă, 185
Niculescu Al., 109, 234
Niculescu-Varone G. T., 245
Niebuhr, 29
Nil Ascetul, împărat, 120, 121
Nill Andreas Georg, 17
Nistor Anghel, 213
Nistor I. I., 141, 142
Nitu Valeriu, 133, 134
Norocel Epifanie, episcop, 172, 181, 182
Nösner Simion, 122
Nour A., 67
Nussbächer Gernot, 120

O

Oancea Constantin, 99
Oancea I. Dimitrie, 225
Obermeller Wilhelm, 100
Obolensky D., 222
Odoacru, rege al herulilor, 203
Oelschlaeger (Olearius) Adam, călător celebru german, 202
Olahus Nicolaus, umanist român, 13, 93, 151, 161
Onciul D., istoric, 128, 141, 238
Onu Liviu, 23, 24, 104
Opitz Martin de Robenfeld, scriitor german, 82, 88, 212, 214, 245, 246
Orendi Johannes, rector, 17
Orgels P., 181
Origen, apologet creştin, 67, 175
Orlandi Tito, 106
Orosius Paulus, istoric roman, 46, 82, 89, 90, 91, 142
Orosz L., 35
Ortelius Abraham, geograf spaniol, 63, 148, 225
Ostrogoţi, 32, 33, 34, 92
Ostrogorsky Gestoria, 34, 125, 137
Ovidiu (Publius Ovidius Naso), poet latin, 30, 41, 84, 85, 164, 171, 226, 229

P

Pamfil Carmen-Gabriela, 115, 116
Pan, zeu, 165
Panaîtescu P. P., 22, 23, 27, 92, 93, 128, 153, 161, 200, 201, 203, 224, 236, 237
Panighianţ Eugen, 41
Pantaleon, 149
Papacostea Şerban, 129, 186
Paribeni R., 65, 66
Parţi, 73
Pascu Ştefan, istoric, 6, 11, 12, 14, 49, 93, 96, 111, 130, 152, 162, 163, 186, 189
Patsch C., 66
Paupard Paul, 223
Pavel, Sfînt Apostol, 172, 173, 222, 223, 239
Păcurariu Mircea, preot, profesor, 173, 188, 189
Pătroiu Ion, 133, 228
Pătruţ I., 112
Păunescu Anca, 210
Pârvan Vasile, istoric, 5, 6, 19, 48, 54, 62, 66, 72, 77, 112, 134, 135, 139, 140, 141, 171, 173, 223, 227, 238
Pecenegi, 50, 86, 168
Persona Cristoforo, 31
Pervain Iosif, 103
Petolescu Constantin, 61, 62, 78, 126, 227, 235
Petrescu-Dîmboviţa M., 130
Petrescu Gh. Ioan, 40
Petrovici Emil, 113
Petru, Sfînt Apostol, 201
Philippide Al., 117
Philippus Marc de Ciula, 80
Piatkowski Adelina, 28, 44, 66, 171
Piccolomini Enea Silvio, umanist italian, 94, 119, 221, 224
Piganiol A., istoric, 125, 137, 160

Pippidi D., 67, 176, 179, 228
Pitagora, om politic și filozof grec, 67
Pius al II-lea, papă, — vezi Enea Silvio Piccolomini
Plantus Livius, 206
Plămădeală Antonie, mitropolitul Ardealului, 92, 180 183
Pliniu cel Tînăr (Plinius Caecillus Secundus), istoric roman, 65, 85, 148, 149, 166
Plutarh, biograf și filozof grec, 28
Poenaru-Bordea Gh., 146
Pokoly József, 193, 197
Poloni, 155, 236
Pompei, om politic și general roman, 44, 207
Pop Dumitru, 213
Pop Ioan, 14
Pop Ioan Aurel, 152
Pop Mihai, 213
Pop N., 40
Pop S., 117
Popa Al., 81
Popa Atanasie, 199
Popa Grigorie, preot, 196
Popa Radu, 129, 200, 215, 225
Popa-Lisseanu G., 29, 31, 42, 47, 52, 66, 90, 97, 116, 117, 137, 140, 141, 149, 181, 189, 206
Popescu Alexandru, 229
Popescu Dorin, 27
Popescu Emilian, istoric, 126, 177, 203
Popescu Marin Matei, 210
Popescu Nicolae M., preot, prof., acad., 191
Popescu Ovidiu, 174
Popescu-Ialomița Silvia, 82
Popescu-Marin Magdalena, 101
Popescu-Spineni Ilie, 65, 172, 230
Popilian Gheorghe, 234
Popovici D., 194
Popp Vasile, 190
Porro (Hieronymus Porrus), 62, 225
Posea Grigore, 226
Possevino Antonio, 81, 188, 220
Poștăriță Emilia, 183
Preda Constantin, 6, 30, 39, 227, 228, 233
Pricoco S., 209
Priscus din Panion, diplomat, 91, 142
Probus Marcus Aurelius, împărat roman, 218
Procopius din Caesarea, istoric bizantin, 31, 32, 41, 142
Prodan David, istoric, 6, 69, 129, 157, 196
Protase Dumitru, istoric, 6, 46, 78, 160, 201, 233, 234
Ptolemeu Claudiu (Claudios Ptolemeios), astronom, matematician și geograf grec, 58, 63, 69, 88
Pușcariu Sextil, prof., 50

Q

Quazi, 81

R

Radojčić S. G., 177
Rákoczi Gheorghe I, principe al Transilvaniei, 73, 191, 192

Rákoczi Gheorghe al II-lea, principe al Transilvaniei, 43 74, 191, 245
Ransano (Ranzanus) Piettro, 123, 126
Rapp Iacob, primar, 16
Rappaport B., 32
Rareș Petru, 92, 93, 119
Rădulescu Adrian, 94, 179
Rădulescu I. Heliade, 194
Rămureanu Ioan, preot, profesor, 175, 178, 179
Rebreanu Liviu, scriitor, 151
Reichersdorffer Georg, diplomat, 80, 94, 122, 222, 224, 243
Reus-Mîrza E., 122
Rezuș Petru, preot, profesor, 178
Rhenanus Beatus, 140
Richter Will, 137, 138
Riza Adrian, 99, 164, 207, 225
Robu Vl., 117
Romano D., 138
Romani, 19, 21, 23, 24, 33, 50, 52, 56, 57, 58, 66, 68, 69, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 81, 82, 83, 85, 90, 91, 100, 103, 104, 105, 107, 108, 115, 123, 127, 139, 140, 141, 142, 144, 145, 147, 152, 153, 160, 163, 164, 166, 171, 211, 214, 217, 219, 230, 237, 238, 247, 248
Români, 6, 7, 9, 11, 17, 21, 22, 23, 25, 65, 68, 69, 70, 78, 88, 89, 92, 95, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 127, 128, 132, 133, 134, 141, 146, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 161, 162, 163, 164, 166, 167, 170, 177, 180, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 200, 201, 204, 205, 211, 213, 215, 216, 219, 220, 221, 227, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 244, 246, 247, 248
Roos A. G., 40, 44
Rosenfeld A., 42
Rosetti Al., filolog, 111, 112, 117, 150, 179, 223
Rosetti Dinu, 210
Rösler Robert, 53, 94, 132, 134, 143, 227
Rossi S., 175
Roșu Lucian, 228
Roth Ștefan Ludwig, umanist sas, 92
Roz Alexandru, 132
Rubin B., 31
Rubrouk Guillaume de, 157
Rudolf al II-lea, împărat german, 191
Rügen, popor germanic, 20
Ruggiero Giulio, 156
Runciman, S., 222
Rusca Luigi, 65
Russel D. A., 28
Russo D., 238
Russu I. I., istoric, 31, 69, 75, 77, 78, 107, 110, 125, 139, 160, 166, 180, 216, 227, 228, 234, 235
Rusu A. A., 152
Rusu Mircea, 168, 177, 210
Ruși, 155, 170, 238
Ruteni, 99

S

Sabbah G., 137
Sacerdoţeanu Aurelian, istoric, 141, 143, 157, 158, 197, 200, 203, 215
Sambucus I., 37, 148, 225
Sanie Silviu, 68, 78, 140, 146, 174
Sarmaţi, 54, 109
Saşi, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 18, 19, 22, 23, 53, 92, 93, 94, 95, 118, 121, 122, 153, 159, 161, 162, 184, 189, 194, 220, 221, 247
Sauciuc-Săveanu Th., 31
Sav Vasile, 152
Sava de la Buzău, martir, 182
Savu Al., 163
Sălăjan Vasile, 152
Scalfati I., 139
Scardigli P., 139
Scheda Günther, 28
Schesaeus Christian, poet sas, 14, 121, 169, 170
Schimron R., 105
Schlözer August Ludwig, 21, 94
Schmeitzel Martin, profesor, 123
Schmidt L., 32, 36, 42
Schmith J. H., 125
Schoendorf K. A., 90
Schoo G., 140
Schreiner Andreas, 14
Schuller Erganzung von Friderich, 120
Schuster Mauritz, 65, 138, 209
Schwandtner I. G., 121
Schwartz Godofridus, 203
Schwarz E., 36, 125, 181
Schwarz J., 32
Scorpan C., 160
Scott R. T., 60
Sciţi, 27, 30, 36, 37, 153, 172
Secui, 20, 87, 133, 153, 159, 189, 194, 244
Seidi-Ahmed, general otoman, 73, 74
Seivert Johannes von, 17, 18, 120, 121, 122, 248
Seston W., 136
Sever Lucius Septimius, împărat roman, 218
Sibiescu Vasile, 183
Sigler Mihail, 81
Silvestri Artur, 56
Simeon, ţar al bulgarilor, 35
Simion G., 253
Simiscalco Paolo, 175
Simocata Teofilact, 117
Simon Paulinus, 122
Simonio Johann, proconsul, 16
Sireteanu-Popescu Ion, 148
Sîrbi, 146, 248
Skylitzes Ioan, cronicar bizantin, 50, 203
Slavi, 105, 112, 113, 127, 141, 238, 248
Slovaci, 99
Socrate Scolasticul, istoric, 140
Soliman, sultan, 209
Someşan L., 226
Sommer Johannes, 169
Soranzo Lazaro, 123
Sotgiu Giovanna, 46
Soyter G., 31
Sozomenos Salamanos Hermeias, avocat, 140
Spaleto Antonio de, 186
Speidel Michael, 75
Speranţia Th. D., 246

Spigno C. D., 137
Spinei Victor, 130, 131, 150
Spontoni Ciro, 58, 123
Sragher Peter, 120
Stahl H. H., 131
Stancu Victor, 161
Stănescu Eugen, 154, 157, 163, 237, 238
Stăniloae Dumitru, pr. prof., 121
Stern H., 32
Stevens E. C., 209
Stevenson G. H., 202
Stoian Iorgu, 137
Stoica Georgeta, 210
Stoica Stelian, 174
Stoicescu Nicolae, istoric, 6, 25, 37, 46, 48, 49, 50, 53, 68, 89, 92, 109, 111, 114, 120, 127, 128, 131, 132, 133, 142, 143, 144, 156, 158, 160, 164, 166, 167, 175, 188, 191, 192, 193, 199, 213, 220, 225, 226, 227, 233, 234, 236, 238, 240
Stout Edgar, 65
Strabon, 19, 38, 41, 57, 58, 85, 171
Strenna A., 106
Stuckart Melchior, econom, 16
Sturza Vasile, preot, copist, 199
Suciu Coriolan, 73
Suetoniu (Caius Suetonius Tranquillus), istoric roman, 52, 90
Suevi, popor migrator, 81
Sulimirski T., 36
Sulzer Franz Ios., 245
Sutoris Paul, 122
Svennung J., 12, 29
Syme Roland, 32, 60, 65, 137, 144
Syncellus Georgios, 62
Szadecky-Kardoss S., 34
Szamoszközy Ştefan, 57
Székely György, 86
Székely Moise, principe al Transilvaniei, 121
Szent-Iványi Martinus P., 157
Szentpétery E., 132, 151, 152
Szilágy Sándor, 226
Szynnyei J., 243

Ş

Şerban Constantin, domn al Ţării Româneşti, 44, 245
Şerban I. Gheorghe, 56, 57
Şerbănescu Nicolae, pr. prof., istoric, 203
Şincai Gheorghe, 11, 117, 162, 175, 193, 227
Şotropa Valeriu, 142
Ştefan cel Sfînt, rege al Ungariei, 178
Ştefan din Bizanţ, 41
Ştefan I. M., 120
Ştefan Gheorghe, istoric, 64, 111, 126, 136
Ştefan Simion, mitropolit, 191, 198
Ştefănescu-Drăgăneşti Virgiliu, 56, 99, 236
Ştefănescu Iulian, 125
Ştefănescu Ştefan, 129, 130

T

Tacitus Publius Cornelius, istoric roman, 59, 65, 72, 90, 137

Tanaşoca Nicolae Şerban, 124
Tanţău Rodica, 228
Taurinus Stephanus, arhidiacon, 80, 86, 99
Tătari, 18, 158, 167, 244
Teleky Mihail, conte cancelar, 200, 201
Teodor Dan, 6, 130
Teodor Studitul, teolog, poet, 34
Teodorescu Mirela, 247
Teodosie I cel Mare, împărat romano-bizantin, 58, 121, 202
Teofan (Theofanes Confessor), cronicar bizantin, 34, 35, 117
Tereza Maria, împărătească, 220
Tertulian (Quintus Septimius Florens), teolog şi scriitor antic, 175
Teutsch Andreas, 107
Teutsch Friderich, 94, 191
Teutoni, 183
Thalasie, 120, 121
Themistios (Themistius), scriitor, orator grec, 33, 141, 169
Theodorescu Răzvan, 222
Theodoric al II-lea, rege vizigot, 209
Theodosius II, împărat romano-bizantin, 142
Theofilact, patriarh al Constantinopolului, 203
Thompson E. A., 111, 138, 139
Thunmann J., 117
Thurn Ioannes, 203
Thurocz Johannes,cronicar, 86, 99, 100, 242
Tiberius Claudius Nero, împărat roman, 59, 60, 218, 221
Tigran, rege al Armeniei, 44
Tiktin, 97
Tisza, conţi bihoreni, 201
Titus Livius, 52, 90, 211
Tityr, cioban, 164, 165
Togan G., 210
Tököly Sava, 248
Toma, Sf. Apostol, 172
Toma Stela, 109
Tomaschek, istoric, 230
Tomasi Giorgio, 123, 164, 210
Topolski Jerzy, istoric polonez, 8, 170, 171, 172, 173, 174
Toppeltinus Laurentius, cronicar sas, 11, 12, 14, 22, 23, 57, 82, 155, 161, 210, 247
Tordaşiu Mihail, episcop, 98, 239
Toropu Octavian, 62, 126
Toth V., 178
Totilas, rege al goţilor, 142
Traci, 229
Traian (Marcus Ulpius Traianus), împărat roman, 28, 44, 45, 47, 48, 51, 54, 65, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 79, 80, 82, 88, 103, 107, 115, 125, 126, 134, 144, 145, 146, 147, 160, 176, 211, 216, 218, 221, 231, 232, 233, 234
Trancotă Cristian, 116
Trausch Georg, 15, 18
Trausch Ioseph, 120
Trebellius Pollio, 32
Trisoglio F., 65
Tröster Johannes, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 27, 30,

31, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 51, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 65, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 95, 99, 100, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 113, 114, 116, 118, 121, 122, 123, 124, 125, 133, 136, 137, 139, 142, 144, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 170, 171, 176, 188, 189, 191, 193, 194, 195, 198, 200, 201, 202, 204, 206, 207, 208, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 219, 220, 224, 225, 236, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249
Tröster Martin, secretar de tribunal, 17
Trynkowski Jan, 37
Tudor Dumitru, istoric, 30, 44, 62, 66, 70, 78, 83, 125, 126, 127, 145, 182, 215, 223, 233, 234
Turci, 18, 61, 105, 119, 158, 185, 244
Turre P. D., 41, 58

Ţ

Ţapu Aura, 8, 170
Ţâra Vasile, 164

U

Ullman W., 237
Uncius Leonhard, 122
Unguri (maghiari), 14, 20, 37, 53, 85, 86, 87, 88, 92, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 109, 113, 127, 132, 133, 135, 137, 146, 147, 151, 152, 153, 155, 156, 158, 159, 161, 164, 165, 166, 167, 168, 178, 183, 189, 194, 220, 221, 236, 238, 240, 243, 247
Urban, episcop al Macedoniei, 173
Ure P. N., 127
Ureche Grigorie, 23, 24, 92, 104, 105, 170, 216, 220
Urs, preot, copist, 199
Ursachi V., 146, 160, 161
Uzi, 50

V

Váczy P., 178
Vajay Szabolcs de, 151
Valahi, 70, 76, 104, 105, 106, 107, 109, 127, 133, 147, 148, 155, 156, 157, 163, 164, 236, 237, 238, 244
Valea Mircea, 213
Valens Flavius, împărat roman, 33, 35, 52, 137
Valerian, împărat roman, 82
Valle Francesco della, 154, 184, 229
Vámos F., 142
Vandali, 43, 109
Várallja Eugen Csocsán de, 150, 151, 203
Vargyasi Ştefan Daniel, baron, 188
Varlaam, mitropolit al Moldovei, 163, 192, 199, 240
Vasile, fiul preotului Mihail din Braşov, copist, 199
Vasile, protopop la Scheii Braşovului, 200
Vasile Lupu, domn al Moldovei, 245

Vasiliev A. A., istoric, 36, 127, 181
Vedinaș Traian, 133, 134
Velkov V., 59
Verancsics (Verantius) Antonius, umanist, prelat și om politic ungur, 13, 80, 82, 163, 189
Veress A., 188, 220, 240
Vergilius (Publius Virgilius Maro), poet latin, 149, 164, 165, 205, 266
Vespasianus (Titus Flavius Vespasianus), împărat roman, 45
Vetters Hermann, 62
Viereck, I. P., 44
Vissmayer, rege al vandalilor, 42
Vizigoți, 32, 111
Vîlsan G., 40
Vîrtosu E., 108, 148
Vlassa N., 82, 180
Vlasto A. P., 178
Vlădescu Cristian, 230
Vogt J., 125, 126
Vollmann Volker, 234
Vopiscus Flavius, 32, 46, 47, 56
Vornicescu Nestor, mitropolit al Olteniei, 169
Vossius Is., 29
Voștinaru Teodor, 174
Vries Wilhelm de, 181
Vuia Romulus, 205, 213
Vulcănescu Romulus, 213
Vulič N., 47
Vulpe Alexandru, 235
Vulpe Radu, istoric, 40, 47, 48, 66, 67, 68, 72, 138, 144, 146, 177, 227
Vulpesco Mihail, 246

W

Wagner Ernst, 17, 18, 20
Wagner N., 29
Wardman A., 28
Weber W., 144
Weerd Humbert van de, 77
Weidenfelder Laurentius, preot sas, 201
Weisberger Leo, 154
Weiss Michael, 122
White Linn Jr., 237
Whitte Peter, 32
Wicquefort A. de, scriitor francez, 202
Wijk N. van, 125
Wilshire L. E., 137
Wirth G., 31, 59
Wolff Johann, profesor, 95
Wolfram H., 32, 111
Wulfila (Ulfila), episcop arian al goților, 33, 111, 139, 141, 175

X

Xenophon, scriitor și istoric grec, 40
Xenopol A. D., istoric, 6, 49, 53, 117, 128, 144, 150
Xiphilinos, 66

Z

Zaharia Dumitru, 152
Zaharia N., 130
Zahariade Mihail, 231, 235
Zamfirescu Dan (Zane), 121
Zamolxis (Zalmoxis), zeu al dacilor, 36, 37, 67, 68, 170, 228

Zamoyski Jan, cancelar al Poloniei, 163
Zapolya Ioan, 77
Zápolýa Ioan-Sigismund, principe al Transilvaniei, 76, 201, 221
Zawadski T., 32
Zeidler Johann Erich, 17
Zeiller Jacques, 36, 64, 181, 237
Zirra Vlad, 30, 82
Zonaras Ioan, cronicar bizantin, 66
Zosimos, istoric roman de origine greacă, 136
Zwolski E., 29

Indice de locuri

A

Abrud, tabele cerate, 116
Achaia, regiune ist. în nordul Peloponezului, 29
Actium, denumire romană a promotoriului Arta din Grecia, 45
Adamclisi, monument, 211
Adriatica, mare, 127
Aegysus, oraș antic, 217
Africa, continent, 89, 135
Alba Iulia, municipiu, 20, 57, 61, 76, 88, 113, 190, 191, 196, 230, 242, 245
Albest (Albești), 114
Albești, comună în j. Bihor, 114
Alebelfalwa (Albești la 1508), 114
Algeria, 62
Alpi, cel mai întins lanț muntos din Europa, 50, 135, 238
Alpii Italieni, 91
Ampoiu, rîu, 114
Amsterdam, capitală a Olandei, 41
Angeton, 88
Antina, cetate, 223
Apulum, așezare dacică, apoi municipiu și colonie romană (vezi Alba Iulia), 61, 230
Apuseni, munți, 171
Aquileia, oraș în Italia, 139
Ardău, 98
Ardeal, 24, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 249
Ardeiul, 99
Ardelei, poiană, 98, 99
Ardelei, schit, 98
Ardeluța, pîrîu, 98
Ardeoani, 99
Ardeova, 99
Asia Mică, 100, 223
Assisi-Italia, 185
Atelkuz, 86
Austria, 76, 144
Avignon, oraș în Franța, 185

B

Bacău, județ, 99
Bacica, Iugoslavia, 146
Balcani, 48, 62, 127, 163, 173
Balcani, lanț muntos în Bulgaria, 62
Balta Verde, sat în Mehedinți, 171
Banat, veche provincie istorică situată între Carpații Meridionali, Dunăre, Tisa și Mureș, 61, 62, 110, 133, 196

Banatul Severinului, unitate militar-administrativă, feudă a domnitorilor Ţ. Româneşti, 128
Basarabia, denumire a regiunii cuprinse între Prut şi Nistru, 136, 147, 224
Basel, oraş-canton în Elveţia, 37, 119, 120
Bălgrad (Alba Iulia), 113, 146
Bărăgan, subunitate a Cîmpiei Române, 132
Bâstrika (Repedea), rîu, 114
Bela reka, (Belareca), 113
Belareca, sat, j. Caraş-Severin, 113
Belugradu (Alba Iulia), 113
Besche, 58
Beszterca (Repedea), rîu, 114
Biertan, sat, j. Sibiu, 110
Bihor, ţinut, 132, 199, 201
Bistra (Valea Bistrii), j. Maramureş, 119
Bistriţa, oraş, j. Bistriţa-Năsăud, 93, 94
Bizanţ (Constantinopol), capitala Imperiului Bizantin, 34, 36, 86, 142, 222
Blaj, oraş, j. Alba, 15
Bod, comună, j. Bistriţa-Năsăud, 122
Boemia, 150
Bologna, Italia, universitate, 152
Boristenes (Nipru), fluviu, 38, 39
Bran, trecătoare, pas, în Carpaţii Meridionali, 222
Braşov, 13, 119, 120, 121, 122, 200, 242, 243
Braşov, arhive, 123
Braşov, Biserica Neagră, 169
Braşov, Biserica Sf. Nicolae Schei, 199
Braşov, Biserica Evanghelică, 120
Braşov, cetate, 93, 94
Brateiu, sat, j. Sibiu, 176
Breaza, 129
Britania, denumire romană a insulei Britanice, 91, 144, 215, 228, 235
Bucureşti, oraş, 183, 195, 198
Buda, în Ungaria, 183
Budapesta, oraş, 87, 120, 197
Bulgaria, 35, 222
Buzău, 182
Buzău, munţi, 180
Buzlau, oraş în Silezia, 88
Bugeagul tătar, denumire tătară a Sudului Basarabiei, 147
Bystra (Valea Bistrii), j. Maramureş, 114

C

Callatis, oraş antic, (azi Mangalia), 46, 168
Calocea, episcopie, 183
Capadocia, regiune în Asia Mică, 40
Capidava, veche aşezare dacică, azi sat Capidava, j. Constanţa, 40
Capitoliu, 106
Caracal, 223
Caransebeş, j. Timiş, 196
Carpaţi, munţi, 33, 36, 38, 43, 44, 85, 128, 129, 130 131, 132, 146, 152, 155, 158, 168, 191, 215, 226

Carpaţii Păduroşi, munţi, 39
Cermura (Ţărmurea), 114
Cerna, rîu, 62
Cernavodă, 113
Cetatea Albă, oraş, 93
Cetăţeni, cetate, j. Argeş, 129
Chalcedon, Sinod IV ecumenic, 180, 181, 185
Cibin, rîu, 20, 93
Cibinium, numele latinesc al Sibiului, 20, 93, 94
Cisnădioara, comună în j. Sibiu, 201
Ciuc, 244
Claudiopolis, oraş (Cluj), 169
Cluj, (azi Cluj-Napoca), 20, 57, 61, 93, 94, 121, 169, 242, 245
Coasta Craiului, 97
Coburg, 14
Coldău, sat, 210
Colonia, 37
Constanţa, oraş, 90
Constantiniana Dafne, cetate antică, 126, 139
Constantinopol, capitală a imperiului bizantin, 19, 34, 140, 180, 183, 185, 196, 198, 203, 247
Copăceni, sat, 114
Cotigleţ, j. Bihor, 199
Cozla, sat în j. Sălaj, 113
Craiova, sat, j. Alba, 113
Craiva, sat în j. Bihor, 113
Crisia, rîu, 42, 43
Criş, rîu, 58, 59, 60, 114, 218
Crişul Alb, rîu, 42
Crişul Negru, rîu, 42, 114
Crişul Repede, rîu, 114
Crîm (v. Crimea), peninsulă în U.R.S.S., 29, 36, 139
Crişana, veche provincie istorică în vestul munţilor Apuseni, la N. de Mureş, 30, 74
Crunavodă (Cernavodă), 113
Csigla, cîmpie, 186
Culmea Craiului, 97
Cumania, 128
Curcani, sat, 110
Cusum, 59

D

Dacia, 13, 14, 29, 31, 33, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 74, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 88, 89, 90, 91, 95, 100, 103, 104, 107, 115, 119, 120, 124, 125, 135, 138, 139, 140, 143, 144, 145, 147, 148, 156, 161, 166, 172, 176, 179, 180, 184, 190, 211, 215, 216, 219, 223, 224, 226, 228, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 241, 248, 249
Dacia Alpestris, 58, 60, 63, 84, 85, 147, 225
Dacia Apulensis, 61, 62
Dacia Aureliană, 55
Dacia Collia, 84, 85
Dacia Consulară (Consularis), 60, 63, 84, 85
Dacia Dunăreană, 29
Dacia Felix, 136
Dacia Inferioară, 61, 62, 92, 222
Dacia Istriană, 29
Dacia Malvensis, 61, 62
Dacia Mediterranea, 55, 58, 60, 62, 63, 82, 84, 225

Dacia Metoreia, 84, 85, 147
Dacia Pontica, 63
Dacia Porolisensis, 61, 145
Dacia Poropotamia, 63
Dacia Ripensis, 55, 58, 59, 60, 62, 63, 82, 83, 84, 85, 218
Dacia Romană, 61
Dacia Superioară, 61,
Dacia Traiană, 52, 55, 57, 84, 105, 125, 126, 173, 235
Daliniku (Dalnic), 113
Dalmaţia, 77
Dalnic, sat, j. Covasna, 113
Dálnok (Dalnic), 113
Dania (Danemarca), 113
Danzig, (azi Gdansk, R. P. Polonă), 88
Dardania, 62
Decidava (Deva), 75, 214
Delta Dunării, 40, 169
Dej, j. Cluj, 210
Deva, 75, 214
Deza, 62
Dierna, 62, 126
Dinogenţia, oraş, 40, 126, 136
Dionysopolis, (azi Balcic, Bulgaria), 168
Dobrest (Dobreşti), 114
Dobreşti, sat, j. Bihor, 114
Dobrogea, 30, 40, 85, 132, 136, 168, 169, 171, 173, 182, 223
Don, fluviu, 29, 30, 31, 86
Doran, localitate, 70
Dragomirna, mănăstire, 121
Drobeta (Aelium Hadrianum), 74, 126, 127, 144
Dunărea, fluviu, 29, 30, 33, 36, 38, 39, 40, 41, 43, 45, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 64, 70, 71, 74, 77, 78, 79, 80, 81, 84, 85, 86, 91, 92, 105, 106, 110, 117, 125, 126, 127, 131, 132, 133, 134, 138, 139, 141, 145, 147, 149, 152, 154, 169, 171, 172, 173, 184, 185, 205, 215, 222, 225
Dunărea de Jos, 6, 33, 126, 140, 144, 145
Durostorum, (azi Silistra), 136, 139, 140, 181

E

Egipt, 67, 207
Elveţia, 133
Erdély (Ardeal), 85, 86, 87, 95, 96, 97, 99, 100
Europa, continent, 30, 34, 104, 117, 120, 167, 214, 238, 244

F

Făgăraş, oraş în j. Braşov, 98, 128, 129, 130, 196, 215
Fekéteviz, (Cernavodă), 113
Forum Iulli, oraş, (azi Frejus, Franţa) 218
Frankfurt, 21, 37, 88, 108
Franţa, 105, 212
Frumoasa, rîu, 114

G

Gallia, 44, 46, 47, 77, 91, 104, 135, 143, 144, 209
Gallia Narbonensis, prov. romană, 44
Galtis, 33
Germania, 12, 13, 40, 106, 153, 183, 207, 234, 243, 244
Gibraltar, strîmtoare, 135

Giel, rîu, 42, 43
Gîrbova, sat, 113
Gîrboviţa, sat, j. Alba, 113
Gîrliciu, cetate, 33
Goruea, sat, j. Caraş-Severin, 110
Grădiştea, comună, 76, 80
Grecia, 60
Grisia, rîu, 43
Grosschenk, (Şeica Mare), 17
Grozimari, sat, 198
Gulfil, rîu, 43
Gura Peuce, oraş, 40
Gyulafehérvár, (Alba Iulia), 113

H

Haemus, 127
Halle, universitate, oraş în R.D.G., 123
Hamel, munţi, 243
Haţeg, munţi, 74,
Hălchiu, com., j. Braşov, 122
Heidelberg, 57, 88
Hermannstadt (Sibiu), 16, 20
Hispania (Spania), 104
Histria, oraş antic, 126
Hotar, comună, 97, 98

I

Iaşi, 159, 195, 246
Iberia, 91
Iena, universitate, 17
Ierusalim, 198
Illirya, 47, 58, 77, 172, 218
Irlanda, 100
Istru, 29, 39, 40, 41, 50
Italia, 50, 77, 92, 104, 105, 135, 138, 143, 156, 185, 236
Iugoslavia, 62
Iutlanda, peninsulă, 42
Izvoarele, sat, 39

J

Jazygibus, oraş, 81
Jiu, rîu, 215
Jupa (Tibisscus), j. Caraş-Severin, 218
Justiniana Prima, arhiepiscopie, 63, 127, 202

K

Kapocsány (Copăceni), 114
Kecskes (Cozla), 113
Keralmezei (Craiva la 1344), 113
Keres (Criş), fluviu, 58
Keresztesmezö, 88
Királypatak (Craiova), 113
Körösmart (Rîpa), 114
Kosile (Cozla), 113
Kroljeva (Craiova), 113
Kronstadt (Braşov), 149
Küküllö (Tîrnava, rîu), 113

L

Lacul Meotic, 29, 32, 34
Lateran, conciliu, 199
La Tène, 30
Latium, regiune în Italia, 70
Lazuri, comună, 199
Lech, rîu, 236
Lederato, cetate antică, 64, 127
Lemberg, (azi Lwow, U.R.S.S.), 93
Lemuek (Lovnic), 113
Leţcani, 39

Lipova, j. Arad, 113
Lippa (Lipova), 113
Lipsca, 37
Loviniku (Lovnic), 113
Lovnic, sat, j. Braşov, 113
Lugoj, j. Timiş, 196
Lunca Sprie, sat, 199

M

Macedonia, reg. istorică apoi regat în N. Peninsulei Balcanice, 60, 77, 173
Malva, oraş în Dacia romană, 62
Maramureş, 24, 101, 129, 130, 133, 146, 147, 201
Marchianopolis, oraş, 59
Marginea, comună, 199
Margu, ţinut antic, 173
Marea Baltică, 36
Marea cea Mare Universală, 29
Marea Constantinopolitană, 39
Marea de Azov, 29, 84, 147
Marea Marmara, 217
Marea Meotică, 29, 30, 34, 35, 84
Marea Moartă, 29
Marea Neagră, 29, 34, 36, 39, 40, 84
Marisia (Mureş), rîu, 42, 43, 57
Marsilia, 168
Marum, 59
Măhaciu, sat în M. Apuseni (azi Măhăceni), 198
Măneciu Ungureni, com., j. Prahova, 98
Mediaş, j. Sibiu, 12, 22, 93, 94, 121, 123, 170
Medieşul Aurit, com., j. Satu Mare, 42
Megasala, castru, 186
Mesteacăn, sat, 114
Mesztákon, 114
Milano, oraş în Italia, 139, 182
Milcova, episcopie, 183
Mintiul Român, sat, j. Bistriţa-Năsăud, 210
Miriştea, j. Constanţa, 33
Mclá, insulă, 215
Moesia Inferioară, 40, 41, 47
Moesia Prima, 62
Moesia Secunda, 62
Moesia Superioară, prov. romană din vestul Moesiei, 37, 47
Moesia, denumire romană a regiunii dintre Balcani şi Dunăre, locuită de triburile moesilor, 28, 45, 47, 48, 51, 60, 73, 77, 82, 83, 147, 217
Mogoşani, sat, 39
Moldova, 33, 38, 41, 43, 46, 54, 60, 77, 88, 93, 119, 120, 122, 123, 124, 129, 130, 131, 136, 138, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 154, 156, 157, 158, 163, 170, 188, 190, 201, 221, 223, 224, 237, 241, 242
Moldova, rîu, 147, 149
Moldova, munţi, 87
Moldau, 85
Moravia, 178, 205
Morisena, (azi com. Cenad), j. Timiş, 182
Moscova, 39
Mül, rîu, 43
Mulda, rîu în Cehoslovacia, 150
Muliare, rîu, 43

Müllenbach, rîu, 42, 43
München, 183
Munda, 44
Muntenia, 46, 54, 110, 125, 128, 131, 138, 145, 158, 190
Mureș, rîu, 42, 43, 58, 75, 114, 146, 172

N

Naissus (Niș, R.S.F. Iugoslavia), rîu, 32, 43, 62, 83
Napoca, veche așezare dacică, 61, 84, 89
Nămăești, sat, j. Argeș, 222
Neamț, județ, 98, 99
Nedao, rîu, 138, 139
Neudorf (Turnișor), 17
Nicomidia, 40
Niculițel, sat în Dobrogea, 182
Nipru, fluviu, 31, 39, 86
Nistru, 39, 172
Nolá, oraș antic, 217
Noricum, reg. istorică, apoi prov. romană la N.-E. de Alpi, 50, 228
Noviodunum, oraș antic, 40, 126, 136
Nürnberg, oraș în Germania, 9, 16, 17, 21, 40

O

Odisopol, (azi Varna), 173
Odobești, episcopie, 183
Oescus, (azi Ghigen în Bulgaria), 74, 84, 126
Olafenes (Vlaha la 1332), 113
Oláhfalu (Vlăhița), 113
Olanda, 41
Olt, rîu, 51, 61, 62, 70, 114
Oltenia, 46, 61, 62, 74, 110, 128, 171,
Oltenia, cîmpie, 125
Oradea Mare, 58, 59, 62, 76, 81, 183, 186
Orăștie, oraș în j. Hunedoara, 122, 163, 199, 239
Orbó (Gîrbova, Gîrboviția), 113
Orient, 77, 83
Orientul Mijlociu, 202,
Orleans, Franța, 46
Oxford, Anglia, 151

P

Padova, 37
Palestina, 140
Palus Maeotis, 29
Pannonia, regiune istorică apoi prov. romană pe cursul mijlociu al Dunării, 14, 34, 43, 77, 81, 85, 86, 100, 138, 143, 154, 218, 225
Pannonia Inferioară, 218
Pannonia Superioară, 218
Paris, 70, 88
Pathisco, 43
Pathissus (Tisa), rîu, 62, 218
Peninsula Iberică, 29, 135, 144
Peri, mănăstire, Maramureș, 200, 201
Pesta, 248
Petrovium, oraș, 215
Peuce, munți, 39
Peuce, ostrov, insulă, 39, 40, 41
Phasalos, 44
Philippolis, oraș, 59
Piatra Craiului, 96, 98
Piatra Frecăței, j. Tulcea, 181
Pietroasa, comună, 36

Pind, 127
Pirinei, munţi, 135
Poarta de Fier, pas în reg. Haţeg, 69, 73, 74, 80
Poarta Mezeşului, 168
Pojejena, j. Caraş-Severin, 62
Polonia, 17, 39, 41, 93, 156, 163
Pont, prov. romană în Munţii Asiei Mici, 60
Pontus Europaeo, probabil M. Marmara, 217
Pontus Euxinus, nume antic al M. Negre, 34, 60, 147, 172
Porecka, rîu în Iugoslavia, 62
Portas Caspia, 40
Porţile de Fier, reg. Dunării, 64
Potaissa, 84, 230
Praga, 52, 150
Prahova, judeţ, 98, 99
Prislop, j. Hunedoara, 190
Prut, rîu, 86

R

Racova, sat, j. Satu Mare, 113
Rákosterebes (Racova), 113
Rakova (Racova), 113
Rakow, 244
Rasova, j. Constanţa, 33
Ratiaria, oraş, (azi Arcar, Bulgaria), 59, 62, 84, 218
Ravenna, Italia, 28, 40
Răşinari, com., j. Sibiu, 200
Recidiva, cetate antică, 20, 64
Reghin, oraş, 20
Rippa (Rîpa), j. Bihor, 114
Rîm (Roma), 23, 24
Rîmnicu Vîlcea, oraş, 223
Rîpa, sat, 114
Roma, 38, 40, 44, 45, 47, 51, 52, 66, 74, 75, 79, 80, 82, 83, 89, 90, 105, 106, 139, 173, 186, 203, 207, 217, 218, 219, 223, 228, 232, 238
România, 30, 55, 100, 226
Romula, oraş roman în Dacia, 62, 223
Rossa (Roşia la 1445), 114
Rossia (Roşia), j. Bihor, 114
Roşia, comună, 114
Rubicon, rîu, 44
Rucăr, 245
Rusia, 35, 39, 202

S

Salona, 46
Salonic, 161
Sargetia, rîu, 75
Sarmatici, munţi, 147
Sarmizegetusa, capitala statului dac, 69, 70, 73, 74, 79, 80, 215, 218, 233
Saxonia, 13, 162
Saxonia Inferioară, 243
Sălişte, com., j. Sibiu, 98
Scandinavia, peninsulă, 27, 31
Scania, 29, 30
Scoţia, 100, 218
Scythia, 30, 36, 149, 161, 168, 171, 172, 222
Scythia Asiatică, 27
Scythia Europae, 27
Scythia Minor, 136, 171
Sebeş (Sas-Sebeş), 93, 94, 189
Sebuspatae (Valea Bîrsei la 1353), 113
Segestica, (azi Sisak în R.S.F. Iugoslavia), 215
Septem Castra, 86, 87, 242

Serbia, 35, 222
Serdica, oraș antic, 59, 224
Sergidava, loc. dacică, 215
Sf. Gheorghe, oraș, 241
Sibiu, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 57, 93, 94, 119, 122, 123, 167, 189, 232, 241
Siculi, 225
Siebenbürgen (Transilvania), 18, 20, 85, 86, 87, 93, 94, 95, 96, 98, 220, 221, 224, 242
Sighișoara, 93, 94, 193
Silezia, 21, 88
Siret, județ, 99
Sirmium (azi Sremska Mitrovca în R.S.F. Iugoslavia), 218
Sînpetru, sat, 196
Sîntana de Mureș, sat, j. Mureș, 39, 176
Slasch (Zlash la 1362), 113
Slimnic, com., j. Sibiu, 113, 119
Slivnika (Slimnic), 113
Slovacia, 39
Socetu, sat, 110
Someș, rîu, 114
Sorbona, oraș universitar, 68
Spania, 62, 77, 82, 90
Stîna de Mureș, sat, 173
Stracăș, sat, j. Bihor, 199
Strassburg, oraș (azi în Franța), 221
Strigoniu, arhiepiscopie, 185
Stryg (Streiul), rîu, 75
Stuttgart, 21
Suceava, 246
Sucidava (Celei), așezare dacică, 62, 126, 127
Suevos, 59
Svinita, 62
Szelindek (Slimnic), 113
Szeged, oraș, 58

Ș

Șcheii Brașovului, 200
Șeica Mare, j. Sibiu, 17
Șoimuș, sat, 198
Șumugiu, sat, j. Bihor, 199

T

Tarcău, rîu, 98
Tartaria, 59
Tălmaciu, com., j. Sibiu, 121, 123
Teleajen, rîu, 98
Terra Blacorum (Transilvania), 225
Terra Exempta de Blaccis (Transilvania), 225
Terra Ultra-Silvana, 96, 97
Thapsus, 44
Thermopile, 58
Thesalonic, oraș în Grecia, 60, 63
Thorenburg, 88
Tibiscum, (așezare dacică, apoi oraș în Dacia Romană), 58, 61
Tibru, rîu, 226
Timiș, rîu, 114
Tisa, rîu, 43, 58, 59, 60, 81, 85, 147, 218, 224, 225
Tîrgoviște, 245
Tîrgu Mureș, 18
Tîrgu Mureș, bibliotecă, 18
Tîrgușor, 39
Tîrnava, rîu, 113
Tomis, oraș antic, (azi Constanța), 126, 136, 168, 229

Tracia, denumire dată de greci și romani, prov. romană, înființată în anul 146 e.n.), 35, 41, 43, 60, 76, 77, 140, 167, 222
Transilvania, provincie istorică românească, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 30, 38, 41, 42, 43, 46, 53, 58, 60, 61, 63, 65, 68, 70, 71, 74, 76, 77, 80, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 100, 105, 112, 113, 114, 118, 119, 121, 122, 123, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 146, 147, 152, 153, 156, 157, 158, 159, 162, 164, 168, 169, 170, 171, 172, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 210, 212, 214, 215, 216, 219, 220, 224, 225, 226, 227, 232, 233, 236, 238, 240, 241, 242, 243, 244, 245
Transmarisca (Turtucaia), oraș antic, 136
Trau, oraș în Dalmația, 105
Trei Scaune, 244
Troesmis, oraș, 40, 136, 217
Tropaeum Traiani, 33, 126
Trunava (Tîrnava), 113
Tufalău, comună, 210
Turcia, 43
Turda, oraș, 9, 103, 190, 242
Turnișor (Neudorf), j. Sibiu, 17
Turnu Roșu, com., j. Sibiu, 74
Tyras (Nistru), rîu, 39, 41

Ț

Țara Amlașului, 215
Țara Bîrsei, 94, 119, 225
Țara Făgărașului, 98, 128
Țara Galilor, 218
Țara Hațegului, 98, 146, 215, 225
Țara Maramureșului, 225
Țara Moților, 225
Țara Munteniei, 101, 148
Țara Oltului, 98, 146, 197, 225
Țara Românească, 44, 120, 121, 122, 123, 128, 129, 130, 131, 156, 162, 183, 184, 186, 188, 222, 225, 232, 240
Țara Transilvaniei, 212, 214
Țara Ungurească, 24
Țarigrad, 173
Țările de Jos, 88, 105
Țărmurea, sat, 114

U

Ucraina, 39, 247
Ulmetum, oraș, 126
Ulpia Traiana Augusta Dacia Sarmizegetusa, centru politic, economic și religios al Daciei romane, 61, 69, 77, 80, 215, 233
Ungaria, 37, 41, 59, 77, 81, 85, 86, 123, 168, 182, 183, 185, 186, 187, 212, 219, 220, 224, 225, 226, 227

V

Valahia Inferioară (Țara Românească), 156
Valahia Magna, 224
Valahia Mare (Moldova), 156

Valahia Mică (Țara Românească), 156
Valahia Montana, 62
Valahia Pars, 225
Valahia Superioară (Moldova), 156
Valahia Transalpina, 62, 85
Valnerium, 215
Valea Bistrii, j. Maramureș, sat, 113
Valea Crișului Repede, 97
Varhely, localitate, 73, 80
Vădastra, j. Olt, 167
Veneția, oraș în Italia, 139
Viena, 12, 59, 88, 133, 159, 227, 247
Viminacium, cetate antică, 64
Vinț, comună în j. Alba, 76
Vistula, fluviu, 31, 36
Vit, munți, 62
Vlaha (Vlăhița), 113
Vlaha, sat în j. Cluj, 113
Vlahia, 38, 41, 43, 60, 77, 84, 85, 119, 124, 147, 157, 163, 224, 226, 243, 245
Vlaxa (Vlaha), 113
Vlăhița, sat, j. Harghita, 113
Vodumloc (Valea Viilor), sat, 12
Vrubova (Gîrbova, Gîrbovița), 113

W

Wallahia, 85
Weisenburg (Alba Iulia), 76
Wetsch (Brîncovenești), 18

Z

Zalasd (Zlaști), 113
Zărnești, comună în j. Brașov, 222
Zernes, 127
Zeugma (orașul Cluj), 170
Zlasti (Zlaști), 113
Zlaști, sat, j. Hunedoara, 113
Zlatna, 82, 88, 89

ABREVIERILE FOLOSITE

I. Lucrări diverse

Armbruster, *Romanitatea* = A. Armbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, Bucureşti, 1972.

Călători străini = *Călători străini despre ţările române*, vol. I—VIII, Bucureşti, 1968—1983.

Crişan, *Burebista* = Ion Horaţiu Crişan, *Burebista şi epoca sa*, Bucureşti, 1975.

H. Daicoviciu, *Dacia* = Hadrian Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972.

Dicţionar = *Dicţionar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, redactor coordonator D. M. Pippidi, Bucureşti, 1976.

DRH = *Documenta Romaniae Historica*. Seria D. Relaţiile dintre ţările române, I, Bucureşti, 1977.

Fontes = *Fontes Historiae Daco-Romanae. Izvoarele istoriei României*, vol. I—IV, Bucureşti, 1964—1982.

I.D.R. = *Inscripţiile Daciei romane*, vol. I—IV, Bucureşti, 1975—1983.

Ist. Rom. = *Istoria României*, I, Bucureşti, 1960.

Lascu, *Clasici* = Nicolae Lascu, *Clasicii antici în România*, Cluj, 1974.

Muşat, *Izvoare şi mărturii* = Mircea Muşat, *Izvoare şi mărturii străine despre strămoşii poporului român*, Bucureşti, 1980.

Muşat — Ardeleanu, *De la statul geto-dac* = Mircea Muşat — Ion Ardeleanu, *De la statul geto-dac la statul unitar român*, Bucureşti, 1983.

Pârvan, *Începuturile vieţii romane* = Vasile Pârvan, *Începuturile vieţii romane la gurile Dunării*, ed. a II-a, îngrijită de Radu Vulpe, Bucureşti, 1974 (utilizată îndeosebi pentru notele editorului).

Protase, *Problema continuităţii* = D. Protase, *Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii*, Bucureşti, 1966.

Relations = *Relations between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, Bucharest, 1975.

Stoicescu, *Continuitatea* = Nicolae Stoicescu, *Continuitatea românilor. Privire istoriografică. Istoricul problemei. Dovezile continuităţii*, Bucureşti, 1980.

Stoicescu, *Unitatea* = Nicolae Stoicescu, *Unitatea românilor în evul mediu*, Bucureşti, 1982.

Tudor, *Împăraţi* = Dumitru Tudor, *Figuri de împăraţi romani*, 3 vol., Bucureşti, 1974—1975.

II. **Periodice**

AARMSI = Analele Academiei Române. Memoriile Secţiei istorice.
AIIAC = Anuarul Institutului de istorie şi arheologie din Cluj.
AIIAI = Anuarul Institutului de istorie şi arheologie din Iaşi.
AIINC = Anuarul Institutului de istorie naţională, Cluj.
AISC = Anuarul Institutului de studii clasice.
AMN = Acta Musei Napocensis.
B.B. = Byzantino-Bulgarica.
BMI = Buletinul Monumentelor istorice.
BOR = Biserica Ortodoxă Română.
B.S. = Byzantino-Slavica.
B.Z. = Byzantinische Zeitschrift.
CIL = CORPUS INSCRIPTIORUM LATINORUM.
F.V.L. = Forschunger zur Volks- und Landeskunde.
GB = Glasul Bisericii.
MA = Mitropolia Ardealului.
MB = Mitropolia Banatului.
MI = Magazin istoric.
MM = Mitropolia Moldovei.
MN = Muzeul Naţional.
MO = Mitropolia Olteniei.
RA = Revista Arhivelor.
REB = Revue des etudes byzantines.
RESEE = Revue des etudes sud-est européennes.
RHSEE = Revue historique du Sud-est européen.
RIR = Revista istorică română.
R. Ist. = Revista de istorie.
RRH = Revue roumaine d'histoire.
SAI = Studii şi articole de istorie.
SCIV = Studii şi cercetări de istorie veche.
SCMB = Studii şi comunicări. Muzeul Brukenthal, Sibiu.
SMIM = Studii şi Materiale de Istorie Medie.

CUPRINS

În loc de cuvînt înainte: Contra facta non valent argumenta 5

Introducere: Un izvor narativ insuficient folosit în istoriografia românească 9

Capitolul I: Dacii, după cercetările lui Tröster . . . 27

Capitolul II: Vechimea şi romanitatea românilor în spaţiul vechii Dacii 65

Capitolul III: Argumentele lingvistice ale romanităţii românilor 101

Capitolul IV: Continuitatea şi unitatea românilor pe teritoriul vechii Dacii 118

Capitolul V: Numele, ocupaţiile şi religia românilor . . 153

Capitolul VI: Îmbrăcămintea şi jocurile românilor din Transilvania şi originea lor romană 204

În loc de concluzii: „Un Canaan al Europei" . 214

Einiges über Johannes Tröster und sein Werk . 250

Few words about Johannes Tröster and his work . . 256

A propos de Johannes Tröster et de son œuvre . . 261

Indice de nume . . 266

Indice de locuri . 290

Abrevierile folosite 301

TIPARUL TIPOGRAFIEI EPARHIALE
S I B I U
Comanda 10/1988